Szokásból törvény

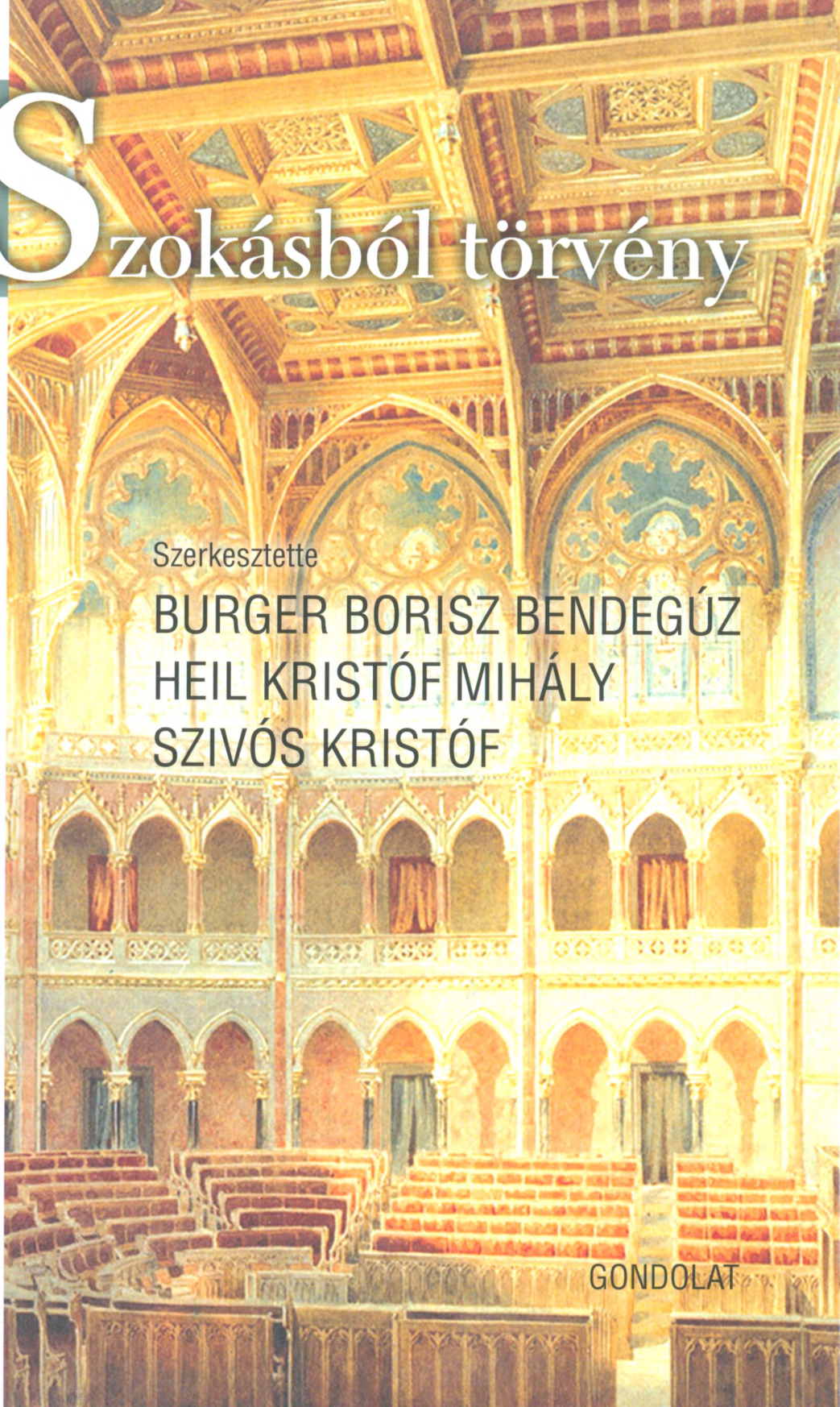

Szerkesztette

BURGER BORISZ BENDEGÚZ
HEIL KRISTÓF MIHÁLY
SZIVÓS KRISTÓF

GONDOLAT

X 381310

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 68.

Sorozatszerkesztő
MEZEY BARNA

BURGER BORISZ BENDEGÚZ –
HEIL KRISTÓF MIHÁLY –
SZIVÓS KRISTÓF (szerk.)

Szokásból törvény

Szemelvények egy új jogtörténész generáció kutatásaiból II.

Gondolat Kiadó • Budapest, 2025

X 381310

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 68.

Sorozatszerkesztő
MEZEY BARNA

BURGER BORISZ BENDEGÚZ –
HEIL KRISTÓF MIHÁLY –
SZIVÓS KRISTÓF (szerk.)

Szokásból törvény

Szemelvények egy új jogtörténész generáció kutatásaiból II.

Gondolat Kiadó • Budapest, 2025

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 68.

A kötet a Magyar Jogtörténész Egyesület
és az ELTE ÁJK Jogtörténeti Kutatások szakmai
együttműködésében jelent meg
a Nemzeti Együttműködési Alap támogatásával.

Magyar
Jogtörténész
Egyesület

Nemzeti
Együttműködési
Alap

mtajogtortenet.elte.hu

X 381310

A kötetet lektorálta
KARÁCSONY ANDRÁS

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes, írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Szerkesztők, 2025
© Szerzők, 2025

www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolatkiado

A kiadásért felel: Bácskai István
Tördelő Lipót Éva

A borító az Országház főrendiházi üléstermét ábrázoló,
az 1900. évi párizsi világkiállításon kiállított,
Rauscher Lajos által készített vízfestmény
(Országgyűlés Hivatala, Műszaki Terv- és Irattár, OH-T_00003)
felhasználásával készült.

ISBN 978 963 556 630 3
ISSN 0134-0026

TARTALOM

Néhány gondolat egy új jogtörténész generáció írásairól
(*Heil Kristóf Mihály*) 7

BATHÓ GÁBOR
Az Editto politico di navigazione mercantile (1774), kritikája
és reformkísérletei Magyarországon 11

BEKE-MARTOS JUDIT
A Konföderációs Cikkelyek hiányosságai 25

CZIFRA BOTOND
A csődület szabályozása a Codex Cambio-Mercantilisben 39

DEÁK ÁDÁM
V. Ferdinánd vagy I. Ferdinánd? A király címzése körüli viták
az 1832/36. évi országgyűlésen 59

FREY DÓRA
A bukovinai székelyek letelepítése Tolna vármegyében. Jogi háttér
és közigazgatási gyakorlat 71

GIOVANNINI MÁTÉ
Officia amicitiae. A mandatum és a negotiorum gestio a római
társadalmi struktúra kontextusában 91

HEIL KRISTÓF MIHÁLY
Mérlegen a magyar alkotmány „szeme fénye". A nemesi vármegye
rendezési ügye a 18. század végén 107

KÁDÁR ÉVA
A szovjet antiszemitizmus szerepe a magyarországi „cionista perben” 118

KÉPESSY IMRE
Az ősiségtől az ági öröklésig. A polgári törvény feletti vita az Országbírói Értekezleten 132

KRUSÓCZKI BENCE
A tisztességtelen verseny szabályozási igényének erősödése a 20. században 150

LÁSZLÓ BALÁZS
Német vendégek és kiváltságleveleik II. András korában. Az alábecsült törvényhozó 164

NAGY GELLÉRT
Alapjogvédelem az „alkotmányosság nélküli alkotmányok” korában? A szólásszabadság korlátozása Romániában a szovjet típusú diktatúra éveiben 177

PAP PÉTER
Az elrendelő, valamint a foganatosító bíróságok szerepe és kapcsolata a bírósági végrehajtókkal a polgári korban. Különös tekintettel a végrehajtói díjszabásra 193

PAPP ZSÓFIA – KOVÁCS BENCE ZSOLT
Törésvonalak és folytonosság. Szemelvények a romániai munkajog szabályozásának történetéből 208

SALLAI BALÁZS
A két világháború közti magyar közigazgatás-racionalizálás európai kontextusban 230

Jogtörténeti Értekezések 247

NÉHÁNY GONDOLAT EGY ÚJ JOGTÖRTÉNÉSZ GENERÁCIÓ ÍRÁSAIRÓL

A *Szokásból törvény* című kötet nem egy tipikus tanulmánykötet, a benne foglalt írásokat nem egy szűken vett téma fogja csokorba, hanem a szerzők személye adja a rendszerező elvet, mégpedig akképpen, hogy mindegyik szöveget a Magyar Jogtörténész Egyesület tagjai jegyzik. Erre utal az alcím: *Szemelvények egy új jogtörténész generáció kutatásaiból II.*, tehát a szerzők olyan fiatal kutatók, akik a jogtörténet területén végezik munkájukat. Második (értsd *II.*) pedig, mert rövid időn belül ez már a második tanulmánykötete a szakmai közösségünknek.

A Magyar Jogtörténész Egyesület 2022-ben alakult, és 2024-ban jelent meg az első közös munkája a Ludovika Egyetemi Kiadó gondozásában,[1] majd idén, a 2025-ös naptári évben jelen kötet immáron a második, amit a tagság közread a *Jogtörténeti Értekezések* sorozat keretében.[2]

A tanulmányok többsége a magyar kodifikációtörténet egyes részkérdéseit vizsgálja, de találunk a könyvben római, egyetemes vagy összehasonlító jogtörténeti témákat is. A szerzők az új jogtörténész generáció képviselői, akik kutatásaikban nem csupán a klasszikus jogintézmények történeti elemzésére vállalkoznak, hanem kritikai szemlélettel közelítenek a múlt normarendszereihez és jogalkotási folyamataihoz. Írásaik a hazai és nemzetközi jogtörténet kevésbé ismert fejezeteit is feltárják, új megközelítéseket és értelmezési lehetőségeket kínálva az olvasónak.

A kötet a szerzők nevének alfabetikus sorrendjében tartalmazza a tanulmányokat.

*

[1] Heil Kristóf Mihály (szerk.): *Az országbírói bíráskodástól a koncepciós perekig. Szemelvények egy új jogtörténész generáció kutatásaiból.* Budapest, 2023. Ludovika Egyetemi Kiadó

[2] Az idei első kötetet lásd Heil Kristóf Mihály – Kovács-Szépvölgyi Enikő (szerk.): *A magyar jog modernizációja és szuverenitása. Szemelvények egy új jogtörténész generáció kutatásaiból II.* Budapest, 2025. Gondolat Kiadó

Bathó Gábor *Az Editto politico di navigazione mercantile (1774), kritikája és reformkísérletei Magyarországon* című írása nyitja a kötetet, amelyben Mária Terézia 1774-es tengeri jogi ediktumát vizsgálja, mint a korabeli magyar tengerjog egyik alapvető dokumentumát. A szerző részletesen bemutatja az ediktum keletkezését, céljait, valamint annak hosszú távú hatását a magyar jogrendszerre, különös tekintettel a tengerészeti hatóságokra és a tengerészszemélyzet jogaira. A tanulmány elemzi a későbbi reformtörekvéseket is, különösen Nagy Ferenc munkásságát. A szerző hangsúlyozza, hogy az ediktum időtállósága mellett számos anakronizmus is fennmaradt benne.

Beke-Martos Judit *A Konföderációs Cikkelyek hiányosságai* című tanulmánya az Egyesült Államok első alkotmányának, a *Konföderációs Cikkelyek*nek a létrejöttét és hibáit vizsgálja. A szerző bemutatja, hogyan akadályozta meg a laza államszövetség az egységes kormányzást, különösen a központi adóztatás és a végrehajtó hatalom hiánya miatt. A cikkelyek csak átmeneti megoldásnak bizonyultak, és az 1787-es alkotmányozás elkerülhetetlen volt. A tanulmány rávilágít, hogy a Konföderáció felbomlása is reális veszélyt jelentett.

Czifra Botond tanulmánya *(A csődület szabályozása a Codex Cambio-Mercantilisben)* a kereskedelmi és váltójogi kódex fizetésképtelenségi szabályait vizsgálja a 18–19. század fordulóján. A szerző a latin nyelvű forrás fordításán keresztül elemzi a csődeljárások típusait és következményeit. A tanulmány bemutatja a korszak meglepően modern megközelítését, amely figyelembe vette az adósok méltányos kezelését is. A szerző szerint a csődeljárás során a jogbiztonság és a méltányosság is hangsúlyt kapott.

Deák Ádám *V. Ferdinánd vagy I. Ferdinánd? A király címzése körüli viták az 1832/36. évi országgyűlésen* című dolgozata az 1832/36-os országgyűlés címhasználati vitáját vizsgálja. A szerző megmutatja, hogy a királyi címzés politikai és jogi jelentőséggel is bírt, és szorosan összefüggött a magyar alkotmányos különállás kérdésével. A címhasználat nem csupán formai kérdés volt, hanem a rendek politikai állásfoglalását is tükrözte. A tanulmány rámutat a nyelvhasználat és a szuverenitás kapcsolatára.

Frey Dóra *A bukovinai székelyek letelepítése Tolna vármegyében. Jogi háttér és közigazgatási gyakorlat* című tanulmányában a bukovinai székelyek 1941-es visszatelepítésének jogi és közigazgatási vonatkozásait elemzi. A szerző feltárja a németek kitelepítésével való összefüggéseket és a letelepítést kísérő jogbizonytalanságokat. A tanulmány bemutatja, hogy bár a közigazgatás formálisan működött, a gyakorlatban számos konfliktus és önkényes döntés jellemezte a folyamatot. A társadalmi feszültségek mélyebb megértéséhez is hozzájárul.

Giovannini Máté tanulmányában *(Officia amicitiae. A mandatum és a negotiorum gestio a római társadalmi struktúra kontextusában)* a római jog két intézményét, a *mandatum*ot és a *negotiorum gestiót* vizsgálja társadalomtörténeti szempontból. A szerző amellett érvel, hogy ezek a jogintézmények a baráti viszonyrendszer részei voltak. Bemutatja, hogyan szolgálták ezek az informális kapcsolatok a társadalmi hierarchia fenntartását. A tanulmány a római jog társadalmi beágyazottságára világít rá.

Kádár Éva a magyarországi cionista per, különösen a Péter Gábor-ügy történelmi-politikai hátterét elemzi *A szovjet antiszemitizmus szerepe a magyarországi „cionista perben"* című írásában. A szovjet antiszemitizmus kialakulását és annak magyar jogrendszerre gyakorolt hatását vizsgálja. A tanulmány kiemeli, hogy a szovjet represszív mechanizmusok adaptációja miként torzította el az igazságszolgáltatást. A koncepciós perek társadalmi következményeit is elemzi.

Képessy Imre műve *(Az ősiségtől az ági öröklésig – a polgári törvény feletti vita az Országbírói Értekezleten)* az Országbírói Értekezlet öröklési jogi vitáit elemzi. A szerző bemutatja, hogyan vált az öröklés kérdése a régi rend és a modern jog közötti feszültségek színterévé. A tanulmány rávilágít arra, hogy a bírák miként próbálták meghatározni az alkalmazandó joganyagot. Az öröklési elvek közötti különbségek politikai és társadalmi szimbolikát is hordoztak.

Krusóczki Bence *A tisztességtelen verseny szabályozási igényének erősödése a 20. században* című tanulmánya a magyar versenyjog korai fejlődését mutatja be, különösen az 1923:5. tc. megszületéséig vezető folyamatot. A szerző kiemeli a világháborúk közti gazdasági válság hatását és a tisztességtelen üzleti gyakorlatok terjedését. A tanulmány rávilágít, hogy Magyarországon külön törvényben szabályozták e kérdést, szemben más országok magánjogi megoldásaival. A kodifikáció célja a gazdasági rend stabilizálása volt.

László Balázs írása *(Német vendégek és kiváltságleveleik II. András korában)* újraértékeli II. András uralkodását, különös tekintettel a német telepesek jogi helyzetére. László Balázs szerint az uralkodó jogalkotása – beleértve az Aranybullákat és egyházi kiváltságokat – alapvetően meghatározta a középkori magyar jogrendet. A szerző kiemeli, hogy II. András tevékenysége a jogfejlődés szempontjából jelentősebb lehet, mint azt korábban gondolták. A tanulmány fontos forrásokra támaszkodik.

Nagy Gellért tanulmánya *(Alapjogvédelem az „alkotmányosság nélküli alkotmányok" korában? A szólásszabadság korlátozása Romániában a szovjet típusú diktatúra éveiben)* a román alkotmányos fejlődést és az alapjogok helyzetét

E Klebelsberg Könyvtár SZEGED

vizsgálja a kommunista korszakban. A szerző rámutat, hogyan ürítették ki a szólásszabadságot a formálisan alkotmányos rendszerek. A történeti áttekintés bemutatja az 1866-os, 1923-as és 1938-as alkotmányokat is. A tanulmány szerint az alapjogok csak nevükben léteztek, tényleges védelem nélkül.

Pap Péter *(Az elrendelő, valamint a foganatosító bíróságok szerepe és kapcsolata a bírósági végrehajtókkal a polgári korban. Különös tekintettel a végrehajtói díjszabásra)* a bírósági végrehajtók és a bíróságok kapcsolatát elemzi a dualizmus időszakában. A tanulmány kiemeli az elrendelő és foganatosító bíróságok szerepét, valamint a végrehajtói díjak szabályozásának kérdéseit. A szerző bemutatja, hogyan illeszkedtek a végrehajtók a bírósági struktúrába. Az írás a korabeli végrehajtási gyakorlat fejlődését is feltárja.

Papp Zsófia és Kovács Bence Zsolt írása *(Törésvonalak és folytonosság: szemelvények a romániai munkajog szabályozásának történetéből)* a román munkajog történetét dolgozza fel, különös figyelemmel a történeti töréspontokra. A szerzők hangsúlyozzák a román munkajogi kutatás hiányosságait, és saját elemzéseikkel igyekeznek új megvilágításba helyezni a korszakokat. A tanulmány különböző időszakokon keresztül követi a munkajogi szabályozás alakulását. Célja a jogfejlődés komplex bemutatása.

Sallai Balázs tanulmánya *(A két világháború közti magyar közigazgatás-racionalizálás európai kontextusban)* a két világháború közötti magyar közigazgatási reformokat elemzi európai kitekintéssel. A szerző Csizmadia Andor munkásságára épít, de új szempontokat is behoz. Részletesen tárgyalja Magyary Zoltán és más szereplők tevékenységét. A tanulmány egy jövőbeli kutatási program alapját is képezheti.

Jómagam a magyar nemesi vármegyerendszer II. József utáni rendezésének alapvitáját, az 1791:67. tc. értelmében kiküldött ún. *országos rendszeres bizottság* közpolitikai *(publico-politico)* megyerendezési tervezeteit vizsgáltam. Ez a reformtervezet lesz a kiindulópontja a reformkori törvénytervezeteknek.

Hasznos időtöltést és jó olvasást kívánunk!

Heil Kristóf Mihály

Bathó Gábor*

AZ EDITTO POLITICO DI NAVIGAZIONE MERCANTILE (1774), KRITIKÁJA ÉS REFORMKÍSÉRLETEI MAGYARORSZÁGON

Rónay Tibor szerint az *Editto politico di navigazione mercantile*, Mária Terézia[1] 1774-es tengerijogot szabályozó rendelete a magyar tengerjog alapját[2] adta. Az ediktum hatálya és alkalmazhatóságának időtartama kifejezetten hosszú volt. Kohányi Zoltán 1912-ben megjelent munkájában már a tengerészeti közigazgatásra vonatkozó, legrégebb óta hatályban lévő jogszabályként azonosította a Mária Terézia-féle joganyagot.[3] Kajtár István az Editto politico di navigazione mercantile számára a magyar tengerjog matuzsáleme elnevezést adta, nemcsak korára, hanem jelentőségére is tekintettel.[4] Nagy Ferenc pedig egyenesen epochális jelentőségűnek mondta az ediktumot.[5] A jogszabály kortárs jelentősége kétféle volt, egyrészt a tengerészeti hatóságok (kapitányi hivatalok) hatáskörét és feladatkörét, másrészt a tengerészszemélyzet jogait

* Bathó Gábor PhD, egyetemi adjunktus Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Jogtörténeti Tanszék, ORCID ID: 0000-0001-7068-2105

[1] Mária Terézia ilyen irányú tevékenységére lásd Neschwara, Christian: Über das Schicksal der ältesten Materialien zur Gesetzgebungs-geschichte des Österreichischen ABGB. In *Dny Práva – 2010 – Days of Law*. Brno, 2010. Acta Universatis Brunensis Iuridica, No 378. 1571. p.; Neschwara, Christian: Das ABGB in Ungarn. In Berger, Elisabeth (szerk.): *Österreichs Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB). Eine europäische Privatrechtskodifikation. Band III Das ABGB außerhalb Österreichs.* Berlin, 2010. Duncker & Humblot, 35. p. (Schriften zur europäischen Rechts- und Verfassungsgeschichte 57.); Képessy Imre: Az Országbírói Értekezlet története és öröksége. Budapest, 2023. Gondolat Kiadó, 36, 87–88. p. .

[2] Rónay Tibor: Tengeri magánjogunk az 1909-iki törvényjavaslat szerint. *Tenger*, 6. 1916. 4–5. sz. 194–195. p.

[3] Kohányi Zoltán: *A tengerészeti közigazgatást szabályozó törvények és rendeletek gyűjteménye.* I. kötet. Budapest, 1912. Stephaneum.

[4] Kajtár István: A magyar tengerjog „matuzsálemei". Az Editto politico di navigaziona mercantile (1774) és a Code de Commerce II. Du commerce maritime (1807). In Mezey Barna – Révész T. Mihály (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2006. 225–241. p.

[5] Nagy Ferenc: *Magyar tengerjog. Értekezések a társadalmi tudományok köréből.* XI. kötet. 8. sz. Budapest, 1894. MTA, 5. p.

átfogóan és részletesen szabályozta. E tekintetben a jogszabály túlmutatott a saját korán. Ismét Nagy Ferenc szerint meghaladta az 1681. évi francia Ordonnance de la marine színvonalát is.[6]

Az Editto politico di navigazione mercantile elnevezésű uralkodói ediktumot tehát Mária Terézia bocsátotta ki 1774. április 25-én, melynek előkészítő munkálatai már 1756-ban megkezdődtek.[7] Egységes tengerjogi, tengeri kereskedelmi és tengeri szolgálati szabályozás teremtését célozta a Földközi-tenger osztrák érdekű vizei, hajói és tengerészszemélyzete számára – mindezt az udvar gazdasági érdekeit szem előtt tartva.[8] Az a cél „ösztönözte a királynőt, hogy a kereskedelmi tengerészet lehető pontossággal és jó rendben szerveztessék s a melylyel a tengerészeti közigazgatás az akkori tengerészeti igényeknek teljesen megfelelően rendeztetett".[9] Magyarországon az 1803. július 29-i udvari rendelet felhatalmazására a m. kir. Helytartótanács 1804. július 31-i intézvénye által lépett hatályba.[10] Erre tekintettel az eredeti olasz változat magyar fordítása is megjelent, melyben a jogszabály magyar címe: „Politicum Edictum az az közjóra tzélozó rendelések az ausztriai kereskedő hajókázás iránt, mellyek kiadattattak Bétsben, aprilis hólnapnak 25dik napján 1774dik esztendőben".[11] Az ediktum magyar szövege rendelkezéseket tartalmaz a kikötői kapitányi hivatalokról, a kereskedelmi hajók kapitányainak kötelezettségeiről, az írnokokról, a kormányosokról és a hajómesterekről, a pattantyúsokról és a kamaramesterekről, a hajóslegényekről, -inasokról és másokról, akik a hajósszemélyzethez tartoztak, a hajóskapitányok, hajóstisztek, -legények, -inasok és a hajósszemélyzet más tagjainak fizetéséről és jutalmairól. Ez az 1804-es kiadás már egybefűzve, az időközbeni módosításokat és kiegészítéseket toldalékokként adta közre.

A kiegyezést[12] követően mód nyílt legalább arra, hogy a tengerjog ezen alapvető forrását kritikával szemléljék, felvetve annak lehetőségét, hogy akár

[6] Uo.

[7] Lengyel János: Beer könyve Mária Terézia és II. József kereskedelmi politikájáról. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 6. 1899. 166. p.

[8] Barta János: „Országainak közös anyja." – Gazdaság és társadalom Mária Terézia politikájában. In Bódvai, András (szerk.): *Mária Terézia emlékkönyv*. Budapest, 2023. Bethlen Gábor Alapkezelő, 24–51. p.

[9] Katzer József: Tengeri kereskedelmünk fejlődése. In Cseh Elek: *A homonnai m. kir. állami felsőkereskedelmi iskola értesítője az 1907–1908. tanévről*. Sátoraljaújhely – Zemplén, 1908. 24. p.

[10] Récsi Emil: *Közigazgatási törvénytudomány kézikönyve az ausztriai birodalmi törvényhozás jelen állása szerint különös tekintettel Magyarországra. IV. Földmívelési, ipar-, kereskedelmi és közlekedési ügyek*. Pest, Heckenast-Scheiber, 1855. 161. p.

[11] *Politicum Edictum az az közjóra tzélozó rendelések az ausztriai kereskedő hajókázás iránt, mellyek kiadattattak Bétsben, aprilis hólnapnak 25dik napján 1774dik esztendőben*. Buda, Királyi Universitás, 1804.

[12] Rigó Balázs: Alkotmányos változások az 1860-as évek második felében. *Forum: Publicationes Doctorandorum Juridicorum* 7, 193–222. p.; Rigó, Balázs: 1867 as the Year of Constitutional Changes Around the World. *ELTE Law Journal* 2, 39–63. p.; Képessy Imre: Föderalizmus,

változtathatnak is az ediktum szabályain. „Mindkét fél tengerpartjain és kereskedelmi tengerészeténél egyforma tengeri magánjog fog alkalmaztatni, és annak korszerű átalakítása minél előbb eszközöltetni"[13] – szólt a vám- és kereskedelmi szövetségről szóló törvény. Az Ausztria és Magyarország között létrejött vám- és kereskedelmi szövetség a tengerrel kapcsolatos kérdéseket, a tengerjogot, tengeri kereskedelmet, tengeri igazgatást, tengeri magánjogot a közös egyetértéssel megállapítandó tárgyak közé sorolta.[14] De az idézett mondat nemcsak a közös egyetértéssel létrehozott szabályozást tűzte ki célul, hanem azt is, hogy a tengeri magánjog korszerű átalakításának kell megtörténnie – mielőbb.

Grosschmid Béni főforrásként utalt az ediktumra, és emellett egy fontos tényt rögzít,[15] miszerint a tengerjogi ügyekre vonatkozó törvények, szokások és rendeletek további érvényét az 1871-ben kiadott, m. kir. miniszterelnöki, igazságügy-miniszteri és horvát báni közös rendelet 11. §-a mondta ki úgy, hogy a fiumei törvényszéknek ezeket tengerjogi ügyekben változatlanul tovább kell alkalmaznia.[16] Az ediktumon túli más, hatályos, tengerrel, tengeri magánjoggal, tengerészeti igazgatással kapcsolatos szabályokat később egy átfogó munkában összegezték a trieszti és fiumei tengerészeti hatóságok.[17]

A tengerészeti hatóságokra vonatkozó – ediktumban rögzített – szabályok a későbbiekben alapként szolgáltak, erre épültek a dualizmus korának tengerészeti közigazgatási szabályai,[18] így például a tengeri kereskedelmi hajók köbözéséről szóló 1871:16. tc., a tengeri kereskedelmi hajók lajstromozásáról szóló

centralizmus, dualizmus – avagy a kiegyezéshez vezető út. In Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás*. Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 93–112. p.; Képessy Imre: 1848 alkotmányos forradalma – előzmények és kontextus. In Fazekas Marianna (szerk.): *Jogi tanulmányok, jogtudományi előadások az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar doktori iskoláinak konferenciáján*. Budapest, ELTE ÁJK ÁJDI, 2016. 242–253. p.

[13] 1878:20. tc. a magyar korona országai és Ő Felsége többi királyságai és országai közt kötött vám- és kereskedelmi szövetségről VI. cikk.

[14] „A kikötő-ügyi és tengeri egészségügyi közigazgatás, a tengeri hajózás üzésére és a tengeri egészségügyre vonatkozólag mindkét állam területén a két fél kormányai által egyenlő szabályok szerint és általában lehetőleg összhangzatosan fog intéztetni."

[15] A magy. kir. ministerelnöknek, a magy. kir. igazságügyministernek és Horvát-, Szlavón- Dalmátországok bánjának, 1871. sept. 14-én kiadott rendelete a fiumei kir. törvényszék felállítása s hatóságának ideiglenes szabályozása tárgyában. *Rendeletek Tára, 1871*. Pest, Ráth Mór kiadása, 1871. 274–283. p.

[16] Grosschmid Béni: *Magánjogi tanulmányok tervezetek és kisebb dolgozatok*. Budapest, 1901. Politzer Zigmond és fia kiadása, 7. p.

[17] Sammlung der Gesetze und Verordnungen betreffend den See- und Hafendienst in der österreichisch-ungarischen Monarchie. hrsg. von den Seebehörden in Triest und Fiume. Raccolta delle leggi ed ordinanze concernenti il servizio marittimo e portual nella Monarchia Austro-Ungarica. 1–3. kötet. Trieszt, Triest Buchdruckerei des österreichisch-ungarischen Lloyd, 1883–1886.

[18] Mutschenbacher Viktor: A tengerjog fogalma, forrásai és jogi természete. In N. N. (szerk.): *A pécsi püspöki joglyceum évkönyve az 1907/8-iki tanévről*. Pécs, 1908. Madarász Béla, 23–24. p.

1879:16. tc., a kikötői illetékekről szóló 1883:32. tc., a tengeri szabad hajózást űző magyar kereskedelmi hajóknak állami segélyben és kedvezményekben való részesítéséről szóló 1893:22. tc. vagy a tengeri hajók építésének állami segélyben való részesítéséről szóló 1895:34. tc. Nem hagyható figyelmen kívül azonban az, hogy a tengeri magánjog tekintetében az ediktum szabályozása igen hiányos. Ezzel együtt tengerészek generációi másfél évszázadon keresztül hajóztak a szabályai szerint, mivel újabb átfogó, modern szabályozásra csak a 20. század elején volt alkalom. Tudva, hogy az ediktum saját korának terméke, így nyilvánvalóan a vitorlás hajózásra tervezték alkalmazni, a hosszú időn keresztül való alkalmazhatósága mutatja jelentőségét. Másrészt a rendelet több olyan általános érvényű elvet tartalmaz, amely kortól és technikai fejlettségtől, néha a gazdasági helyzettől és a tengeri hatalmak épp aktuális viszonyaitól függetlenül, korokon átívelően alkalmazható lehet – kétségtelen azonban, hogy hosszú idő elteltével ezek is megkoptak. Így például az, hogy a tengerészeti hatóság (kapitányi hivatal) vezetőjének szelíden és emberséggel kell ellátnia feladatát, amelynek célja egyébként – a rendelet által is kifejezetten – az volt, hogy a Habsburg uralom alatti tengerpartot minél többen és minél szívesebben látogassák. A katolikus uralkodó katolikus birodalmához egy katolikus tengerészeti rendtartás illeszkedett. A tengerészszemélyzetre nemcsak általános erkölcsi, hanem valláserkölcsi szabályokat is megfogalmazott, úgymint a húsvéti gyónás szükségességére való felhívás, amelynek elvégzését a hajóskapitány felé írásban volt kötelező igazolni.[19]

Az 1880-as évek sajtója a tengerügyi történések kapcsán egyre gyakrabban rótta meg az Editto rendelkezéseit elavultságuk miatt, s hogy egy már letűnt kor termékei, nem felelnek meg az 19. század végi gazdasági és technikai elvárásoknak. A fiumei tengerészeti hatóság 1884. évi jelentésében is azt olvashatjuk, hogy „A révrendőrségi szabályzat a múlt évben lett kibocsátva s részletesen megállapítja a magyar kikötőkbe érkező hajók parancsnokainak és személyzetének jogait és kötelességeit. Ezen hézagpótló szabályzat jelentékeny haladást képez tengerészeti igazgatásunk terén. Az előtt ugyanis az »Editto politico« határozatai voltak-e részben irányadók, melyek azonban már elavultak és a változott viszonyoknak többé nem voltak megfelelők."[20]

1885-ben birodalomszerte nagy várakozással fordultak a kereskedelemügyi minisztérium munkája felé. Beck Hugó reményei, miszerint a „hajósrendtartási törvényjavaslat végleg elkészült és még ez évben törvénynyé válik; a tengeri magánjog codificatiója készülőben van és rövid időn befejeztetik", nem váltak

[19] Editto politico II. Tzikkely 29. § és VI. Tzikkely 18. §

[20] Jelentés a fiumei m. kir. tengerészeti hatóság 1884. évi működéséről és a tengerészet s a tengeri forgalomterén előfordult fontosabb mozzanatokról. *Közgazdasági Értesítő*, 1885. május 7. 708. p.

valósággá.[21] A *Pesti Hírlap* is tudósított arról, hogy a tengeri hajózási rendtartás tervezetének kidolgozása a kereskedelmi minisztériumban folyamatban van. A tárgyalásokban az osztrák kormány képviselői is részt vettek, miután a vám- és kereskedelmi szerződés értelmében az osztrák és magyar tengerészeti törvények lehetőleg azonos alapokra fektetendők. A tudósítás szerint a bizottság a munkálataiban már annyira előrehaladt, hogy a kérdéses törvényjavaslatot várhatóan még abban az évben a törvényhozás elé terjesztik.[22] Ez a folyamat sikertelen volt; bár a vám- és kereskedelmi szövetség értelmében az osztrák kormánnyal egyetértőleg kidolgozott törvényjavaslatot 1886-ban[23] és 1887-ben[24] is a képviselőház elé terjesztette Széchényi Pál földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter, azonban annak bizottsági tárgyalása nem történt meg.

Még ugyanebben az évben egy, az ediktum hatályosságát, alkalmazhatóságát érintő vita bontakozott ki *A Jog* hasábjain. Beck Hugó tengerbiztosítással kapcsolatos tanulmányában, az alkalmazandó tengerjogi szabályokkal kapcsolatban rögzítette, hogy irányadó az 1878:20. tc. VI. cikke, mely szerint az Osztrák–Magyar Monarchia tengerpartjain és kereskedelmi tengerészeténél egyforma tengeri magánjogot kell alkalmazni. Így a tengeri kereskedelemre vonatkozó főforrás Magyarországon is ugyanaz, mint Ausztriában, az Editto politico di navigazione mercantile és emellett a francia kereskedelmi törvénykönyv II. könyve.[25] Rosenberg Gyula állítása szerint Beck Hugó tévedett az ediktum alkalmazhatósága kérdésében, mivel magyar tengeri jog nem volt és nem létezett soha. Az ediktum – álláspontja szerint – Fiumét és a magyar tengerpartot kivéve, hazánk területén soha érvénnyel nem bírt. Az 1871-es fentebb említett miniszterelnöki, igazságügyi miniszteri és báni közös rendelet is csak a fiumei kir. törvényszék hatósága alá tartozó területen tartotta fenn az ott érvényben levő törvényeket, szokásokat és rendeleteket. Mindazon ügyekben, melyekben tengerjogi kérdések döntendők el, és melyek nem tartoznak a fiumei kir. törvényszék illetékessége alá, nemcsak törvény, hanem jog nélküli állapotban vagyunk – érvelt Rosenberg.[26] Érvelése egyébként alapos és egyenes, de a későbbi joggyakorlat azt mutatta, hogy nem volt igaza.

Mivel az 1880-as évek közepén zajlott előkészítő munka eredménytelen volt, a tengeri magánjog tekintetében 1890-ben Herich Károly elmondhatta, hogy „tengeri jogunk pedig csak ezután lesz megalkotandó, mivel a tengeri hajók lajstromozására vonatkozó törvényczikk kivételével a tengeri jognak

[21] Beck Hugó: Magyar tengerbiztosítási jogkérdések. *A Jog*, 1885. február 8. 70. p.

[22] Sz. N.: A tengeri hajózási rendtartás. *Pesti Hírlap*, 1885. január 16. 7. p.

[23] Képviselőházi irományok, 1884. XVI. kötet 75–103. p.

[24] Képviselőházi irományok, 1887. I. kötet 152–180. p.

[25] Beck Hugó: Magyar tengerbiztosítási jogkérdések. *A Jog*, 1885. február 8. 70. p.

[26] Rosenberg Gyula: Magyar tengerbiztosítási jogkérdések. *A Jog*, 1885. április 12. 153. p.

úgy személyi, valamint anyagi része még szabályozásra vár, egyelőre a Mária Terézia-féle »editio politico« s az 1810-ben történt napóleoni megszállás óta érvényben maradt franczia tengeri jog s a földközi-tengeren divó jogszokások pótolván a rendszeres törvénykönyv hiányát".[27] Két évvel később ugyancsak a tengeri magánjog tárgyában jelent meg a következő – a bírósági jogalkalmazás tekintetében valószínűleg erősen túlzó – tudósítás: „A kereskedelmi és igazságügyi miniszterek munkába vették a tengeri magánjogról szóló törvény tervezetének kidolgozását. Tengeri magánjogunk forrásait jelenleg az 1774-ben kiadott »Editto politicodi navigazione« s a jelen század elején történt francia megszállás óta hatályban maradt francia kereskedelmi törvénykönyv képezik, ezek azonban merőben elavult, a mai viszonyoknak meg nem felelő elveken nyugszanak, úgy, hogy a bíróságok már ismételve kénytelenek voltak német és más külföldi törvényeket venni ítéleteik alapjául. A tengeri magánjognak modern alapokra fektetése tehát már azért is mellőzhetlen, mert valóban viszszás helyzet az, hogy külföldi törvények szabályozzák hazai jogviszonyaikat."[28]

A tengerjog átfogó szabályozásához és az ediktum hatályon kívül helyezéséhez akkor került a magyar jogrend a legközelebb, amikor 1892-ben Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter felkérte Nagy Ferencet, a tengerjog nemzetközi hírű magyar professzorát, hogy a magyar viszonyoknak megfelelő tengerjogi szabályozást készítsen elő. Nagy már ebben a minőségében vett részt az 1892-es genovai nemzetközi tengerjogi kongresszuson.[29] A professzor a törvényjavaslat szövegezéséért volt felelős,[30] az alapelvekkel kapcsolatos döntéseket egy háromtagú bizottságban hozták, melynek rajta kívül még Monojlovics Emil, a kir. Kúria kereskedelmi tanácsának elnöke és gróf Batthyány Tivadar, fiumei országgyűlési képviselő és tengeri hajóskapitány voltak a tagjai.[31] A törvényjavaslat szövege 1894-re készült el, amely nyomtatásban is megjelent,[32] de a képviselőház elé nem került.

Ezt követően a kereskedelmi tengerészettel kapcsolatos törvényjavaslatot 1896. szeptember 3-án terjesztette a képviselőház elé Dániel Ernő kereskedelemügyi miniszter.[33] A javaslat százhetvenhárom paragrafusból állt, és átfogóan, teljességre törekedve és részleteiben szabályozta volna a kereskedelmi tengerészetre vonatkozó kérdéseket.[34] A törvényjavaslatot kisebb módosításokkal támogatta az igazságügyi[35] és a közgazdasági bizottság,[36] valamint a képviselőház is.[37] A törvény szentesítése sosem történt meg.

[27] Herich Károly: A kereskedelmi és váltójog szelleme. *Nemzet*, 1890. június 14. 5. p.
[28] Sz. N.: Tengeri magánjog. *Pesti Hírlap*,1892. november 18. 2. p.
[29] Sz. N.: Tengerjogi kongresszus. *Ellenzék*, 1892. szeptember 23. 1. p.
[30] Nagy Ferenc: Tengeri jogunk reformja. *Jogtudományi Közlöny*, 1893. december 15. 397–399. p.
[31] Sz. N.: A tengeri magánjog. *Pesti Napló esti kiadás*, 1892. december 30. 1. p.
[32] Nagy Ferenc: *Törvényjavaslat a tengeri magánjogról. Ennek általános és különös indokolása.* Budapest, 1894. k. n.
[33] Képviselőházi napló, 1892. XXXIV. kötet 5. p.
[34] Képviselőházi irományok, 1892. XXXVI. kötet 1–44. p.

A tengerészeti rendtartással kapcsolatos törvénytervezet indokolása utalt arra, hogy a tengeri magánjog kodifikációja is folyamatban volt. Az 1894-ben nyomtatásban közzétett javaslatot és annak indokolását[38] 1897-ben a kereskedelmi minisztérium, a tengerészeti hatóság, a fiumei és zenggi kereskedelmi és iparkamarák, valamint a fiumei hajóstársaságok és hajótulajdonosok képviselőiből álló bizottság megtárgyalta,[39] és elfogadta mint a modern tengeri kereskedelem követelményeinek megfelelőt.[40] Ezt követően a vám- és kereskedelmi szövetség elveinek megfelelően, nevezetesen hogy a tengeri magánjog összhangban való szabályozása szükséges, megküldték Ausztriának. Erre jóváhagyás nem érkezett.[41]

A fentiek szerint 1895-ben a helyzet még mindig változatlan volt. A *Jogtudományi Közlöny* rövid beszámolót közölt Thomas Edward Scruton *The merchant shipping act, 1894*[42] című, előző évben megjelent munkájáról, amely példaként szolgálhatott volna.[43] „Miután nálunk is valahára hozzá kell látni, hogy az elavult »editto politico maritimo«[44] hatályból lépjen, a múlt évi angol shipping act igen sok utmutatást foglal magában részünkre, mert tengeri jog tekintetében más és jobb mintát nem találunk, mint a hatalmas Anglia törvényeiben."[45] Kmety Károly *A magyar közigazgatási jog* kézikönyve című örökbecsű munkájában is megemlíti az ediktum mostoha helyzetét. Ahogyan a tengeri magánjognak a fő forrása az Editto politico di navigazione, úgy – Kmety szerint – a tengeri közigazgatási jogé is. Így az ediktum e tekintetben is megkerülhetetlen. Azt Kmety is elismeri azonban, hogy „a viszonyok változása folytán előállott szükséghez képest, törvények és rendeletek által jelentékenyen módosíttatott illetőleg kiegészítést nyert".[46]

[35] Képviselőházi irományok, 1896. V. kötet 31–32. p.
[36] Képviselőházi irományok, 1896. V. kötet 33–36. p.
[37] Képviselőházi irományok, 1896. V. kötet 325–348. p.
[38] Nagy Ferenc: Magyar tengerjog. *Akadémiai Értesítő*, 5. köt. 4. füzet 212. p.
[39] Nagy Ferenc: *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve különös tekintettel a birói gyakorlatra és a külföldi törvényhozásokra.* Budapest, 1904. Athenaeum Kiadó, 40. p.
[40] Sz. N.: A magyar tengerészeti jog. *Budapesti Hírlap*, 1897. április 1. 15. p.
[41] Keményy Ödön: Tengeri magánjogunk fejlődése. *Pesti Hírlap*, 1907. október 27. 37–39. p.; Sz. N.: A tengerészeti rendtartás kodifikációja. *Vasúti és Közlekedési Közlöny*, 1907. augusztus 11. 710. p.
[42] Scruton, Thomas Edward: *The merchant shipping act*, 1894. London, 1895. WM Clowes & Sons
[43] A folyóirat egyébként helytelenül Edward Williams Scruttonként tünteti fel a szerzőt.
[44] Valójában Editto politico di navigazione mercantile.
[45] a. a.: Jogirodalom. *Jogtudományi Közlöny*, 1895. 1895. április 5. 107. p.
[46] Kmety Károly: A magyar közigazgatási jog kézikönyve. Budapest, 1897. Politzer Zsigmond és fia kiadása, 610. p.

Král Miklós tengerészeti igazgatásról szóló jelentős összefoglaló műve[47] a magyar tengerjog jogforrási háttérről is tartalmaz leírást. A könyvről készült bemutató kiemelte Král alaptételét, hogy a tengerjog fő forrása még a könyv kiadásakor is a Mária Terézia idejében kibocsátott Editto politico di navigazione mercantile, „mely azóta egyre foltozgattatik császári pátensekkel és különféle – többé-kevésbbé illetékes hatóságok rendeleteivel; ugyanez történik 1867 óta nálunk is magyar törvények és miniszteri rendeletek útján. Képzelhető, hogy mily nehéz még a szakértőnek is ezen tömkelegen keresztülhatolnia, – hát még a laikusnak!"[48] Valójában persze nem okoz gondot – például a bírósági jogalkalmazás számára – az ediktum ítélkezési tevékenység során való használata, ahogyan ezt egy 1905. februári jogeset is mutatja.[49]

1906-ban a nemzetközi tengeri jogi magyar egyesület (amelynek Apponyi Albert volt az elnöke és Nákó Sándor, az aktuális fiumei kormányzó az alelnöke) kérvénnyel fordult a képviselőházhoz azt kérve, hogy az alkosson önálló magyar tengeri magánjogot. A képviselőház kérvényi bizottsága, tekintettel arra, hogy tudomása szerint a kereskedelmi minisztériumban tárgyalás alatt volt a tengeri magánjog önálló magyar szabályozásának kérdése, támogatása kinyilvánítása mellett átadta a kérvényt a kereskedelmi és igazságügyi miniszteréknek.[50] Ez a kezdeményezés is eredménytelen maradt. „Nálunk sajnos e téren nem volt semmi alkotás, sőt a jelenben a múlthoz képest, visszaesést tapasztalhatunk"[51] – számolt be lemondóan a magyar tengerjog helyzetéről Benyovits Lajos a *Magyarország*ban az 1907-es velencei tengerjogi kongresszussal kapcsolatos beszámolójában. Kemény Ödön egy – napilaphoz képest hosszú – összegzést közölt a *Pesti Hírlap*ban a magyar tengerjog történetéről és aktuális helyzetéről, addigi kudarcairól.[52]

Az I. világháború közepére az ediktummal kapcsolatos vélemények odáig fokozódtak, hogy egy kereskedelmi tengerészettel kapcsolatos publicisztika a következőkre ragadtatta magát: „Elsősorban szakítanunk kell azzal a felfogással, hogy modern s a háború után előreláthatólag rohamosan fejlődő tengerészetünket holmi 140 év előtti fércelmények szerint igazgassuk. Hihetetlen; de való igaz, hogy például a tengerészek és hajótulajdonosok egymás közti viszonyát még ma is főkép a Mária Terézia-korabeli »Editto Politico« szerint

[47] Král Miklós: *Magyar tengerészeti igazgatás.* Budapest, 1905. Lampel

[48] Sz. N.: Irodalom. *A Jog*, 1905. május 28. 175–176. p.

[49] M. kir. Curia 1101/v. 905. sz. döntése. Sz. N.: Kereskedelmi-, váltó- és csődügyek. *Ügyvédek Lapja*, 1905. március 11. 2–3. p.

[50] Sz. N.: Hajózási közlemények. *Vasúti és Közlekedési Közlöny*, 1906. november 25. 1272. p.

[51] Benyovits Lajos: Nemzetközi tengerjogi kongresszus Velenczében. *Magyarország*, 1907. szeptember 28. 3–4. p.

[52] Kemény Ödön: Tengeri magánjogunk fejlődése. *Pesti Hírlap*, 29. 1907. október 27. 37–39. p.

szabályozzák."[53] A cikk az ediktumot egyenesen korhadt törvénynek nevezte, és a történelem ítélőszéke elé ajánlotta azt, mondván, több mint száznegyven év alatt nem sikerült olyan szabályozást kialakítani, amely megfelelő a kor elvárásainak.

A korszerű szabályozás hiánya könnyen vezetett a tengerészek kizsákmányolásához, amellyel kapcsolatos jogeseteket szép számban majd a Horthy-korszak bírósági gyakorlatában láthatunk. Széles körben ismert volt azonban, hogy a hiányos szabályozásból fakadó mostoha körülmények miatt sok tengerész elhagyta az állását, és keresett olyan „szárazföldi" munkát, amelyből kiszámíthatóan biztonsággal tudta magát és családját eltartani. Gyakoriak voltak az olyan panaszok, amelyek szerint az egyes hajókon a legénység száma kevés, a meglévők képzetlenek, gyakran egy-egy hajón 10-12 országból való matrózok gyűlnek össze.[54]

A háború utáni tengerjoggal kapcsolatos tervezés folyamatosan napirenden tartotta az ediktum reformjának, illetve új szabályok alkotásának kérdését. Több jelentős téma szorul újraszabályozásra, a *Tenger* című folyóirat gyakran a tengerészeti rendtartás korszerű szabályozását várná mielőbb. Hiszen „e tekintetben még ma is a Mária Terézia idejében kiadott tengerészeti törvény (Editto politico di navigazione) van érvényben, mely oly időben alkottatott, midőn a gőzhajó még ismeretlen fogalom volt; természetes tehát, hogy annak elavult intézkedései a mai viszonyokra csak a legritkább esetekben alkalmazhatók".[55] A cikk 18. századi szabályok természetszerűen szükséges újraalkotása mellett rettenetesen kínosnak tartotta, hogy például Románia is rendelkezett korszerű tengerészeti közigazgatási szabályozással. A cikk írója a magyar tengerészet, illetve tengerészeti szabályozás legtöbb kardinális, mi több, szenzitív kérdését felszínre hozta, ennek megfelelően a cikket álnéven írta. Nemo kapitányról a folyóirat annyit árult el, hogy egy kiérdemesült kereskedelmi tengerészkapitányról van szó, kiléte azonban titokban maradt.[56]

Az Editto politico reformjával kapcsolatos diskurzus elcsendesedett a háború végére, és a két világháború közötti Horthy-korszaknak távolról sem ez volt az elsődlegesen megoldandó feladata. A konszolidáció előrehaladtával, illetve a tengeri kereskedelemben való részvétel szükségességének újbóli felmerülésével ismét előkerült az ediktum, annak hatályossága és a reform. Így a m. kir. kereskedelemügyi miniszter 1926. évi 94.602/XII. számú, a magyar tengeri kereskedelmi hajók hajósszemélyzetének szolgálati viszonyaiban érvényes

[53] Sz. N.: Kereskedelmi tengerészetünk a háború után. *Pesti Hírlap*, 1916. július 2. 18. p.

[54] Lásd például Sz. N.: Kereskedelmi flottánk. Nincs tengerészlegénység! *Budapesti Hírlap*, 1917. január 28. 22. p.

[55] Nemo kapitány: Feladataink háború után a tengeren. *A Tenger*, 1917. május 177. p.

[56] Nemo kapitány: Feladataink háború után a tengeren. *A Tenger*, 1917. május 179. p.

jogszabályok tárgyában kiadott rendeletében a következőket írta: „Felmerült kétség eloszlatása végett rendelem: Minthogy a tengeri kereskedelmi hajózás tekintetében Mária Teréziától 1774. évi április hó 25-én kibocsátott Editto politico di navigazione mercantile, valamint az ezt kiegészítő és módosító hajózási jogszabályok [...] ma is hatályban vannak, a bennük szabályozott jogviszonyokban – így különösen a magyar tengeri kereskedelmi hajók hajósszemélyzetének szolgálati viszonyai tekintetében is – azokat kell továbbra is alkalmazni."[57]

A *8 Órai Ujság* 1926 áprilisában egy – saját véleménye szerint is – rendkívül érdekes esetről számolt be. Az eset részletes ismertetésétől eltekintek, a történet fordulata már a bíróság előtti szakaszban történt ugyanis, amikor a lázadás, függelemsértés és az ezzel kapcsolatos kártérítés miatt zajló perben az érintett Oceana tengerhajózási részvénytársaság a kártérítés alóli mentesülése jogi alátámasztásaképpen a Mária Terézia-féle ediktumot hozta fel. Az újsághoz méltón kissé bulvárszagú kérdést tett fel a szerkesztő a cikkben: „Vonatkozhatik-e egy másfél évszázados rendelet a rádiótisztre?" Választ is fabrikáltak hozzá, miszerint az ediktumot „a mai viszonyok közt komolyan nem lehet hivatkozni, mert például az Alföldön[58] rádiótiszt is volt alkalmazva, márpedig Mária Terézia korában nem volt rádió s így az editto a rádiótisztre semmi esetre sem vonatkozhatik".[59] Bár a lap gondolatmenete kétségtelenül logikus és elfogadható is lehetne, de kereskedelemügyi miniszter fentebb említett rendelete minden kétséget eloszlatott afelől, hogy az ediktumot kell-e alkalmazni. A miniszteri rendeletről egyébként sorban tudósítottak a napilapok is.[60] Közülük a *Magyar Ujság* tudni vélte a rendelet kibocsátásának okait is, hiszen nemcsak beszámolt a Hermann Miksa kereskedelemügyi miniszter rendeletéről, hanem már a cikk címével is állást foglalt: „Az Atlantica Trust érdekében visszavarázsolják a XVIII. századot." A cikk a miniszter felelősségét firtatta abban, hogy a százötven évvel korábbi, elavult rendelkezéseket hatályukban – valószínűleg néhány tengerhajózási társaság nyomására – fenntartotta. A lap kiemelte – ahogyan ezt ebben az írásban is említettem –, hogy az ediktum nemcsak a katolikus értékek mellett foglalt állást, hanem néhány rendelkezésének megtartásához kifejezetten katolikusnak is kell lenni (például a rendszeres gyónás), így a rendelet hatályban tartása mellett elméletben nem

[57] Magyarországi rendeletek tára 1926. 679. p.; *Budapesti Közlöny*, 1926. november 9. 3. p.

[58] Az ügyben érintett hajó neve Alföld volt.

[59] Sz. N.: Az Oceana hajóstársaság egy Mária Terézia korabeli rendeletre hivatkozással lázadással vádolta meg egy hajója személyzetét. *8 Órai Ujság*, 1926. április 13. 4. p.

[60] Sz. N.: A kormány megerősített egy Mária Terézia korabeli ediktumot. *Ujság*, 1926. november 9. 13. p.; Sz. N.: Mária Terézia törvényeit alkalmazzák még ma is a magyar tengeri kereskedelmi hajókon. *Uj Nemzedék*, 1926. november 10. 7. p.; Sz. N.: Vasúti ügyek. *Közgazdasági Értesítő*, 1926. november 11. 10. p.; Sz. N.: A magyar tengeri kereskedelmi hajók hajós személyzetének szolgálati viszonyaiban érvényes jogszabályok. *Magyar Kereskedők Lapja*, 1926. november 20. 4. p.

katolikusok nem is szolgálhattak volna magyar tengeri kereskedelmi hajókon. Ugyancsak elavultnak és veszélyesnek tartotta a lap az ediktumot abban a tekintetben, hogy a kapitány számára biztosított fegyelmi jogkör lehetővé tette, hogy a matrózokat „megmártsa", illetve a hajó alatt áthúzassa. A hajó alatti áthúzatás a 18. század végén valószínűleg nem, de 1926-ban a jelentősen nagyobb méretű hajók esetén szinte biztosan a matróz halálához vezetett volna. „Ami igaz volt 1774-ben, az nem igaz 1926-ban, és semmiféle miniszteri rendelet nem fogja tudni az idő kerekét 150 esztendővel visszaforgatni."[61]

Hasonló, több napilapot foglalkoztató, botrányos eset állt elő 1927–28-ban. Egy hajóskapitány tizennégy év szolgálat után ugyanannak a hajózási társaságnak a budapesti irodájában tisztviselőként kapott állást, majd a munkaviszonyát felmondással megszüntették. Mivel az Editto politico szerint a kapitány szolgálata behajózástól kihajózásig tart, sem felmondással, sem végkielégítéssel nem jár, a Kúria a felmondási időre járó illetményeket és a végkielégítést a kapitányi szolgálati idő nélkül, csak a tisztviselőként töltött szolgálati időre tekintettel állapította meg.[62] Leghamarabb az *Ujság* kapta fel az ügyet, felemlítve az ediktum hatályban létének visszásságait és anakronizmusát.[63] Az *Előőrs*[64] ekkor megjelenő legelső számában[65] már több olyan esetről is tudósított, amelyben tengerészeket bocsátottak el, de az ediktum rendelkezései szerint végkielégítésre nem voltak jogosultak, s ezt az érintettek pereiben eljáró bíróságok sorra meg is erősítették.[66]

A *Budapesti Hírlap* megerősítette beszámolójában, hogy az ediktum továbbra is hatályban van: „legutóbb a magyar királyi Kúria a P. II. 7084/1927. számú ítéletében az ősi – de rossz – jogszabályok alapján magyar tengerésztisztek perében újra kimondotta, hogy a köztük és a hajósvállalat között fennálló szolgálati jogviszonyra nem a kereskedelmi és ipartörvénynek és nem az 1920. évi 1910. M. E. számú rendeletnek, hanem a tengerészeti szolgálat különleges természeténél fogva az ezt a szolgálati viszonyt külön szabályozó tengerészeti jognak a szabályai alkalmazandók."[67] Hiába álltak fenn jelentős különbségek

[61] Sz. N.: Az Atlantica Trust érdekében visszavarázsolják a XVIII. századot. *Magyar Ujság*, 1926. november 14. 3. p.

[62] Gallia Béla: A végkielégítés. *Jogtudományi Közlöny*, 1927. 24. sz. 225. p.

[63] Nádor Jenő: Különösségek egy százötven éves rendeletből, amelyet törvénynek tekint most a bíróság. *Ujság*, 1928. március 11. 5–6. p.

[64] Bajcsy-Zsilinszky Endre lapja.

[65] Sz. N.: Hermann kereskedelmi miniszter rendelete miatt Mária Terézia-kori törvények alapján ítélkeznek a bíróságok a hajósvállalatok és hajóstisztek pereiben. *Előőrs*, 1928. március 17. 15. p.

[66] Sz. N.: Miért ítél a bíróság még ma is Mária Terézia rendelete alapján. Egy miniszteri rendelet kulisszatitkai. *Előőrs*, 1928. május 27. 14–15. p.; Egy Novigátor: Mária Terézia rendelete és az államtitkár úr igazgatósági tagsága. *Előőrs*, 1928. június 10. 15–16. p.

[67] Sz. N.: Magyar tengerésztisztek kálváriája a bíróság előtt. Memento az újraszülető kereskedelmi tengerészetünk számára. *Budapesti Hírlap*, 1928. július 15. 4. p.

a folyami hajósok és a tengerészek között, a Kúria kötve volt az ediktumhoz. A lap figyelmeztetett: akkor, amikor a kormányzat a kereskedelmi tengerészet újjászületését tűzte zászlójára, ilyen méltatlan jogi helyzet nem engedhető meg semmilyen körülmények között sem.

Az *Előőrs* egy igazán gúnyos cikkben mutatta be az Editto politicót, hiszen „többen fordultak szerkesztőségünkhöz felvilágosításért, hogy mi is ez az editto tulajdonképen és mi közünk nekünk ehhez az antik abszolutisztikus, osztrák császári rendelethez, amelyet kormányunk mégis zsinórmértékül írt elő a független magyar bíróság szemére".[68] A tájékoztatást egyenesen a kereskedelmi miniszternek címezték – bőséges szarkazmussal.

A *8 Órai Ujság* 1931 februárjában egy népszerű cikkben beszámolt a magyar tengerészeti hatóság működéséről megemlítve, hogy „még mindig az az abszurd helyzet áll fenn, hogy a magyar tengerhajózás Mária Teréziának 1774-ben kiadott drákói szigorúságú editto politico-ja alapján, 157 éves anakronizmus alapján történik". A cikk csak mellékesen utal rá, hogy a kereskedelmi minisztériumban folyamatban van egy modern tengerészeti törvény, egy tengerészrendtartás előkészítése.[69] A napilapokban is gerjesztett társadalmi felháborodás mellett a Kúria továbbra is megerősítette, hogy tengerészeti ügyekben és ekként a hajószemélyzet szolgálati viszonyai tekintetében az Editto Politico di Navigatione Mercantile tengeri jogra vonatkozó rendelkezései továbbra is alkalmazandók.[70]

A Mária Terézia-féle ediktum rég várt végét a magyar tengeri kereskedelmi hajók személyzetének szolgálati rendtartásáról szóló 1934: 19. tc. hozta el. Az ezzel kapcsolatos törvényjavaslat a minisztertanács 1934. január 26-i ülésén tűnt fel először[71] az aznapi ülés 12. napirendi pontjaként. A javaslat előterjesztője Fabinyi Tihamér kereskedelemügyi miniszter volt. A minisztertanácsi jegyzőkönyvben nem volt szokás a vitákat rögzíteni, így ennél a törvényjavaslatnál is csak a szűkszavú kormánydöntést tüntették fel: „A minisztertanács hozzájárul." Ami szokatlanabb, hogy a jegyzőkönyv öt oldalon keresztül örökíti meg a kereskedelemügyi miniszter előadását a törvényjavaslatról. A miniszter elmondta, hogy a törvényjavaslatra egyrészt azért van szükség, mert a tengerészeti személyzetre, szolgálati viszonyaikra vonatkozó szabályozás alapvetően

[68] L. W. L.: Mi is az az Editto politico, amelyet a kereskedelmi kormány megfiatalított. *Előőrs*, 1928. július 15. 16. p.

[69] Sz. N.: Mária Terézia százötvenéves drákói rendelete helyett új, modern hajózási törvény készül a magyar tengerhajózás számára. Érdekességek a magyar tengerészeti hivatal működéséből. *8 Órai Ujság*, 1931. február 1. 3. p.; kr.: Magyar tengerész nem vetkőzhet le a hajón, cipőt lehúzni tilos; lázadókat a tengerbe mártogathat a kapitány, minden hajón legyen macska, aki rabszolgaságba jut, nem kap kárpótlást. *8 Órai Ujság*, 1931. február 10. 2. p.

[70] H. D.: Szemelvények a felsőbíróságok gyakorlatából. *Jogtudományi Közlöny*, 1932. 2. sz. 15. p. Az említett kúriai döntés: P. II, 7284/1929 (1931. október 21.)

[71] MNL OL W12 K27 1934. január 26. 25–30. p.

két régi és így szükségszerűen elavult normán alapult: a Mária Terézia által 1774-ben kibocsátott Editto Politico di Navigazione Mercantile névvel illetett rendeleten, illetve a francia Code de Commerce 1808 óta szokásjogként hatályban lévő, tengeri kereskedelemre vonatkozó rendelkezésein. Tekintettel arra, hogy ezeket a normákat még a vitorlás hajókkal bonyolított tengeri kereskedelemre optimalizálták, természetszerűen már nehezen voltak aktualizálhatók és alkalmazhatók. Az Osztrák–Magyar Monarchia fennállása alatt – ahogyan fentebb is bemutattam – sokszor kellett rendeleti úton kiegészítéseket tenni, így célszerűbb volt egy újszerű és egységes szabályozás. Másrészt az európai tengeri hatalmak, különösen Németország, Olaszország és Franciaország újraszabályozták a tengerész személyzet szolgálati viszonyait. Magyarországnak érdeke volt, hogy hasonló szabályozást vezessen be. Harmadrészt Magyarország elfogadta a *Nemzetközi Munkaügyi Szervezet* (ILO) ajánlásait a tengeri munkavégzésre vonatkozóan; ezeknek a tengerészeti rendtartásban való megjelenítése is indokolta az új szabályozást. A tengerészek szolgálati viszonyainak „magasabb szociális szempontokhoz igazodó" rendezését a nemzetközi folyamatokon, jogi kötelezettségeken túl is fontosnak tartotta az előterjesztő. A törvényjavaslat kormány általi támogatásának elnyeréséhez tehát elegendő volt a hatályos szabályozás elavultságára, nemzetközi megfelelési kényszerre és alapvető szociális szempontokra hivatkozni.

A törvényjavaslat képviselőház elé terjesztett indokolása még jobban alátámasztja szükségességét. A javaslat általános indokolása hosszasan, a tudományosság mércéjének megfelelő részletességgel mutatja be a magyar tengerjog, illetve a tengerészszemélyzet szolgálati viszonyaira vonatkozó szabályozás történetét egészen a Mária Terézia-féle Editto Politicótól 1934-ig, felsorolva az összes módosítási hullámot, azok sikerességének, illetve gyakrabban sikertelenségének okait.[72] A törvényjavaslat indokolása emléket állít Nagy Ferenc professzornak, aki két alkalommal is átfogó tengerjogi szabályozási tervet készített elő, azonban a körülmények megakadályozták, hogy azokból hatályos jog váljon. A történeti, gazdasági és jogi szempontból alaposan előkészített indokolással ellátott törvényjavaslat képviselőházi és felsőházi vitája a merő érdektelenség határozott jeleit mutatta. Az előterjesztő, Zsindely Ferenc, későbbi kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter expozéja a képviselőház ülésén kimerítő és kimerítően hosszú volt. Összeadva előadta mindazt, amit a minisztertanács előtt a kereskedelemügyi miniszter elmondott korábban, illetve azt, ami a törvényjavaslathoz fűzött, az irományok között közzétett indokolásban is szerepelt. A képviselőház közgazdasági és közlekedésügyi, valamint társadalompolitikai bizottsága véleményezte a törvényjavaslatot, amellyel kapcsolatban örömét fejezte ki, sőt megjegyezte, hogy nagy előrelépés, mivel

[72] Képviselőházi irományok, 1931. IX. kötet. 280–304. p.

modern elveket alkalmaz. Néhány szónyi módosítást javasoltak a bizottságok, ami valójában messze nem volt érdemi, még nyelvhelyességi pontossági szempontból is jelentéktelen.[73] A törvényjavaslat általános vitája hozzászólások – tulajdonképpen egy szó – nélkül zajlott le, hasonlóan a részletes vitához, bár ott legalább, mint minimum, a törvényjavaslat szövegének a felolvasása megtörtént.[74] A három hét múlva megejtett harmadik olvasatra történő tárgyaláson sem volt hozzászólás a Képviselőházban.[75] Nem meglepő módon a felsőházi tárgyalás sem hozott parázs vitát.[76] A felsőház a képviselőház által elfogadott szövegjavaslaton nem változtatott, a felsőház közgazdasági és közlekedésügyi, valamint népjóléti és munkaügyi bizottságának együttes jelentése is legalábbis megmosolyogtató: a bizottság „örömmel vette tudomásul, hogy az elavult tengerészrendtartás rendelkezései helyébe megfelelő jogszabályok kerülnek, amelyek alkalmasak arra, hogy e tekintetben alkotott külföldi jogszabályok mellett méltóan képviseljék azokat a magasabbrendű szociális elveket, amelyek az alkalmazottak jogviszonyaiban a szárazföldi alkalmazottak körében már eddig is szerencsés módon valósultak meg".[77]

A törvényt így szinte az eredeti tervezettel megegyező szövegváltozatban fogadta el az országgyűlés.[78] Hatása, együtt a magyar tengerhajózási vállalatok kedvezményeiről szóló 1934: 4. törvénycikkel kifejezetten pozitív volt. Ez volt az utolsó lényegi eleme a magyar tengerjog reformjának (amelynek nagy része már 1931-ben megtörtént). A modern és nemzetközi szempontból is megfelelő jogszabályi környezet, valamint a magyar tengerhajózás kifejezett támogatása a magyar tengeri kereskedelmi hajók számának növekedését hozta. Kétségtelenül össze sem hasonlítható az I. világháború előtti számokkal, de e növekedés eredményeként a II. világháború kitörésekor összesen tizenegy tengerjáró hajó szelte a tengereket magyar lobogó alatt.[79]

[73] Képviselőházi irományok, 1931. X. kötet. 277–278. p.
[74] Képviselőházi napló, 1931. XXIII. kötet. 455. p.
[75] Képviselőházi napló, 1931. XXIII. kötet. 466. p.
[76] Felsőházi napló, 1931. III. kötet. 431. p.
[77] Felsőházi irományok, 1931. V. kötet. 854. p.
[78] Erről a korábbi hangvételtől lényegesen eltérően, pozitív tudósításokat olvashatunk, például S.: Az új tengerészrendtartás. *Budapest, Hírlap*, 1934. június 10. 12. p.
[79] Zsigmond Gábor: A magyar tengeri hajópark a második világháború kezdetén. *Hadtudományi Szemle*, 2010. 2. sz. 26–33. p.

Beke-Martos Judit*

A KONFÖDERÁCIÓS CIKKELYEK HIÁNYOSSÁGAI

Bevezetés

Az Amerikai Egyesült Államok fejlődéstörténete az 1776. július 4-én kiadott Függetlenségi nyilatkozattal kezdődik, ahol az azt aláíró tizenhárom kolónia deklarálta, hogy önálló államokká válnak, és ezzel elszakadnak az anyaországtól.[1] Ezzel egy időben azonban tisztában voltak azzal is, hogy önálló, apró, új államokként nem fogják tudni megőrizni függetlenségüket, így össze kell fogniuk a velük szomszédos területekkel, és mind az anyaország, mind más európai hatalmak felé egységesen kell fellépniük. A kérdés csupán az együttműködés módja és mértéke volt, hiszen az államok a hőn áhított és végre megszerzett függetlenségükből nemigen akartak engedni. Ezért is jött létre először a Konföderáció, melynek alkotmánya „szoros barátság"-ként[2] definiálta az amerikai államok együttműködését. Jelen írás először bemutatja a Konföderációs Cikkelyeket, azok létrejöttét, tartalmát és a módosítására irányuló kísérleteket, majd kitér arra, hogy mely alapvető hiányosságai voltak ennek a dokumentumnak, melyek – ha nem váltotta volna föl a Konföderációs Cikkelyeket a föderáció alapjául szolgáló szövetségi alkotmány – akkor a Konföderáció teljes működésképtelenségéhez vezettek volna.

* Beke-Martos Judit PhD, Zentrum für Internationales Ruhr-Universität Bochum Jogi Kar, ORCID ID: 0000-0003-2373-8529

[1] *The Declaration of Independence*. Elérhető: https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript Utolsó letöltés ideje: 2025. 02. 28.
[2] „The said states hereby severally enter into a firm league of friendship with each other," – Article III of the Articles of Confederation. In Kammen, Michael (szerk.): *The Origins of the American Constitution*. USA, 1986. Penguin Books, 10. p.

A Konföderációs Cikkelyek

A Konföderációs Cikkelyek (eredeti nevén *The Articles of Confederation*) az első amerikai alkotmány, mely a tizenhárom nem sokkal korábban függetlenedett államot együttesen már Amerikai Egyesült Államoknak *(The United States of America)* nevezi.

A Konföderációs Cikkelyek létrejötte

Még a Függetlenségi nyilatkozat kiadását megelőzően, 1775 áprilisában kirobbant az ún. Revolutionary War, aminek következtében 1775. május 10-én összegyűltek a kolóniák küldöttjei Philadelphiában, és megnyitották a Második Kontinentális Kongresszust.[3] Ez a grémium 1776. június 11-én két bizottságot jelölt ki: az egyik, egy ötfős bizottság feladata volt a Függetlenségi nyilatkozat megszövegezése.[4] Ezzel kevesebb mint egy hónap alatt végeztek is, és prezentálták munkájuk eredményét a megbízónak, mely elfogadta azt, és ezzel elfogadta a kolóniák államokká válását is.[5] A másik bizottság feladata volt az államok között létrehozandó konföderáció kereteinek meghatározása.[6] Egységes állam létrejöttéről szó sem lehetett, így inkább egy olyan megoldást kerestek, amellyel az államok megtarthatták önállóságukat, de kifelé mégis közösen léptek fel.[7] A bizottság kijelöléséről szóló határozat meghozatalát követő napon, 1776. június 12-én a Kongresszus kiegészítő határozatában megjelölte a kolóniák által delegált bizottsági tagokat: Mr. [Josiah] Bartlett (New Hampshire), Mr. S[amuel] Adams (Massachusetts), Mr. [Stephen] Hopkins (Rhode Island),

[3] A timeline of George Washington's military and political career during the American Revolution, 1774–1783. Elérhető: https://www.loc.gov/collections/george-washington-papers/articles-and-essays/timeline/the-american-revolution/ Utolsó letöltés ideje: 2025. 02. 28. Az Első Kontinentális Kongresszus 1774. szeptember 5-e és október 26-a között ülésezett. A Második Kontinentális Kongresszus a Konföderációs Cikkelyek 1781-es hatálybalépését követően a Konföderáció Kongresszusaként működött tovább egészen addig, amíg 1789-ben fel nem váltotta az új amerikai alkotmány alapján összegyűlt első szövetségi Kongresszus. Utolsó letöltés ideje: 2025. 02. 28.

[4] „*Resolved*, That the committee, to prepare the declaration, consist of five members: The members chosen, Mr. [Thomas] Jefferson, Mr. J[ohn] Adams, Mr. [Benjamin] Franklin, Mr. [Roger] Sherman, and Mr. R[obert] R. Livingston." In Worthington Chauncey (szerk.): *Journals of the Continental Congress 1774–1789*. Volume 5, Washington, 1906. Government Printing Office, (továbbiakban *Journals*, 1776. 5. sz.), 431. p. Elérhető: https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/llscd/lljc005/lljc005.pdf Utolsó letöltés ideje: 2025. 02. 28.

[5] A bizottság munkáját teljes plénummá alakulva hallgatta meg és fogadta el a Második Kontinentális Kongresszus 1776. július 4-én. *Journals*, 1776. 5. sz. 510–516. p.

[6] „*Resolved*, That a committee be appointed to prepare and digest the form of a confederation to be entered into between these colonies", 1776. 5. sz. 431. p.

[7] Képes György: *A tökéletesebb unió: az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya.* Budapest, 2003. Gondolat Kiadó, 37. p.

Mr. [Roger] Sherman (Connecticut), Mr. R[obert R.] Livingston (New York), Mr. [John] Dickinson (Pennsylvania), Mr. [Thomas] McKean (Delaware), Mr. [Thomas] Stone (Maryland), Mr. [Thomas] Nelson (Virginia), Mr. [Joseph] Hewes (North Carolina), Mr. [Edward] Rutledge (South Carolina), Mr. [Button] Gwinnett (Georgia).[8] A tizenharmadik állam, New Jersey delegáltját, Mr. [Francis] Hopkinsont június 28-án fogadta el a Kongresszus határozatával.[9]

A Konföderációs Cikkelyek szövege elsősorban a pennsylvaniai John Dickinson tollából származott, és az első változatot már 1776. július 12-én felolvasták a Kongresszus ülésén, majd nyomtatni rendelték, hogy a kongresszusi tagok azt nyugodtan végigolvashassák.[10] A második változatot 1776. augusztus 20-án hallotta, illetve adta nyomdába a Kongresszus.[11] Az első és a második változat között számos eltérés található. Az első változat 20, a második csak 16 cikkelyből állt, és az utóbbiban már a kolóniák helyett államok szerepeltek. Az eredeti verzióban lévő két cikkely, mely a lakosságra vonatkozott volna, a második verzióban már nem szerepelt. A további két kimaradt cikkely a földterületek vásárlására és az egyes államok határainak tiszteletben tartására vonatkozott. A második változat tartalmilag egyebekben nagyjából megegyezett az első változattal, de sokkal szűkebben és lényegretörőbben fogalmazott. A Kongresszus üléseiről fennmaradt számtalan feljegyzés szerint mindkét változat egyes kérdéseit többször vitatták a képviselők. Ez olyannyira részletekbe menő munka volt, hogy még egy évvel később is egyes szavakon vitatkoztak. 1777. november 10-én egy háromfős bizottságot választott a Kongresszus a Konföderációs Cikkelyek véglegesítésére és annak eldöntésére, hogy újabb cikkelyek bekerüljenek-e a szövegtervezetbe.[12] Javaslataikat másnap, november 11-én már elő is terjesztették.[13] Ezt november 12-én és 13-án megvitatta a Kongresszus, majd 13-a este újabb háromfős bizottságot jelölt ki a szöveg egységesítésére és az államok számára kiküldendő kísérőlevél megszövegezésére.[14] Mindezzel a rákövetkező napra el is készültek, a Kongresszus azt elfogadta, és határozott a levelek

[8] 1776. 5. sz. 433. p

[9] Adams, John: *The Works of John Adams. Notes and Illustrations by his grandson, Charles Francis Adams, Charles C. Little and James Brown.* Boston, 1850. 492. p., illetve 1776. 5. sz. 491. p.

[10] *Journals*, 1776. 5. sz. 546–556. p.

[11] *Journals*, 1776. 5. sz. 674–689. p.

[12] Mr. [Richard] Law, Mr. R[ichard] H[enry] Lee, és Mr. [James] Duane kapta ezt a feladatot. In Ford, Worthington Chauncey (ed.): *Journals of the Continental Congress 1777*, Volume 9, Washington, 1907. Government Printing Office, (továbbiakban *Journals*, 1777. 9. sz.), 885. p. Elérhető: https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/llscd/lljc009/lljc009.pdf Utolsó letöltés ideje: 2025. 02. 28.

[13] *Journals*, 1777. 9. sz. 887–890. p.

[14] Mr. R[ichard] H[enry] Lee, Mr. [James] Duane és Mr. [James] Lovell kapta ezt a megtisztelő feladatot. *Journals*, 1777. 9. sz. 900. p.

sokszorosításáról. A Konföderációs Cikkelyeket a Kongresszus 1777. november 15-én fogadta el,[15] és november 17-én küldte meg a tizenhárom államnak, hogy saját eljárásrendjük szerint ratifikálják azt.

A Konföderációs Cikkelyek tartalma

A Kongresszus által végül elfogadott verzió tizenhárom cikkelyből állt.[16] Az első tartalmazta az Amerikai Egyesült Államok megnevezést.

A második cikkely biztosította valamennyi államnak a „szuverenitását, szabadságát és függetlenségét", és limitálta a konföderációs jogosultságokat azzal, hogy kimondta, „minden állam megőrzi továbbá mindazon »hatalmat, joghatóságot és jogot«, ami nem kerül kifejezetten a Konföderációs Kongresszus hatáskörébe".[17] Ezzel egyértelművé vált a dokumentum szerzőinek elsődleges célja: az államok önállóságának védelme.[18] A második cikkely több szempontból jelentős: először mondta ki, hogy az államok, melyek a Függetlenségi nyilatkozatban tett nyilatkozatukkal alakultak át kolóniákból államokká, immár szuverének, szabadok és függetlenek. Ez mind az Egyesült Államokon belül az egyes államok egymáshoz való viszonyát, mind pedig a nemzetközi porondon áhított státuszát hivatott volt jelezni (még akkor is, ha a nemzetközi viszonylatban ez igencsak elhamarkodott kijelentés volt). Az a tény, hogy még az együttműködés jellegét leíró cikkely elé került ez a szabályozás, illetve kijelentés, szintén mutatja annak relevanciáját. Ez a szabályozás továbbá azt is egyértelművé tette, hogy a konföderatív államszerkezetben az államok állnak az első helyen, nem pedig a konföderáció. Modern kifejezéssel a vertikális hatalommegosztásban az államok élveztek elsőbbséget.

A harmadik cikkely határozta meg az államok együttműködésének kereteit, amennyiben a szoros barátságot, mely összekötötte az államokat, a közös védelem érdekében tartotta lényegesnek. Kölcsönös segítségnyújtást ígért az államoknak abban az esetben, ha őket bármilyen indokból vagy céllal támadás érné. Egyértelmű tehát, hogy a Konföderáció célja a külső támadással szembeni védelem, az e célból való összefogás az amúgy önálló és független államok között.

[15] *Journals*, 1777. 9. sz. 907–925, 935. p.

[16] A Konföderációs Cikkelyek szövege megtalálható KAMMEN, 1986. 10–18. p. Ugyan Kammen a philadelphiai verziót közli, melyet Philadelphia 1778. július 9-én fogadott el, a törzsszöveg azonos azzal, melyet a Második Kontinentális Kongresszus 1777. november 15-én fogadott el. *Journals*, 1777. 9. sz. 907–925. p.

[17] KAMMEN 1986. 10. p.

[18] STANFIELD, Jack: *We the Judges: Trampling the Constitution*. N. a., 2004. Xlibris, 27. p.

A negyedik cikkely biztosította az azonos bánásmódot a különböző államok lakosaival szemben[19] a Konföderáció egész területén; szabályozta a szökésben lévő bűnelkövetők kiadatását, és valamennyi állam hivatalos iratait a másik állam által teljes körben elfogadandónak mondta ki.

Az ötödik cikkely szabályozta a Konföderáció egykamarás Kongresszusának összetételét, tagjainak választását, hivatali idejét, az államokat megillető képviselők számát és az államok szavazategyenlőségét, a szólásszabadságot a Kongresszusban és a képviselők immunitását munkavégzésük során, illetve a munkába és onnan hazafelé megtett úton.

A hatodik cikkely az államok közös fellépését írta elő valamennyi olyan kérdésben, ami kül- és hadpolitikai szempontból jelentős. Így semelyik állam nem küldhetett képviselőket vagy követeket a Kongresszus beleegyezése nélkül más külföldi hatalomhoz, illetve nem fogadhatott el ajándékot. Az államok kifelé nem köthettek egyezményeket, illetve olyan adókat és vámokat nem vethettek ki, melyek a Kongresszus által kötött egyezményeknek ellentmondtak, vagy azt akár meghiúsíthatták.[20] Békeidőben nem tarthattak flottát vagy hadsereget, és háborúba csak a Kongresszus engedélyével léphettek. Ha egy állam mégis hadsereget állított fel, hogy megvédje magát, akkor a hetedik cikkely értelmében annak vezetőit az állam törvényhozásának szabályai szerint kellett kijelölni. Tehát a hadsereget nem egységesítette a szabályozás, a haderő parancsnokainak kijelölési jogát meghagyta az államnak.

A nyolcadik cikkely szabályozta az anyagiakat. Eszerint a közös védelem költségeit a központi kincstárból kellett fizetni, melybe minden állam köteles volt befizetni. A fizetési kötelezettség mértéke egy későbbi időpontban került meghatározásra, annak alapja azonban, szintén e cikkely alapján az állam által birtokolt vagy számára kijelölt földterület mérete volt.

A kilencedik cikkely messze a leghosszabb az egész dokumentumban: ez szabályozta a Konföderáció Kongresszusának jog- és hatáskörét. Ennek értelmében kizárólag a Kongresszus dönthetett háború és béke kérdéseiben. A foglyul ejtés szabályozása is a Kongresszus feladata volt, ahogy a nemzetközi vizeken elkövetett vagy azokhoz kapcsolódó jogviták elbírálására is ő volt hivatott bíróságot felállítani. A Kongresszus maga volt a legfelsőbb bíróság

[19] Van olyan kritikus hang, amely úgy véli, a Konföderációs Cikkelyek fő hibája, hogy nem biztosított egyéni jogokat, és ezért volt bukásra ítélve. URBAN, Joe – RAGSDALE, Trey: *Pure Politics: The Foundations of Our Nation*. New York, 2002. Writers Club Press, 14. p.

[20] Azonban egymás között köthetnek egyezményeket, és kivethetnek adókat és vámokat, hiszen önálló és független államok voltak, amelyek a belföldi kereskedelem szabályozásának jogát nem adták át a Konföderációnak. Ez az egyik legsúlyosabb hiányossága a Konföderációs Cikkelyeknek.

minden olyan jogvitában, mely kettő vagy több állam között merült fel.[21] Talán ennél is meglepőbb, hogy maga a kilencedik cikkely második bekezdése a pontos eljárási szabályokat is rögzítette, hogy egy állam miként folyamodhatott a Kongresszushoz jogvitájában. Az ilyen jogviták eldöntésénél külön eljárással jelöltek ki bíróságokat, a felek aktív közreműködésével, illetve annak hiányában a Kongresszuson keresztül. Ez a bíróságválasztó eljárás a választottbírósági bírók kijelölésének és az esküdtszéki *voir dire*-nek az ötvözeteként írható le. Az így létrejövő bíróságok egyszerű többséggel döntöttek az adott ügyben. Ugyanezen eljárás alá estek azok a jogviták is, melyekben nem az államok, hanem magánszemélyek voltak a felek, de a jogvita tárgya adott földterülethez való jog volt. A pénznyomás, az egységes mértékegységek meghatározása, az indiánokkal való valamennyi tárgyalás és kereskedelem, államhatáron átívelő postahivatalok létrehozásának, szárazföldi és tengeri haderő felállításának és a kormányzás szabályainak megalkotási joga mind a Kongresszust illette, illetve azt terhelte. A Kongresszus ezen túlmenően jogosult volt egy bizottságot kijelölni (Államok Bizottsága, eredeti nevén *A Committee of the States*), melybe minden állam egy főt delegálhatott, és amely átvette a Kongresszus munkáját a kongresszusi ülésszakok szünetében. Ez a bizottság, ahogy a Kongresszus maga is, döntött a Konföderáció által felveendő hitelekről, azok visszafizetéséről, a hadsereg összeállításáról, felruházásáról és egyéb költségeiről; afféle bizottsági kormányként, avagy talán akár csoportos államfőként működhetett, bár kizárólag törvényhozói hatáskörben. A Kongresszus határozatképességéhez egyszerű többségre volt szüksége (tagjainak fele plusz egy fő), de adott kérdésekben a döntéshozatalhoz minősített többség, azaz kilenc állam szavazata kellett. A Kongresszus maga berekeszthette az ülését, de csak legfeljebb hat hónapra, illetve áthelyezhette székhelyét, de csak az Egyesült Államokon belüli más területre. Munkájáról naplót vezetett, melyet nyilvánosságra hozott, és ha egy képviselő úgy kívánta, a szavazatok eredményét név szerint fel kellett jegyezni a naplóba. A tizedik cikkely engedélyezte, hogy az Államok Bizottsága, illetve azon belül is minősített többség, azaz kilenc állam, minden kérdésben döntést hozhasson, amikor a Kongresszus éppen nem ülésezik, kivéve azokat a kérdéseket, amelyek a kilencedik cikkely utolsó előtti bekezdése szerint minősített többséget kívántak a Kongresszusban is.

A tizenegyedik cikkely engedélyezte Kanada számára a Konföderációhoz való csatlakozást, míg minden más állam csatlakozásához kilenc állam hozzájárulása volt szükséges.

[21] Itt tehát az angol modell követése figyelhető meg, hiszen az angol felsőház, a Lordok Háza egészen 2009-ig működött legfelsőbb bíróságként. Ezzel a konföderációs szabályozással egyértelműen sérül a hatalmi ágak elválasztásának elve.

A tizenkettedik cikkely kimondta, hogy a Konföderáció magára vállalja mindazokat a kötelezettségeket, amelyek az államok korábbi összefogását, elsősorban az Első és a Második Kontinentális Kongresszus munkája kapcsán terhelte. Tehát ilyen módon a Konföderáció, bár újonnan létrejövő együttműködés volt, magát mégis a korábbi szerveződés jogutódjának tartotta.

Az utolsó, a tizenharmadik cikkely egyértelművé tette, hogy a Konföderációs Kongresszus döntései az államokra nézve kötelezőek, és a Konföderációs Cikkelyek sérthetetlenek voltak. A Konföderációs Cikkelyek módosítása csak úgy volt lehetséges, ha a Kongresszus azt előterjesztette, megszavazta, majd valamennyi állam jóváhagyta.[22] Ugyanígy teljes, azaz 100%-os ratifikációt írt elő a hatálybalépéshez, így addig nem jött létre a Konföderáció, míg az utolsó, a tizenharmadik állam, Maryland nem ratifikálta azt. Ennek megfelelően a kongresszusi elfogadás után három és fél évvel, 1781. március 1-jén jött létre a Konföderáció.

A Konföderációs Cikkelyek módosítására irányuló kísérletek

A Konföderációs Cikkelyek megalkotása is meglehetősen sokáig tartott, hiszen az erre eredetileg kijelölt bizottság egy hónap alatt (1776. június 11-én bízták meg, július 12-ére) prezentálta az első javaslatát. Ahhoz képest majdnem másfél évvel később fogadta el a Kongresszus az alkotmányt, és további majdnem négy évbe telt, míg hatályba lépett, és megalakult a Konföderáció.[23] Már a ratifikáció során, illetve később a Konföderáció fennállása alatt sorra jelentek meg azok a hiányosságok, melyek mindennapi problémákat okoztak az Amerikai Egyesült Államokban.[24] Ezért tehát egyre erősebbé vált a politikai lobbitevékenység annak érdekében, hogy a Kongresszus szövetségi gyűlést hívjon össze a cikkelyek módosítása céljából. A tizenharmadik cikkely értelmében a Kongresszusnak kellett volna először megszövegezni, majd elfogadni a módosítást, és ezután lett volna szükség valamennyi állam egyhangú jóváhagyására. A kezdeményezést többen is a zászlajukra tűzték; így különösen a New York-i Alexander Hamilton és a virginiai James Madison.

1786. szeptember 11–14. között össze is gyűltek George Washington meghívására[25] öt állam megbízottjai Annapolisban, ahol a társalgás fő kérdése a

[22] Schechter, Stephen L. (szerk.): *Roots of the Republic: American Founding Documents Interpreted*. New York – Oxford, 1990. Madison House Publishers, 229. p.

[23] Feulner, Edwin J. – Tracy, Brian: *The American Spirit: Celebrating the Virtues and Values that Make Us Great*. Nashville, 2012. Thomas Nelson, 170. p.

[24] Ketcham, Ralph (szerk.): *The Anti-Federalist Papers and the Constitutional Convention Debates*. New York, 2003. Signet Classics, XIX. p.

[25] Kammen 1986. 19. p.

központi kormányzat hiányosságainak orvoslása volt.[26] Míg New York, New Jersey, Pennsylvania, Delaware és Virginia részt vett a tanácskozáson, New Hampshire, Massachusetts, Rhode Island és Észak-Karolina nem vett részt annak ellenére sem, hogy lett volna kijelölt megbízottja, aki részt vehetett volna. Connecticut, Maryland, Dél-Karolina és Georgia nem is jelölt megbízottat erre a találkozóra.[27] Ilyen módon nem meglepő, hogy nem született konszenzus a szükséges módosításokról; a probléma továbbra is fennállt.

Végül 1787. február 21-én a Konföderációs Kongresszus határozatot hozott, és gyűlés összehívását indítványozta. A gyűlés mandátuma kizárólag a Konföderációs Cikkelyek módosítása volt.[28] Érdekes, hogy bár a reformok szükségességét sokan értették, érzékelték a veszélyt, ami az addigra kialakult káoszból és gazdasági-politikai szervezetlenségből fakadt, mégis olyan erős ellenérzéseik voltak egy szorosabb együttműködést, egy erősebben centralizált felépítést illetően, hogy úgy érezték, azzal a függetlenségüket adják fel.[29]

Még mielőtt összegyűltek volna a delegáltak Philadelphiában, a kongresszusi határozatot követően, azonnal megkezdődtek a tárgyalások a módosításokról, illetve tervezetekről. A virginiaiak, elsősorban az alkotmány atyjaként ismert James Madison, levélváltásaiban részletezte gondolatait a szükséges változtatásokról. 1787. április 16-án George Washingtonnak írt leveléből két részletet fontos kiemelni: egyrészt kifejtette, hogy az államok teljes önállóságának megőrzése lehetetlen, amennyiben a szuverenitást összesíteni kívánják, viszont valamennyi állam egy köztársaságba történő egyesítése célszerűtlen és elérhetetlen, így valamilyen köztes megoldásra, tulajdonképpen valamilyen hatalommegosztásra lenne szükség.[30] További változtatásokat is javasolt ugyanezen logika mentén, így kitért a képviseleti rendszerre, a vétójogra és az igazságszolgáltatás területén gyakorolható kegyelmezési jog kérdéseire. Véleménye szerint a föderális szintnek az államitól függetlennek kell lennie, hiszen csak így biztosítható az Unió érdekeinek megfelelő képviselete. A másik kiemelendő pont a szövetségi végrehajtó hatalom szükségességének elismerése,

[26] URBAN–RAGSDALE 2002. 15. p.

[27] *Proceedings of Commissioners to Remedy Defects of the Federal Government: 1786.* Elérhető: https://avalon.law.yale.edu/18th_century/annapoli.asp Utolsó letöltés ideje: 2025. 02. 28.

[28] New York és Massachusetts államok egymást követő javaslatai közül utóbbit fogadták el. *A Kongresszus 1787. február 21-i ülésének feljegyzése.* Elérhető: https://avalon.law.yale.edu/18th_century/const04.asp Utolsó letöltés ideje: 2025. 02. 28.

[29] BOWEN, Catherine Drinker: *Miracle at Philadelphia.* New York – Boston, 1986. Back Bay Books, 10–11. p.

[30] „Conceiving that an individual independence of the States is utterly irreconcilable with their aggregate sovereignty; and that a consolidation of the whole into one simple republic would be as inexpedient as it is unattainable, I have sought for some middle ground, which may at once support a due supremacy of the national authority, and not exclude the local authorities wherever they can be subordinately useful." KETCHAM 2003. 4. p.

bár Madison ekkor még nem tudott javaslatot tenni sem a hivatal kialakításának módjára, sem pedig hatáskörére.[31] Mindezeknek megfelelően James Madison készítette el a „Virginia–terv" néven ismertté vált első alkotmánytervezetet, melyből több rendelkezés is bekerült az új szövetségi alkotmányba.

Az Alkotmányozó Gyűlés a hivatalos nyitónapján, 1787. május 14-én nem rendelkezett a szükséges, hét államból álló jelenléttel, ami a határozatképességhez kellett volna, így a megjelentek ezt megállapítva elnapolták másnapra a tanácskozást. Közben azonban összeültek Philadelphiában, és tovább tárgyaltak az elképzeléseikről. Az alkotmányozó gyűlés 1787. május 25-én[32] kezdte meg a munkáját, az első naptól kezdve azzal a céllal, hogy mandátuma ellenére nem a Konföderációs Cikkelyeket módosítsa, hanem az Amerikai Egyesült Államoknak egy új alkotmányt adjon, erősebben centralizált, hatékony rendszert, amely képes ellátni a feladatát, és védelmet biztosítani az új államoknak. A tanácskozás berekesztésének napjáig a delegáltak tulajdonképpen jöttekmentek. Ennek ellenére, ahogy a számtalan konfliktus és nehézség ellenére is, 1787. szeptember 17-én aláírták azt a javaslatot, melyet másnap a gyűlés titkára, William Jackson őrnagy eljuttatott a Konföderáció Kongresszusához, akik elfogadták azt (ezzel a döntéssel utólagosan pótolva az Alkotmányozó Gyűlés hiányzó mandátumát), és szeptember 28-án megküldték az államoknak ratifikációra.[33]

A Konföderációs Cikkelyek hiányosságai

A Konföderációs Cikkelyek hiányosságait többféleképpen lehet csoportosítani. Mindenképpen érdemes elválasztani a végrehajtó hatalom teljes hiányát és az ehhez kapcsolódó horizontális hatalommegosztás elégtelenségét, a központi kincstárba való befizetés kikényszeríthetetlenségéből fakadó pénzügyi nehézségeket és az államok közötti kereskedelmi és egyéb gazdasági kapcsolatok szabályozhatatlanságát. A hiányosságokat együttvéve megállapítható, hogy a központi hatalom rendkívüli gyenge volt, erős korlátok közé szorult az államok önállóságának fenntartása érdekében és ez a konföderáció teljes körű diszfunkciójához vezetett.

[31] KETCHAM 2003. 6–7. p.

[32] BOWEN 1986. 17. p.

[33] *A Kongresszus 1787. február 21-i ülésének feljegyzése.*

A végrehajtó hatalom és ezzel a horizontális hatalommegosztás hiánya

Talán a legszembetűnőbb hiányossága a Konföderációs Cikkelyeknek, hogy nem hoznak létre központi végrehajtó hatalmat; sem egyszemélyi, sem kollektív államfői hatalom nem kerül meghatározásra a szövegben. A törvényhozás szerve az egykamarás Kongresszus. A kongresszusi ülésszak szünetére megbízott Államok Bizottsága a törvényhozást helyettesíti, és nem a végrehajtó hatalmat – még akkor sem, ha karakterében kollektív államfő is lehetne. Amennyiben hadsereget állít fel egy tagállam, annak parancsnokait a saját tagállami törvényhozása jelöli ki, nem pedig a központi kormányzat. Ilyen módon azonban nemcsak a hadseregnek nincsen főparancsnoka, hanem semmilyen más kötelezettség sem kikényszeríthető. A Konföderációs Cikkelyek betartása, a kincstárba történő befizetési kötelezettség, és még számos egyéb kötelezettség, melyet a konföderáció róhatott az államokra, végrehajtói apparátus hiányában *de facto* nem bírt kötőerővel, nem volt, aki kikényszerítse.[34] Tovább súlyosbítja a helyzetet, hogy a Kongresszus sem kapott felhatalmazást arra, hogy végrehajtói jogkört gyakoroljon, vagy a végrehajtó hatalom gyakorlására valakit kijelöljön, illetve valamilyen szabályozást alakítson ki. Ilyen módon a saját jogköreinek gyakorlásában is korlátozva volt a törvényhozó, hiszen azokat a törvényeket, melyeket meghozott, ugyanúgy nem volt, aki végrehajtsa vagy akár végrehajtassa, ha az szükségessé vált. Ez pedig egyértelműen az államok engedetlenségéhez vezetett; többé-kevésbé hanyagolták a Konföderáció által rájuk rótt kötelezettségek teljesítését, hiszen szankciók és végrehajtó hatalom hiányában úgy gondolták, megtehetik. Azonban az ilyenfajta viselkedés csak egy ország – ebben az esetben egy összetett államodell – széthullásához, semmint fejlődéséhez járulhat hozzá. A törvények kikényszeríthetetlensége egyben az alkotmányos szabályozás bukását is jelentette. És mivel a Konföderációs Cikkelyek módosítása szinte lehetetlen volt, csak az adott rendszer stagnálása és később bukása volt előre látható – alkotmányos reform nélkül.

A végrehajtó hatalom hiányából egyértelműen következik a horizontális hatalommegosztás elvének nem megfelelő érvényesülése, hiszen egy hatalmi

[34] A szövetségi alkotmány magyarázataként jelentek meg az ún. The Federalist Papers sorozatként a korabeli újságban azzal a céllal, hogy meggyőzzék az államokat az alkotmány ratifikálásáról. A 67–77. számú írások szólnak a végrehajtó hatalomról, amelyeket Alexander Hamilton írt, még ha szerzőként mindegyiken a Publius szerzői álnév szerepel is. Kiemelendő a Federalist Paper 70, mely a végrehajtó hatalom elengedhetetlenségéről ír egy köztársaságban, összehasonlítja az egyszemélyi vezetőt a többes vezetéssel, illetve a javasolt elnöki pozíciót az angol királyéval. *A Kongresszus 1787. február 21-i ülésének feljegyzése.*

ág, a végrehajtói hatalom, hiányzott.[35] A Montesquieu-féle három hatalmi ág, a törvényhozás, igazságszolgáltatás és végrehajtás nem különül el és működik egymás mellett, hiszen végrehajtó hatalom *per se* nincs. Itt azonban még nem ér véget a probléma, hiszen a Kongresszus a kilencedik cikkely értelmében igazságszolgáltatói funkciót is betöltött, így ez a két hatalmi ág, a törvényhozás és az igazságszolgáltatás sem különült el egymástól a Konföderáció szintjén. A tagállamoknál ez a különbségtétel megvan, mindhárom hatalmi ág elkülönül – ahogy a későbbi szövetségi alkotmányban is –, de a Konföderáció szintjén ezt a különbségtételt elhanyagolják. Érződik ez a második cikkely megfogalmazásában is, amikor azt mondja, hogy „hatalom, joghatóság és jog" marad az államoknál, hacsak nem explicit a Konföderáció hatáskörébe sorolódik, és ezekkel a fogalmakkal lefedi a törvényhozást és az igazságszolgáltatást, de a végrehajtó hatalmat nem említi. Azzal, hogy az államok tudatosan megőrizték szuverenitásuk teljességét, igen nehéz helyzetbe hozták a Konföderációt.

Pénzügyi nehézségek

A végrehajtó hatalom hiányából következik az is, hogy ha az államok a befizetési kötelezettségüknek nem tesznek eleget, akkor sincsen a Konföderáció kezében semmilyen eszköz ennek kikényszerítésére. A nyolcadik cikkely meghatározta, hogy az államok egy későbbi időpontban meghatározott módon és mértékben – a földterületeik arányában – kötelesek befizetni a központi kincstárba. Azonban, ha nem tették meg, azt nem követte semmilyen szankció. Ugyanígy a központi törvényhozásnak nem volt joga – hiszen a második cikkely egyértelműen szabályozta, hogy csak azt teheti a Konföderáció, amire *expressis verbis* felhatalmazása van – adókat kivetni és ilyen módon bevételt generálni, ami súlyos anyagi gondokhoz vezetett.[36] A közös védelem, a Konföderáció feladataként kijelölt hadsereg kiválasztása és felruházása is lehetetlenné vált központi kormányzati bevétel hiányában.[37] Ugyanígy, nem tudta a Konföderáció a korábban felvett hiteleket, különösen a háború kapcsán felmerült költségek fedezésére felvett hiteleket és így generált adósságokat sem visszafizetni, hiszen nem volt saját bevétele. Ez részben gazdasági válsághoz, részben azonban a Konföderáció negatív nemzetközi megítéléséhez vezetett, hiszen egy olyan államalakulat, amelyik nem tudja a hitelt visszafizetni, nem kap új hitelt. Ezzel

[35] Morris, Irwin L.: *The American Presidency – An Analytical Approach*. Cambridge, 2010. Cambridge University Press, 58. p.

[36] Williamson, Thames Ross: *Problems in American Democracy*. N. a. 2008. Forgotten Books, 26–35. p.

[37] Dietze, Gottfried: *The Federalist: A Classic on Federalism and Free Government*. Baltimore–London, 1999. The Johns Hopkins Press, 290. p.

a gyenge, jogaitól teljesen megfosztott központi kormányzattal nemigen tudta a Konföderáció ellátni azokat a feladatait, amire kötelezettséget vállalt. Az állandó haderő hiánya majdhogynem felhívás volt keringőre a nyugati hatalmaknak, hogy megtámadják a frissen ébredező új nemzetet.

Az államok közötti kapcsolatok szabályozásának hiánya

Ahogy a központi kormányzat nem vethetett ki adókat, és így nem tudott bevételt generálni, ugyanígy nem állt módjában a tagállamok közötti kereskedelmet sem szabályozni. Ez ahhoz vezetett, hogy az államok között mindenféle megállapodások születtek.[38] Amennyiben valamelyik fél nem tartotta be a szomszédjával kötött megállapodást, a központi kormányzatnak szinte semmilyen eszköz nem állt a rendelkezésére, hogy ezt a helyzetet orvosolja. A Kongresszus eljárhatott igazságszolgáltató szervként az ilyen jogvitákban, de feltételezhető, hogy az esetleg így születő ítéletet az érintett fél ugyanúgy ignorálta volna, ahogy az egyéb konföderációs kötelezettségét is.

A tagállamok egymásra kivetett adói és egyéb járulékai teljes gazdasági káoszhoz vezettek, ami korlátozta a gazdasági növekedést és a lehetséges európai együttműködést. Az államok nemcsak szuverenitásukat, hanem gazdasági érdeküket is állandó jelleggel védték, így az került előtérbe, a Konföderáció hátrányára. Azonban egy-egy állam nem tudott a nemzetközi porondon igazán sikeres lenni. Feszültségekhez vezetett ez a szituáció, melyet rendes igazságszolgáltatás hiányában feloldani sem lehetett. Az államok félelme, hogy elvesztik önállóságukat, ahhoz vezetett, hogy a központi kormányzat eszközt sem kapott arra, hogy összetartsa bármilyen módon ezeket az államokat. Konföderációs belpolitikáról szó nincs, és ezzel, bár a szándék megvan, és a pénz hiányzik, de kifelé sem tud az Amerikai Egyesült Államok megfelelően fellépni, vagy területeit katonai támadás esetén megvédeni.

Zárszó

A Konföderációs Cikkelyek hiányosságainak vizsgálata két okból érdekes és talán jelentős is: egyrészt jól mutatja a 18. század utolsó harmadában monarchiából köztársasági államformába váltó új állam számos kihívásait, hasznos kérdéseket vet fel bármely nyugat-európai állam fejlődéstörténetének, illetve

[38] Schechter 1990. 229. p.

alkotmánytörténetének vizsgálatához. Másrészt egyértelműen kirajzolódik, hogy módosítás, illetve az Egyesült Államok esetében az új alkotmány megalkotása nélkül a Konföderáció bukásra volt ítélve. Tulajdonképpen talán még szerencséjük is volt, hogy fenn tudták tartani a Konföderációt, amíg az Unió létre nem jött.

Minden hiányossága ellenére a Konföderációs Cikkelyek legfőbb érdeme az volt, hogy létrehozott egy együttműködést a szuverén amerikai államok között, létrehozta a Konföderációt, és annak írott alkotmányaként funkcionált. Utódja, a szövetségi alkotmány, mely az Amerikai Egyesült Államok föderális alkotmánya mind a mai napig, VI. cikkének első bekezdésével egyértelművé tette, hogy magát a Konföderáció jogutódjának tekinti.[39] Az alkotmányban megtalálható a Konföderációs Cikkelyek hiányosságainak orvoslása. A II. cikk létrehozta és szabályozta a szövetségi végrehajtó hatalmat. Ezen végrehajtó hatalom feje, az elnök az amerikai szárazföldi és vízi haderő főparancsnoka. Az I. cikk 8. szakasza felsorolja a szövetségi Kongresszus jogköreit, melyeket kizárólagosan gyakorolhat, illetve köteles gyakorolni – míg minden további jog- és hatáskör továbbra is az államoknál marad.[40] Ezek között megjelenik az államok közötti kereskedelem *(interstate commerce)* szabályozásának a joga. Ezenfelül a Kongresszus törvényi úton vethet ki adót, az I. szakasz 7. cikkének első bekezdése értelmében az ilyen törvények csak az alsó, a Képviselőházban kezdeményezhetők – tekintve, hogy az eredeti felállásban csak ezt a házat választotta közvetlenül a lakosság, így érthető, hogy a szükséges legitimációval ez a képviseleti grémium rendelkezett.[41] A föderális állam, az „Unió"[42] 1787 óta

[39] Az ún. *legal succession clause, Article VI. Clause 1, US Constitution*. Elérhető: https://constitutionus.com/ Utolsó letöltés ideje: 2025. 02. 28.

[40] Ebből a szempontból tehát a föderáció nem tér el a konföderációtól, hiszen a konföderáció is az államok primátusát tartotta megfelelőnek. Mégis a föderáció nemcsak a kifelé való közös fellépésről és a központi kormányzat bevételéről rendelkezik, hanem a belpolitikai szabályozási lehetőséget is megadja, hogy az Egyesült Államok valóban egy Unióként tudjon működni.

[41] Egészen a XVII. alkotmánykiegészítés hatálybalépéséig a Szenátus tagjait az állami törvényhozás delegálta. Bővebben lásd Beke-Martos Judit: Az amerikai szövetségi alkotmány XVII. alkotmánykiegészítésének rövid története. In Bódiné Beliznai Kinga – Gosztonyi Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga III. – Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2023. Orac Kiadó, 35–39. p.

[42] Az amerikai alkotmány preambulumában jelenik meg a „more perfect Union", azaz a még tökéletesebb unió kifejezés, amellyel látható egyrészt, hogy az alapítók a konföderációt is valamiféle együttműködésnek, illetve szövetségnek tekintették, de hiányosságait orvosolandó, inkább egy föderatív államformát választottak. *Preamble to the United States Constitution*. Elérhető https://constitutionus.com/ Utolsó letöltés ideje: 2025. 02. 28.

szintén számos változáson ment át. A szintén minimalista szövetségi alkotmány hiányosságait praktikai megoldások és a jogalkotó jogalkalmazás[43] korrigálta. Így maradt fenn – és bővült területét tekintve jelentősen – az amerikai köztársaság mind a mai napig.

[43] Elsősorban a *judicial review* néven ismertté vált bírósági eljáráson keresztül, mely lehetővé – sőt az 1803-as Marbury v. Madison-ügyben Marshall bíró szerint egyenesen kötelezővé – teszi a bíróságok számára a jogalkotás termékeinek alkotmányos vizsgálatát és az alkotmánnyal ütköző források semmissé nyilvánítását. Beke-Martos, Judit: Slow Correction of an Omission or Proactive Expansion of Judicial Authority? – The Gradual Development of the Judiciary's Regulation and Role from Article III of the U.S. Constitution to Marbury v. Madison. In Ľalíková, Natalia – Soukeníková, Denisa – Vitkóová, Andrea – Vranková, Monika (szerk.): *Poňatie a charakter práva*. Pozsony, 2014. Slovak Academic Press, 62–69. p. Az intézmény nem kizárólagosan amerikai, de a leghangsúlyosabban ott veszi ki a részét a hatalommegosztás igazságszolgáltatásra eső tevékenységéből. Képessy Imre: A bírói függetlenség kialakulása Magyarországon. In Menyhárd Attila – Varga István (szerk.): *350 éves az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara: a jubileumi év konferenciasorozatának tanulmányai.* Második kötet. Budapest, 2018. ELTE Eötvös Kiadó, 1058. p.

Czifra Botond*

A CSŐDÜLET SZABÁLYOZÁSA A CODEX CAMBIO-MERCANTILISBEN[1]

Bevezető gondolatok a rendi kor hitelezővédelméről

A 19. század első felének reformmozgalmait és az ún. reformkori rendi országgyűlések vitáit hosszas előkészítő munka előzte meg.[2] Jóllehet, az 1825 és 1848 közötti események a hétköznapi közvéleményben igen ismertek, annál kevésbé kerülnek az érdeklődés kereszttüzébe azok a folyamatok, amelyek a társadalmi-gazdasági változtatásokat valójában előkészítették. A II. József halálát követően kibontakozott rendi aktivitás közepette a hazai közélet nagy alakjai közül többen is követelték, hogy az uralkodó negyed évszázad után újra hívja össze a diétát.[3] A hazai közvélemény bizonyos újítások kérdésében az előző uralkodó rendeleteihez hasonló megoldásokra jutott, ám ellenezte az uralkodó korlátlan hatalmát, és követelték az ország törvényeihez és szokásaihoz való visszatérést.[4] II. Lipót ügyes politikával lecsillapította a magyar – és tartományi – rendi elégedetleneket, összehívta a diétát, és ígéreteket tett a kompromisszumos együttműködés helyreállítására. Az országgyűlésen nem tárgyalt ügyekre bizottságokat rendeltek ki, amelyek feladata volt felkészülni és törvényjavaslatokat előkészíteni a következő diéta számára. A törvényhozás

* Czifra Botond egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Emellett tagja az Eötvös József Collegiumnak.

[1] Jelen tanulmány része a szerzőnek 37. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójának Magyar Állam- és Jogtörténeti II. Tagozatában első helyezéssel díjazott a *Hitelezővédelem a Codex Cambio-Mercantilisben* című dolgozatának.

[2] A reformkor korszakhatárairól szóló vita rövid összefoglalóját lásd Pajkossy Gábor: A reformkor. In Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században.* Budapest, 2003. Osiris Kiadó. 191. p. vagy Heil Kristóf Mihály: A magyar reformkor politikai tablóképe. *Kommentár*, 2025. 1. sz. 64–76. p.

[3] A nemesi mozgalomról bővebben lásd Benda Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből.* Budapest, 1978. Gondolat Kiadó. 449 p.

[4] Erdődy Gábor: „A rendszeres országgyűlési bizottsági munkálatok hazai és nemzetközi kontextusa". In Heil Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok – Adalékok az operátumok történetéhez.* Budapest, 2023. Gondolat Kiadó. 13. p

előkészítésére rendelt kilenc országos bizottság *(systematica commissio)*[5] nem foglalkozott diplomáciai, pénzügyi, illetve hadügyi kérdésekkel, vagy olyan tárgykörökkel, amelyek az uralkodó vagy a rendek érdekeivel ellentétesek voltak,[6] viszont maradandót alkotott jó néhány olyan területen, amelyben a reformok a későbbiekben megkerülhetetlennek bizonyultak.[7]

Ilyen elengedhetetlen reform volt többek között az évszázadok óta elhúzódó, a bomló rendi társadalom hitelproblémájának megoldása is, hiszen súlyos gazdasági válságot okozott, s melynek később a politikai radikalizációban is jelentős szerep jutott.[8] A hitel kérdése több szempontból is megnehezítette a magyar gazdasági fejlődést: Széchenyi a magyar földesurak elszegényedésének okát még 1830-ban is abban látta, hogy tőke hiányában nem tudták gazdaságukat megfelelően fejleszteni, akinek pedig az országban volt felgyűlt tőkéje, nem tudta azt – a törvények hiányosságai miatt – kamatoztatni.[9] Mivel a hitelprobléma a fent említett bizottsági munkálatok tevékenysége során is előkerült, a jogügyi bizottság a kereskedelmi bizottság kisegítő munkájával,[10] külső szakértők – például a korban kiemelkedő ismeretekkel rendelkező fiumei ügyvéd, Paravits Mátyás – részvételével 1795-re kidolgozott egy, a jogügyi operátumban megtalálható kereskedelmikódex-tervezetet,[11] amely megkísérelte rendezni ezeket a viszonyokat.

Jelen tanulmányban megvizsgálom, hogy mely társadalmi és gazdasági események folyamata vezetett a *Codex Cambio-Mercantilis* megalkotásához, majd bemutatom a javaslat szövegének magyar nyelvű fordítását, a reménybeli megoldást azokra a problémákra, amelyek a korszakban akadályozták azt, hogy a mezőgazdasági szereplők a szükséges fejlesztésekhez elégséges tőkéhez jussanak, a tőkések pedig megfelelő befektetési lehetőségekhez. Ennek érdekében

[5] Az 1791:67. tc. kilenc bizottságot rendelt ki, és a következő ügyeket jelölte ki számukra tárgyalásra: belügyek, adóügyek és a hadsereg ellátása, a jobbágyok kérdése, a kereskedelem, a vámok és egyéb gazdasági kérdések, a pénz és a bányák kérdése, jogi reformok, oktatásügy és egyházügy, illetve a kilencedik bizottság hatáskörébe kerültek azok a sérelmek és kívánalmak, amelyeket nem tartoztak felsorolt bizottsági tárgykörökbe. Lásd Heil Kristóf Mihály: A polgári átalakulás előzményei: Az operátumok rövid története (1791–1832). In Heil Kristóf Mihály (szerk.): *Az országbírói bíráskodástól a koncepciós perekig.* Budapest, 2024. Ludovika Kiadó, 99–115. p.

[6] Erdődy 2023. 11. p

[7] Barta István: Széchenyi és a magyar polgári reformmozgalom kibontakozása. *Történelmi Szemle*, 1960. 2–3. sz. 228. p.

[8] Varga János: A bihari nemesség hitelviszonyai a polgári forradalom előtt. *Történelmi Szemle*, 1958. 1–2. sz. 52. p.

[9] Gróf Széchenyi István: *Hitel.* Pest, 1830. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató-Intézete. 41–44. p.

[10] Képes György: A Codex Cambio-Mercantilis 1795. évi tevezete. Korai kísérlet a magyar kereskedelmi jog kodifikálására. In Heil Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok – Adalékok az operátumok történetéhez.* Budapest, 2023. Gondolat Kiadó. 94. p.

[11] Képes 2023. 81. p.

elsőként felvázolom a korszakban uralkodó és a hitelezésvédelmet befolyásoló gazdasági és társadalmi körülményeket, illetve a törvénytervezeteket összeállító deputatio-rendszer működését és eredményeit, majd a Kódex 1802-es nyomtatott szövegét,[12] és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található kéziratot[13] vizsgálva teszek kísérletet a kódexben fellelhető bizonyos hitelezővédelmi mechanizmusok vizsgálatára. Ugyan hitelezővédelmi szempontból a kereskedelmi jog szabályainak igen széles köre elemezhető,[14] terjedelmi korlátok miatt írásomat arra a jogintézményre szűkítettem, amelyet a hétköznapi nyelv legjellegzetesebben a hitelezők védelméhez társít: a (mint azt látni fogjuk, nem mai értelemben vett) *csődeljárás szabályaira.* A terjedelem korlátai miatt, jóllehet, a Kódexben két cikkely foglalkozott a csődeljárással, a csőd szabályairól szóló 6. cikkely és a hitelezők védelme érdekében szükséges megelőző intézkedések megtételéről szóló 7. cikkely,[15] jelen írásomban csak az előbbi elemzésére kerítek sort.

A kereskedelmi jog korai történetével foglalkozó hazai szakirodalomban számos olyan írást találhatunk, amelyek a Kódex történetével és hatásával fő tárgykörükként vagy érintőlegesen foglalkoznak: a teljesség igénye nélkül Képes György[16], Vargha Gyula[17], Nagyné Szegvári Katalin[18], Sárközi Zoltán[19], Homoki-Nagy Mária[20], Heil Kristóf Mihály[21] és Balogh Elemér[22] munkái is kiindulópontot nyújthatnak a kutatáshoz.

A 19. századra bomlásnak induló rendiség válságára jellemző, hogy a mágnáscsaládok jelentős része csődközelbe került, a köznemesség pedig a növekvő

[12] Codex Cambio Mercantilis pro Regno Hungariae Partibusque Eidem Adnexis in Tres Partes Divisus per Regnicolarem Juridicam Deputationem Articulo 67. 1791. ordinatam elaboratus. Pozsony, 1802, Franciscus Josephus Patzko nyomdája.

[13] MNL OL N 105 Fasc. XVII No. 129.

[14] Vándor Csaba: „A hitelezővédelem optimuma". *Doktori Műhelytanulmányok*, 2015. 283–295. p. Elérhető: https://dfk-online.sze.hu/images/egyedi/doktori/doktori%20m%C5%B1helytanulm%C3%A1nyok%202015/v%C3%A1ndor.pdf Utolsó letöltés ideje: 2024. 10. 31.

[15] Képes 2023. 100. p.

[16] Uo. 81–105. p.

[17] Vargha Gyula: *A magyar hitelügy és hitelintézetek története.* Budapest, 1896. Pesti Könyvnyomda Rt. 636 p.

[18] Nagyné Szegvári Katalin: *Jog és gazdaság. A gazdasági szervezetek jogának története.* Budapest, 1999. HVG-Orac Kiadó, 163 p.

[19] Sárközi Zoltán: A kereskedelmi jogalkotás kezdetei és a részvénytársasági törvény kialakulása Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, 1988. 9. sz. 524–525. p.

[20] Homoki-Nagy Mária: Az 1795. évi magánjogi tervezetek. *Jogtudományi Közlöny*, 2006. 5. sz. 197–198. p.

[21] Heil Kristóf Mihály: A nemesi vármegye és a rendszeres bizottsági munkálatok: A kereskedelmi- és az adóügyi operátumok Esztergom, Győr és Nógrád vármegyékben. In Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk): *Szuverenitáskutatás.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 72–92. p.

[22] Balogh Elemér: Császár Ferenc szerepe a magyar váltójog kifejlődésében. *Jogtörténeti Szemle*, 2011. 2. sz. 1–9. p.

népesség következményeként megjelenő telekaprózódás miatt elszegényedett. Jól mutatja a magyar rendek állapotát, hogy a harchoz szükséges fegyverzet költségeit a korban csupán a nemesség 7,9%-a tudta fedezni.[23] A jobbágyok nem voltak érdekeltek a földek minőségének javításában, mert az úrbéri rendszer nem biztosított számukra tulajdonjogot, illetve rendelkezési jogot a földön (a földesúr tulajdonjogát még a reformellenzék is elismerte),[24] birtokaikon csupán használati joggal bírtak. Az 1836:7. tc. preambuluma még abban az évben is elvi éllel jelenti ki, hogy „a Jobbágy által mivelt föld tulajdona az Uraságot illeti", amelyikben biztosították a jobbágyok számára a telekhasználati jog szabad eladását.[25]

Ugyan – Széchenyi szerint – a tulajdonában álló földet a jobbágy jobban műveli, érdekelt fejlesztésében, és igyekszik állapotát konzerválni,[26] de a jobbágy jogosultságait a fiscalitas, az ősiség és az úrbéri viszonyok közepette egészen 1848-ig csak használati tulajdonnak tekinthetjük.[27] A háramlási jog szerint, ha a jobbágy örökös nélkül halt meg, a birtok az urát illette, azzal, hogy a jobbágy bizonyos körben elidegenítési és átöröklési joggal rendelkezett, a földesúr tulajdonjoga pedig elsősorban az ellenszolgáltatás élvezetére terjedt ki.[28] A rendi magánjogban a nemesek tulajdonát sem tekinthetjük valódi tulajdonjognak, a Hármaskönyv elvi éllel mondta ki: „omnis nobilitationis, et ex consequenti possessionariae collationis, qua nobiles decorantur [...] a comitate [...] translata est."[29] Ebből következőleg pedig a tulajdonjog végső soron a királyt illette. Ez bizonyos körben sértette a forgalom biztonságát is: a birtokokat a nemesség csak királyi engedéllyel adhatta el, illetve csak királyi engedéllyel végrendelkezhetett róla, e nélkül a koronaügyész visszaperelhette a jogtalanul

[23] A magyar nemesi társadalom tagozódásáról összefoglalóan lásd Ballabás Dániel: A magyar nemesség társadalmi tagolódása (16–20. század). In Tarsoly István – Kovács Eleonóra – Pandula Attila – Vitek Gábor (szerk.): *Genealógia*. Budapest, 2013. Tarsoly Kiadó, 7–57. p.; Benda Kálmán: A magyar köznemesség művelődési törekvései a XVIII. században. In *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*. Salgótarján, 1981. Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 87–93. p.; Pálmány Béla: A magyar nemesség átrétegződése a kései feudalizmus századaiban. A magyar polgári átalakulás kérdései. In Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára*. Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar, 1984. 36–61. p.; Pálmány Béla: A magyarországi nemesség társadalmi tagolódása (1686–1815). In Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter (szerk.): *Rendi társadalom – polgári társadalom 9. Mágnások, birtokosok, címereslevelesek*. Debrecen, 1997. Kossuth Lajos Tudományegyetem, 37–96. p.

[24] Gergely 2003. 107. p.

[25] A telek tulajdon és használati jogáról tett javaslatokról lásd bővebben Fónagy Zoltán: Az úrbéri operátum megyei tárgyalása (1931–32). *Agrártörténeti Szemle*, 1988. 1–2. sz. 20–46. p.

[26] Széchenyi 1830. 92–93.p.

[27] Horváth Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, 2006. Gondolat Kiadó. 265. p.

[28] Uo. 268–269. p.

[29] Werbőczy István: Hármaskönyv (Tripartitum). In *Magyar Törvénytár (Corpus Iuris Hungarici)*. Budapest, 1897. Franklin-Társulat, 58–59. p. (I. rész 3. czím 6. §)

elidegenített birtokot, akkor is, ha az egyébként másik család tulajdonába került. Az ősiség princípiumában az első szerzőtől törvényes öröklés, illetve végrendelkezés útján szerzett családi vagyon kötötté vált.[30] Az ősi jószágot az eladónak elsőként fel kellett kínálnia az osztályos atyafiaknak, a nem osztályos rokonoknak, a szomszédoknak, illetve a határosoknak (a szomszédság a korszakban jogi jellegnek volt tekinthető, számos esetben öröklési, elővásárlási vagy foglalási jogot biztosított), ellenkező esetben pereskedés indulhatott az érintettek között, sokszor irigységből, valamilyen régen elfelejtett jogi tény alapján, vagy valamely sérelem megtorlásául.[31] A földbirtokok tekintetében megállapítható, hogy a régi, rendi magánjogban korlátozott volt az ingatlanszerzés, úgy, ahogy az ingatlan feletti rendelkezés is. Jellemzően míg a modern magánjog biztosítani, a rendi magánjog megkötni igyekezett az ingatlanforgalmat. Nem véletlen tehát, hogy ingatlannak tekintette a rendi magánjog az ősi jószágnak minősülő pénzt is,[32] a vagyon általában állandónak bizonyult családon belül, s a vagyonelemek között domináltak az öröklés útján szerzettek a szerzeményekhez képest.[33] Az ősi jószágokra vonatkozó korlátozások a hitelezővédelmi mechanizmusokban is nehézségeket okoztak, hiszen, ahogy arra Zala megye a figyelmet felhívta, a concursualis perben királyi engedély nélkül lefoglalni sem lehetett azokat.[34]

Ugyanebben az időszakban a napóleoni háborúk konjunktúrája valamiféle tőkefelhalmozódáshoz vezetett.[35] A korabeli közlekedési fejlesztések ugyan valamelyest ellensúlyozták az elszórt településszerkezetben korábban csak szórványosan fellelhető településkapcsolatokat, azok elsősorban a nagyobb csomópontokat érintették.[36] Míg az ország bizonyos részein a járványok mellett az éhínség is végigsöpört, a birtokosok általában nem tudták élelmiszereiket

[30] Homoki-Nagy Mária: *A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig*. Szeged, 2001, JATEPress. 54–56. p.

[31] Horváth 2006. 267. p.

[32] Homoki-Nagy 2001 43. p.

[33] Horváth 2006. 220. p.

[34] Völgyesi Orsolya: *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832*. Gyula, 2002. Békés Megyei Levéltár, 151. p.

[35] A háborús konjunktúrában meggazdagodott földművesek és nagykereskedők hitelügyletek lebonyolításába kezdtek, közülük többen is, úgymint a pesti Malvieux Keresztély, Ullmann Mór, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapítója és első igazgatója vagy éppen a Krassó megyei Wodianer Sámuel a korszak végére igen jelentős vagyont halmoztak fel a hazai tőkepiac segítségével. A kereskedők viszont saját maguk általában nemesség szerzésére törekedtek, ebben látták a biztos utat a társadalmi felemelkedés felé.

[36] Czére Béla: *Magyarország közlekedése a 19. században*. Budapest, 1997. MÁV RT. Vezérigazgatósága. 9. p.; Kapitány Adrienn: Közlekedéssel kapcsolatos javaslatok az 1828–1830. évi országos bizottság kereskedelmi munkálatában. *Történelmi Szemle*, 2016. 4. sz. 615–642. p., s újabban lásd Heil Kristóf Mihály: Infrastuktóra-fejlesztésekkel kapcsolatos viták a reformkorban, különös tekintettel Nógrád vármegyére (1831–1832). In Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *Épített közigazgatás*. Budapest, 2024. Gondolat Kiadó, 47–62. p.

értékesíteni, azokat az olcsó árak miatt inkább megtartották, így a jólétet mind nemesek, mind jobbágyok között sokszor a mértéktelen étel- és italfogyasztás jelentette, illetve fejezte ki. Széchenyi kárhoztatta a nemességet is hozzáállása és neveltetése véget, s bár az utak és folyók állapotát a kereskedelmet tekintve kulcsfontosságúnak látta, többször is kiemelte, hogy a sikeres gazdaságfejlesztéshez a rendek gondolkodásmódjában is változást kell elérni.[37]

Tovább nehezítette a kereskedelem helyzetét a Habsburg udvar gazdaságpolitikája is, különös tekintettel a vámok kiszámíthatatlanságára.[38] A birodalmi érdekeknek alárendelt tervezés alapvetően az örökös tartományok fejlettségén és támogatásán alapult,[39] ugyan a kameralista elgondolás biztos piacot biztosított a magyar élelmiszereknek, és egyesítette az érdekeket a bányászatban és a kohászatban, az ipar fölényesebb árpozíciója elszívta Magyarországról a tőkét. Mind a gyárkiváltságok, mind pedig az áruspecifikus kettős vámrendszer akadályozták a hazai kereskedelem és ipar fejlődését. Nem véletlen, hogy a kereskedelmi bizottság – Skerlecz Miklós iparfejlesztési programja mentén – újfajta kereskedelempolitikát javasolt.[40]

Ennek ellenére hiába volt a társadalom széles körének érdeke a fejlesztés, hitelhez nehezen juthatott. A biztosítékadás a rendi magánjog akadályaiba ütközött: az 1855-ös telekkönyvi rendtartás megalkotásáig a jogrendszer nem állt készen arra, hogy megfelelő nyilvántartást biztosítson a jelzálog-jogosultságok bejegyzéséhez,[41] így azonban csak kézi zálogjog létesítésére volt lehetőség. E jogintézménynek azonban elvitathatatlan hátránya volt az, hogy kivonta a gazdasági életből a zálogtárgyat (földkönyv híján a mai értelemben vett ingatlanokat is birtokba kellett adni). Ez visszafogta a korabeli hitelezést, arra viszont alkalmassá tette a jogintézményt, hogy burkolt adásvételként szolgáljon, ahogyan az gyakorlat is volt a korszakban.[42] Az ősiség intézménye azt a kockázatot is a hitelezőkre telepítette, hogy ha a rendi értelemben jogszerű szerzési láncolat esetleges megtörésére fény derül, a fiscus vissza is perelhette tőlük a zálogtárgyat, illetve a Hármaskönyv szabályainak megfelelően a nemzettség részére bármikor biztosítaniuk kellett az ősi jószág visszaváltását:[43] „Quoniam

[37] Széchenyi 1830. 22, 50–51, 111–113. p.
[38] Uo. 138. p.
[39] Eckhart Ferenc: *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780–1815.* Budapest, 1958. Akadémiai Kiadó, 32. p.
[40] Heil Kristóf Mihály: Milyen utakon járjunk? Törvényjavaslatok úthálózatfejlesztésre a 19. század első felében. *Jog.történet*, 2023. február 13. Elérhető: https://mtajogtortenet.elte.hu/dstore/document/7160/Heil-Kristof-uthalozat.pdf Utolsó letöltés ideje: 2024. 10. 25.; Heil 2020. 72–92. p.
[41] Uo. 296. p.
[42] Homoki-Nagy Mária: Egy zálogszerződés története. In *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica, (73) 1–64.* Szeged, 2010, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos bizottsága. 347–358. p.
[43] Werbőczy 1897. 186–187. p.

jura impignoratitia redemptibilia sunt, quae post redemptionem in pecunias convertentur."

Az ún. többszörös elzálogosítás a korszakban külön problémákat okozott, miszerint a magánpecséttel és aláírással történő elzálogosítás korszakában az adósnak lehetősége volt arra, hogy jószágaikat több hitelezőnél is lekösse. Egy *systematica commissio* már 1655-ben (1655:52. tc.) a telekkönyvet ajánlotta megoldásul, ám a nemesek úgy sejtették, meg kívánják őket adóztatni, ezért elvetették a javaslatot.[44] Ingatlan-nyilvántartás híján a tartozásokat nem vezették,[45] a betáblázás *(intabulatio)* lehetősége is csak 1723-ban nyílt meg a hitelezők előtt. Az 1723:107. tc. rendelkezései csak csődbeli elsőbbséget jelentettek, az elsőbbségi kielégítés joga mellett az intabulált követelés nem keletkeztetett zálogjogot,[46] így nem volt képes a hitelezők kellő védelmét biztosítani. A betáblázási könyvek mai terminológiánk szerint a telekkönyvek teherlapját tartalmazták, a birtoklási lapot és a tulajdonlapot a telekkönyvben vezették, amely a török kiűzése után honosodott meg Budán és egyes szabad királyi városokban, 1737-ben pedig elrendelték, hogy minden szabad királyi város vezessen telekkönyvet.[47] Érdemes továbbá megjegyezni, hogy a Hármaskönyv bevezetett egy, az adósokkal szemben méltányos rendelkezést is. Tekintettel arra, hogy a korszakban az elzálogosított vagyontárgy birtokát mindenképpen át kellett ruházni, az adós megkapta azt a kedvezményt, hogy a zálogtárgy jövedelmét be kellett számítani a tőkébe, csökkentve azokkal a birtoklásból eredő költségekkel, amelyek a tulajdonosnál is felmerültek volna: „si omnes fructus (demptis expensis, quas etiam versus dominus pro conversatione ipsorum bonorum facere deberet) in capitalem summam computaret [...] tenere non damnabile".[48]

A korszakban a nemfizető adóssal szemben lefolytatott végrehajtási eljárás általában hat évig is elhúzódhatott.[49] A bizonyítási nehézségek és a rendi magánjog bonyolult anyagi és eljárásjogi rendelkezései nem biztosították a hitelezők elégséges védelmét abban a tekintetben, hogy észszerű időn belül mindenképpen visszakapják tőkéjüket. Amennyiben az adós magatartásából arra lehetett következtetni, hogy életvitele akadálya lehet tartozásai törlesztésének, a kölcsönszerződéseket gyakran felmondták, ezzel pedig nagyon nehéz

[44] Horváth 2006. 226. p.
[45] Homoki-Nagy 2001. 100. p.
[46] Horváth 2006. 226. p.
[47] Uo.
[48] Werbőczy 1897. (I. rész 82. czím 2. §)
[49] A *liquidi debiti* perrel kapcsolatos problémákról lásd Péterváry Máté: Az első magyar csődtörvény országgyűlési vitája és a szabályozást meghatározó alapelvek. *Glossa Iuridica*, 2022. 4. sz. 249. p.

helyzetbe hozták azokat az adósokat, akiknek már az ősi jószágokkal öröklött adósságok is nemritkán nehéz terhet jelentettek.[50]

1840-ig nem beszélhetünk modern hitelszerkezetről.[51] Ugyan a főpapok, a káptalan, alapítványok és más mágnások bonyolítottak hitelügyleteket, és korlátozottan Bécsből is áramlott külföldi tőke az országba,[52] alig tudtak kamathoz jutni, hiszen a nemesi baráti kölcsönre vonatkozó uzsoratilalom, azaz a kamatok 6%-ban maximalizálása nem serkentette a kölcsönnyújtó hajlandóságot sem, így viszont birtokszerzésre vagy beruházási hitelként, illetve üzemi hitelként folyósított tőkét nehezen lehetett találni a korszakban, egészen az említett hitelező-nagykereskedők megjelenéséig. Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy a nemesi baráti kölcsön kamatkorlátait gyakran úgy játszották ki, hogy a betáblázott követelésnél kevesebbet bocsátottak az adós rendelkezésére.[53] A mai értelemben vett banki tevékenység csak a reformkor végén jelent meg, amikor 1840-ben megalakult a Pesti Hazai Első Takarékpénztár, illetve 1842-ben a profitorientált Magyar Kereskedelmi Bank is megnyitotta kapuit. Majd 1848-ig harminchárom, nem feltétlenül profitorientált, hanem alapvetően a nyereségre törekvés mellett szociális célokat szolgáló takarékpénztár is megjelent a piacon, amelyek elsősorban (az akkor már lebonyolítható) jelzálog-hitelezésből, illetve államkötvények adásvételéből termeltek bevételt.

Az operátumok

A 18. században a mezőgazdaság teljesítménye az ország történetében tartósnak tekinthető béke és a technológia fejlődése következtében – átmeneti – jólétet eredményezett. A kereslet rohamszerű növekedését a tőkegyenge kínálat nem tudta megfelelően kielégíteni.[54] Paradox módon a Mária Terézia korabeli gazdasági visszaesés közvetve hozzájárult a századforduló körüli új szemléletű reformmozgalmak kibontakozásához.[55] Az értelmiségi pályákra kényszerülő elszegényedett nemesség nagyobb hajlandóságot látszott mutatni ősi jogaik csorbítására, mint elődeik. Hajnóczy már 1790-ben, az alsótábla pedig 1834-ben

[50] Széchenyi 1830. 45–46, 92. p.
[51] Gergely 2003. 34. p.
[52] Ugyan későbbi korból, de a tendenciák ismertetéséért lásd többek között Varga 1958. 27. p.
[53] Varga 1958. 35. p. A kamattilalom áthágását a korszakban azzal büntették, hogy a hitelező a tőkéjét is elvesztette, az adós visszakapta a szükségtelenül fizetett kamatokat, az összeg egyharmad részét pedig a feljelentőnek adták. Békés vármegyében 1830–32-ben ezzel kapcsolatban születik egy olyan javaslat, hogy ehelyett érdemes lenne a bevételeket egy felállítandó alap részére átengedni. Lásd Völgyesi Orsolya: 2002. 140. p.
[54] Gergely 2003. 375. p.
[55] Mályusz Elemér: „A reformkor nemzedéke". *Századok*, 1923. 1–6. sz. 32. p.

az örökváltságért küzdjön,[56] jóllehet, a jobbágytelken élő bocskoros nemesség megadóztatása erőteljes feszültségeket szított, hiszen ezen nemesek helyzete a jobbágyokénál is kedvezőtlenebb lett: minden szolgáltatást teljesíteniük kellett, de a nem védték őket azok a kötelezettségek, amelyek a földesurat a jobbágyaival szemben bizonyos fokú védelemre kötelezték.[57] Ezek a reformtendenciák a hitelezés kérdését is elérték, ugyanakkor korábban is történtek lépések a hitelhelyzet rendezésére: ahogy fentebb említésre került, megállapították az uzsora tilalmát a nemesi baráti kölcsönre, 1723-tól biztosították a betáblázás lehetőségét, 1791-től pedig megállapították Magyarországra az osztrák váltótörvényszékek illetékességét. A probléma a II. József halálát követő időszakban sem veszített jelentőségéből, akkor, amikor ideális volt az időpont a gazdasági és társadalmi reformok előkészítésére. Jóllehet, az uralkodó hatályon kívül helyezte saját rendeletei legnagyobb részét, azok továbbra is érezhető hatást gyakoroltak a hazai közgondolkodásra, és fogékonnyá tették a konzervatív reformokra a hazai nemességet.

Ugyan ebben az időszakban kivételesen kedvező volt a helyzet a reformok előkészítésére, kompromisszumra volt szükség a törvényalkotásban, hiszen legtöbben a nemesi prerogatívák biztosítására és megerősítésére kívánták felhasználni a helyzetet, a valódi reformerek pedig, úgymint például Hajnóczy és köre, kisebbségben voltak.[58] A hazai liberális nemesség azonban azt is látta, hogy ez kiváló lehetőség számukra arra, hogy párttá szerveződjenek, ehhez pedig felhasználták a megyékben is meginduló bizottsági életet, amely elsősorban a követutasítások kialakításával foglalkozott.[59] A megyék közelről érzékelték a hitelhiányt és a paraszti osztályharc fokozódását, így a szellemiségük is sokkal haladóbb volt, ez pedig a követutasításokon keresztül a kereskedelmijog-alkotásra is rányomta bélyegét, hiszen az ország alárendelt helyzetéből fakadóan a legnagyobb figyelem a kereskedelmi bizottság munkálatait, hozzá kapcsolódóan pedig részben a Codex Cambio Mercantilis megalkotását kísérte.[60] A vármegyékben uralkodóvá váló polgári-liberális közvéleményt egyébként jórészt gazdasági érdekek vezérelték: felismerték, hogy megélhetésüket már csak akkor tudják biztosítani, ha megindítják a kortárs rendi viszonyok lebontását.[61]

Az 1790–91-es diéta előtt is sor került már előkészítő bizottságok megalakítására: a munkamódszer a magyar közélet számára nem volt újdonság, a

[56] Balogh Artúr: *A jobbágyfelszabadítás egyik lelkes harcosa a reformkorban.* Kolozsvár, 1945. Erdélyi Múzeum-Egyesület, 5. p.
[57] Mályusz 1923. 50. p.
[58] Gergely András: A „rendszeres bizottsági munkálatok" szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. *Tiszatáj*, 1974. 6. sz. 37. p.
[59] Uo. 39. p.
[60] Uo. 39–40. p.
[61] Gergely 1974. 40–41. p.

17. század elején is rendszeresen éltek vele, hisz úgy tartották, hogy bizonyos kérdések megfelelően irányíthatóak, és ha szükséges, elodázhatóak bizottságalakítással.[62] Az 1791. évi 67. tc. által kiküldött bizottságok munkáját kezdetben a közvélemény nagy érdeklődése övezte, s bár azok végül nem kerültek az eredeti tervek szerint a következő diéta napirendjére, de – Mályusz Elemér véleménye szerint is – alapvetően határozták meg a későbbi reformkori gondolkodók, úgy Széchenyi István programját is. S az 1830-as és 1840-es évek ideái valójában jórészt azokon az elveken nyugodtak, amelyek a rendszeres bizottsági munkálatok keretében kerültek kidolgozásra.[63]

A bizottsági munkálatok között a kereskedelmi és váltójogi törvény kidolgozása a jogügyi bizottság feladatai közé tartozott (a kereskedelmi bizottság vámügyi, kereskedelem-, ipar- és infrastruktúrafejlesztési feladatokkal foglalkozott), a munkálatok feltehetően az uralkodó kérésére történtek.[64] Korábban is mutattak már jelek arra, hogy a bécsi udvarban fontos kérdésnek látták a kereskedelmi jogi helyzet rendezését. 1779-ben Mária Terézia utasítására a Kúria nekilátott egy olyan törvénytervezet elkészítésének, amely zsinórmértékként *(cynosura)* lehetett használatos a hazai kereskedők számára.[65] Ez az – 1781-re elkészült – javaslat[66] annak a törvényjavaslatnak a szövegével együtt megtalálható a bizottság levéltári anyagai között, amelyet 1787-re dolgoztak ki,[67] II. József utasítására, hiszen II. Lipót a bizottságok rendelkezésére bocsátotta őket annak érdekében, hogy vizsgálatukkal segítse munkájukat.[68]

Az említett javaslatok kidolgozása során a minél szélesebb körű jogharmonizáció érdekében számos jogszabályt a Kúria rendelkezésére bocsátottak:[69] úgymint az 1722-es Váltópátenst[70] *(Wechselpatent)* és annak az 1763-as meg-

[62] Dobszay Tamás: A bizottsági munkálatok politikai és törvényalkotási hatásai. In Heil Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok – Adalékok az operátumok történetéhez*. Budapest, 2023. Gondolat Kiadó, 29–44. p.

[63] Mályusz 1923. 35–38. p.; Az 1790-es évek magyar felvilágosodása és az 1830–1840-es évek liberalizmusa közötti kapcsolatról újabban lásd Heil Kristóf Mihály: Magyar felvilágosodás és liberalizmus kapcsolata, a magyar polgári átalakulás előfutárai. In Heil Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok. Adalékok az operátumok történetéhez*. Budapest, 2023. Gondolat Kiadó, 165–184. p.

[64] Képes 2023. 86–87. p.; Heil Kristóf Mihály: A jogügyi rendszeres bizottsági munkálat szerkezeti vázlata. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 3–4. sz. 75–81. p.

[65] Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam Articuli 67: 1790/1 elaboratis Systematicis Operatis Articulo 8. 1827. exmissae, circa Objecta ad Deputationem Juridicam relata. Editio Secunda. Pozsony, 1831. Landerer Lajos, V. iromány (Codex Cambio Mercantilis), 3. p.

[66] MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 104 F.

[67] MNL OL N 105 Fasc. XV. No. 92 F.

[68] Képes György: 2023. 82. p.

[69] Uo.

[70] MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 108.

újított változatát[71], az 1758-as kereskedelmi és csődrendtartást[72] *(Neuverfasste Handlungs- und Fallitenordnung)*, illetve néhány további egyéb utasítást s rendeletet[73].

Az 1781-es törvénytervezet még eljárásjogi rendelkezéseket is tartalmazott, amelyek kidolgozásához a Kúria rendelkezésére állt Mária Terézia 1758-as eljárásjogi rendelete.[74] Ezzel szemben az 1787-es törvénytervezetben már nem találunk eljárásjogi rendelkezéseket. Ezt Képes György azzal indokolja,[75] hogy vélhetően az általános eljárásjogi szabályokként megalkotott *Novus Ordo Judiciarius* használatát várták el az anyagi jogi rendelkezések kikényszerítése közben. A jogügyi bizottság rendelkezésére bocsátott korábbi projektumok feldolgozásában az együttműködő kereskedelmi bizottság is részt vett. Ugyan a bizottság feladata elsősorban az ágazati törvények kidolgozása volt, és nem működtek közre közvetlenül a kódextervezet kidolgozásában,[76] a kereskedelmi és váltótörvénykönyv tervezetének kidolgozásában a két bizottság együttműködése figyelhető meg, többek között az 1781-es és 1787-es törvénytervezet értékelésével kapcsolatosan: amikor több osztrák jogszabály mellett a projektumokat is fel kívánták használni, a kódextervezeteket a kereskedelmi bizottsággal közösen vizsgálták felül.[77] Abban az időszakban, amikor a deputációk ülései szüneteltek, levélváltásokon keresztül közölték egymással kérdéseiket, és vitatták meg álláspontjaikat. 1791 és 1792 között számos szakértői javaslat érkezett be így a jogügyi bizottsághoz, közöttük Paravits Mátyás részletes szakvéleménye az 1787-es projektummal kapcsolatban.[78]

A kereskedelmi és váltótörvénykönyv tervezetéből, egy hozzá kapcsolódó rendtartásból, egy elkülönült hatályba léptető jogszabályból, illetve egy hajóbalesetekkel kapcsolatos jogszabályból álló tervezet végül a politikai környezet bonyolultsága miatt az irattárba került.[79] Ennek elsődleges okát a későbbi irodalomban azzal magyarázzák,[80] hogy a kereskedelmi tervezetek nem vették figyelembe Magyarország helyét a Habsburg Birodalom gazdaságpolitikájában, a kereskedelmi és váltótörvénykönyv tervezete pedig nagyon szoros összefüggésben állt azokkal a tervezetekkel, amelyek részint az olyan kameralista alapelvek lebontására irányultak, mint az örökös tartományok iparának védelme. Ugyanakkor ebben a hazai nemesség szerepe is jelentősnek

[71] MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 111.

[72] MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 110.

[73] MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 112–117.

[74] MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 109.

[75] Képes 2023. 84. p.

[76] Uo. 89. p.

[77] Uo. 95. p.

[78] Uo. 96. p.

[79] Uo. 103. p.

[80] Mályusz 1923. 30. p.

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár SZEGED 13

bizonyult. I. Ferenc a diétán felajánlotta, hogy soron kívül tárgyalják meg a törvénytervezet szövegét, de a rendek nem fogadták el javaslatát.[81] 1801-ben kísérletet tettek azok napirendre vételére, ám ezzel párhuzamosan a kormányzat hasonló javaslatot tett, a kezdeményezést így nem engedték át.[82] 1804-ben ismét javasolta az uralkodó a tervezet megtárgyalását,[83] de a projektum akkor sem került megvitatásra. 1825-ben konzervatív szellemiséggel aktualizálták a törvényszövegeket. A bizottságok ekkor elsősorban a rendekre támaszkodva végezték munkájukat, hiszen a kormányzat nem látta el őket szükséges információkkal.[84] Az 1827:8. tc. alapján új bizottságokat rendeltek ki a tervezetek újratárgyalására és a megváltozott korviszonyokhoz igazítására.[85] Bár 1831 és 1832 között a törvényhatóságok is közgyűlési napirendjükre tűzhették az operátumokat, de végül csupán az 1839–1840-es diétán született néhány, ezen vitákra épülő döntés.[86]

A Codex Cambio–Mercantilis szövege

A jogügyi bizottság által kidolgozott kereskedelmi és váltókódex vizsgálatának kiindulópontjául az 1795. évi projektum kézirata,[87] illetve a törvénykönyv 1802-ben megjelent, nyomtatott szövege szolgált.[88] A szöveg fordításához széles körű szótárirodalomra támaszkodtam: felhasználtam Finály Henrik[89] és Györkösy Alajos[90] munkásságát, továbbá a legismertebb jogi műszótárat.[91]

[81] Képes 2023. 104. p.
[82] Dobszay 2023. 32. p.
[83] Képes 2023. 104. p.
[84] Dobszay 2023. 35–37. p.
[85] Erdődy 2023. 21. p.
[86] Dobszay Tamás: i. m. 43. p.; Erdmann Gyula: *Szabadság és tulajdon*. Budapest, 2013. Országgyűlési Hivatal, 480 p. Heil, Kristóf Mihály: The Transition from a Feudal Society to a Social Structure based upon Civil Right in Hungary with Particular Regard to Preparatory Draft Law. In Tauchen, Jaromír – Kolumber, David (szerk.): *Edge of Tomorrow: The Next Generation of Legal Historians and Lomanists*. Brno 2022. Masarík Univeristy Press, 119–140. p.
[87] MNL OL N 105 Fasc. XVII. No. 129.
[88] Codex Cambio Mercantilis pro Regno Hungariae Partibusque Eidem Adnexis in Tres Partes Divisus per Regnicolarem Juridicam Deputationem Articulo 67. 1791. ordinatam elaboratus. Pozsony, 1802, Franciscus Josephus Patzko nyomdája, 23–27. p. Ugyan a két variánst összehasonlítottam, érdemi szövegkritikai munkára nem volt szükség, hiszen néhány, egyértelműen nyomtatási hibától eltekintve a két szövegvariáns tartalma megegyezik. Például a nyomtatott szöveg 24. oldalán *loco* helyett *loeo* áll, 25. oldalán *cruciferus* helyett *crucigerus*.
[89] Dr. Finály Henrik: *„A latin nyelv szótára a kútfőkből és a legújabb szótárirodalomra támaszkodva"*. Budapest, 1884. Franklin Társulat, 2135 p.
[90] Györkösy Alajos (szerk.): *Latin–magyar kéziszótár*. Budapest, 1956. Akadémiai Kiadó, 614 p.
[91] *Latin–Magyar Törvénykezési Műszótár*, Kolozsvár, 1845. Az ev. ref. főiskola könyv- és kőnyomó intézete, 108 p.

Jelentős terminológiai dilemmát okozott a csődre használt három fő kifejezés, a *Concursus*, a *Crida* és a *Fallimentum* elkülönítése, amelyet a szöveg ugyan nem teljes következetességgel használ, de egyértelműen érezhetőek a jelentésárnyalataik. A jobb érzékeltetés érdekében a *fallimentum* kifejezést a fizetésképtelenséggel, a *crida* kifejezést a csőddel, a *concursus* kifejezést pedig a csődülettel igyekeztem visszaadni.

A terminológiai dilemmák feloldásában a latin nyelv ismeretén kívül a csődeljárás története és történeti terminológiája is segített a fordítás során. A *concursus* kifejezés alapvetően a *concursus creditorum* szókapcsolat rövidülése, amely a hitelezők összecsődülését jelentette, a csőd pedig Herczegh definíciója szerint olyan állapot, amelyben az adós összes tartozásának teljes törlesztésére bizonyos időben végrehajtás alá vonható elegendő vagyonnal nem bír.[92] A *concursus* kifejezés fordítása során azért tartom indokoltnak a *csődület* kifejezés alkalmazását a szótárirodalomban néhol fellelhető *csőd* helyett, mert az a projektum szövegében arra az aktusra utal, amikor a hitelezők egy helyre (az illetékes kereskedelmi törvényszékre) gyűlnek össze annak érdekében, hogy követelésüket érvényesítsék. Röviden úgy foglalhatom össze, hogy míg a *csőd* terminus technicus magát a beállt jogviszonyt, a *csődület* fogalma pedig inkább a csődeljárást jelenti fordításomban. Ami a *crida* kifejezést illeti, a terminológiai döntés már jóval összetettebb.

A csődeljárás története alapvetően Itáliában kezdődött.[93] A római jogban, mint az közismert, a *missio in bona* és a *cessio bonorum* intézményén keresztül a hitelezők technikailag állami felügyelet mellett saját kezükbe vehették a tartozásuk végrehajtását, az archaikus *legis actio per manus iniectionem* végrehajtási eljáráshoz képest azzal a különbséggel, hogy a hitelezők az adós felett nem, csak vagyona felett nyertek rendelkezési jogot, ha pedig a rendelkezési jog megszerzése nem bírói kényszer, hanem az adós önkéntes felajánlása útján keletkezett, számára meg kellett hagyni a létfenntartásához szükséges javakat. A kánonjog ezeket az intézményeket örökítette át a modern csődjogba, és ugyan a hitelezők az adós felett rendelkezési jogot nem nyerhettek, sokszor megalázó büntetésekkel sújthatták: Magyarországon tönkhöz kötözték, és levágták a szakállát (feltehetően innen származnak a *tönkremegy*, illetve a *saját szakállára üzletel* aforizmák),[94] Firenzében pedig például összetörték a kereskedő asztalát (ebből az aktusból pedig az olasz *banco rotto* közvetítésén keresztül származhat az angol *bankruptcy*).[95] Maga a *crida* kifejezés a klasszikus

[92] Török Gábor: „Néhány gondolat a jogtörténetről – civiljogi szempontból". In *Juratissimus Author - Jogtörténeti tanulmányok Nagyné Szegvári Katalin tiszteletére*. Budapest, 2000. HVG-Orac Kiadó, 11–22. p.
[93] Török 2000. 15. p.
[94] Horváth 2006. 476. p.
[95] Török 2000. 16. p.

(nem jogi) szótárirodalomban nem lelhető fel, a felhasznált jogi műszótár pedig nem különíti el egyértelműen a *concursus* és a *fallimentum* kifejezésektől, és releváns irodalmi utalást sem találtam, ezért saját romanista műveltségemből igyekeztem megoldást keresni. A vulgáris latin nyelvben széles körben elterjedt volt a **critare* kifejezés, amely a *felkiált, felordít* szavak jelentéstartalmával rokonítható.[96] Az a hipotézisem, hogy a *crida* terminus képletesen abból az eseményből származhat, amikor a hitelezők az adós jelenlétében megkezdték a vagyon végrehajtását, és az adós ez ellen tiltakozott. Ez azonban leginkább a jogviszony beálltával rokonítható, ezért döntöttem a fordítás során a *csőd* ekvivalenciája mellett.

Ami a *fallimentum* terminust illeti, az egyértelműen a latin *fallere* kifejezésből származtatható, amely *csal, ámít, rászed* jelentésekkel, kötelességek vonatkozásában pedig az *áthág, megsért, megszeg* jelentéstartalommal bír. Ez a fizetési kötelezettségek vonatkozásában álláspontom szerint a fizetések megszüntetésével azonosítható, amely a kereskedelmi jogban a tehetetlenségi vélelem szerint attól függetlenül fizetésképtelenséget jelentett, hogy vagyonhiány vagy éppen fizetési tehetetlenség miatt következett be.[97]

VI. cikkely[98]
A fizetésképtelenségről

1. § [Mit kell tenni, mielőtt megnyitják a csődöt?]
Úgy, ahogy a köz érdekében áll, hogy a jóhiszemű hitelezőket, a csőd időben történő lefolytatásával, megóvjuk a nagyobb veszteségektől: ugyanígy megköveteli a közmegfontolás, hogy a jóhiszemű kereskedőket nehogy elsietett és mindenféle holmi ürügy miatt megindított, gyakran csak az illető ellenségeinek indulatából fakadó csődök terítsék le. Ennélfogva, ha egyikük, vagy többen a hitelezők közül csődületet idéznek a törvényszék elé (amelynek mindig személyesen kell megtörténnie azon a bíróságon, ahol a jegyzőkönyvbe vételt elvégezték), a dolog tisztázása végett egy határnapot, amennyire csak lehet, közelit kell kitűzni, és rá kell róni az adósra, hogy gondoskodjon a teljesítésről, és tüstént készítse elő mindenféle jószágát és adósságát, hogy a bíróság elé terjessze őket. Ha pedig akadályozza a hitelezőit, nem gondoskodik a teljesítésről, vagy pedig nem jelenik meg a kitűzött napon, vagy nem hozza elő mindenféle jószágát és adósságát, vagy nem bizonyul úgy, hogy minden hitelezőjét meg

[96] Lásd többek között Walther von Wartburg: *Französisches Etymologisches Wörterbuch. 2. kötet.* Párizs, 1922. Klincksieck, 1488. p.
[97] Török 2000. 19. p.
[98] MNL OL N 105 Fasc. XVII. No. 129. *Pars Secunda, Articulus Sextus*

tudná fizetni; őket mindannyiójukat, a csődület megnyitása végett, késedelem nélkül az illetékes polgári bíróság[99] elé kell utasítani.

2. § [Milyen fajtái vannak a fizetésképtelenségnek]?
A fizetésképtelenségnek három fajtája van: a *véletlen,* amely egyetlen szerencsétlen ügy folytán esik meg valakivel; a *gondatlan,* amely nem is egy ügy kapcsán, nem is valamiféle csalás miatt, hanem a fizetésképtelen hibás lépése miatt történik, amely kapcsolatos lehet akár azzal, hogy elmulasztja a teljesítést, akár azzal, hogy valamilyen hibát vét a teljesítés során; és a *csalárd,* amelyet a kereskedő előre megfontoltan, csalárd szándékkal készített elő.

3. § [A tisztán eseti fizetésképtelenségnél fizetési moratórium kérhető.]
Ha a fizetésképtelenség egy valamilyen, egyszerűen véletlen ügyből eredeztethető, legyen ez mondjuk: tűzvész, áradás, az ellenség erőszakoskodása, az időjárás szeszélye, vagy ha éppen egy másik fizetésképtelenségbe súlyosabban belevonódott; ne legyen olyannyira szerencsétlen a kereskedő, hogy saját üzlete folyamatát megszüntesse, és minden reményt eleresszen arra, hogy csillapítsa fájdalmát; legyen neki zavartalan, hogy az igen súlyos esetből, elkezdhessen visszatérni ügyébe: hogy engedjenek neki arányos időt, hogy a hitelezői közül mindegyiket lassanként megfizethesse.

4. § [Mit kell megfontolni, hogy nehogy csalárd külcsínnel érjék el ezt?]
De, hogy ezt a kedvezményt nehogy valaki hamis külcsínnel kicsikarja, és így véletlenül magára a Királyi Kegyre merészeljen leselkedni, a következőket a maga rendje és módja szerint teljesítenie kell, és pedig:

a) jószágait és adósságait, könyvei kivonata által, amelyeket egy méltóság hitelesített, a kereskedelmi törvényszék elé tárja.
b) Azt vallásos esküvel megerősíti.
c) Hogy nem másból fogyott ki, mint az időből, hogy mindent megfizessen, világosan elő kell adnia; és még –
d) Jótállást kell vállalni azért, hogy mindezt alkalmas időben megfizeti.

[99] A *systematicum operatumok* újratárgyalására kirendelt bizottságok (1827:8. tc.) tevékenysége nyomán, ahogy arra fentebb is utaltam, a vármegyékben is élénk viták bontakoztak ki a javaslatokról. A concursualis perekkel kapcsolatban vita támadt a vármegyék között arról, hogy az eljárás kiengedhető-e az alispán kezéből. Míg Zala megye ezt úgy tekintette, hogy az ügyet elvonják rendes bírájától, Békés megye kifejezetten támogatta, hogy a concursualis perben a megyei törvényszék ítélkezzék, és kivonják azt a szolgabíró és az alispán hatásköréből. Lásd Völgyesi 2002. 132. p., továbbá Molnár András: *„Javítva változtatni". Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai.* Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2000. Érdemes ugyanakkor azt is megjegyezni, hogy ugyan a korban az eljárásra (részint a rendi hagyományoknak megfelelően) concursualis perként (lásd például Péterváry 2022. 248. p.) utaltak, a mai terminológiánk szerint az pernek nem tekinthető, hiszen, ahogyan azt később kifejtem, nem tekinthető kontradiktórius eljárásnak.

5. § [Azoknak a büntetése, akik ravaszul kérik a fizetési moratóriumot]
És ha kiderülne, hogy a kereskedő moratóriumát valamiféle álnok rászedéssel szerezte; ő ettől a kedvezménytől, minthogy hamisan, alattomban szerezte, fosztassék meg, és az ilyet adják állami bíróság kezébe, és egy arányos büntetésnek, kiváltképpen, ha hamis eskü bűntettét követte el, alá kell vetni, a Codex de Delictis et Poenis[100] szerint.

6. § [Ha nem kér, vagy nem kap moratóriumot, annak az adósnak, aki álnokság nélkül lett fizetésképtelen, megmarad a jószágok átalengedésének engedménye]
Ha nem kért moratóriumot, vagy pedig jogszerűen, valamilyen vagyoni megfontolásból nem véletlenül, Ő Királyi Felsége azt megtagadta; nem más marad hátra megkapaszkodni a kereskedőnek, aki álnokság nélkül esett el gazdagságától, mint jószágai átalengedésének menedékéért sírni, amiért könyörögve, biztosan személyi mentességnek fog örvendeni.

7. § [A jószágok és az adósságok helyben való bemutatása]
Ezután jószágai és adósságai állását, és ha azt akár csak egy is követeli a hitelezők közül, esküvel megerősítve, azon a kereskedelmi törvényszéken, ahol jegyzőkönyvbe vették, bemutatni siessék, ha csak azt, amikor a törvény adta alkalommal moratóriumért folyamodott, már elő nem adta.

8. § [És hogy mindegyik hitelezőt, ha a vagyon nagyobbik részéhez hozzájut, kifizesse, eskü alatt kell köteleznie magát.]
Ahogy rövid időn belül, eloszlatva a kétségeket, számba vették az adós dolgainak állását; az illetékes törvényszékre kell visszaküldeni őt, ahol pedig esküvel kell köteleznie magát: hogy ő, amint a vagyona nagyobb részéhez hozzájut, annak erejéig adósságait megfizeti.

9. § [Szükséges házieszközeit és ruhadarabjait meg kell hagyni neki.]
Miután letette az esküt, a ruháit és a megmaradt házieszközeit, neki, feleségének, és gyermekeinek, akik életének fenntartására másképpen nincsen kilátás, csupán a szükséges holmikat, meg kell hagyni.

10. § [Korlátolt mennyiségű élelem megilleti, a törvény által külön meghatározott, összecsődült hitelezőktől, de másoktól nem.]
Hasonlóan a fenntartását, tisztán a szükségeset, neki, feleségének és gyermekeinek, fejenként legalább hat, legfeljebb tizennyolc krajcárral számítva

[100] A javaslat szövegében az 1792-es büntetőkódex-tervezetre történik utalás. Lásd De Crimine laesae Majestatis, seu Perduellionis. Codex de delictis eorumque Poenis – in Typographia Ludovici Landerer, Editio Secunda, Posonii 1831.

fejenként, a bíró tudós határozatával fogja meghatározni: mindazonáltal ezt az élelmet, csakis a vele szemben eljáró hitelezőktől, tőlük, akik tisztán nemesi érzületből a nekik járó dologra keresetet nyújtottak be, és nem elvették, kapják; így adományozói; éppen így a vérrokonoktól, úgy a felmenőktől, mint a lemenőktől; a vele élő feleségtől, vagy a válással, amire a feleség ő maga adott okot, elválasztottól; fivéreitől és nővéreitől, úgy édestestvéreitől, mint egy apától vagy egy anyától való testvéreitől kérhet: ha már pedig őt magát szegénység nyomná, vagy magának az adósnak, a megélhetés végett becsületes módon módja lenne arra, hogy megtakarítson, a jognál fogva ezzel nem élhet érvényesen.

11. § [Mi történik, ha remény van a barátságos megegyezésre?]
Ha a barátságos megegyezés reménye felragyogna, igazán világosan, ha azt néhányan a hitelezők közül kívánják, és a többiek nem tiltakoznak ellene kifejezetten: a legutóbbi ítéletet, és az adós elleni eljárást, egy hónapon keresztül szüneteltetni kell, és közbenjárásukat olyan értelmes módon kell megejteniük, az egyeztetés kívánt hatása érdekében, hogy így a költségektől, és attól az időveszteségtől, amit magára a csődületre fordítanának, maguknak a hitelezőknek a könnyebbségére, őket megkímélje.

12. § [A nagyobb követeléssel bíró hitelezők szavának a kisebb követeléssel bíró hitelezőknek engednie kell.]
Ha a hitelezők – követelésük összegét tekintve – nagyobb része, akkor is, ha a személyek számát tekintve egyenlően volnának, megegyezésre jutna; abba a többieknek viszont bele kell egyeznie: csakis azoknak, akik magának a jószágoknak az átalengedése előtt, már végbevitt végrehajtással fele részben már kielégítést nyertek, vagy akkor is, ha különös jelzáloggal lennének ellátva, vagy ha magát a zálogot is, amelyet kezeibe helyeztek, őrizetében tartják, a kivételével; kivéve ha a különös jelzálog rendelése, vagy a zálog átadása kölcsönösen, magának az adósnak és a hitelezőnek az összejátszásával, a többi hitelező megtévesztésére történt.

13. § [Ha a megegyezést nem tartják meg, a hitelezők jogosultságai a korábbi állapotba térnek vissza.]
Hogy ha azokat a dolgokat, amelyekbe az előző megegyezés folytán megállapodtak, az adós nem tartaná meg, a csődületet, amelyet csupán abban a reményben függesztettek fel, hogy ezt az egyezséget megtartják, a hitelezők jogosultságait a korábbi állapotba visszahelyezve, törvényes úton, az illetékes polgári törvényszék előtt meg kell nyitni, és magát az adóst, ha csalásának körülményei, maga körül a meg nem tartott egyezség körül lennének, az illetékes törvényszéknek át kell adni.

14. § [Ha súlyosabb hiba történt, a jószágok átalengedésének kedvezményét nem kérheti.]

A kereskedőnek, aki mindjárt, ahogy meglátta, hogy adósságai egyenlőek lettek vagyona értékével, jószágai és adósságai állását nem tárta a bíróság elé, vagy két évig nem készítette el ügyletei kettős mérlegét, vagy vagyonát mértéktelen fényűzéssel felemésztette, vagy pedig, jóllehet, tudott róla, hogy vagyona már elfogyott, más hitelezőket elégített ki, mint hogy megbocsáthatatlan hiba terheli, a jószágok átalengedésével nem élhet.

15. § [Milyen körülményekből lehet megismerni, hogy a fizetésképtelenség csalárdság miatt állt elő?]

De azok a körülmények, amelyek arról tanúskodnak, hogy a fizetésképtelenség csalárd, a következőek: (a) ha valaki gyermekei kereskedelmi ügyleteit hamisan, vagy a nekik adott feladatokat olyannyira rendszertelenül és zavarosan vezette, hogy arról nem tud egy törvényszerű kettős könyvelést felmutatni; (b) ha a jegyzőkönyvbe vétel alkalmával földbirtokát, avégett, hogy harmadik személy jogára hasson, a könyvbe hamisan mondta be; (c) ha dolgai állásáról, amely már sivár, tudva, nagy adósságot halmozott fel, és így is még több adósságot szedett össze; (d) aki vagyonának egy valamely részét, akár mielőtt fizetésképtelenségbe jutott, akár a csőd alatt elrejtette, vagy máshová elvonta; (e) aki anélkül, hogy arról szólt volna, már kifürkészte a dolgokat, a bíróságot pedig, a felszín alatt csalárdul, rászedte; vagy akkor, amikor már arra felszólították, jószágai és adósságai állását nem tárta fel; (f) Aki, jóllehet, eddig dolgai rendben állnak, fizetésképtelenséget színlel, csak azért, hogy a hitelezőit adósságai egy részét tekintve enyhítésre bírja rá. Mégis, mivel a csel minden egyes fajtáját, amelyet egy tönkrejutott kitalálni képes, lehetetlen számba venni; általában, hogy mikor jön fel olyan csel, amelyet álnoknak kell tartani, és miféle, tárgyalni kell.

16. § [A társakat milyen megfontolás szerint büntessük?]

De nemcsak magát a tönkrejutottat, hanem az összes társát is a csalásban, és pártfogóját, a kár jóvátételén túl, az illetékes törvényszéken, hogy eleget adjanak nekik tettük fajtájáért, a kereskedelmi törvényszéknek, a Codex de Delictis et Poenis szerint előírt időre, be kell őket zárnia.

17. § [Miket kell megtenni, ha a tönkrejutott menekülésbe fogna?]

Jóllehet a tönkrejutottaknak, akik menekülésnek eredtek, a fizetésképtelenségét nem magának a menekülésnek a miléntjét illetően, hanem a dolog természetéből kell megítélni; de mégis, ha a tönkrejutott elszökött, azon a helyen, ahol a kereskedést folytatta, mind amíg számba vették a csődtömeget, illetve felbecsülték, állítsanak gondnokot, és a tömeget megkülönböztetés nélkül zárják el, és mindjárt ahogy megtörtént az elzárás, a polgári bíróság által, igazgassa

útját, a tönkrejutottat pedig, azt rácsokkal fenyegetve, mind a szokásos közhirdetményekben és a közreadott napilapokban, három hirdetményi nappal, amelyeket a bíró tudós határozatával állapít meg, éspedig harmadjára elzárás büntetésének terhe alatt, meg kell idézni. Mindazonáltal ez idő alatt magát a kereskedését, nehogy kárt kárra halmozzon, a gondnoknak kell igazgatnia, kiváltképpen, ha valamiféle olyan áru is van, amelyről szolgálat közben nem tud gondoskodni, hogy épségben maradjon.

18. § [Mi történik, ha nem jelenik meg, vagy ha vissza is jön, fizetésképtelenségét véletlennek vagy csalárdnak tekintsék?]

Ha a megidézett tönkrejutott nem jelenik meg, hacsak nem bír Szabad-Oltalommal, amely elnyeréséét két vagy három hónap, a Magyar Udvari Kancellária útján Ő Legszentebb Felségéhez számára folyamodni nyitva áll; ha fizetésképtelensége nem vétkes, vagy igazából csupán gondatlansága merül fel, kereskedési joga elvesztéséhez megátalkodottságát kell bizonyítani: ha pedig visszajön, és közös tervük szerint az ügyben a hitelezőkkel meg tud egyezni, kereskedése folytatását meg kell engedni.

19. § [Mi történik, ha felmerül a csalárdság?]

Ellenben ha felmerül a csalárdság, a törvényszék, a területileg illetékes, megállapítja az összefüggést, ezt pedig, a körülmények súlyosbodásával, amelyeket hirdetményében közzétesz, mint afféle csalót, akit három alkalommal, ha már a határnap lejárt, megidéztek, ha nem jelenik meg, kereskedési jogának elvesztésén túl, a Codex de Delicits et Poenisben előírt büntetésre kell ítélni. Hogy ha úgy esne, hogy rögtön megfogják, a megelőző törvényes eljárás utasítása szerint, a vádaknak arányos büntetéssel kell sújtani, ugyanennek a kódexnek a rendelkezései szerint.

20. § [A tönkrejutott nem élhet kifogással.]

Hogy a csaló valamilyen módon jobb helyzetbe kerüljön, akármennyi idő is telt el, hacsak nem a hitelezői vele saját akaratukból megegyeznek, az elévülés oltalmát nem kérheti.

Összefoglalás

Álláspontom szerint a projektum fordításomban ismertetett csődjogi szabályai egy olyan, alapvetően haladó szellemű javaslatnak tekinthetőek, amely képes volt a közérdek védelme érdekében egyensúlyt teremteni a hitelezők és az adósok védelme között azáltal, hogy a hitelező jogosítványainak egyértelmű statuálásán túlmutatóan több alkalommal is engedi az adósnak, hogy

teljesítsen, és tartalmaz további számos olyan, az adós üzleti tevékenységének újjászervezését célzó intézkedést is, mint amilyen például a moratórium vagy a megegyezés lehetősége, vagy éppen az, hogy az adós főszabály szerint nem veszítette el teljesen a vagyon feletti rendelkezési jogot, ez pedig ténylegesen biztosította a hitelezők és az adósok közötti megegyezés lehetőségét, és szubszidiárius lehetőségként kezelte azon intézkedések életbe léptetését, amelyek az adós tevékenységének szükségszerű megszűnéséhez vezettek volna.

Mindazonáltal a jelen tanulmány következtetéseinek korlátját jelenti, hogy a projektumnak egyetlen cikkelye került feldolgozásra, annak ellenére, hogy a törvényszöveg utaló normáinak értelmezéséből megállapítható, hogy a szerkesztéskor tervezték a vele egyidejűleg kidolgozott, és vélhetően egyidejű életbe léptetésre szánt jogszabályhelyek alkalmazását is. A jogügyi operátumban fellelhető törvényszövegek további kutatása és – kellő mennyiségű történeti joganyag feldolgozását követően – rendszertani értelmezése új következtetésekre vezethet, és eszmetörténeti jelentőséget is meríthet abból a szempontból, hogy egy születőfélben lévő jogrendszer mögött álló társadalmi kultúráról és ideáról szolgálhat olyan adalékokkal a 19. század végének történetéhez, amelyből akár napjainkban is hasznos következtetéseket és hasznos tapasztalatokat is levonhatunk annak érdekében, hogy elősegítsük hazánk története mellett a jogi és társadalmi tendenciák átfogóbb megismerését a jövőbeli jogfejlődés elősegítése érdekében.

Deák Ádám*

V. FERDINÁND VAGY I. FERDINÁND?

A király címzése körüli viták az 1832/36. évi országgyűlésen

Bevezetés

Magyarországot és Ausztriát évszázados törvények, hagyományok és szokások kötötték össze. I. Ferdinánd (1526–1564) trónra kerülésével a Habsburg-ház adta Magyarország királyait egészen 1918-ig. Már az 1547. évi 5. törvényben kimondta az országgyűlés, hogy „nemcsak Ő felsége, hanem örökösei uralmának és hatalmának is örök időkre alávetették az összes rendek és karok annak, ha Magyarországban marad".[1] A törvény elsődleges célja az volt, hogy az uralkodó és utódai Magyarországon lakjanak, elfogadva a Habsburg-ház örökösödését. Az 1687. évi 2. törvényben fogadták el a Habsburg-ház férfiági örököseinek elsőszülöttségi jogát, majd az 1687. évi 3. törvényben meghagyták, hogy az osztrák ág kihalása esetén a spanyol király fiú örökösei kerülhettek a magyar trónra, s csak azok magvaszakadása után szállt volna vissza a szabad királyválasztás joga a magyar rendekre. VI. Károly (1711–1740) – magyar királyként III. Károly – 1713-ban kiadta a *Pragmatica Sanctiót* – Magyarországon az 1723. évi 1. és 2. törvénycikkekbe iktatták be –, amely kimondta az elsőszülöttségi rendnek megfelelő feloszthatatlan és elválaszthatatlan uralkodás jogát a Habsburg Monarchia országaiban és a Magyar Korona Országaiban. A férfiág kihalása estén a nőági leszármazottak kerülnek a trónra. Ezt az öröklési rendet VI. (III.) Károly, I. József (1705–1711) és I. Lipót (1657–1705) örököseire kiterjesztve meghagyták, hogy csak ezen ágak kihalása esetén szállt volna vissza a szabad királyválasztás a magyar rendekre.[2]

A rendek annak ellenére, hogy lemondtak a szabad királyválasztásról, az ország szokásjogait, alkotmányát, a nemesi kiváltságokat folyamatosan megerősítették. Az 1715:3. és 1791:10. törvénycikkekben kimondták, hogy

* Deák Ádám PhD, történész, ORCID ID: 0009-0009-3727-8800

[1] Az 1547:5. tc. 5.§.

[2] Mezey Barna: A Pragmatica Sanctio és a magyar történeti alkotmány. *Századok*, 2023. 3. sz. 495–513. p.

Magyarország a Habsburg Birodalmon belül önálló, és a saját törvényei szerint kell kormányozni, s az 1723:3. és 1741:8. törvénycikkekben szintén megerősítették az ország törvényeit és a nemesek kiváltságait, szabadságjogait. Így a Habsburg uralkodók és a magyar rendek között kialakult egy rendi dualizmus, mindkét fél igyekezett a saját akaratát és jogait érvényesíteni az országgyűléseken és a vármegyegyűléseken.

A következőkben bemutatom, hogy e küzdelem miként jelentkezett Ferdinánd király (1830/1835–1848) címzése körüli vitában az 1832/36. évi országgyűlésen, azaz hogy így helyes: *V. Ferdinánd* vagy *I. Ferdinánd*?

Ferdinánd főherceg megkoronázása az 1830. évi országgyűlésen

I. Ferenc (1792–1835) 1830. szeptember 14-én a pozsonyi prímási palotában tartotta meg az országgyűlési nyitóbeszédét, majd átadta a királyi előterjesztéseket.[3] A királyi előadások négy pontot tartalmaztak, melyek közül az első és legfontosabb feladatnak fia, Ferdinánd megkoronázását tűzte ki célul.[4]

Ferdinánd főherceg megkoronázásáról 1830. szeptember 24-én elkészített feliratukban a rendek[5] kérték az uralkodót, hogy tartsa tiszteletben a Werbőczy István által szerkesztett *Hármaskönyv* I. részének negyedik és kilencedik pontjait.[6] I. Ferenc halála esetén a trónörökös hat hónapon belül hívjon össze országgyűlést, ahogyan azt az 1791:3. tc. is rendeli. Ferdinánd főherceget pedig az 1723. évi 1. és 2. törvénycikkek alapján koronázzák meg. A rendek úgy határoztak, hogy az I. Ferenc által 1792-ben elfogadtatott koronázási

[3] Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltár Makói Levéltára. Csanád vármegye nemesi közgyűlésének iratai: IV.3.b. 128. d. 1559/1830. (A továbbiakban: MNL CSCSVL ML IV.3.b.)

[4] Mailáth, Grafen Johann: *Der ungarische Reichstag im Jahre 1830*. Leipzig–Pesth, 1831. Wigand, 62–67. p.; Bertha Sándor: *Országgyülési tárcza 1830ról*. Pest, 1843. Trattner–Károlyi, 12–13. p.; Vaszary Kolos: *Adatok az 1830-iki országgyűlés történetéhez*. Győr, 1885. Özv. Sauervein Gézáné kiadása, 18. p.

[5] *Felséges Első Ferentz Austriai Császár, Magyar, és Cseh Ország Koronás Királyától Posony Szabad Királyi Városában 1830. Esztendő Szent Mihály Havának 8-ik napjára rendeltetett Magyar Ország Gyülésének Írásai*. Posony, 1830. Weber, I. 33–36. p. (A továbbiakban: *Országgyűlési írások* 1830)

[6] Verbőczy István: *Hármaskönyv*. Pest, 1844. Magyar Tudós Társaság, 51, 55–57. p. Az I. rész 4. pontja kimondta, hogy nemesi címet katonai szolgálattal és egyéb érdemekkel lehet szerezni, amit birtokadománnyal is meg lehet erősíteni. Az I. rész 9. pontja pedig a nemesi szabadságjogokat erősítette meg.

hitlevelet[7] – amit az 1792:2. törvénycikkbe is belefoglaltak – tartsák érvényben, és erősítsék meg Ferdinánddal is.[8]

Az 1792:2. tc. alapján a koronázási hitlevél öt pontot foglalt magában. Először kérték, hogy az uralkodó az ország törvényeit és szokásait – az Aranybulla ellenállási záradékának kivételével – épségben tartsa meg. Másodszor, a Szent Koronát az országban kell őriztetni arra alkalmas személyekkel – vallási különbségtétel nélkül. Harmadszor követelték Erdély, Galícia, Lodoméria és Dalmácia visszacsatolását. A negyedik pontban kérték az uralkodót az 1723. évi 1. és 2. cikkekben foglaltak betartására. Végül az ötödik pont szerint az uralkodó megerősítette ezen koronázási hitlevél utódjaival történő elfogadtatását is. Tehát az országgyűlés kifejezte kívánalmát, hogy még a koronázás előtt erősítse meg az uralkodó az elszakított területek visszacsatolását. Emellett kérték, hogy az uralkodó legalább részben, a főherceg pedig egész évben Magyarországon lakjon. A király válasza még aznap megérkezett.[9] Válaszul I. Ferenc vállalta egy, az elszakított területek ügyével foglalkozó bizottság

[7] Bertha 1843. 17–21. p.; Vaszary 1885. 3–4. p.; Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*. Budapest, 1886. Ráth Mór, I. 237. p. Egyes követek felvetették, hogy a mostani koronázási hitlevélbe foglalják bele az 1791:12. tc.-et, amely tiltja törvénytelen rendeletek kiadását. Mondják ki a „miniszterek felelősségét", akik törvénytelen rendeleteket nem írhatnak alá vagy hajthatnak végre. Dalmáciát, Galíciát, Lodoméria és a Partiumot csatolják vissza a Magyar Királysághoz. A király hűtlen tanácsadóit II. Ulászló törvénye (1507:7. tc.) szerint büntessék meg. A nádornak a főhadi kormányzói szerepét léptessék életbe. A magyar ezredeknél magyar tiszteket alkalmazzanak. A magyar katonák a királyra és a hazára is tegyenek esküt. Egyházi és világi hivatalokra csak született magyarokat alkalmazzanak. A papírpénzt vonják ki a forgalomból, és csak jó minőségű fémpénz legyen forgalomban. A megkoronázandó király a trónra lépését követően hat hónapon belül országgyűlést hívjon össze. A király minél gyakrabban, a megkoronázandó főherceg pedig állandóan az országban lakjon. Ezek a javaslatok végül nem kerültek bele a koronázási hitlevélbe. Wirkner Lajos: *Élményeim. Néhány lap 1825-től 1852-ig terjedő. Nyilvános pályám naplójegyzeteiből*. Pozsony, 1880. Stampfel Károly kiadása, 43–44. p. Wirkner Lajos is kiemeli, hogy egyes követek a „miniszteri felelősséget" is bele akarták foglalni a hitlevélbe. Szerinte Nagy Pálnak és Lónyay Jánosnak nagy szerepe volt abban, hogy ezeket a javaslatokat kihagyták. Melkovics Tamás: *Felsőbüki Nagy Pál. Élete, politikai pályafutása és közéleti szerepvállalásának jelentősége*. Vasszilvágy, 2013. Magyar Nyugat, 103–104. p. Melkovics Tamás is osztotta Wirkner értékelését Nagy Pál szerepéről.

[8] Vaszary 1885. 151. p.; Ballagi Géza: *A nemzeti államalkotás kora 1815–1847*. Budapest, 1897. Athenaeum, 223–224. p.; Völgyesi Orsolya: A rendek és a koronázási hitlevél vitája az 1830. évi országgyűlésen. In Soós István (szerk.): *Egy elfeledett koronázás a reformkorban. Az utolsó pozsonyi uralkodókoronázás 1830 őszén*. Budapest, 2017. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 29. p. A rendek a koronázási hitlevélbe bele akarták foglalni a „hac vice", azaz „ez alkalommal" kifejezést, vagyis úgy vélekedtek, hogy a jövőben ezt a kötéslevelet módosíthatják majd. Az okozott ugyanis problémát, hogy a királyi meghívólevélbe a „praestabilitae", azaz „előre meghatározott" szó szerepelt a koronázási hitlevél kapcsán. A törvényszöveg végleges ítésénél végül a „hac vice" kifejezés kimaradt. Wirkner 1880. 44. p. A főrendek határozottan elutasították, hogy a koronázási hitlevelet módosítani lehessen.

[9] *Országgyűlési írások 1830*. 40–42. p.; Molnár András: *Deák Antal a pozsonyi diétán. Egy országgyűlési követ politikai tevékenysége és mindennapjai, 1825–1833*. Budapest, 2021. Országház, 109. p.

felállítását, és hozzájárult, hogy Ferdinánd trónra lépését követően hat hónapon belül országgyűlést fog összehívni. I. Ferenc azt is kijelentette, hogy a kormányzást maga fogja továbbra is gyakorolni élete végéig, és nem osztja meg az uralkodói feladatokat Ferdinánddal. A lehetőségéhez mérten több időt fog eltölteni az országban ő és fia is.[10]

Ferdinánd főherceg megkoronázása[11] eredetileg 1830. szeptember 26-ára lett kitűzve, azonban a heves esőzések miatt végül arra csak szeptember 28-án került sor.[12]

Ferdinánd király címzése körüli viták az 1832/36. évi országgyűlésen

I. Ferenc 1835. március 2-án bekövetkezett halálával Ferdinánd főherceg foglalta el a trónt. (Ferdinánd azonban alkalmatlan volt az uralkodásra, így helyette az Államkonferencia irányított, amelynek Klemens Wenzel Lothar von Metternich, Franz Anton von Kolowrat-Liebsteinsky gróf, Ferenc Károly főherceg és Lajos főherceg voltak a tagjai.[13]) I. Ferenc negyvenhárom évnyi uralkodás után hunyt el, az erről szóló királyi leiratot március 4-én hirdették ki a rendeknek elegyes ülésen.[14]

Az országgyűlési jegyzőkönyvekben a következőt olvashatjuk I. Ferenc halálhírének kihirdetése után: „Enyhülni látszék a köz fájdalom érzése ezen Kegy[elmes] Királyi levél vigasztaló lelkes tartalma által, mintegy nyugtató biztos reményt nyujtva a kétesnek tetszhető jövendőre nézve, annyira derülének a jelenlévők busongva aggodó elméik, hogy szorongó elfogadottságuk mellett is hangos éljen! – kiáltásra fakadnának."[15] Ballagi Géza történetíró úgy

[10] Völgyesi 2017. 30. p.

[11] Soós István: *Egy elfeledett koronázás a reformkorban. Az utolsó pozsonyi uralkodókoronázás 1830 őszén.* Budapest, 2017. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. A tanulmánykötetben a Ferdinánd megkoronázása körüli kérdéseket vizsgálják a szerzők. Többek között olvashatunk Ferdinánd fiatalkoráról, a koronázási hitlevél vitájáról, magáról a koronázásról, a koronázás ábrázolásáról, a koronázás viseleteiről, a koronázási emlékéremről, a koronázási ajándékról, a koronázás visszhangjáról és Pozsony akkori viszonyairól.

[12] MNL CSCSVL ML, IV.3.b. 128. d. 1660/1830.

[13] Ballagi 1897. 409–414.

[14] MNL CSCSVL ML, IV.3.b. 153. d. 585–586/1835.; Barta István (s. a. r.): *Kossuth Lajos összes munkái.* I–V. kötet Budapest, 1948–1961. Magyar Történelmi Társulat, IV. 235. p.; A tágabban vett korszak politikai összefoglalóját lásd Heil Kristóf Mihály: A magyar reformkor politikai tablóképe. *Kommentár*, 2025. 1. sz. 64–76. p.

[15] *Felséges Első Ferencz ausztriai császár, Magyar, és Cseh ország koronás királyától Posony szabad királyi várossába 1832-dik esztendőben, karácson havának 16-dik napjára rendeltetett Magyar ország' gyűlésének jegyzőkönyve.* Pozsony, 1832–1836. Belnay–Landerer–Weber, X. 252–253. p. (300. elegyes országos ülés, 1835. március 4.) (A továbbiakban: *Rendi jegyzőkönyv* 1832/36)

látta, hogy az uralkodó halála csak külsőleg érintette meg a magyar rendeket, de a gyásznak „mélyebbre ereszkedő gyökerei" nem voltak, egyúttal reményt is jelentett számukra a változtatásra és reformokra.[16] Horváth Mihály történész szerint továbbra is reménytelen volt a helyzet a változás szempontjából: „E reménytelenség éppen onnan eredt, hogy az új uralkodó alatt semmi sem változott, a kormány rendszere, személyzete, politikája, minden a régi maradt."[17] A birodalmi politikai irányítás kutatói, Heinrich Srbik, Viktor Bibl is a folyamatosságot hangsúlyozta. A bécsi udvarban az volt a kívánság, hogy az elhunyt király életművén ne változtassanak.[18] Metternich kancellár legutóbbi monográfusa, Wolfram Siemann is kiemelte, hogy I. Ferenc parancsba adta: „kormányozzanak, de ne változtassanak semmit."[19]

Nagy elégedetlenséget váltott ki az alsótáblai követek között, amikor a trónörökös, Ferdinánd főherceg trónra lépése után az első országgyűléshez intézett hivatalos leveleiben az I. Ferdinánd címzést használta.[20] Ferdinánd ugyanis osztrák császárként az *első*, de magyar királyként már az *ötödik* volt.[21]

Az 1835. április 13-án tartott kerületi ülésen a bihari követ, Beöthy Ödön előterjesztette, hogy a király az V. Ferdinánd nevet használja. Nemcsak történeti tekintetből, hanem a nemzeti függetlenség is ezt parancsolja. Ezt a komáromi követ, Pázmándy Dénes is támogatta, hozzátette, hogy nem akarják megsérteni az 1723:2. tc.-t, de tiszteletben kell tartani az 1791:10. tc.-t is. A Bács vármegyei követ, Rudics József érvként megemlítette, hogy 1830-ban V. Ferdinánd néven koronázták meg az uralkodót, és a koronázási emlékpénzeken is ez a név szerepel.[22]

Az alsótábla 1835. május 19-én küldte el az első üzenetét a felsőtáblának, amelyben azt kérték, hogy az uralkodó az V. Ferdinánd címzést használja a Magyarországot érintő diplomáciai iratokban, a polgári, valamint katonai

[16] Ballagi 1897. 365–366. p.

[17] Horváth 1886. II. 4. p.

[18] Srbik, Heinrich Ritter: *Metternich, der Stattsmann und der Mensch.* München, 1925. Verlag F. Bruckmann A. G., 555–556. p.; Bibl, Viktor: *Metternich. Der Dämon Österreichs.* Leipzig–Wien, 1936. Johannes Günther Verlag, 320. p.

[19] Siemann, Wolfram: *Metternich. Strategist and visionary.* London, 2019. The Belknap Press of Harvard University Press, 692–693. p.

[20] *Felséges Első Ferencz Ausztriai Császár, Magyar és Cseh Ország Koronás Királyától Po'sony szabad királyi várossába 1832-ik esztendőben, karácson havának 16-ik napjára rendeltetett Magyar Ország' Gyűlésének Írásai.* Pozsony, 1832–1836. Weber–Belnay–Landerer, IV. 30–31. p. (A továbbiakban: *Országgyűlési írások* 1832/36)

[21] I. Ferdinánd 1526–1564, II. Ferdinánd 1619–1637, III. Ferdinánd 1637–1657, IV. Ferdinánd 1646–1654 között uralkodott. IV. Ferdinándot még apja életében megkoronázták, de húszéves korában, himlőben elhunyt.

[22] Barta 1948–1961. IV. 342–345. p.

címekben és jelekben.[23] A rendek arra hivatkoztak, hogy amikor a királyt 1830-ban megkoronázták, akkor V. Ferdinándként köszöntötték őt.[24] Kifejtették, hogy a koronázási emlékpénzeken is az V. Ferdinánd név szerepel. Érvként a fentebb említett 1715:3., 1723:1. és 2., 1741:8. és 1791:10. törvénycikkekre is utaltak.[25] Emellett az 1741:11. tc.-t is példaként hozták fel, amely kimondta, hogy Magyarország ügyeit magyarok által intézze.

1835. május 25-én a főrendi ülésen gróf Mailáth Antal zempléni főispán úgy vélekedett, hogy Magyarország függetlenségét és törvényes szabadságát nem a címzés, hanem a királyi hitlevél biztosítja. A császári cím magasabb rangot képvisel, mint a királyi cím, ezért hagyták el a korábbi királyaink a címüket anélkül, hogy az ország függetlenségét veszélyeztették volna. Habár 1830-ban V. Ferdinánd néven koronázták meg a királyt, akkor császár még nem volt, így csak a királyi névvel élhetett. Gróf Cziráky Antal országbíró is úgy érvelt, hogy más európai országban, ahol egy fejedelem kezében több ország kormányzása összpontosul, mindig a legmagasabb méltóságú címet használják.[26] Ezt az álláspontjukat a főrendek később is megerősítették.[27]

A felsőtábla az 1835. május 27-i válaszában nem látta törvénysértőnek s az ország függetlenségére veszélyesnek a király címzését, mivel a hitlevélben az uralkodó biztosította a rendeket az ország törvényeinek és szokásainak megtartásáról. Kiemelték, hogy a korábbi uralkodók (I. Miksa, I. Rudolf, II. Mátyás, III. Károly) is a német-római császári címzést használták. II. Ferenc ugyan használta a német-római császári címzést, majd csak később, 1804-ben vette fel az osztrák császár címet I. Ferencként.[28]

Az 1835. május 29-én tartott kerületi ülésen a zalai követ, Deák Ferenc is az ország függetlenségére hivatkozva az ötödik címzés mellett érvelt. A barsi követ, Tarnóczy Kázmér kijelentette: „Én ugyan készebb vagyok hazámból kivándorlani, mint olly nemzet tagja lenni, melly nemzeti függetlenségéből kivetkeztetvén, nem lenne többé nemzet, hanem név, megbecsültetés és tekintet nélküli provincia." Másnap az országos ülésen a csanádi követ, Vásárhelyi János, mint a kerületi ülések elnöke kihirdette a rendek határozatát, miszerint a következő legyen a címzés: „Ferdinánd mint Austriai Császári I-ső, mint Magyar Ország Királyi V-nek mutattasson bé."[29] Az alsótáblán a személynök,

[23] *Országgyűlési írások 1832/36.* IV. 35–37. p.
[24] *Országgyűlési írások 1830.* I. 179–180. p.
[25] Horváth 1886. II. 6–7. p.; Csorba László – Velkey Ferenc: *Reform és forradalom (1790–1849).* Debrecen, 1998. Csokonai Kiadó, 125. p.; Melkovics 2013. 152. p.
[26] Barta 1948–1961. IV. 449–450. p.
[27] Barta 1948–1961. IV. 487–494. p.
[28] *Országgyűlési írások* 1832/36. IV. 206–207. p.
[29] Ballagi 1897. 373. p. Ballagi tévesen állítja, hogy Tarnay Mihály az 1835. május 10-én tartott országos ülésen hirdette ki ezt. Tarnay ekkor még nem volt követ, továbbá 1835. május 30-án

Somssich Pongrác próbálta meggyőzni a rendeket arról, hogy álljanak el az V. Ferdinánd címzés követelésétől, de a vármegyék többsége állhatatosan kitartott az álláspontjánál. Azonban voltak ellenvélemények is, a beregi követ, Pogány József szerint az ország függetlenségét egy puszta nevezet nem sérti. Ha ilyen gyenge lábakon áll a nemzeti függetlenség, akkor az 1791:10. törvény sem ad nagyobb oltalmat. Már az 1807. évi országgyűlésen is szóba került ez az ügy, de akkor úgy találták, hogy az 1791:10. törvény elég garanciát biztosít a függetlenségre. (A személynök javaslatát 20 megye, a klérus, a királyi városok és a Jászkun Kerület támogatta.) A két tábla között ezután hét üzenetváltás történt egy nap alatt, mivel nem tudtak megegyezni, a Ferdinánd király névnapjára készítendő üdvözlő felírás elmaradt.[30]

1835. június 5-én az alsótábla elküldte a második üzenetét is a felsőtáblának, amelyben kifejtették, hogy a feliratuk célja igenis az ország függetlenségének, jussainak és szabadságának sérthetetlen fenntartása, majd hozzátették azt is, hogy a német-római császári címet nem öröklés, hanem választás útján lehetett elnyerni, nem is mindig a Habsburg-házból választották az uralkodót. Korábban soha nem adott aggodalomra okot az, hogy Magyarország a Német-római Birodalom része lenne. Magyarország az Ausztriai Birodalom tartományaival kölcsönös védelemre van szövetkezve egy fejedelem alatt, mindazonáltal a birodalomnak nem része, hanem független és szabad. Ennek ellenére a király címzése aggodalmat nyújt arra, hogy Magyarország a birodalomnak egy tartománya. A rendek megismételték azt, hogy históriai, diplomatikai és törvényes okokból Magyarország királya az V. Ferdinánd címzést használja.[31]

1835. június 11-én az alsótábla a királyhoz küldendő felirat borítékának címzése kapcsán folytatta a vitát, s küldött üzenetet a felsőtáblának. A rendek azt kérték, hogy a feliratoknál az I. Ferdinánd mellett az V. Ferdinánd cím is szerepeljen a borítékon. Hivatkoztak arra, hogy az 1830. évi országgyűlési iratok 42. száma alatt is V. Ferdinánd néven köszöntötték a királyt. Kijelentették, hogy az alsótábla tudta nélkül változtatták meg a boríték címzését, a két táblának erről egyeztetni kellett volna. A király az országban nem I. Ferdinánd osztrák császárként uralkodik, hanem V. Ferdinánd magyar királyként. A törvényeket sem ausztriai császárként, hanem magyar királyként szentesíti. Az alsótábla többsége megmaradt a korábbi határozatánál.[32]

tartottak országos ülést erről a kérdésről. Rendi jegyzőkönyv 1832/36. X. 399. p. (312. országos ülés, 1835. május 30.)
[30] Ferenczi Zoltán: *Deák élete.* Budapest, 1904. Magyar Tudományos Akadémia, I. 138–139. p.; Barta 1948–1961. IV. 443–467. p.
[31] *Országgyűlési írások* 1832/36. IV. 221–222. p.
[32] *Országgyűlési írások* 1832/36. IV. 230–232. p.; Barta 1948–1961. IV. 491–492. p.

Példaként megemlítjük, hogy maga Csanád vármegye az 1832. november 24-én elfogadott követi anyautasításban V. Ferdinándként szólította az uralkodót.[33] Ezután többször is utasításba adta a megye, hogy ezen a néven említsék a királyt. Emellett a makói levéltárban található iratok azt bizonyítják, hogy több vármegye (Ung, Trencsén, Komárom) is körlevelet küldött a többi megyének, hogy támogassák az V. Ferdinánd címzést. Komárom azt is javasolta, hogy olyan törvényt alkossanak, amely kimondja, hogy az ausztriai császári cím Magyarországot nem érinti.[34]

A főrendek június 11-én a válaszukban ismét kiemelték a koronázási hitlevél jelentőségét a haza alkotmányának, törvényes szabadságainak és függetlenségének a fő biztosítékaként, véleményük szerint a „sorszám" kimaradása az ország „igazait és állását" nem sértette. A főrendek szerint az ausztriai császári cím nem járhat káros következményekkel Magyarországra nézve. I. Ferenc az 1791:10. törvény tiszteletben tartását megígérte, amit az 1807. évi országgyűlés is megnyugvással fogadott.[35]

Ezután még számos üzenetet váltott a két tábla. A főrendek azt javasolták, hogy egy olyan kompromisszumot dolgozzanak ki, amit mindkét tábla elfogad.[36] A június 16-án tartott kerületi ülésen a pesti alsótáblai követ, Péchy Ferenc indítványozta, hogy „egyesülés tekintetéből a királyi név mellől a sorszám egészen elhagyattassék". A csongrádi követ, Klauzál Gábor megemlítette, hogy ő addig meg fog maradni az V. Ferdinánd címzés mellett, amíg ezzel ellentétes követutasítást nem kap. Azt is szóvá tette, hogy állítólag Platthy Mihály ítélőmester változtatta meg a feliratok címzését. A soproni követ, Nagy Pál is úgy vélekedett, hogy a király egy ideig V. Ferdinándnak címezte magát, most miután felvette az I. Ferdinánd császári címet, aggodalomra adott okot. Ha ebbe belenyugszanak, akkor azzal nyilvános jelét adnák annak, hogy Magyarország Ausztriával összeolvadt. Nagy hivatkozott az 1791:10. tc.-re is, szerinte „jó szomszédságon kívül semmivel sem tartozunk Austriának". Ekkor 37:9 szavazat ellenében a többség megmaradt a határozatánál.[37]

A személynök az 1835. július 4-én tartott országos ülésen kérte az alsótáblát, hogy álljanak el a határozatuktól, és ne akadályozzák az elkészült úrbéri törvényjavaslat felterjesztését. Járuljanak hozzá a főrendek azon kívánságához,

[33] Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád–Csanád Vármegyei Levéltár Makói Levéltára. Csanád vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyve. IV.3.a. 43. jkv. 1890/1832. (A továbbiakban: MNL CSCSVL ML IV.3.a.)

[34] MNL CSCSVL, ML, IV. A. 3. a. 1437/1835.; MNL CSCSVL, ML, IV. A. 3. b. 153. d. 766/1835., 157. d. 2195/1835.

[35] *Országgyűlési írások* 1832/36. IV. 234–235. p.

[36] *Országgyűlési írások* 1832/36. IV. 236, 238–239, 244–245, 343–344. p. 1835. június 15-én, 22-én és 23-án, július 4-én, 7-én küldte az üzeneteit egymásnak a két tábla.

[37] Barta 1948–1961. IV. 496–498, 517–518. p.

hogy minden szám említése nélkül terjesszék fel a feliratot. A szerémi követ, Poszavecz Zsigmond azt javasolta, hogy a borítékra minden szám és név nélkül a következőt írják: „Imperatori Austriae et Regi Hungariae". Ezt a javaslatot támogatta a Pest, Árva, Veszprém, Fejér, Baranya vármegyei követ. Fejér vármegye követe, Szluha Imre kijelentette, hogy „az Ország függetlenségének semmi Achillesét sem látja a czimzetbe". Ezzel szemben Beöthy Ödön, Tarnóczy Kázmér úgy vélekedett, hogy ha az uralkodó csak az Ausztria császára címet használja, az olyan, mintha Magyarországra csak provinciaként tekintene. Az abaúji követ, Bárczay Mihály példaként említette, hogy I. Ferenc is a következő módon szentesítette a törvényeket: „Decreta Francisci 2-di Rom. Imperatoris et Regis Hungariae 1-mi." Végül a rendek többsége hangos „maradjonnal" álltak ki korábbi javaslatuk mellett.[38]

Az 1835. július 9-én tartott kerületi ülésen az egri főkáptalan követe, Frimm János négy megoldási módot javasolt a feliratok felküldése kapcsán: 1. Minden sorszám nélkül írják a borítékra az uralkodó nevét, 1566-ig amúgy is ezt a módszert használták. 2. Név nélkül írják a borítékra azt a javaslatot, amit a szerémi követ ajánlott. 3. A nádor vigye el a feliratokat a királynak. 4. Egy küldöttség vigye el a feliratokat az uralkodónak. Harmincegy megye és a Hajdú Kerület – tizennégy vármegyével, az egyházi renddel és a Jászkun Kerülettel szemben – megmaradt az V. Ferdinánd címzés mellett, és nem támogatták a kompromisszumot.[39]

1835 júliusában és augusztusában is számtalan üzenetet küldött a két tábla egymásnak a boríték címzése ügyében. Az alsótábla azzal érvelt, hogy a király az első leiratában kijelentette, a „nemzet jussait, szabadságait s törvényeit és függetlenségét" sértetlenül megtartja, azóta azonban azt tapasztalták, hogy az V. Ferdinánd címzést állandóan mellőzte az uralkodó, ami sérelmes. A király címzésének joga viszont tagadhatatlan igazság, egy szabad alkotmányú és független nemzettől ezt nem lehet elvitatni. A személynök ismét kérte az alsótáblát, hogy álljanak el a határozatuktól, mivel az, hogy a borítékon I. Ferdinánd szerepel, nem veszélyezteti az ország függetlenségét. Az viszont fontos lenne, hogy az elkészült feliratokat az uralkodó elé terjesszék. A veszprémi, csongrádi, máramarosi, pesti, árvai, pozsegai, fejéri, turóci, baranyai, gömöri, krassói, esztergomi, horvátországi, egri főkáptalani követ egyaránt egyetértett a törvénytervezetek király elé vitelének fontosságával. Azt javasolták, hogy fogadják el a korábbi szerémi indítványt, vagy a számot hagyják el a királyi címzésből. Július 30-án ismét szavazásra bocsátották a kérdést, azonban az alsótábla többsége (harminc megye) megmaradt a korábbi véleményénél.

[38] *Rendi jegyzőkönyv* 1832/36. X. 470–474. p. (320. országos ülés, 1835. július 4.); Barta 1948–1961. IV. 557–558. p.

[39] Barta 1948–1961. IV. 563–564. p.

A főrendek erre válaszul kifejtették, hogy az alsótábla egy új indokot sem hozott fel, ezért ők is ragaszkodnak a véleményükhöz. Kérték a rendeket, hogy akadékoskodásukkal ne akadályozzák az országgyűlés munkáját.[40]

1835. augusztus 12-én már a hetedik üzenetét küldte az alsótábla a boríték címzése kapcsán, amelyben továbbra is a törvényes gyakorlatra hivatkoztak, kiemelve, hogy az illendőséggel sem ellenkezik, ha az osztrák császári cím mellett a magyar királyi titulust is használja az uralkodó. Kossuth Lajos az *Országgyűlési Tudósítások*ban megjegyezte, hogy a rendek nem akarták megtagadni az uralkodótól az I. Ferdinánd császári címet, csupán szerették volna, ha a magyar címzést is használja.[41]

Előbb a főrendek az augusztus 13. napján keltezett hetedik válaszukban kérték az alsótáblát, hogy amíg az uralkodói válasz nem érkezik meg, folytassák a munkát a következő napirendekkel.[42] Másnap az uralkodó is megelégelte a huzavonát, leiratában kérte a boríték és címzés mellőzését, s maga József nádor személyesen terjessze elé a feliratokat. Kijelentette, hogy megtartja a haza alkotmányát, de I. Ferdinándnak címezteti magát.[43] Az augusztus 17-én tartott kerületi ülésen Deák, Tarnóczy, Bezerédj jelezték aggályaikat a leirattal szemben. Ezzel szemben a horvátországi követ, Busan Hermann korábbi példákat – 1764-ből és 1791-ből – felidézve érvelt a nádori kézbesítés mellett. Végül huszonnégy vármegye, Horvátország, az egyházi rend és a Jászkun Kerület elfogadta a király javaslatát huszonkét megyével és a Hajdú Kerülettel szemben. Bereg, Csanád, Fejér, Liptó megye nem szavazott. Azonban azt az álláspontjukat is megfogalmazták a rendek, hogy az uralkodó címzése iránti elveiktől nem állnak el, s csak azt támogatják, hogy a már készen lévő feliratokat vigye el a nádor a királynak.[44]

A vita azonban nem csendesedett. Augusztus 19-én immáron a nyolcadik üzenetében fordult az alsótábla a felsőtáblához.[45] A somogyi Somssich Miklós és a trencséni Marczibányi Antal követek sérelmezték a rendek meghátrálását, a borsodi Palóczy László is megdorgálta a rendeket, amiért elfogadták a

[40] *Rendi jegyzőkönyv* 1832/36. XI. 75–79. p. (326. országos ülés, 1835. július 15.), 189. p. (333. országos ülés, 1835. július 24.), XI. 271. p. (342. országos ülés, 1835. augusztus 5.); Országgyűlési írások 1832/36. IV. 348–349, 352–353, 370–371, 379. p., V. 10, 17. p. 1835. július 15-én, 17-én, 24-én, 28-án, augusztus 5-én és 6-án váltott üzenetet egymással a két tábla; Barta 1948–1961. IV. 579, 586–587, 604–606, 612–614. p.

[41] *Rendi jegyzőkönyv* 1832/36. XI. 351–352. p. (346. országos ülés, 1835. augusztus 12.); *Országgyűlési írások* 1832/36. V. 19–20. p.; Barta 1948–1961. IV. 648, 650–653. p.

[42] *Országgyűlési írások* 1832/36. V. 23–24. p.

[43] *Országgyűlési írások* 1832/36. V. 26–27, 159–161. p.; Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltár Makói Levéltára. Csanád vármegye országgyűlési követi utasításait kidolgozó küldöttség iratai. IV.30. 1. d. 1137/1835.; Ferenczi 1904. I. 139. p.

[44] Barta 1948–1961. IV. 655–661. p.

[45] *Országgyűlési írások* 1832/36. V. 48. p.

királyi leiratot. Felvetette, „hogy habár ezen majd 3 esztendős diaeta törvény nélkül oszlattatnék el, ám legyen!". Feleljenek a haza előtt azok, akik készek a nemzet „költségeit" feláldozni az úrbéri törvények alkotása nélkül, minthogy a felírások borítékán (amit amúgy is ki szoktak dobni) az V. Ferdinánd név szerepeljen. A nógrádi, pozsonyi, zalai, tolnai, zólyomi, zempléni, ungi, bihari, vasi, szabolcsi, honti, békési, abaúji, liptói, szatmári, barsi, temesi, sárosi követek is kifejezték aggodalmukat a királyi válasz iránt. S bár már a diéta eredménytelenül történő feloszlatásának rémével riogattak, de Deák Ferenc hangsúlyozta, hogy senkinek sincs joga ezzel fenyegetőzni a kormány nevében. A többség megmaradt a király álláspontját támogatva.[46]

1835. augusztus 31-én a király újabb leiratot adott ki, amelyben továbbra is az I. Ferdinánd címzést használta.[47] A szeptember 4-én tartott kerületi ülésen Kubinyi Ferenc kijelentette, hogy az eddigi aggodalmuk súlyos sérelemmé változott. A rendek nem fogják elismerni, hogy Magyarország Ausztriának „coloniája". Bezerédj István úgy vélekedett, hogy más tekintetben tud a kormány „életet azon elvnek adni", hogy Magyarország önálló, független ország, amikor vámsorompókkal elnyomja az ország kereskedelmét, elszigeteli az örökös tartományoktól és külföldtől. Negyvenhat megye (Gömör, Torna, Zólyom nem volt jelen) felírásra szavazott az V. Ferdinánd címzést pártolva.[48]

Wirkner Lajos bécsi udvari tanácsos is megemlékezett a rendek nagy elégedetlenségéről és nyugtalanságukról ebben a kérdésben: „Az ebbeli aggodalmak oly nagyok voltak, hogy a rendeket még azon határozott nyilatkozat sem birta megnyugtatni, hogy ezen czímzés a királyságnak függetlenségét, annak jogait és szabadságait érintetlenül hagyja, azok ezentúl is teljes kiterjedésökben fönnmaradnak."[49]

1835. szeptember 16-án és 18-án is üzenetet váltott egymással a két tábla a korábbi álláspontjaik mellett érvelve,[50] azonban a főrendek hozzájárultak a királyi címzéssel kapcsolatos felirat felterjesztéséhez, amit szeptember 21-én küldtek el az uralkodónak. A rendek hangsúlyozták, hogy a király válasza nem nyugtatta meg őket afelől, hogy az ország függetlenségét tiszteletben tartja.[51]

Végül Ferdinánd király és a bécsi udvar is belátta, hogy patthelyzet alakult ki, ezért engedni kényszerültek. Az 1836. március 28-án kelt és március 30-án kihirdetett királyi leiratban (amiben 1836. május 2-ra kihirdette az országgyűlés bezárását) már az „I. Ferdinánd ausztriai császár, ezen a néven V.

[46] *Rendi jegyzőkönyv 1832/36.* XI. 378–392. p. (350. országos ülés, 1835. augusztus 19.); Barta 1948–1961. IV. 663–670. p.

[47] *Országgyűlési írások 1832/36.* V. 175–176. p.

[48] Barta 1948–1961. V. 29–36. p.

[49] Wirkner 1880. 90. p.

[50] *Országgyűlési írások 1832/36.* V. 225–230, 234. p.; Barta 1948–1961. V. 69–71. p.

[51] *Országgyűlési írások 1832/36.* V. 247–250. p.

Ferdinánd Magyarország királya" címzés szerepelt.[52] Az országgyűlési jegyzőkönyv tanúsága szerint a rendek hosszan tartó éljenzésben törtek ki: „a' mint az Itélő Mester annak czimjét eképpen kezdette vólna olvasni: »Ferdinandus 1-us Divina favente clementia Austriae Imperator et Rex Hungariae hujus nominis V-tus« a Rendeknek harsogó számtalan éljen kiáltásaik által további olvasásban akadályoztatván azzal felhagyott, még a Rendeknek zajló örömök kevésé letsillapodván."[53]

Összegzés

Végeredményben elmondható, hogy a több hónapig tartó vitában az alsótábla tudta érvényesíteni az akaratát. Habár a főrendek elfogadták volna az I. Ferdinánd címzést, a rendek szívós kitartással megmaradtak az álláspontjuk mellett, amit végül a felsőtábla és az uralkodó is jóváhagyott. Felvetődik a kérdés, hogy volt-e értelme ennek a vitának a rendek és a király között? Erre mindenképpen *igen*nel kell felelni. Magyarországnak olyan ősi, évszázados alkotmánya volt, amely biztosította az ország szabadságát és a nemesek kiváltságait, melyek megerősítése és fenntartása a rendi dualizmus alapvető mozgatójává is vált. Ugyan gondolhatnánk, hogy a király neve előtt található sorszám vagy a boríték címzése nem jelent sokat, de mégis azt kell mondani, hogy ez az apróság is meghatározta a Magyarország és Ausztria közötti viszonyt. Az alsótáblán a rendek helyesen érveltek azzal, hogyha lemondanának az V. Ferdinánd címzésről, akkor könnyen tekinthetnének úgy Magyarországra, mintha Ausztriának csak egy tartománya lenne. A kérdés a jogfolytonosság szempontjából is fontos volt, hiszen Szent Istvántól kezdődően az uralkodók sorszáma követte egymást. Egy új sorszámozás azt jelentette volna, hogy Magyarország jogi helyzete megváltozott. Az V. Ferdinánd címzés kivívása biztosította, hogy Magyarország a Habsburg Birodalmon belül önálló, és nincs alávetve más tartománynak.

[52] Hóke Lajos: Az 1830. és 1832-36-iki országgyűlések. *Hazánk. Történelmi Közlöny*. 1886. 5. k., 2. sz., 184–185. p.; Ballagi 1897. 373–376. p.; Ferenczi 1904. I. 140–141. p.; Barta 1948–1961. V. 598. p.; Gergely András: A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása (1830–1840). In Mérei Gyula (főszerk.) – Vörös Károly (szerk.): *Magyarország története: 1790–1848*. V. kötet. Budapest, 1980. Akadémiai, 744–745. p.; Csapó Mária: *Tolna megye a reformkori politikai küzdelmekben*. Budapest, 1989. Akadémiai, 91. p.; Erdmann Gyula: *Zemplén vármegye reformellenzéke 1830–1836*. Miskolc, 1989. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 93–95. p.; Pajkossy Gábor: Deák az első reformországgyűlésen, 1833–1836. In Molnár András (szerk.): *Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége 1833–1873*. Zalaegerszeg, 2004. Zala Megyei Levéltár, 26–27. p.

[53] *Rendi jegyzőkönyv* 1832/36. XIV. 155–156. p.

Frey Dóra*

A BUKOVINAI SZÉKELYEK LETELEPÍTÉSE TOLNA VÁRMEGYÉBEN

Jogi háttér és közigazgatási gyakorlat

Bevezetés

A bukovinai székelyek egy kevésbé ismert magyar népcsoport, elsősorban a néprajzzal, népzenével, néptánccal foglalkozók körében közszájon forgó fogalom a „bukovinai",[1] szélesebb körben Sára Sándor *Sír az út előttem* című filmje tette ismertté 20. századi történetüket. Tanulmányomban 1945 tavaszán történt végleges letelepítésük jogi és közigazgatási hátterét igyekszem bemutatni, elsősorban a fő telepítési területen, Tolna vármegyében. Négy éven belül kétszer kellett elhagyniuk addigi lakóhelyüket, először 1941-ben szervezett telepítés keretében Bukovinát, majd 1944 őszén bácskai otthonaikból kellett menekülniük, ami tragikus volt ugyan, de a korszakban nem egyedülálló, hasonló sorsra jutottak a volhíniai és besszarábiai németek és Bukovina német lakossága egyaránt. Őket a Német Birodalom „vitte haza" a *Heim ins Reich*[2] program keretében, majd Posen (Poznan) és Lublin környéki lakhelyeikről 1944 végén és 1945 elején újfent menekülniük kellett.

* Frey Dóra PhD, egyetemi adjunktus Andrássy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem. ORCID ID: 0000-0002-7075-3185

[1] Schell Csilla: Tradíció és kontinuitás. Gondolatok a bukovinai székelyek kultúrájáról. In *Kisebbségkutatás* 2004. 4. sz. 580. p.; Gatti Beáta: *Emlékezet, örökség, identitás: bukovinai székelyek néprajzi, kulturális antropológiai vizsgálata*. Doktori disszertáció, 2018. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Néprajz – Kulturális Antropológia Doktori Program

[2] Az SS szervezetébe tartozó Volksdeutsche Mittelstelle (Népinémet Közvetítőszerv) által 1939–1940-ben lebonyolított telepítési program, amely érintette Dél-Tirol, a Baltikum, Krajna, Besszarábia, Bukovina, Volhínia és a Dobrudzsa német lakosságát. Ennek keretében a fenti területek német lakosságát a Német Birodalomba, elsősorban a második világháború alatt megszállt keleti területekre, Posen (Poznan), Lublin és Gdansk (Danzig) környékére telepítették át a német lakosság ottani számarányának növelése érdekében.

Az 1764. január 7-i madéfalvi veszedelem[3] után Bukovinába menekült és ott letelepedett magyarok[4] „hazatelepítésére" az első tervek az 1870-es években születtek, ami végül csak részlegesen valósulhatott meg.[5] Bukovina többször gazdát cserélt, és az első világháború alatt,[6] majd a saint-germaini békeszerződéssel Románia fennhatósága alá került, aminek következtében a bukovinai székelyek a nagy létszámú romániai magyar kisebbség egy apró csoportja lettek. Helyzetükben a második világháború kitörése hozott döntő változást, amely jelentős népességmozgást indított el a térségben: 1940 júniusában a szovjet hadsereg elfoglalta Észak-Bukovinát, ahonnan jelentős számú román menekült a változatlanul román fennhatóság alatt álló déli részre. A mintegy nyolcvanezres bukovinai németséget (köztük 52 000 főt a román fennhatóság alatt maradt Dél-Bukovinából) pedig a Németország által megszállt lengyel területekre költöztették a Heim ins Reich program keretében. Érdekes, hogy már ekkor, a bukovinai német telepítési akció idején tapasztalatszerzés céljából megfigyelőként részt vett egy magyar csendőrtiszt, bár konkrét tervek a bukovinai székelyek áttelepítésére még nem léteztek.[7]

A bukovinai székelyek Magyarországra telepítését természetesen nemcsak humanitárius, hanem nemzetiségpolitikai célok is motiválták, mivel a bécsi döntések, majd később Kárpátalja, Dél-Bácska, a Baranya-háromszög és a Muraköz megszállása nyomán Magyarország csaknem homogén nemzetállamból ismét soknemzetiségű államma vált, a magyar államnak érdekében állt a magyar lakosság arányának növelése.[8] A székely telepítés célterületeként a magyar hadsereg által 1941. április 11-ét követően megszállt Bácskát jelölték ki 1941. május 9-én, a magyar hadsereg elől részben elmenekült, részben a magyar hatóságok által kiutasított,[9] 1918 után a vidékre költöztetett délszláv telepesek, az ún. dobrovoljácok helyére.[10] A magyar és a román kormány rövid tárgyalások után 1941. május 11-én írta alá a megállapodást a bukovinai

[3] Sebestyén Ádám: *A bukovinai székelység tegnap és ma.* Szekszárd, 1989. Tolna Megyei Könyvtár, 6. p.

[4] A határőrezredek szervezéséről és a madéfalvi veszedelemről részletesen lásd Halász Antal: *A hazatértek. A bukovinai magyarok kétszáz esztendeje.* Nagyvárad, 1941. Grafika Nyomdai Műintézet, 14–58. p.

[5] Parragi Mária: A magyar állampolgársági jog és a külföldön élő magyarság. *Kisebbségkutatás*, 2000. 1. sz. 41. p.; Sántha Alajos: *Bukovinai magyarok*. Kolozsvár, 1942. Szőcs Lajos Könyvnyomdája, 86. p.

[6] Sebestyén 1989. 74. p.

[7] A. Sajti Enikő: *Székely telepítés és nemzetiségpolitika Bácskában – 1941.* Nemzetiségi Füzetek 6. Budapest, 1984. Akadémiai Kiadó, 16. p.

[8] Gombos György: *A bukovinai székelyek hazatelepítése. Újabb tennivalók.* Külügyi Könyvtár V. Budapest, 1942. Magyar Külügyi Társaság, 7. p.

[9] A délszláv nemzetiségűek kitelepítéséhez lásd A. Sajti 1984. 26–44. p.

[10] V. Kápolnás Mária: Iratok a bukovinai székelyek letelepítéséről és a jugoszláv földreform revíziójáról. *Agrártörténeti Szemle*, 1987/3-4. 465. p.

székelyek Magyarországra telepítéséről,[11] amit igen gyorsan végre is hajtottak. Az utolsó bukovinai székelyeket szállító szerelvény június 17-én hagyta el Romániát, alig több mint egy hónap alatt 13 200 főt telepítettek át, az utolsó szerelvény június 21-én érkezett meg Bácskába.[12]

1944 októberében, alig három év után, a Vörös Hadsereg közeledtével a bukovinai székelyek újra lakhelyük elhagyására kényszerültek. Október 8-án rádión, majd a községi jegyzők útján közölték a magyar hatóságok a kiürítési parancsot. A lakosságnak csak néhány óra állt rendelkezésére összepakolni, szinte mindenüket hátrahagyva menekültek a trianoni magyar határ felé,[13] ezzel bukovinai székelyek történetének igen rövidnek bizonyult bácskai epizódja véget ért.[14] A menekülők azt az utasítást kapták, hogy a Dunántúlra menjenek, egy részük egészen a nyugati határig menekült, mások Tolna vármegyében maradtak, illetve voltak, akik a Dunán sem tudtak már átkelni.[15]

A bukovinai székelyek letelepítése Tolnában

A bukovinai székelyek letelepítésének jogi háttere

A Bukovinai székelyek letelepítésnek jogi háttere nehezen felfejthető, hiszen ellentétben a német kitelepítéssel, illetve a csehszlovák–magyar lakosságcserével (és az ahhoz kapcsolódó egyoldalú kiutasításokkal), semmilyen tervszerűség és előzetes tételezettség nem állt a folyamat mögött, tehát előzetes jogszabályalkotásra sem volt ezzel kapcsolatban lehetőség. A magyar hatóságok (még a Lakatos-kormány) utolsó intézkedése ez ügyben a kiürítési parancs kiadása volt a Bácskai magyar katonai közigazgatáson keresztül. Tisztában voltak azzal, hogy a terület magyar megszállása után betelepítettek – köztük a székelyek – élete és biztonsága a terület újbóli szerb/jugoszláv kézre kerülése esetén közvetlen veszélyben lehet. A Szabadkáról elhurcolt székely férfiak sorsa[16] és általában a magyar lakosság elleni atrocitások azt mutatják, hogy ez a félelem nem volt alaptalan.

[11] A magyar–román tárgyalások és az áttelepítés megszervezéséről részletesen lásd Gombos i. m., 18. p.

[12] A. Sajti 1984. 47. p.

[13] Sebestyén 1989. 134. p.

[14] Lásd Frey, Dóra: From migrant to refugee: the history: the history of the Szekelys of Bukovina during and after the Second World War. In Vergentis. Revista de Investigación de la Cátedra Internacional Conjunta Inocencio III. 2019. 9. sz. 155–170. p.; Frey Dóra: A Bukovinai székelyek bácskai letelepítésének nemzetközi jogi háttere. In Nagy István (szerk.): *Bukovinai székelyek nyomában*. 2. javított kiadás, Budapest, 2020. Magyarság Háza, 139–158. p.

[15] Sebestyén 1989. 141. p.

[16] Lásd Sebestyén 1989. 155. p.

Nemzetközi jogi szabályozás ez esetben – hiába volt a régi-új magyar–jugoszláv határon átívelő folyamat – nem született. Az 1945. január 20-án Moszkvában megkötött fegyverszüneti egyezmény 4. és 5. pontja ugyan a menekültekről szólt, de csak a szövetséges országok állampolgárairól és az ún. *displaced person* kategóriába esőkről, a magyar állampolgársággal rendelkező székelyekre ezek nem voltak alkalmazhatóak.

Specifikusan a bukovinai székelyekre vonatkozó jogi szabályozás a magyar belső jogban sem született. Az 1945. május 10-én kihirdetett 1.710/1945. M.E. *rendelettel* létrehozott Népgondozó Hivatal feladata volt a menekültekkel, illetve áttelepített személyekkel „kapcsolatos teendők ellátása" (valamint a „fasiszta németek kitelepítésével" kapcsolatos intézkedések előkészítése is).[17] Közte a 2. § (2) szerint „az 1937. december 31.-i határon kívül eső területekről önként vagy egyéb okból a határokon átjött, nem közszolgálatban álló magyar népesség elhelyezése, illetőleg letelepítése és segélyezése". Ez a rendelkezés vonatkozott a menekültként az országban tartózkodó bukovinai székelyekre, akik a trianoni határokon leginkább „egyéb okból" – kiürítési parancs nyomán – átlépve érkeztek magyar területre. A rendelet szerint a hivatal gondoskodott ideiglenes elhelyezésükről, majd letelepítésükről is, erről megfelelő nyilvántartást vezetve, illetve az elhelyezésre helységeket kijelölve, és azok kiürítéséről rendelkezve. A hivatal segélyezte az érintetteket, ameddig saját létfenntartásukról gondoskodni nem tudtak.[18]

A tartós elhelyezést igénylő menekülteket – a bukovinai székelyek kétségkívül ilyenek voltak, hiszen sem a Bácskába, sem eredeti lakóhelyükre, Bukovinába való visszatérésükre nem mutatkozott valós esély és szándék – az 1945. június 30-án kiadott és július 1-jén kihirdetett 3.820/1945. M.E. rendelet alapján az 1.710/1945. M.E. 2. § (5) szerint a „fasiszta németek" birtokaira kellett letelepíteni. Ez a rendelet szabályozta az ún. nemzethűségi vizsgálatokat, amelyek elvben annak megállapítását célozták, hogy ki volt „hitlerista (volksbundista, fasiszta, nyilas) szervezetek vezetője, tagja vagy célitűzéseinek támogatója" (4. §).

A bukovinai székelyek letelepítésére vonatkozó külön, speciális jogszabály – tehát sem törvényi, sem rendeleti szinten – nem született, jogi helyzetükre generálisan a magyar menekültekre vonatkozó szabályok voltak alkalmazhatóak. A jogi szabályozás tehát nem hiányzott teljes mértékben, legalábbis elvben, mert a valóságban, ahogyan látni fogjuk, a fent idézett rendeleteket megelőzően letelepítésük nagyrészt lezajlott.

A letelepítés során alapvető szerep jutott a föld- és házjuttatásnak, így az 1945 tavaszán végrehajtott földreform és annak jogi szabályozása kiemelt

[17] *Magyar Közlöny*, 1945. 26. május 10.
[18] 1.710/1945. M.E. rendelet 4. §.

jelentőséggel bírt. A kormány által 1945. március 17-én elfogadott, másnap kihirdetett, de – szimbolikus okból – március 15-ére datált 600/1945. M.E. rendelet a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földmíves nép földhöz juttatásáról címmel rendelkezett a földosztásról.[19] Rendelkezéseit az 1945:4. tc. emelte törvényerőre, ennek értelmében az állami földalapból kellett földet osztani, amely elkobzott, kisajátított (a rendelet szerint „igénybevett"), illetve eleve állami tulajdonban álló földekből állt (2. §).

Elkobozni a „hazaárulók, a nyilas, nemzetiszocialista és egyéb fasiszta vezetők, a Volksbund-tagok, továbbá a háborús és népellenes bűnösök földbirtokait" kellett a 4. § szerint. A rendelet 5. § értelmében az minősült hazaárulónak, háborús és népellenes bűnösnek, „aki a német fasizmus politikai, gazdasági és katonai érdekeit a magyar nép rovására támogatta, aki önkéntes jelentkezéssel német fasiszta katonai vagy rendfenntartó alakulatba belépett, aki valamilyen német katonai vagy rendfenntartó alakulatnak a magyarság érdekeit sértő adatokat szolgáltatott, vagy mint besúgó működött, aki ismét felvette német hangzású családi nevét". Az elkobzás vonatkozott a gazdasági felszerelésre, eszközökre, az állatállományra, illetve az ún. belsőségre, vagyis a lakóházra, annak melléképületeire és az a mellett fekvő kertre is.[20]

Azt, hogy kinek a birtokát kell elkobozni, a Megyei Földbirtokrendező Tanács állapította meg a Községi Földigénylő Bizottság előterjesztésére (8. §). A Községi Földigénylő Bizottság „tagjait a földigénylők maguk közül választják úgy, hogy minden 20 igénylőre egy bizottsági tag jusson, de a bizottságnak semmi esetre sem lehet 30-nál több és 5-nél kevesebb tagja".[21] Azok tettek tehát javaslatot az elkobzásra kerülő földekre a Megyei Földbirtokrendező Tanácsnak, akik azokat igényelték. Ebbe a demokratikusnak szánt rendelkezésbe eleve beépült a visszaélés lehetősége, sok esetben nem az egyes földtulajdonosok magatartását vizsgálták, hanem a nagyobb, jobb fekvésű birokok gazdáinál kerestek vagy kreáltak indokot az elkobzásra. A részben német lakosságú falvak esetén könnyű volt indokot „találni", általában a Volksbund-tagságot, esetleg a német alakulatok segítését tekintették annak, bár a feltételek meglétének bizonyítása sok esetben lehetetlen volt.

Földreformrendelethez három végrehajtási rendeletet adott ki Nagy Imre földművelésügyi miniszter. Egyet közvetlenül a kormányrendelet kihirdetése után, március 28-án (33.000/1945. F.M.), egyet április 27-én (2.400/1945. F.M.), a harmadikat június 4-én (5.600/1945. F.M), ezek számos az eredeti rendeletben nem érintett részletszabályt tartalmaztak.

[19] *Magyar Közlöny*, 1945. 10. március 18.
[20] 600/1945. M.E. rendelet 7. §.
[21] 600/1945. M.E. rendelet 48. §.

Jellemző a korabeli viszonyokra, hogy Tolna vármegyébe dr. Kardos László miniszteri megbízott (megbízatása Tolna és Baranya vármegyékre terjedt ki) hozta el a *Magyar Közlöny* március 18-án megjelent 1945/10. számának egyetlen példányát, benne a 600/1945. M.E. rendelettel, amelyet a főispán március 24-én hirdetett ki a vármegye lakosságának.[22] A rendelet szövegét a vármegyei főjegyző utasítására falragasz formájában sokszorosították.[23]

A földreformmal kapcsolatos rendeletek sem szóltak tehát konkrétan a bukovinai székelyekről, de azoknak a rendelkezései alkalmazhatóak voltak rájuk, különösen a csoportos telepítésre, illetve házjuttatásra vonatkozó szabályozás. A földreformmal kapcsolatos rendeletekben a menekültekre általában sem találhatóak különös szabályok, mivel főleg értelmiségiek, tisztviselők menekültek a háború utolsó hónapjaiban, illetve azt követően Magyarországra, elsősorban a korábbi területi revíziók során magyar kézre került, majd a fegyverszüneti egyezmény alapján kiürített területekről. A bukovinai székelyek voltak ekkor az egyetlen nagyobb menekültcsoport, akik korábban mezőgazdaságból éltek, és azt továbbra is folytatni kívánták. Az újjáalakuló Csehszlovákiában ugyan elkezdődtek a magyarellenes intézkedések és az ún. „anyások", tehát az első bécsi döntés után odatelepültek kiutasítása, de mezőgazdaságból élő lakosság tömeges áttelepítésére vagy elűzésére ekkor még nem került sor.

Székely vármegye? A bukovinai székelyek telepítési tervek

A bukovinai székelyek elhelyezésének ügye – a bizonytalan jogszabályi környezet ellenére is – sürgető volt. Több mint 10 000 nincstelen, szinte kivétel nélkül csupán mezőgazdasági tapasztalattal bíró ember, köztük számos kisgyermekes család sorsa várt mielőbbi rendezésre. A bácskai kiürítési parancsot teljesítő bukovinai székelyek szétszóródtak, ellátásuk, elhelyezésük esetlegesen történt ideiglenes szálláshelyeiken. Mivel korábbi lakhelyükre való visszatérésükre nem látszott esély, végleges elhelyezést igényeltek, így az ekkor megalakult Nemzeti Parasztpárt tervei között szerepelt egy „székely vármegye" kialakítása Bonyhád környékén, a kitelepíteni tervezett magyarországi németek helyére költöztetve a székelyeket.[24]

A földreform végrehajtása Tolnában 1945. március végén megkezdődött, a vármegye újonnan kinevezett (kommunista párti) főispánja, Cser Sándor is

[22] Kisasszondy Éva: Az 1945-ös földreform Tolna megyében. In Puskás Attila (szerk.): *Tanulmányok Tolna Megye történetéből IV.* Szekszárd, 1972. Tolna megyei Tanács Levéltára, 396. p.
[23] Uo. 398. p.
[24] A. Sajti 1984. 57. p.

azt javasolta, hogy a székely menekülteket egy tömbben telepítsék le.[25] A földreform viszont éppen a tervezett telepítés helyén, a Völgységben indult igen nehézkesen. A telepítést később ugyancsak pártoló (szintén kommunista párti) Vér Béla főszolgabíró[26] 1945. április 3-án közölt jelentése szerint a huszonnyolc községből csak huszonkettőben alakult Községi Földigénylő Bizottság március 29-éig, de érdemi tevékenységet ezek sem tudtak folytatni, mert számos községben csak néhány földigénylő volt. Nagyobb számú igénybejelentés ott fordult elő, ahol nagybirtokosok rendelkeztek uradalommal, mint Lengyelben, ahol az Apponyi, vagy Zombán, ahol a Dőry családok birtokoltak jelentősebb mezőgazdasági területeket.[27] A főispán március 31-én kelt átirata szerint a vármegyében tartózkodó és földre váró háromszázötven székely elhelyezése elsődleges feladat volt – felhíva a Megyei Földbirtokrendező Tanács figyelmét a csoportos telepítés lehetőségére és szükségességére is. A kimutatások szerint 321 székely család várakozott, 16 községben. Április elején megkezdődött a családos bukovinai székelyek letelepítése – még nem németektől elkobzott ingatlanokba, hanem – igénybe vett nagybirtokokra.[28]

Az eseményekben döntő fordulatot dr. Bodor György Tolna vármegyébe érkezése jelentette. A székely származású, de a bukovinai székelyekkel korábban intézményesen semmilyen kapcsolatban nem álló jogász lett a bukovinai székely telepítés kulcsfigurája. A két világháború között Bajcsy-Zsilinszky Endre köréhez tartozott, rövid ideig az általa vezetett Magyar Radikális Párt főtitkára, majd 1937-től a Kisgazdapárt tagja volt. A háború idején sok időt töltött a Központi Statisztikai Hivatal Keleti Károly utcai könyvtárában, a magyarországi német lakosság népesedési és birtokviszonyait vizsgálva. A háború végi összeomlásban és azt követő újjáépítésben meglátta a „német kérdés megoldásának" lehetőségét. A kitelepítés gondolata nem volt előzmények nélküli. A két világháború között folyt egy sajtóvita a „német előretörésről",[29] sőt egy alapot is felállítottak (Országos Nép- és Családvédelmi Alap) a tervezett

[25] Tóth Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései.* Kecskemét, 1993. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 59. p.
[26] Földi István: *Mádéfalvától a Dunántúlig.* Szekszárd, 1987. k.n. 43. p.
[27] Kőhegyi Mihály – Tóth Ágnes: Bodor György összefoglaló jelentése a Bonyhád környéki telepítésekről. In Dobos Gyula (szerk.): *Tolna megyei Levéltári Füzetek 4.* Szekszárd, 1994. Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, 176. p.
[28] Kőhegyi–Tóth 1994. 176. p.
[29] Lásd Spannenberger, Norbert: Die Verantwortung des Schriftstellers, oder wie die Glocke von Hidas verstummte? In Vitári, Zsolt (szerk.): *Minderheiten und Mehrheiten in ihren Wechselbeziehungen im südöstlichen Mitteleuropa. Festschrift für Gerhard Seewann zum 65. Geburtstag.* Pécs, 2009. Pécsi Tudományegyetem, 87–104. p.; Frey Dóra: Öröklési jog és családstruktúra. A hidasi haranglopás kapcsán fellángoló egyke vita jog- és társadalomtörténeti aspektusai. In Balogh Judit – Koncz Ibolya Katalin – Szabó István – Tóth J. Zoltán (szerk.): *65. Studia in honorem István Stipta.* De iuris peritorum meritis 10. Budapest, 2017. 111–125. p.

telepítési program finanszírozására.[30] Bodor szerint „Viseljük mi ma, mint 400 esztendő óta annyiszor rossz sorsunkat a németek miatt, most hát viseljék egyszer ők is a magukét a mi javunkra".[31] Bodor György németellenességének alapja leginkább Bajcsy-Zsilinszky Endre nézetrendszere lehetett. Személyes indítéka valószínűleg nem volt, sem származásánál, sem életpályájánál fogva nem került korábban kapcsolatba magyarországi németekkel.[32]

Ennek megfelelően Bodor a háború végén szerveződő pártok közül a „német kérdés rendezését" leghangosabban szorgalmazó Nemzeti Parasztpárthoz állt legközelebb. A párt napilapjában, a *Szabad Szó*ban április elején két cikket is közölt a témában, majd a párt külügyi bizottságában is tartott előadást a németkérdésről – összekapcsolva azt a párhuzamosan megoldhatónak vélt bukovinai székelyek letelepítésével. Összefüggő telepítést tervezett a német lakosság helyére, amire alkalmas területnek Buda környékét vagy Bonyhád vidékét tartotta. Végül a székelyek teljes asszimilációjának, „feloldódásának" elkerülése miatt a Völgységet javasolta, ahol szerinte a gazdálkodás módja is jobban hasonlított a székelyek által ismerthez.[33] Ez utóbbi annyiban megfelelt a valóságnak, hogy a völgységi német lakosság a székelyekhez hasonlóan önálló kisbirtokos volt, míg Budapest környékén jelentős számban vállaltak munkát az iparban is. A birtokméreten kívül azonban nem mutatkozott más hasonlóság a gazdálkodásban, az istállózó állattartás, a tejelő tehenek tartása, a fejlett szőlő- és borkultúra ismeretlen volt a Bukovinából érkezetteknek. Bodornak semmilyen mezőgazdasági képesítése nem volt, s városi értelmiségi lévén érdemi tapasztalattal sem rendelkezhetett. Közigazgatási gyakorlat híján a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karának elvégzése után 1932-től ügyvédként, majd a háború alatt vállalati jogtanácsosként tevékenykedett, mellette politizált.[34] Sem a Völgységet, sem Tolna vármegyét nem ismerte, és őt sem ismerték a helyiek.

Saját visszaemlékezései szerint véletlenül került a telepítés megvalósításába, bár ennek ellentmond, hogy terveket készített, a kérdésről előadást tartott, és Németh Kálmán volt józseffalvi plébánossal is találkozott 1945 áprilisában Pesten, sőt, őt arra biztatta, hogy a szétszóródott székelyeket a telepítés céljából

[30] Kopasz Gábor: Vármegyei telepítések a két világháború között. In Szita László (szerk.): *Baranyai Helytörténetírás 1978. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*. Pécs, 1979. Baranya Megyei Levéltár, 512. p.

[31] Bodor György: Székely honfoglalás 1945-ben (I. rész). *Forrás*, 1975. 3. sz. 73. p. (a továbbiakban: Bodor 1975a)

[32] Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, 1998. Csokonai Kiadó, 101–102. p.

[33] Bodor 1975a, 75. p.

[34] Steib György (szerk.): *Bonyhád lexikon*. Bonyhád, Völgységi Tájkutató Alapítvány, 2017. 52. p.

igyekezzen összegyűjteni.[35] Kerék Mihállyal,[36] az Országos Földhivatal frissen kinevezett vezetőjével is tárgyalt a lehetséges telepítésről. Az Országos Földhivatalnak vagy annak elnökének azonban a 33.000/1945. F.M. rendelet szerint nem volt felhatalmazása csoportos telepítésről döntést hozni, ezt az Országos Földbirtokrendező Tanács tehette volna meg. Ezzel Kerék Mihály is tisztában lehetett, mivel azt javasolta, hogy Erdei Ferenc belügyminisztertől (aki szintén a Nemzeti Parasztpárt politikusa volt) kérjen felhatalmazást. Jellemző volt a kor közigazgatásának állapotára, hogy a Kovács Imre közbenjárására Bodorral találkozó, a telepítési tervekről addig nem tudó, Bodort korábban személyesen nem is ismerő Erdei, „maga se volt tisztában a kérdés súlyos belügyi vonatkozásával".[37] Meg is kérdezte Bodort, hogy kinek a megbízásából jár el, de végül az, hogy csak a kérdésben döntési hatáskörrel nem rendelkező Országos Földhivatal elnökével tárgyalt az ügyről, nem akadályozta meg abban, hogy levelet írjon a főispánnak, egyben megbízza Bodort a telepítés előkészítésével.[38]

Nincs nyoma, hogy a földreform lebonyolításában kormányzati szinten hatáskörrel rendelkező Földművelésügyi Minisztérium bármilyen módon részt vett volna az ügyben, vagy egyáltalán hivatalos tudomása lett volna a telepítési tervekről és Bodor kiküldéséről. Az Országos Földhivatal felettes szerve a Földművelésügyi Minisztérium volt, ennek ellenére Erdei belügyminiszter is csak annyit állított később, hogy „Tolna megyében, egészen pontosan 22 községben a földművelésügyi minisztérium és a földhivatal bizonyos mértékű megbízásával és részben az én tudomásommal"[39] tevékenykedett Bodor. A „bizonyos mértékű megbízás" az akkori közigazgatási jogban is értelmezhetetlen kategóriának számított, de ez a kijelentés megerősíti, hogy a feladat- és hatásköri viszonyok tisztázatlanok voltak, illetve a meglévő szabályokat sem tartották be.

[35] Bodor 1975a, 75. p.

[36] Kerék Mihály (1902–1990): szociográfus, szakterülete a birtokpolitika volt. Különböző mezőgazdasági szervezetek után a Pénzintézeti Központ munkatársa, majd 1938-tól a Belügyminisztériumban Pest vármegye szociális ügyeinek felelőse volt. Részt vett a felvidéki birtokrendezésben és az ottani földreform előkészítésében. 1945-ben a Független Kisgazdapárt képviseletében vett részt a földreform kidolgozásában, az Országos Földhivatal elnöke lett. 1949-ben állásából elbocsátották, később az Akadémiai Kiadó munkatársa lett. Élénk publicisztikai tevékenységet folytatott, illetve számos tanulmánya jelent meg a *Magyar Szemle*ben, a *Kelet Nép*ében, a *Válasz*ban, a *Magyar Statisztikai Szemle*ben (Magyar életrajzi lexikon).

[37] Bodor 1975a, 76. p.

[38] Uo. 77. p.

[39] Tóth Ágnes: „A népeket kihajcsák a legelőre és ök azt viszik getoba akit akkarnak" – Internálótábor Lengyel községben. In Cholnoky Győző (szerk.): *Földönfutók – A Magyarországot érintő kényszertelepítések a II. világháború alatt és után*. Budapest, 2008. Lucidus, 100. p.

A bukovinai székelyek letelepítése Tolna vármegyében

Bodor 1945. április 25-én érkezett Bonyhádra (előtte Szekszárdon is járt), ahol lefoglalt egy irodát, és ott berendezte a Telepítési Hivatalt. Magát kormánybiztosnak titulálta, holott kormánybiztosi kinevezése nem volt, jól mutatja ezt, hogy a kormány csupán akkor foglalkozott először az üggyel, amikor felszólították tevékenysége abbahagyására. Bodor visszaemlékezéseiben azt írta, hogy az emberek kezdték el így nevezni, ő pedig megtartotta ezt az elnevezést, mert nagyobb autoritást kölcsönzött, saját bevallása szerint ő lett „Magyarország egyetlen választott kormánybiztosa".[40] A Telepítési Hivatal felettes szerveként a Földművelésügyi Minisztériumot adta meg, bár közigazgatási jogi szempontból a Telepítési Hivatal nem is létezhetett volna, nem volt jogszabályi alap a létrehozására. A telepítési feladatok ekkor – a Népgondozó Hivatal felállítása előtt – a megyei és országos Földbirtokrendező Tanácsok, illetve a mellettük felállított Földhivatalok feladat- és hatáskörébe tartoztak, előbbiekébe a döntés, utóbbiakéba a technikai megvalósítás. Bodor felhatalmazása, amit az ügyben hatáskörrel valójában nem is rendelkező belügyminisztertől kapott, csak arra szólt, hogy a telepítés előkészítését végezze, nem arra, hogy magát a telepítést.

Miként volt lehetséges, hogy egy érvényes kinevezés nélküli magánszemély, aki sem közszolgálati alkalmazott, sem választott tisztségviselő nem volt, egy nem létező hivatal nevében intézkedhetett? Talán úgy, hogy 1945 tavaszán a magyar közigazgatás átalakulóban volt – személyi és részben szervezeti tekintetben, számos provizórikus megoldást alkalmazva. Április végén, bár a központi kormányzat már Budapesten működött, a kommunikációs és közlekedési viszonyok még igen rosszak voltak, a telefon- és távíró-összekötés akadozott, a vasúti közlekedés esetlegesen működött, gépjármű és üzemanyag nem nagyon állt rendelkezésre.[41] A megyei, járási vagy akár a bonyhádi községi közigazgatásnak nem volt lehetősége sem meggyőződni a kinevezés hitelességéről – így senki sem kérdőjelezte meg Bodor megbízatását és az általa alakított szervezetet. Ő maga ezt használta ki, és hivatalosnak tűnő közleményeket kiadva, hatósági jogkör látszatát keltve járt el. A Megyei Földbirtokrendező Tanács Tolna vármegyében egyébként ekkor már létezett, a munkáját segítő Megyei Földhivatal szervezése nagyjából Bodor érkezésével egy időben kezdődött, de ő ezeket nem tartotta megfelelőnek a székely telepítés lebonyolítására. Ezenkívül Szekszárdot, a megyeszékhelyt sem tartotta alkalmasnak a telepítési munkálatok adminisztrációs központjának, „úgy találtam helyesnek, ha ettől független szervezetet létesítek" – írta később.[42]

[40] Bodor 1975a, 80. p.
[41] Tóth 1993. 57. p.
[42] Bodor 1975a, 77 p.

Bodor György visszaemlékezései,[43] illetve az általa írott összefoglaló jelentés[44] adja a telepítés folyamatának egyik legfontosabb, de természetesen kellő kritikával kezelendő forrását. Visszaemlékezéseiben Bodor egyébként utólag rekonstruálta az eseményeket, naplót 1945 tavaszán nem vezetett.[45] Iratanyag sem áll rendelkezésre, mert maga Bodor írta le az általa kreált szervezetről, hogy az „aktákat sem gyártott".[46]

A magyarországi németek ingatlanjainak igénybevételét nem csak nemzetiségpolitikai és ideológiai okok vezették – bár a fent említettek szerint Bodor a „német kérdést" is „meg kívánta oldani". Gyakorlati szempontból nem nagyon kínálkozott más lehetőség, a felosztható nagybirtokokat 1945 áprilisára szétosztották, és a Völgységben korábban sem volt sok belőlük. A másik gyakorlati ok az volt, hogy a székely menekülteknek házingatlanra is szükségük volt, ellentétben a helyi földigénylőkkel, akik lakhellyel rendelkeztek.[47] Bodor a következőképpen fogalmazta meg céljait: „A lényeg tehát: elveszünk, amennyit lehet, de vigyázunk arra, hogy ok mindig legyen. Nem is beszél itt senki svábellenes akcióról, hanem csak volksbundellenes retorzióról."[48]

A korábban a Dunántúl déli részén szétszórodott székelyek között viszonylag gyorsan elterjedt a telepítés híre, maga Bodor Sárbogárdon találkozott tíz székely családdal,[49] de kulcsszerep jutott a menekültek összegyűjtésében a plébánosoknak is. Németh Kálmán a kettejük budapesti találkozóján megbeszéltek szerint négyszáz családot hozott magával Zala megyéből. Elekes Dénes korábbi istensegítsi plébános is elindult összegyűjteni híveit.[50] A már eleve Tolnában és Baranyában tartózkodó bukovinaiakat is értesítették, s akiért kellett, szekereket küldtek.[51] A kaotikus hírközlési és közlekedési viszonyok ellenére május közepére szinte valamennyi székely Bonyhád környékén volt

[43] A Székely honfoglalás 1945-ben című visszaemlékezés a *Forrás* című folyóiratban jelent meg két részletben, 1975-ben.
[44] Kőhegyi Mihály és Tóth Ágnes közli a rövid jelentést, amely a későbbi visszaemlékezéssel szemben közvetlenül az eseményeket követően, 1945 júliusában készült. Kőhegyi–Tóth 1994. 179–188. p.
[45] Bodor György írt egy visszaemlékezést 1948-ban is, Székelyek a Dunántúlon címmel, amelyet a szekszárdi Wosinsky Mór Múzeum őriz, publikálásra teljes szövegével még nem került, tartalmilag jórészt átfed a *Forrás*ban 1975-ben megjelent visszaemlékezéssel. V. Kápolnás Mária: Ahogy a kormánybiztos látta… Bodor György visszaemlékezése a székelyek letelepítésére. In Szita László – Szőts Zoltán (szerk.): *A Völgység két évszázada. Előadások és tanulmányok az 1990. október 20–21-i bonyhádi történészkonferencián*. Bonyhád, 1991. Völgységi Múzeum – MTA Pécsi Akadémiai Bizottsága, 123–127.
[46] Bodor 1975a, 76. p.
[47] Kőhegyi–Tóth 1994. 177. p.
[48] Bodor 1975a, 77. p.
[49] Földi 1987. 40. p.
[50] Kőhegyi–Tóth 1994. 178. p.
[51] Bodor 1975a, 79. p.

– kivéve az Észak-Bácskában maradottakat, akik később ott kaptak házakat és földet.[52] A Völgységi járás bevezető útjaira Bodor plakátokat tetetett ki, hogy minden érkező székely vagy menjen Bonyhádra, vagy telefonon jelentkezzen a Telepítési Hivatalnál.

A telepítés, Bodor szavajárásával a „székely honfoglalás" nagyon rövid idő, mindössze hat hét alatt zajlott le, a gyorsaság volt a fő szempont, a jogszabályok betartása közel sem kapott ekkora figyelmet, aminek köszönhetően számos esetben alakult ki konfliktus az érkezők és az ott élők – elsősorban még ki nem telepített németek – között. A telepítés számos atrocitástól kísérve zajlott, az egyébként is kevés garanciális elemet tartalmazó jogszabályok figyelmen kívül hagyásával vagy „kreatív" alkalmazásával. 1945 áprilisában semmilyen konkrét terv nem létezett még a magyarországi németek sorsának rendezéséről, a kitelepítés pontos menetéről, időpontjáról. A beköltöztetés ún. rátelepítéssel történt, azaz a telepeseknek úgy utalták ki az ingatlanokat, hogy az eredeti tulajdonosok még ott éltek, s mivel kitelepítésüket csak egy évvel később kezdték meg, ami egészen 1948-ig el is húzódott, így hosszú – nem kívánatos – együttélésre kellett berendezkedniük.

A Bodor által létrehozott Telepítési Hivatalnak nem volt személyzete – Budapestről érkezett ismerősei segítették a munkáját minden hivatalos kinevezés vagy felhatalmazás nélkül. Kezdetben természetesen pénzeszközökkel sem rendelkezhetett. A Földművelésügyi Minisztérium Telepítési Irodája (felváltva használta maga is a Telepítési Hivatal és a Telepítési Iroda elnevezést) néven kezdte meg munkáját az általa kreált szervezet, ehhez szerzett telefont, írógépet, illetve a magával hozott kétezer pengőből fizetett pár munkatársat. Később az elvonuló szovjet és bolgár csapatok által igénybe vett állatokért fizetett ellenértéket és a Volksbund-tagoktól elkobzott állatok esetlegesen szükségessé vált kényszervágása esetén a kimért hús árát befizettette a Telepítési Hivatal számlájára, ezzel további anyagi forrásokhoz jutott. Saját visszaemlékezései szerint az összegyűlt 200 000 pengőből 50 000 pengőt költött el a telepítéssel kapcsolatos feladatokra.[53]

Mivel a vármegyében katonai alakulatok nem voltak – csak a szovjet hadsereg egységei, de ők közvetlenül nem vettek részt az eseményekben –, maga hozott létre karhatalmat is. „Néhány agilis emberre karszalagot kötöttünk. Ez a karhatalom. Elneveztük rendőrségnek. Ozorai hadakkal és innen-onnan összeverődött emberekkel szaporodik. Vannak már hatvanan. Fegyver is kerül."[54]

A telepítés végrehajtása érdekében a Völgység falvaiból a magyarországi német családok egy részét rendőri segítséggel Lengyelbe, az ottani

[52] Sebestyén 1989. 171. p.
[53] Bodor 1975a, 81. p.
[54] Saját, 1945. április 29-én írt levelét idézi Bodor 1975a, 77. p.

Apponyi-uradalom épületeibe internálták,[55] „koncentrációs táborba", ahogy Bodor nevezte. A gyűjtőtáborban katasztrofális viszonyok uralkodtak, ez tömeges tiltakozáshoz vezetett, a szovjet katonai parancsnokság is jelentést kért az ügyről.[56] Azok közül, akiket nem internáltak Lengyelbe, az időseket, gyermekeket, kisgyermekes, illetve várandós fiatal nőket a Völgységi járáson kívülre, Györkönybe, Bikácsra, Dunakömlődre, Németkérre költöztették ideiglenesen, a súlyos betegeket a szekszárdi kórház vette fel átmenetileg, a munkaképes korúakat pedig közmunkára rendelték ki a vármegye távolabbi területein.[57]

A telepítés kulcskérdése a megfelelő mennyiségű föld, illetve megfelelő mennyiségű lakóingatlan rendelkezésre állása volt, amiket a 600/1945. M.E. rendelet értelmében a Volksbund-tagoktól kívánta Bodor elkobozni, ami pontos taglisták hiányában nehézségekbe ütközött. Bodor a Völgységi járás politikai rendőrségét utasította, hogy állítsa össze az elkobzásban érintettek névsorát.[58] A vizsgálatban hagyatkoztak feljelentésekre, akár a sváb lakosság által közöltekre is.[59]

A telepítés, illetve az azt megelőző internálás meglepetésszerűen zajlott, a kora reggeli órákban karhatalommal körbevették az adott települést, a német lakosságot házaikból kizavarták, a faluból elvitték, a politikai rendőrség által összeállított listák alapján ellenőrizték, hogy hány ház és mennyi föld állt rendelkezésre, ennek megfelelő számú székely menekültet indítottak útnak Bonyhádról. A meglepetésszerű akció egyaránt megakadályozta a tiltakozásra való felkészülést és javak elrejtését.[60]

Az érkező székely telepesekkel együtt a Telepítési Hivatal egy munkatársa is az adott községbe ment, irányította az ingatlanok kiosztását, illetve megalakította a telepesekből a Községi Földigénylő Bizottságot. Ha volt helyben földigénylő, aki még nem kapott földet, akkor őket is bevonták a bizottság munkájába.[61] A földigénylő bizottság a politikai rendőrségtől kapott lista, illetve a községben tapasztaltak alapján elkészítette a kobzási javaslatot, amit a Telepítési Hivatalnak küldtek meg. Az I. végrehajtási rendelet értelmében a Földigénylő Bizottság saját tudomása alapján készítette el a kobzási javaslatokat,[62] de a székely telepítés során a nyilvánvalóan semmilyen helyismerettel nem rendelkező telepesek kerültek a bizottságba.

[55] Tóth 1993. 60. p.
[56] Tóth 2008. 100. p.
[57] Füzes Miklós: *Forgószél. Be- és kitelepítések a Délkelet-Dunántúlon 1944–1948 között*. Pécs, 1990. Baranya Megyei Levéltár, 20. p.
[58] Bodor 1975a, 82. p.
[59] Bodor 1975a, 78. p.
[60] Ősy-Oberding József: A bukovinai székelyek letelepítése a Dunántúlon. *Agrártörténeti Szemle*, 1961. 1–2. sz. 188. p. (A folyóiratban a szerző neve helytelenül Őrsy-Oberdingként szerepel.)
[61] Bodor 1975a, 82. p.
[62] 33.000/1945. F.M. rendelet 19. §

Az eljárás – és ezt Bodor is bevallja visszaemlékezésében – teljesen szabálytalan volt. Hatályos kobzási határozat nélkül ingatlant igénybe venni, illetve abba telepítést végezni a 600/1945. M.E. rendelet szerint nem lehetett volna. A rendelethez kiadott I. végrehajtási rendelet szerint „Az elkobzásra kijelölt ingatlanok jegyzékét a helyben szokásos módon három napon át közszemlére kellett tenni, ezalatt tehettek az érdekeltek észrevételt. Ezt követően a Megyei Földbirtokrendező Tanács hozott döntést az ügyben a beterjesztett iratok alapján – amelyben az elkobzás okát is meg kellett jelölni." Ezzel szemben Bodor megbízottai kiosztották a házakat, majd ezt követően az új lakosokból alakították meg a Községi Földigénylő Bizottságot, amely aztán megtette a kobzási javaslatokat, amiket Bodor utasítása értelmében neki kellett megküldeni, nem a Megyei Földbirtokrendező Tanácsnak, azokat ő gyűjtötte bonyhádi irodájában.

Csoportos telepítésről a II. végrehajtási rendelet szerint a Megyei Földbirtokrendező Tanács, illetve, ha a megyén belül nem volt kellő számú földigénylő, akkor az Országos Földbirtokrendező Tanács határozhatott, a rendelet 16. § szerint a „fasiszták lakóházait", amennyiben elegendő földterület is rendelkezésre áll, csoportos telepítésre kellett felhasználni, így azokról a Községi Földigénylő Bizottság nem hozhatott volna döntést. Bodor vezetésével előbb a telepítést bonyolították le, így „teremtettek" földigénylőket az adott falvakban.

Ezt később Bodor úgy magyarázta, hogy a Megyei Földbirtokrendező Tanács nem támogatta a székely telepítést, a helyi közigazgatás idegenkedett a székelyek letelepítésétől, és rokonszenvezett a helyi sváb lakossággal. Bodor szerint az előírások betartásával csak szórványtelepítést lehetett volna végezni, ami veszélyeztette volna a „székely vármegye" koncepcióját, s a székelység gyors asszimilációjához vezetett volna.[63]

Miután az adott községbe a telepítés lezajlott, két-három hét után az internáltakat és elköltöztetetteket hazaengedték, akik üresen hagyott házaikban már idegeneket találtak. Míg a kobzási javaslat elleni fellebbezésük eredményére vártak, volt, aki rokonoknál talált otthonra, mások saját korábbi lakóházukban húzták meg magukat a beköltöztetettekkel együtt. Konfliktusforrás volt az ingóságok kérdése, a 600/1945. M.E. rendelet értelmében földet, ahhoz tartozó gazdasági felszerelést és lakóházakat lehetett elkobozni, az I. végrehajtási rendelet is csak a földterülethez tartozó felszerelés és állatállomány leltározásáról rendelkezett. Nem lehetett volna bútort, háztartási felszerelést, ágy- és ruhaneműt, valamint élelmiszert elkobozni – a telepítés során viszont ezeket is igénybe vették. Erre magyarázatul Bodor azt hozta fel, hogy a székelyek menekülésük során minden ingóságukat elveszítették, s javasolta a kormánynak, hogy rendeletben rendezzék a kérdést. Tervei szerint az ingóságok

[63] Bodor 1975a, 82. p.

kényszereladását kellett volna elrendelni, és a székely telepesek számára részletfizetést engedélyezni.[64]

Később a Volksbund vezetői teljes vagyonelkobzás hatálya alá estek a 3.820/1945. M.E. rendelet szerinti nemzethűségi vizsgálatok eredményeként, amely érintette a teljes ingó vagyont is, de a gyakorlatban kevés ilyen eljárás folyt le.[65] A kitelepítési rendelet értelmében kitelepítettek teljes hátrahagyott – ingó és ingatlan – vagyona az államra szállt. Mivel esetünkben ezek a szabályok még nem voltak hatályban – s mint láttuk, a németek kitelepítése sem történt még meg –, így a két félnek kellett megegyeznie az ingóságok megosztásáról.

A telepítés a magyar nemzetiségű lakosság körében is bizonytalanságot és ellenérzéseket váltott ki, sőt, maguk a letelepítendő székelyek is – okulva a bácskai letelepítés során szerzett tapasztalatokból – féltek „mások házába költözni".[66] A helyi közigazgatás, a jegyzők, a falvak plébánosai, tanítók sok esetben tiltakoztak, igyekeztek a „svábokat menteni". A megyei és járási közigazgatás is növekvő gyanakvással figyelte Bodor tevékenységét. A helyi szovjet katonai parancsnoksághoz és a Szövetséges Ellenőrző Bizottságokhoz (SZEB) benyújtott számos panasz miatt a szovjet katonai hatóság is jelentést kért, elsősorban az internálások kapcsán. Bodor ezt megtagadta, a rendőrség pedig ellentmondásos adatokat adott meg, a bonyhádi rendőrség – Bodor tájékoztatása alapján – azt közölte, hogy 12 000 német érintett, a megyei rendőrkapitány viszont kevesebb mint 4000 internáltról számolt be. A megyei orosz katonai parancsnok, Olejnyik alezredes a „hiányzó" németeket kérte számon, és Bodort hadbíróság elé állítással fenyegette.[67] Valójában a 12 000 fő az összes érintettre, a 4000 fő pedig az egy időben internáltakra vonatkozott, nem „tűnt el" több ezer sváb lakos.

Számos társadalmi szervezet és egyház fejezte ki egyet nem értését – Botz József vokányi sváb származású bátaszéki esperes, és a német származású, a Hűségmozgalomban kifejtett németellenesnek vélt tevékenysége miatt a németek által letartóztatott Bauer (később Pór) József bonyhádi plébános különösen hangosan tiltakoztak,[68] Bauer memorandummal fordult a belügyminiszterhez és a főispánhoz.[69] Bodor szerint mindez arra késztette, hogy mi-

[64] Bodor György: Székely honfoglalás 1945-ben (II. rész). *Forrás*, 1975. 4. sz. 60. p. (a továbbiakban: Bodor 1975b)

[65] Lásd Gonda Gábor: A nemzethűséget vizsgáló bizottságok és tevékenységük Tolna vármegye völgységi járásában. In Dobos Gyula (szerk.): *Tolna Megyei Levéltári Füzetek 12.* Szekszárd, 2012. Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, 473–512. p.

[66] Bodor 1975a, 78. p.

[67] Bodor 1975b, 62. p.

[68] Heténvi Varga Károly: *Akiket üldöztek az igazságért – Papi sorsok a horogkereszt és nyilaskereszt árnyékában.* Budapest, 1985. Ecclesia Könyvkiadó, 201. p.

[69] Idézi Kőhegyi–Tóth 1994. 193. p.

nél gyorsabban végezzen, mielőtt a tiltakozások, akár párt-, akár közigazgatási vonalon, akár a szovjet katonai hatóságok útján célt érhetnek.[70]

Május közepén Bodor további támogatás reményében Budapestre utazott, ahol a tevékenységét érintő panaszokról már értesült Erdei Ferenc belügyminiszter „hűvösen fogadta",[71] s bár a németeket ért sérelmekről és szabálysértésekről a kormányzat is tudomást szerzett, de ekkor Bodor tevékenységét még nem állították le.[72] Arra csak a hónap végén került sor, amikor hirtelen a fővárosba rendelték azzal, hogy tevékenységét haladéktalanul fejezze be, és a Tolnába való visszatérést is megtiltották a számára. Mindezek ellenére saját bevallása szerint szóban felhatalmazták a „birtokpolitikai teendők befejezésére".[73] Feladatait a május 10-én az 1.710/1945. M.E. rendelettel létrehozott és lassan felálló Népgondozó Hivatal vette át, annak elnöke Szepessy Géza valóban telepítési kormánybiztosi kinevezést kapott. Ennek ellenére Bodor visszatért Bonyhádra, a kapott utasítást nem mutatta be – attól félve, hogy az tekintélyét csorbítaná. A következő napokban arra törekedett, hogy a lehető legtöbb kobzási, illetve földjuttatási határozatot keresztülvigye a Megyei Földbirtokrendező Tanácsban.

Június elejére huszonöt községben készültek el a kobzási javaslatok a fent ismertetett módon. A Bodor által összegyűjtött terveket, amelyek 4400 család ingatlanjainak elkobzását irányozták elő, június 9-én egyszerre terjesztették be a Megyei Földbirtokrendező Tanácshoz.[74] E megoldás hátterében a 33.000/1945. F.M. rendelet, vagyis az I. végrehajtási rendelet 21: § rendelkezése állt, amely szerint a Megyei Földbirtokrendező Tanácsnak három napja volt a kobzási javaslatról döntést hozni, amennyiben ez nem történt meg, a kobzási javaslat jóváhagyottnak volt tekintendő. A hatalmas mennyiségű javaslatot szombaton kora délután adták be, vasárnapra (amely egyébként sem volt munkanap) pedig a testület összes tagját, illetve a Megyei Földhivatal munkatársait meghívták a Hidason tartott templomszentelési ünnepségre. Természetesen Megyei Földbirtokrendező Tanács tagjai azonnal tiltakoztak az eljárás ellen, de Bodor tekintélyére jellemző volt, hogy közölhette, hogy mindenkit „elvár" az ünnepségre, de „méltányosan jár el", és az előírt három nap helyett „négy napot is akceptál."[75]

A Megyei Földbirtokrendező Tanács így június 11. és 14. között, vagyis négy napon át tárgyalta a 4400 kobzási javaslatot, átlagosan napi 1100 javaslatról kellett volna dönteni, így könnyen belátható, hogy ez érdemben lehetetlen volt.

[70] Bodor 1975b, 62. p.
[71] Kőhegyi–Tóth 1994. 179. p.
[72] Tóth 2008. 100. p.
[73] Bodor 1975b, 64. p.
[74] Bodor 1975a, 83. p.
[75] Uo.

2200 esetben fellebbezés is volt a kobzási javaslat ellen, de a Bodor megbízásából eljáró Török Pál erélyes fellépésének, illetve az időhiánynak köszönhetően 4300 javaslat ténylegesen kobzási határozattal zárult, alig 100 fellebbezés volt eredményes.[76] Hat olyan község volt, ahová Bodor telepítést tervezett, és a székelyek már ott tartózkodtak, de még nem készültek el a kobzási javaslatok, így határozni sem lehetett róluk.[77]

Nincs jogtörténeti relevanciája, de a Bodor végezte telepítés szimbolikus lezárásának is tekinthető a fent már említett templomszentelés Hidason. A község nem Tolna, hanem Baranya megye területe, de ide is telepített Bodor százhúsz eredetileg Andrásfalváról származó református családot. Hidas az 1934-es haranglopási ügy, illetve a bezárt magyar református templom miatt fontos jelképe volt az akkor tételezett „német előretörésnek",[78] Bodor számára így a „német térfoglalást" megállító „székely honfoglalás" betetőzése volt az egykor bezárt magyar református templom újraszentelése.[79]

Bodor György 1945. július 4-én, már Budapesten készített jelentést a kormány számára tevékenységéről, amelyben további intézkedéseket javasolt: a német anyanyelvűek politikai jogainak korlátozását, az általa a német nemzetiségűek irányába elfogultnak tartott rendőri állomány és jegyzői kar lecserélését a Völgységi járásban, és a németeknek a területről való azonnali elköltöztetését.[80] A július 4-én tartott pártközi értekezlet az intézkedési javaslatokat elfogadta, azok ellen egyedül Szakasits Árpád tiltakozott annak a Szociáldemokrata Pártnak a nevében, amelynek jelentős német nemzetiségű, illetve német származású tagsága volt. Politikai értelemben a pártok tulajdonképpen legitimálták Bodor tevékenységét. Annak a jogszabályi rendelkezéseket megkerülő voltával ugyan mindenki tisztában volt, de a székelyek helyzetét ezzel megoldottnak tekintették, a németek kitelepítését pedig amúgy is tervezték.

A telepítéseket Bodor távozása után az Országos Földbirtokrendező Tanács, illetve az időközben megalakult Népgondozó Hivatal folytatta, a községek,

[76] Uo.
[77] Bodor 1975b, 66. p.
[78] A magyar református lakosság számának csökkenése miatt a hidasi magyar református gyülekezet templomát 1934-ben átadták a német református gyülekezetnek, amely ifjúsági célokra tervezte használni az épületet. Az 1934. május 27-én tartott búcsú-istentiszteletről a helyi és az országos sajtó is beszámolt, a belügyminiszter vizsgálatot rendelt el, az országgyűlésben több képviselő is felszólalt az ügyben. Ezt követően a harangot 1934. június 1-jére virradó éjjel budapesti és pécsi diákok, a Turul Bajtársi Szövetség tagjai ellopták a harangtoronyból, és Budapesten, a Kálvin téri református templom előcsarnokában állították ki. Bővebben lásd Frey 2017. 111–125. p.
[79] Solymár Imre: „Hidas akkor szimbólummá vált". Egy politikai jelkép a magyarok és svábok együttélésében, a bukovinai székelyek letelepítésében. In Szita László – Szőts Zoltán (szerk.): *A Völgység két évszázada. Előadások és tanulmányok az 1990. október 20–21-i bonyhádi történészkonferencián*. Bonyhád, 1991. Völgységi Múzeum – MTA Pécsi Akadémiai Bizottsága, 101. p.; Spannenberger 2009. 99. p.
[80] Kőhegyi–Tóth 1994. 189. p.

illetve a rendőri szervek közreműködésével, a tisztázatlan hatásköri viszonyok miatt meglehetősen áttekinthetetlen módon.[81] A székelyek letelepítése egyes helyeken elhúzódott, véglegesen június-júliusra sikerült mindenkit elhelyezni, közben a németek internálását már kivétel nélkül megszüntették, így a házakat megosztva kellett az eredeti és új tulajdonosoknak használniuk. Amennyire hiányos a telepítés kapcsán a fennmaradt iratanyag, a telepesek és az eredeti német lakosság összeköltöztetése annál jobban dokumentált. Folyamatosak voltak a panaszok mindkét részről, a községi, járási, illetve a megyei közigazgatás is nagy tömegben kapta a beadványokat ez ügyben.[82] A földterületek új tulajdonosainak hivatalos birtokba helyezése egészen 1947-ig elhúzódott,[83] mert az ingatlan-nyilvántartás nem minden esetben volt pontos, és érthető módon a települések internálást követően visszatért eredeti lakossága sem segítette az egyes földterületek azonosítását.[84]

A bukovinai székelyek letelepítésnek eredménye

Az eredetileg tervezett „székely vármegye" koncepciója végül nem valósult meg. A 12 500 bukovinai székely menekültet Tolna, Baranya és kisebb részben Bács-Kiskun megyében, harmincöt községében telepítették le. Tolna vármegyébe 2605 családot helyeztek el, 2567 lakóingatlanba, 24 511 katasztrális hold földjuttatással. Ez volt a telepítés fő célterülete, de nem csak a völgységi falvakba, hanem a vármegye többi részének korábban németek lakta településeire is kerültek bukovinai székelyek.[85] A Völgységi járásban Nagymányok, Kismányok, Závod, Zomba, Bonyhád, Kisdorog, Nagyvejke, Cikó, Mucsfa, Kisvejke, Tevel, Majos, Aparhant, Kéty, Bonyhádvarasd, Kakasd, Lengyel, Tabód, Györe, Izmény, Mőcsény és Felsőnána községekbe, a központi járásban Bátaszék, a Simontornyai járásban Kalaznó, Varsád, Diósberény, Hőgyész és Dúzs községekbe történt telepítés.[86] Nemcsak a „székely vármegye", de még a „székely járás" sem valósult meg tehát, egymástól viszonylag távol eső településekre történt a letelepítés. Maguk a bukovinai székelyek kifogásolták is ezt a letelepítéssel kapcsolatos, 1946 októberében a miniszterelnökhöz intézett beadványukban.[87] Ahogy már

[81] Tóth 1993. 87–102. p.
[82] Kőhegyi–Tóth. 194. p.
[83] Sebestyén 1989. 174. p.
[84] Ősy-Oberding 1971. 191. p.
[85] Az egyes falvak kapcsán (de nem minden települést érintve) lásd Talpassy Tibor: A föld gazdát cserél. Budapest, 1945. Sarló
[86] Ősy-Oberding 1971. 187. p.
[87] Tóth Ágnes: A Magyarországra telepített bukovinai székelyek levele a miniszterelnökhöz: Forrásközlés. *Aetas Történettudományi Folyóirat*, 1987. 3. sz. 62–63. p.

1941-ben is, szerették volna a faluközösségeket megőrizni, de erre sem az első, sem a második letelepítésük alkalmával nem volt mód.

A székelyek nagyjából egyharmada nem is Tolnában, hanem a szomszédos megyékben kapott új lakhelyet. 716 családnak Baranya vármegyében juttattak 702 lakóingatlant és 6262 katasztrális hold földet, Hidason, Egyházaskozáron, Hímesházán, Hercegszabaron, Palotabozsokon, Sombereken és Véménden. Az a 490 család, akik legkésőbb hagyták el Dél-Bácskát, és nem tudtak átkelni a Dunán, a mai Bács-Kiskun megyében kaptak 3842 katasztrális hold földet, Csátalján, Garán és Vaskúton.[88]

Mivel a németek kitelepítése Tolna vármegyében 1946-ban és 1948-ban nagyaranyú volt ugyan, de közel sem teljes, így a terület etnikailag a továbbiakban is vegyes maradt, de a magyarok jelentős túlsúlyba kerültek. A telepítések végrehajtásának – törvényesnek vagy akár csak méltányosnak korántsem nevezhető – módja igen éles ellentéteket teremtett a térségben, hosszú időre volt szükség, míg az eredeti lakosság és az újonnan betelepítettek megbékéltek egymással.[89] Ugyan nem Tolna, hanem Baranya megyében, Sombereken és Palotabozsokon készült 1983-ban Gyarmathy Lívia *Együttélés* című dokumentumfilmje, amely egy székely fiú és egy sváb lány házasságkötése kapcsán mutatja be a sokrétű konfliktusokat.[90] Ekkor, harmincöt évvel a történtek után is igen erős ellenállásba ütközött mindkét családban és a tágabb közösségben is a tervezett esküvő, így két helyen tartották a lakodalmat, hogy elkerüljék a násznép két fele közötti esetleges összeütközéseket.

A székelyek helyzetét tovább nehezítette, hogy a németek kitelepítését követően 1947-től a csehszlovák–magyar lakosságcsere keretében felvidékieket is telepítettek Tolna és Baranya vármegyébe egyaránt. Ők a gyakorlatilag teljesen nincstelenül érkezett bukovinai székelyekhez képest kedvezőbb helyzetben voltak, ingóságaik nagy részét magukkal hozhatták,[91] és az eredeti lakossághoz közelebb álló szokásaikkal és mentalitásukkal beilleszkedésük is valamivel könnyebb volt.

[88] Földi 1987. 45–46. p.
[89] Nagy Janka Teodóra: Az interetnikus kapcsolatok individualizálódása, avagy a hagyomány-, érték- és mentalitásőrzés mintázatai a modernizálódó közösségekben. In Kotthenz Kelemen (szerk.): *Migráció és hagyományformálódás a történeti Duna–Tisza közi nemzetiségek népéletében*. Baja, 2018. Türr István Múzeum, 61–71. p.
[90] A film 1980–81-ben készült (a Német Szövetségi Köztársaságból érkező támogatással), de nem illet bele az akkori nemzetiségi és emlékezetpolitikai narratívába, miszerint Magyarországon béke van, a nemzetiségi konfliktusok pedig korábbi politikai-ideológiai rendszerek sajátjai voltak, ezért csak 1983-ban került közönség elé. Korabeli kritika: Szilágyi Ákos: Történelemnagyítás vagy személyes emlékezet – Gyarmathy Lívia: Együttélés. *Filmkultúra*, 1983. 4. 27–36. p.
[91] Sebestyén 1989. 175. p.

Összegzés

A bukovinai székelyek 20. századi sorsa nem egyedi Európában, ahol a II. világháború alatt és azt követően harmincmillió ember kényszerült elhagyni eredeti lakhelyét. Az már sajátságosabb, hogy alig négy év alatt kétszer is költöznie kellett ennek a több mint tízezer fős népcsoportnak.

Menekülésük és letelepítésük története jogtörténeti szempontból nehezen vizsgálható, specifikusan a bukovinai székelyekre vonatkozó jogi szabályozás nem létezett. A Tolna megyei letelepítés pedig forrásszegény esemény, a megyei és helyi közigazgatás szerepét átvevő, jogszabályi felhatalmazással nem rendelkező Telepítési Hivatal nem dokumentálta tevékenységét, ha készültek is feljegyzések, azok nem maradtak fenn. Az mindenesetre a meglévő forrásokból is megállapítható, hogy a letelepítés folyamata az akkori jogszabályoknak a legtöbb ponton nem felelt meg. Mivel Tolna vármegyében nem léteztek nagy területű feloszthatő nagybirtok, ami pedig rendelkezésre állt, azt április végére felosztották, a székelyeket csak magyarországi németektől elkobzott ingatlanokba lehetett telepíteni – Bodor bevallott célja is ez volt. A németek internálása, illetve vagyonuk elkobzása – amely több esetben jogalap nélkül, és szinte minden esetben az eljárási szabályok megkerülésével zajlott – súlyos érdeksérelmeket okozott, és ezzel hosszú évekre megnehezítette a székelyek és a Magyarországon maradt németek együttélését. Természetesen a hónapok óta otthontalan székelyek sorsát rendezni kellett, helyzetük tarthatatlan volt, de a rendezés módja majdnem annyi problémát generált, mint amennyit megoldott. Ezzel maga a végrehajtás kulcsfigurája, a „választott kormánybiztos" Bodor is tisztában volt: „Tudjuk, hogy ez nem kedvünkre való megoldás, hanem keserves kényszerűség. A mentségünk azonban megvan rá: a Bukovinából felelőtlenül hazahozott székelységet [...] az országnak becsületbeli kötelessége minden más érdeket félretéve otthonhoz juttatni."[92] Bodor György megítélése ennek megfelelően a mai napig szélsőséges, mind a tudományban,[93] mind a közvélemény szemében vita tárgya.[94]

[92] Bodor György: A székely kérdést meg kell oldani. *A Völgységi Telepesek Lapja*, 1947. április 8.

[93] Lásd Schell 2004. 576. p.

[94] Lásd Séra László – Szacsvay Éva: A székely identitás változásai a Bodor család életében. In Nagy István (szerk.): *Bukovinai székelyek nyomában*. 2. javított kiadás, Budapest, 2020. Magyarság Háza, 260–261. p.

Giovannini Máté*

OFFICIA AMICITIAE

A mandatum és a negotiorum gestio a római társadalmi struktúra kontextusában[1]

Az *amicitia* társadalmi rendeltetése az ókori Rómában

A római arisztokrácia társadalmi életének egyik alapelemét a baráti kapcsolatok alkották.[2] Az ókorban a sokrétű bizalmi és közeli viszonyok (*mannigfache Treu- und Nahverhältnisse*[3]) rendszere nem szűkült individuális szintre, ugyanis azok az előkelő osztály (*honestiores*) kötőanyagát képezték.[4] A társadalmi összefonodás (*gesellschaftliche Verflechtung*[5]) tengelyében az *amicitia* sem csupán érzelmi kapcsolatként jelent meg,[6] annak hátterében hasznossági megfontolások álltak.[7]

* Giovannini Máté PhD hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

[1] A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-3-I kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

[2] Winterling, Aloys: Freundschaft und Klientel im kaiserzeitlichen Rom. *Historia*, 2008. 3. sz. 298–316. p. 300. p.

[3] Gelzer, Matthias: *Die Nobilität der römischen Republik*. Stuttgart, 1983. B. G. Teubner, 115. p.

[4] Az *amicitia* szűkebb értelemben haszonbarátságot ('Nutzfreundschaft') takart, amely közösségi és egyéni szinten – a modern közgazdaságtan egyik alapelvének számító utilitarizmushoz hasonlóan – az előnyök realizálását implikálta: Rundel, Tobias: *Mandatum zwischen utilitas und amicitia. Perspektiven zur Mandatarhaftung im klassischen römischen Recht*. Münster, 2005. Lit, 165–167. p. Vesd össze Alföldy Géza: *Római társadalomtörténet*. Budapest, 2000. Osiris Kiadó, 103. p.

[5] Mayer-Maly, Theo: Probleme der negotiorum gestio. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, 1969. 1. sz. 416–435. p. 421. p.

[6] Vesd össze Paul. D. 50,16,223,1. Az *amicitia* jogi relevanciájához lásd Albanese, Bernardo: L'«amicitia» nel diritto privato romano. *Jus*, 1963. 1–2. sz. 130–147. p. 133sk.

[7] Nörr, Dieter: Mandatum, fides, amicitia. In Nörr, Dieter–Nishimura, Shigeo (szerk.): *Mandatum und Verwandtes. Beiträge zum römischen und modernen Recht*. Berlin-Heidelberg, 1993. Springer, 13–37, 14. p.

Az *officium amicitiae*[8] a barátok személyi és vagyoni érdekeit szolgálta, és a kölcsönösség révén alkalmas volt mindazon gazdasági igény kielégítésére, melyeket napjainkban az üzleti világ intézményei biztosítanak.[9] Az *amicitiát* egy diádikus, viszonosságon, lojalitáson és hűségen alapuló személyi viszonyként határozhatjuk meg,[10] amely kiemelkedő társadalmi jelentőségét minden bizonnyal az arisztokraták viszonyában öltötte fel,[11] azonban ez nem jelenti egyúttal azt is, hogy egy privilegizált réteg körében fordult volna csak elő.[12]

Az idealizált baráti kapcsolat elemeit a jóindulat *(benevolentia)*, a szeretet *(caritas)* és az erény *(virtus)* alkották.[13] Természetesen a barátság nem csupán valódi és tökéletes formában *(amicitia vera et perfecta*[14]*)* jelent meg az interperszonális viszonyokban, a rómaiak gyakran arra használták barátaikat, hogy vagyoni előnyre, egészségre, hatalomra, tisztségekre tegyenek szert.[15] A barátság lehetővé tette a javak és szolgáltatások kölcsönösen előnyös cseréjét.[16] Az *amicitia* tehát elsősorban praktikus eszközként szolgált, amelyhez adott esetben emocionális tartalom is kapcsolódhatott.[17] Az *amici* kölcsönös

[8] Cic. *ad fam.* 14,1,5. Az *officium* általánosságban a kötelesség- vagy alárendeltségtudatot igénylő feladatok csoportját takarta: Cancik, Hubert – Schneider, Helmuth (szerk.): *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*. Stuttgart–Weimar, 2000. Verlag J. B. Metzler, Bd. 8. 1119. p. Közjogi jelentése mellett a rómaiak az *officia* körébe értették azokat a kötelezettségeket is, amelyeket „az egyes családok tágabb értelemben vett környezetére *(cognati, affines, amici)* a társadalmi szokás rótt": Pecz Vilmos (szerk.): *Ókori Lexikon*. Budapest, 1985. Könyvértékesítő Vállalat, II/1. 250. p.

[9] Michel, Jacques: *Gratuité en droit romain*. Bruxelles, 1962. Études d'histoire et d'éthnologie juridiques, Université libre de Bruxelles, Institut de Sociologie, 552. p. Ezzel azonos következtetésre jutott: Hands, Arthur Robinson: *Charities and Social Aid in Greece and Rome*. Ithaca – New York, 1968. Cornell University Press, 33. p.

[10] Verboven, Koenraad: *The Economy of Friends. Economic Aspects of Amicitia and Patronage in the Late Republic*. Brussels, 2002. Latomus, 11. p.

[11] Griffin, Miriam: De Beneficiis and Roman Society. *The Journal of Roman Studies*, 2003. 93. k. 92–113. p. 109. p.

[12] A *patronatus*t a barátsághoz hasonló kapcsolatnak tekinti: Saller, Richard P.: *Personal Patronage under the Early Empire*. Cambridge, 1982. Cambridge University Press, 7sk. Ugyanakkor a klasszikus jogi *libertinus–patronus* viszonyban az *obsequium* és *operae* körébe tartozó kötelezettségek a *libertinus* teljes leköteleződését eredményezték: Brósz Róbert: *Nem teljes jogú polgárok a római jogforrásokban. A római polgárság rétegeződése*. Budapest, 1964. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 83sk.

[13] Cic. *Lael.* 20-22.

[14] A valódi és tökéletes barátság csak a *viri boni* szűk körében jelentkezhetett: Evenepoel, Willy: Cicero's Laelius and Seneca's letters on friendship. *L'Antiquité Classique*, 2007. 76. k. 177–183, 178. p. A *bonus vir* absztrakt paramétere a baráti kapcsolatok mércéjéül is szolgált: Fiori, Roberto: Fides e bona fides. Gerarchia sociale e categorie giuridiche. In Fiori, Roberto (szerk.): *AA.VV., Modelli teorici e metodologici nella storia del diritto privato*. Napoli 2008. Jovene, vol. III. 237–259, 248. p.

[15] Cic. *Lael.* 20.

[16] Saller 1982. 9, 12. p.

[17] Verboven, Koenraad: Friendship among the Romans. In Peachin, Michael (szerk.): *The Oxford Handbook of Social Relations in the Roman World*. Oxford, 2011. Oxford University Press, 4. p.

szolgáltatásokkal tartoztak egymásnak:[18] a jótéteményt *(beneficium)* hálának *(gratia)* kellett követnie.[19] A római elit körébe szívességi cselekedek útján lehetett felvételt nyerni,[20] az ajándékozás barátokat teremtett.[21] A vezető tisztségviselők személyes szövetségeinek alapját kötelességetikai elvek határozták meg.[22] A történelem során az *amicitia* folyamatosan fejlődött az elvárások és kötelezettségek összetett hálójában, afféle tájékozódási térképként *(reference map)* funkcionált, amellyel a római polgár saját magát és másokat elhelyezhetett a társadalomban.[23]

Az *amicus* társadalometikai kötelességeinek normativizálódása

A barátságból számos komoly és valós kötelezettség származott,[24] melyek alapját a *fides*[25] nyújtotta.[26] A rómaiak a tengeri kereskedelem és vidéki birtokaik igazgatása miatt gyakran keltek útra,[27] hosszabb-rövidebb idejű távollétük alatt otthonukról és helyi ügyeikről másnak kellett gondoskodnia.[28] Távol lévő barátját számos cselekménnyel tudta segíteni az ő nevében altruista módon

[18] Plinius több levelében is említést tesz baráti kötelezettségeiről *(amicorum officia)*: Plin. *ep.* 3,5,19; 7,15,1; 9,37,1.

[19] Konstan, David: *Friendship in the Classical World*. Cambridge – New York, 1997. Cambridge University Press, 123. p.

[20] Dixon, Suzanne: The Meaning of Gift and Debt in the Roman Elite. *Echos du Monde Classique*, 1993. 3. sz. 451–464, 456. p. Jótéteményt nyújtani ugyan nem volt kötelező, az elfogadott *beneficium*ért mégis viszonzás járt: Cic. *off.* 1,48.

[21] E jelenséget szemléletesen fogalmazza meg: Sahlins, Marshall: *Stone Age Economics*. Chicago – New York, 1972. Aldine, Atherton, Inc. 186. p.: „If friends make gifts, gifts make friends. A great proportion of primitive exchange, much more than our own traffic has as its decisive function this latter, instrumental one: the material flow underwrites or initiates social relations."

[22] Konstan 1997. 123. p.

[23] Verboven 2002. 46. p.

[24] Cic. *Lael.* 82.

[25] A *fides* a római társadalmi rend egyik irányadó eszméje, a személyes, politikai, üzleti kapcsolatok legfőbb princípiuma, amely meghatározza a *patronus-cliens* viszonyt; a feljebbvaló és az alattvaló viszonyát; az állam és tisztviselői; Róma és alattvalói, illetve szövetségesei közti viszonyt: Kunkel, Wolfgang: Fides als schöpferisches Element im römischen Schuldrecht. In *Festschrift Paul Koschaker*. Weimar, 1939. Verlag Hermann Böhlaus Nachf., Bd. II. 1–15. p. 5. p.

[26] Schulz, Fritz: *Principles of Roman Law*. Oxford, 1956. Clarendon Press, 233. p.

[27] A tehetős *civis Romanus* általában nem személyesen, hanem képviselője útján vett részt a gazdasági életben: Ulp. D. 17,1,6,6; D. 17,1,12,12; Paul. D. 17,1,17; Jakab Éva: *Humanizmus és jogtudomány. Brissonius szerződési formulái I*. Szeged, 2013. Pólay Elemér Alapítvány, 236. p.

[28] Serrao, Feliciano: *Il procurator*. Milano, 1947. Giuffrè, 4. p. Az uralkodó doktrína szerint a Kr. e. 2. században gyakorlattá vált, hogy a római polgárok ipari, kereskedelmi vagy tengeri vállalkozásaik irányítását a hatalmuk alatt álló személyek útján végezték: De Martino, Francesco: *Diritto, economia e società nel mondo romano*. Napoli, 1997. Jovene, vol. III. 263. p.

eljáró személy: például eloltotta kigyulladt házát,[29] megtámasztotta az épület omladozó falait, rabszolgáját gyógyítgatta,[30] hazakísérte, vagy akár perbeli képviseletet is ellátott.[31] A beavatkozó szabad akarata *(voluntas)* szerint dönthetett arról, hogy fellép-e az *absens* érdekében, az ingyenes segítségnyújtás mégis társadalmi elvárásnak számított, kötelességként tekintettek rá.[32] Az önjogú személy képviseleti tevékenysége *(agency by independent person*[33]*)* a képviselő akaratelhatározásából fakadt, őt a képviselt ügyeinek intézésére vonatkozóan jogi kötelezettség nem terhelte.[34] A beavatkozás következményeként a kétoldalú kapcsolatból egy szerződéshez hasonló kötelék jön létre.[35] Ebben az értelemben az *amicitia* lényegében határmezsgyét *(border line)* képez a társadalmi kötelesség és a jogi kényszerűség között.[36]

A szociáletikai normák és az intézményesült jogviszonyok relációjának kérdése a jogforrásokban és a római jog írásos emlékeiben egyaránt felmerült. A következőkben a *beneficia opera* kategóriájába tartozó ügyviteli intézmények tanulmányozására kerül sor.[37]

Quod principio beneficii ac nudae voluntatis fuerat

Elsőként elemzendő szövegünk a Digesta haszonkölcsönről szóló titulusából származik. A *commodatum* dologhasználatot biztosító reálszerződés, amelynek

[29] Zimmermann, Reinhard: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Oxford, 1996. Oxford University Press, 438. p.

[30] Ulp. D. 3,5,9,1.

[31] Cic. *Quinct*. 61.

[32] Kaser, Max: *Das Römische Privatrecht*. München, 1971. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 587. p.

[33] Verboven 2002. 227. p.

[34] A hatalomalattit a *dominus* egyoldalú nyilatkozata *(iussum, praepositio)* kötelezte az ügyvitelre: Hamza Gábor: *Az ügyleti képviselet. Dogmatikai és elméleti vizsgálatok az antik jogoktól napjainkig*. Budapest, 1982. Akadémiai Kiadó, 151sk.

[35] Vesd össze Giménez-Candela, Teresa: Mandatum und Bürgenregreß. In Nörr, Dieter – Nishimura, Shigeo (szerk.): *Mandatum und Verwandtes. Beiträge zum römischen und modernen Recht*. Berlin–Heidelberg, 1993. Springer, 169–177. p. 169. p.

[36] Randazzo, Salvo: *Mandare. Radici della doverosità e percorsi consensualistici nell'evoluzione del mandato romano*. Milano, 2005. Giuffrè, 15. p. A baráti kötelesség megszegése szinte vallási érvényű szankciót *(quasi-religious sanction)* vont maga után, ami ugyanolyan hatékony lehetett, mint bármely bírósági eljárás: Watson, Alan: *Contract of Mandate in Roman Law*. Oxford, 1961. Clarendon Press, 22. p.

[37] Vesd össze Kirschenbaum, Aaron: *Sons, Slaves and Freedmen in Roman Commerce*. Jerusalem, 1987. The Magnes Press, 173–177. p.

jogi relevanciája összefonódik az ingyenesség követelményével.[38] Az alábbi esetben Paulus a haszonkölcsönbe vevőt megillető *actio commodati contraria* jogi megalapozottságát igyekszik igazolni.[39]

Paul. 29 *ad ed*. D. 13,6,17,3: *Sicut autem voluntatis et officii magis quam necessitatis est commodare, ita modum commodati finemque praescribere eius est qui beneficium tribuit. Cum autem id fecit, id est postquam commodavit, tunc finem praescribere et retro agere atque intempestive usum commodatae rei auferre non officium tantum impedit, sed et suscepta obligatio inter dandum accipiendumque. Geritur enim negotium invicem et ideo invicem propositae sunt actiones, ut appareat, quod principio beneficii ac nudae voluntatis fuerat, converti in mutuas praestationes actionesque civiles. Ut accidit in eo, qui absentis negotia gerere inchoavit: neque enim impune peritura deseret: suscepisset enim fortassis alius, si is non coepisset: voluntatis est enim suscipere mandatum, necessitatis consummare.*

A jogtudós szerint az, hogy valaki haszonkölcsönbe ad-e valamit, inkább *voluntas et officium*, mint *necessitas* kérdése. Mivel a haszonkölcsönbe adó lényegében *beneficium*ban részesíti a haszonkölcsönbe vevőt – ingyenes használatba adja dolgát[40] –, joga van meghatározni a haszonkölcsön mértékét és időtartamát. Azonban miután haszonkölcsönbe adta, már nem veheti el egyszerűen a haszonkölcsönbe vevőtől a dolgot:[41] nem írhat elő más határidőt, nem léphet vissza, és nem kérheti korábban vissza azt, amit odaadott.[42] Ennek ugyanis nemcsak az *officium* áll útjában, hanem a felek között létesült *obligatio* is.[43] Ami kezdetben *beneficium* és puszta akarat *(nuda voluntas)* volt, az kölcsönös kötelezettségekké és kölcsönös keresetekké változott.[44]

[38] Milazzo, Antonino: *Il contratto di comodato. Modelli romani e disciplina moderna*. Torino, 2018. Giappichelli, 5. p.

[39] Nörr 1993. 268. p.

[40] A haszonkölcsönbe vevő *detentió*ba kapja a szerződés tárgyát: Talamanca, Mario: *Istituzioni di diritto romano*. Milano, 1990. Giuffrè, 547. p.

[41] A római joggal ellentétben a modern európai törvénykönyvek a haszonkölcsönt konszenzuális szerződésként szabályozzák: Csoknya Tünde Éva: Ingyenes dologhasználat: szerződés vagy szívességi viszony? *JURA*, 2015. 1. sz. 13–21. p. 13. p.

[42] A kikötött határnap előtti visszakövetelésre, a teljesítést követően szabott határidőre és a visszamenőleges rendelkezésre vonatkozóan lásd Csoknya Tünde Éva: Észrevételek a haszonkölcsön megszűnéséről egy paulusi Digesta-fragmentum alapján (Paul. D. 13.6.17.3). In Ádám Antal (szerk.): *PhD tanulmányok*. 2011, 10. k. PTE ÁJK, Doktori Iskola, 91–116. p. 96sk. Paulus a haszonkölcsönbe adó által okozható indirekt károkra tekintettel elismeri az *actio contraria* érvényesíthetőségét: Schwarz, Fritz: Die Konträrklagen. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, 1954. 1. sz. 111–220. p. 157. p.

[43] Vesd össze Mod. D. 44,7,52,7. Az etikai kötelezettség lényeges jogi kötelezettséggé, mégpedig a *bona fides* kritériumrendszerének megfelelő eljárássá transzformálódik: Finazzi, Giovanni: *Ricerche in tema di negotiorum gestio II/2. Obbligazioni gravanti sul gestore e sul gerito e responsabilità*. Cassino, 2006. Edizioni dell'Università degli Studi di Cassino, 43–44. p.

[44] Paulus a *beneficium* viszonzásának kötelességét már az *obligatio* szférájába emeli át.

Paulus párhuzamot von a tényállás és azon eset között, amikor valaki más távollétében látja el annak ügyeit. Miután az illető már hozzálátott az ügyek intézéséhez, már nem hagyhatja büntetlenül elveszni azokat, hiszen ezt a feladatot akár más is vállalhatta volna, ha ő nem kezdi meg. Amennyiben megbízás nélkül lépett fel, úgy *negotiorum gestio* képezi az analógia alapját. A haszonkölcsönhöz hasonlóan szerződéses viszonyba kerülnek egymással a felek, ha az ügyvivő a távollévőtől kapott megbízás alapján jár el. Az ügykezelés elvállalása a *negotiorum gestor*, illetőleg a *mandatarius* szabad akaratából történik,[45] a megbízás teljesítése – illetve az ügyvitel véghezvitele – viszont már jogi kötelezettségnek minősül.[46] Ugyanis a megkezdett feladat ellátása *iuris vinculum*ként kötelezi a *dominus* távollétében tevékenykedő személyt.

Paulus következetlen fogalomhasználatára Nörr hívja fel figyelmünket. Míg a szöveg első mondatában még a *voluntas-officium* kategóriákhoz kapcsolódó jogügylet létesítéséről van szó, addig a társadalmi tények jogintézményekké alakulásának mozzanatában már a *beneficium* és a *nuda voluntas* terminusok kerülnek elő. Végül már csak a *voluntas*t használja Paulus, amikor a megbízás elvállalásával foglalkozik.[47] Bizonysággal a *voluntas*ra[48] támaszkodhatunk, amely minden előfordulásakor azonos jelentést takar. A szabad akaratelhatározás kerül tehát szembe a jogilag kikényszeríthető magatartással. A *voluntas*on alapuló, *beneficium*ként értékelhető más érdekét szolgáló jogviszonyok a *commodatum*, a *negotiorum gestio* és a *mandatum* képezik az egyik oldalt, míg a másikat a kötelező jellegű jogi kategóriák: *obligatio, actiones*.[49]

A szövegben szereplő joginstrumentumok *bonae fidei iudicium*on alapultak,[50] azaz a *commodatarius*, a *mandatarius* és a *negotiorum gestor* eljárásának a *bona fides* követelményének kellett eleget tennie. A *bonae fidei* jogviszonyok közül kiemelkedik a személyes bizalmon és lojalitáson alapuló *mandatum* és *negotiorum gestio* intézménye,[51] melyek közvetlenül a római társadalmi

[45] Vesd össze Paul. D. 17,1,22,11.

[46] Mayer-Maly, Theo: Obligamur necessitate. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, 1966. 1. sz. 47–67. p. 52. p.

[47] Nörr 1993. 277. p. Az ellentmondás a normarendszerek szintjén látszik feloldhatónak. Az *officium* társadalmi elvárás, amelytől a fél szabadon eltérhet, a *necessitas* viszont jogi kötelezettség, mely esetünkben a kötelmi viszony létesítésére *(commodatum)*, illetve teljesítésére *(mandatum)* vonatkozik. Tehát a haszonkölcsönbe adásra inkább *(magis)* az etikai követelménynek való megfelelés sarkallja a jótéteményt nyújtó személyt, semmint *(quam)* a jogi kényszer.

[48] Itt a *voluntas* szó szerinti jelentésében szerepel, azaz akaratot, szándékot jelent. Vesd össze Paul. D. 32,25,1; Pap. D. 34,5,3.

[49] Nörr 1993. 271. p.

[50] Lenel, Otto: *Das Edictum Perpetuum. Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung*. Leipzig, 1927³. Bernhard Tauchnitz, 103. p., 155. p.

[51] Verboven 2002. 237. p.

értékrendben gyökereztek.[52] A tényállások alá rendelhető tevékenységek sokaságából adódóan a *mandatum* és a *negotiorum gestio* a jogélet szerves részeit képezték.[53]

A *mandatum* és a *negotiorum gestio* jogi szabályozásának alapgondolatát részletesen mutatja be a kötelmi jog „általános" szabályai között fellelhető gaiusi fragmentum.

Gai. 3 *aur.* D. 44,7,5 pr.: *Si quis absentis negotia gesserit, si quidem ex mandatu, palam est ex contractu nasci inter eos actiones mandati, quibus invicem experiri possunt de eo, quod alterum alteri ex bona fide praestare oportet: si vero sine mandatu, placuit quidem sane eos invicem obligari eoque nomine proditae sunt actiones, quas appellamus negotiorum gestorum, quibus aeque invicem experiri possunt de eo, quod ex bona fide alterum alteri praestare oportet. Sed neque ex contractu neque ex maleficio actiones nascuntur: neque enim is qui gessit cum absente creditur ante contraxisse, neque ullum maleficium est sine mandatu suscipere negotiorum administrationem: longe magis is, cuius negotia gesta sunt, ignorans aut contraxisse aut deliquisse intellegi potest: sed utilitatis causa receptum est invicem eos obligari. Ideo autem id ita receptum est, quia plerumque homines eo animo peregre proficiscuntur quasi statim redituri nec ob id ulli curam negotiorum suorum mandant, deinde novis causis intervenientibus ex necessitate diutius absunt: quorum negotia disperire iniquum erat, quae sane disperirent, si vel is, qui obtulisset se negotiis gerundis, nullam habiturus esset actionem de eo, quod utiliter de suo impendisset, vel is, cuius gesta essent, adversus eum, qui invasisset negotia eius, nullo iure agere posset.*

Gaius előbb a *mandatum*mal, majd a *negotiorum gestió*val kapcsolatos megállapításait fogalmazza meg.

Az első esetben az ügyvivő *mandatum* alapján *(ex mandatu)* jár el, a szerződésből mindkét fél részére keletkezik kereseti jog, és így perelhetik egymást a felek azért, amiért az egyik fél a másik fél irányába a *bona fides* alapján tartozik.

A második esetben az ügyvivő megbízás nélkül *(sine mandatu)* tevékenykedik. Az ügyvitel kölcsönös kötelezettségeket hoz létre, ezért bevezetésre kerültek a *negotiorum gestorum actió*k, amelyek biztosítják, hogy mind a *dominus negotii*, mind pedig a *negotiorum gestor* kikényszeríthesse a *bona fides* szerinti kötelezettségek teljesítését.

A felelősség alapját mindkét intézménynél a *bonae fidei iudicium* képezi. A *mandatum* formulája *(quod alterum alteri ex bona fide praestare oportet)*

[52] Schulz, Fritz: *Prinzipien des römischen Rechts*. München–Leipzig, 1934. Duncker & Humblot, 160. p.

[53] Schulz, Fritz: *I principii del diritto romano*. Firenze, 1946. Sansoni, 202. p.

visszaköszön a *negotiorum gestió*ról rendelkező szövegrészlet első mondatában *(quod ex bona fide alterum alteri praestare oportet)*.[54]

A jogtudós konstatálja, hogy a *negotiorum gestio* keresetei nem szerződésből és nem is bűncselekményből keletkeznek *(neque ex contractu neque ex maleficio actiones nascuntur)*. Mivel az ügyvivő az ügyvitelt megelőzően vélhetően nem kötött szerződést a távol lévő *dominus*szal, e körülmény az *ex contractu* keletkezési forrást zárja ki. A megbízás nélkül elvállalt ügyintézés viszont nem minősíthető bűncselekménynek, ekképp *ex maleficio* ugyancsak nem proponálható keresetek. Sokkal inkább tekinthető úgy, hogy az, akinek az ügyeit tudtán kívül intézték, vagy szerződést kötött, vagy vétkezett, de hasznossági célból *(utilitatis causa)* elfogadták, hogy kölcsönösen kötelezettek.[55]

Gaius az új szabályozás indokául szolgáló társadalmi jelenségről is tudósít. Rámutat arra, hogy a rövid időre tervezett külföldi utakat megelőzően az emberek általában nem szoktak senkit sem megbízni ügyeik intézésével, hiszen szándékukban áll, hogy mielőbb hazatérjenek. Mégis előfordul, hogy újonnan közbejövő okok miatt szükségszerűen hosszabb ideig kénytelenek távol maradni. E problémát kiküszöbölendő, a *iurisperitus* szerint méltányosság alapján biztosítani kell, hogy a *negotiorum gestor* hasznos kiadásait megtéríttethesse, a *dominus* pedig kártérítési igényét érvényesíthesse.[56]

Paulus és Gaius véleményének egymás mellé állításakor hasonlóságokkal és különbségekkel egyaránt találkozunk.

Mindkét jogtudós a *mandatum* oldaláról közelíti meg a *negotiorum gestió*ból keletkező jogviszonyt. Azonos továbbá a *negotiorum gestio* tényállásának bemutatása: az ügyvivő az ügy ura távollétében, megbízás nélkül tevékenykedik, intervenciójának célja az *absens* érdekeinek megóvása, az ügyek elhanyagolásával járó veszteségek elkerülése. A *negotiorum gestio* kötelemkeletkeztető természete szintén megjelenik a szövegekben. A fragmentumok közötti eltérés ez utóbbi tartalom dogmatikai vizsgálatával mutatható ki.

Paulus a *voluntas-necessitas* ellentétpárból vezeti le a felek kölcsönös perlési lehetőségét és felelősségét. Tehát a D. 13,6,17,3-ban az ügyvitel ténye

[54] Bertolini, Cesare: *Appunti didattici di diritto romano. Le obbligazioni, parte speciale. Contratti, patti, quasicontratti*. Torino, 1905. Tip. Pietro Gerbone, 1041. p.

[55] Vesd össze Inst. 3,27,1.

[56] A jogtudósi magyarázatot értelmezve Cenderelli arra a következtetésre jut, hogy a római társadalmi gondolkodásban a jelen lévő *dominus* puszta érdektelensége önmagában nem minősülhetett elegendő indoknak arra, hogy egy harmadik személy más ügyeibe avatkozzon – hiszen ez mindig is gyanút keltő magatartásnak számított. Álláspontja szerint a szöveg végén, a *negotiorum gestorra* vonatkozó, *qui invasisset negotia*-kifejezés használata egyértelműen a beavatkozó tevékenységével szembeni bizalmatlanságot tükrözi: Cenderelli, Aldo: *La negotiorum gestio. Corso esegetico di diritto romano. Struttura, origini, azioni*. Torino, 1997. Giappichelli, 53. p.

hozza létre a kötelmet.[57] Gaius viszont a *negotiorum gestio* forrásaként más jogcímet említ. A *Res cottidianae* kiegészíti a dichotomikus alaptételt,[58] és elismeri, hogy *ex variis causarum figuris* is keletkezhet kötelem[59]. Bár a *Res cottidianae* keletkezési ideje a posztklasszikus korra datálható,[60] ez nem zárja ki feltétlenül, hogy a D. 44,7,5 pr.-ban Gaius megállapításainak közvetítésével találkozhassunk.[61] A fragmentum interpolációkritikai elemzése meghaladná jelen munka tárgykörét, így a szöveg eredetiségének kérdésével kapcsolatos irodalmi koncepciók közül ezúttal csupán Finazzi meggyőző álláspontjára szeretnék utalni. A romanista hangsúlyozza, hogy a gaiusi szöveg nem rendszeralkotó szándékról tanúskodik, a *negotiorum gestio* megkülönböztető jegyét a *dominus ignoratiá*ja adja. A *contractus*tól és a *delictum*tól való elhatárolás arra enged következtetni, hogy a *negotiorum gestio* tényállása a távol lévő személy ügyeinek intézésére épült.[62] Az *absentia domini negotii* jelentőségét támasztja alá a következő gaiusi szöveg is.

Gai. 3 *ad ed prov.* D. 3,5,2: *Si quis absentis negotia gesserit licet ignorantis, tamen quidquid utiliter in rem eius impenderit vel etiam ipse se in rem absentis alicui obligaverit, habet eo nomine actionem: itaque eo casu ultro citroque nascitur actio, quae appellatur negotiorum gestorum. Et sane sicut aequum est ipsum actus sui rationem reddere et eo nomine condemnari, quidquid vel non ut oportuit gessit vel ex his negotiis retinet: ita ex diverso iustum est, si utiliter gessit, praestari ei, quidquid eo nomine vel abest ei vel afuturum est.*

A fragmentum első mondata egybevág a D. 44,7,5 pr. tartalmával. Az ügy ura távollétében – és akár tudtán kívül – beavatkozó *negotiorum gestor* egyrészről jogosult az *utiliter* intézett ügyvitelből felmerülő költségeit megtéríttetni, és ezzel együtt köteles az ügyvitelt követően a *dominus*szal elszámolni.

[57] Pringsheim, Fritz: Animus donandi. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, 1921. 1. sz. 273–327. p. 279. p.

[58] Gai. *Inst.* 3,88: *Nunc transeamus ad obligationes, quarum summa divisio in duas species diducitur: omnis enim obligatio vel ex contractu nascitur vel ex delicto.*

[59] Gai. D. 44,7,1 pr. Seiler szerint a szöveget a posztklasszikusok vagy a kompilátorok dolgozták át: Seiler, Hans Hermann: *Der Tatbestand der negotiorum gestio im römischen Recht*. Köln-Graz, 1968. Böhlau Verlag, 167–168. p.

[60] Diósdi, György: Gaius, der Rechtsgelehrte. *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, 1976. 2. sz. 605–631, 613. p. Vesd össze Schulz, Fritz: *History of Roman Legal Science*. Oxford, 1946. Clarendon Press, 167–168. p.

[61] Arangio-Ruiz, Vincenzo: *Istituzioni di diritto romano*. Napoli, 1991[14]. Jovene, 294. p. Gaius munkásságára jellemző volt az elméleti-rendszerező hajlam: Zlinszky János: *Ius privatum. A római magánjog története*. Budapest, 1998. Osiris Kiadó, 102. p. Gaius gondolatainak adaptációját erősíti meg: Martini, Remo: Gaio e le Res cottidianae. *Annali del Seminario Giuridico dell'Università degli Studi di Palermo, 2012*. 55. k. 171–188. p. 178–179. p. Az *obligationes quasi ex delicto* terén szintén fellelhetők klasszikus jogi előzmények: Földi, András: Appunti sulla categoria dei quasi-delitti. *Acta Fac. Polit.-Iur. Univ. Sci. Budapestiensis*, 1999–2000. 37. sz. 9–26. p. 10sk.

[62] Finazzi, Giovanni: *Ricerche in tema di negotiorum gestio I. Azione pretoria ed azione civile*. Napoli, 1999. Jovene, 206. p.

Gaius szerint elmarasztalható mindazért, amit nem úgy intézett, ahogy kellett volna, vagy az ügyvitel folytán hozzákerült dolog jogtalan visszatartása miatt.[63] Másrészről, ha a *dominus* számára hasznosan végezte az ügykezelést, úgy igazságos, hogy meg kell téríteni mindazon kiadását, ami ezzel összefüggésben keletkezett, vagy keletkezhetett volna.

Mandatum nisi gratuitum nullum est

A *mandatum* a barátság azon erkölcsi kötelezettségeiből fejlődött ki, amelyeket a római társadalmi rend a *civis Romanus*tól megkívánt.[64] E konszenzuális szerződés más érdekében végzett ingyenes tevékenységre irányult.[65]

Értékes információkra találunk a *mandatum* társadalometikai jellemzőire vonatkozóan Cicero Sextus Roscius védelmében tartott beszédében.

Cic. *Rosc. Amer.* 111: *...credo, propterea quod quibus in rebus ipsi interesse non possumus, in eis operae nostrae vicaria fides amicorum supponitur; quam qui laedit, oppugnat omnium commune praesidium et, quantum in ipso est, disturbat vitae societatem. Non enim possumus omnia per nos agere; alius in alia est re magis utilis. Idcirco amicitiae comparantur ut commune commodum mutuis officiis gubernetur.*

A szövegrészlet első tagmondatában a *mandatum* személyhez kötődő attribútuma került megörökítésre.[66] A megbízás a megbízott személyéhez kapcsolódik, a megbízó olyasvalakit kér fel ügyeinek intézésére, akit ismer, aki lojális hozzá.[67] A rétor szerint a *mandator* saját ügyei iránti gondosságát barátainak

[63] A *iurisperitus*ok közül elsőként Labeo rögzítette a *negotiorum gestor* költségtérítési igényének feltételeként a *dominus* hasznára történő eljárást. Proculus az *utilitas*t objektív mércének tekinti, Celsus véleménye szerint viszont szubjektív szempontoktól függ, hogy hasznosnak minősíthető-e az ügyvitel (Ulp. D. 3,5,9,1). Az *utiliter gestum* problematikájához lásd Ankum, Hans: Utiliter gestum. *Orbis Iuris Romani*, 1995. 1. sz. 19–53 p.; Deli Gergely: Egy kis kozmológia. Az utiliter fogalma a D. 3,5,9,1-ben. In Jakab Éva – Pozsonyi Norbert (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára*. Szeged, 2014. SZTE ÁJK, 77–95. p.; Deppenkemper, Gunter: Negotiorum gestio – Geschäftsführung ohne Auftrag. Göttingen, 2014. V&R unipress, Bd. 2. 76sk.; Finazzi, Giovanni: *Ricerche in tema di negotiorum gestio II.1. Requisiti delle actiones negotiorum gestorum*. Cassino, 2003. Università degli Studi di Cassino, 501sk.; Pacchioni, Giovanni: *Della gestione degli affari altrui secondo il diritto romano, civile e commerciale*. Padova, 1935[3]. CEDAM, 209sk.; Seiler 1968. 51sk.

[64] Kaser, Max – Knütel, Rolf – Lohsse, Sebastian: *Römisches Privatrecht*. München, 2021[22]. C. H. Beck, 335. p.

[65] Gai. *Inst.* 3,162; Nasalli Rocca, Alfonso: *Il mandato. Studio di diritto romano*. Roma, 1972. L'Erma di Bretschneider, 23. p.

[66] Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és institúciói*. Budapest, 2024[28]. Novissima Kiadó, 535. p.

[67] A személyhez kötöttség miatt a szerződés megszűnését eredményezi, ha valamelyik fél visszalép, vagy egyikük meghal: Gai. *Inst.* 3,159-160; Paul. D. 17,1,15; D. 17,1,22,11; D. 17,1,26

ügyleti hűsége *(fides amicorum)* képes helyettesíteni.[68] A *mandatum*ból keletkező kötelem egyenlőtlenül kétoldalú természetéből adódóan a megbízó személyes körülményei bírnak kitüntetett jelentőséggel, a szerződés elsősorban az ő érdekében jön létre.[69] Cicero a második tagmondatban kidomborítja a *mandatum* társadalmi jelentőségét. A szerződésben megtestesülő bizalmi viszonyt a közösségi élet *(vita societatis)* alkotórészeként jeleníti meg. Az utolsó mondatban már a *mandatum* gazdasági funkciójáról esik szó. A megbízás legfőbb forrásának számító *amicitia* ugyanis a közösség hasznát *(commune commodum)* szolgáló kölcsönös kötelezettségeken alapszik.

A felek önkéntes akaratelhatározásának jelentősége mellett szól a felszabadított *mandatarius* perelhetőségének kérdésével foglalkozó alábbi fragmentum.

Paul. 2 *ad Nerat.* D. 3,5,18,2: *Si libero homini, qui bona fide mihi serviebat, mandem, ut aliquid agat, non fore cum eo mandati actionem Labeo ait, quia non libera voluntate exsequitur rem sibi mandatam, sed quasi ex necessitate servili.*

Labeo szerint, ha az ügy ura a *bona fide servien*st bízza meg ügyének képviseletével,[70] ellene nem indíthat *actio mandati*t, mert ő valójában nem szabad akaratából vállalta el a feladatot, hanem kvázi szolgai kényszerűségből.[71] Természetesen a szolgai kötelezettségként végzett tevékenység nem fér össze a *voluntas*ból levezethető megbízásvállalással.[72] Ezen elgondolással egybecseng a *mandatum* ingyenességét deklaráló, ugyancsak Paulustól ránk maradt szöveghely.

Paul. 32 *ad ed.* D. 17,1,1,4: *Mandatum nisi gratuitum nullum est: nam originem ex officio atque amicitia trahit, contrarium ergo est officio merces: interveniente enim pecunia res ad locationem et conductionem potius respicit.*

pr.; Gai. D. 17,1,27,2; Marton Géza: *A római magánjog elemeinek tankönyve*. Budapest, 1960[3]. Tankönyvkiadó, 213. p.

[68] A klasszikus *dolus*-doktrínával ellentétben Cicerónál már megjelenik a *mandatarius* fokozott, gondatlanságra kiterjedő felelőssége: Schubert, Dietmar: *Die Mandatarhaftung im Römischen Recht*. Baden-Baden, 2014. Nomos, 84. p.

[69] Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: *Római magánjog*. Budapest, 2023[10]. Ludovika Egyetemi Kiadó, 340. p.

[70] Az iparosok és kiskereskedők tekintélyes hányada a felszabadítottak köréből került ki, akik jellemzően felszabadításuk ellenére folytatták azon feladatok ellátását, melyeket még rabszolgaságuk idején kezdtek meg: P. Szabó Béla: *Előadások a római állam- és jogtörténet köréből*. Miskolc, 1999. Bíbor Kiadó, 113. p.

[71] A hatalomalatti szolgálataihoz lásd Waldstein, Wolfgang: Mandat und operae libertorum. In Nörr, Dieter – Nishimura, Shigeo (szerk.): *Mandatum und Verwandtes. Beiträge zum römischen und modernen Recht*. Berlin–Heidelberg, 1993. Springer, 339–352. p.

[72] A *honestum* ellentétét jelentő *necessitas* megfosztja a jótétemény viszonzására hajlandó felet autonómiájától: Mantello, Antonio: *'Beneficium' servile – 'debitum' naturale. Sen., de ben. 3.18.1. ss. – D. 35.1.40.3 (Iav., 2 ex post. Lab.)*. Milano, 1979. Giuffrè, 84–85. p.

A *mandatum* ediktumkommentárjához fűzött közismert szöveg alapján a megbízás csak ingyenesen teljesítendő feladatra vonatkozhat, ugyanis az *ex officio atque amicitia* származik.[73] A rómaiak az ellenérték fejében végzett tevékenységet inkább bérleti szerződésnek tekintették.

Az ingyenesség kritériuma egyrészt tökéletesen megfelel a baráti szolgálatok *(servigi amichevoli)* keretében végzett cselekményeknek,[74] másrészt összhangban áll a megbízás tipikus tárgyával, a szellemi munkával is.[75] A rómaiak sokáig ragaszkodtak ehhez a nemes elvhez,[76] viszont a császárkortól már lehetőséget adtak a megbízott utólagos díjazására *(honorarium)*.[77] A *mandatum* széles alkalmazási köre révén a klasszikus kor egyik legfontosabb szerződésének minősült.[78]

Publice utile est absentes a quibuscumque defendi

A *negotiorum gestio* valószínűleg először az *obligationes ex variis causarum figuris*, majd Iustinianusnál az *obligationes quasi ex contractu* csoportjában kapott helyet.[79] A szubszidiárius *actio negotiorum gestorum* minden olyan idegen ügyvitel esetében alkalmazhatónak bizonyult, ahol az igényérvényesítés *actio mandati* vagy *actio tutelae* segítségével nem volt megoldható.[80] Így

[73] Iav. D. 17,1,36,1; Gai. *Inst*. 3,162. Heinemeyer, Susanne: Klage aus Auftrag (actio mandati). In Babusiaux, Ulrike – Baldus, Christian – Ernst, Wolfgang et al. (szerk.): *Handbuch des Römischen Privatrechts*. Tübingen, 2023. Mohr Siebeck, Bd. 2. 2357–2378, 2358. p.

[74] Arangio-Ruiz, Vincenzo: *Il mandato in diritto romano*. Napoli, 1949. Jovene, 114. p.

[75] Pókecz Kovács Attila: A munkavégzésre irányuló szerződések tipológiája a római jogban. *Tudományos Dialóg*, 2000. 4. sz. 22–25, 24. p.

[76] Az esetleges tiszteletdíj eredetileg *extra ordinem* volt peresíthető: Borkowski, Andrew – Du Plessis, Paul: *Textbook on Roman Law*. Oxford, 2005³. Oxford University Press, 281. p. Valószínűleg egy idő után a gazdasági életben részt vevő hatalomalatti személyek is elláthatták az *artes liberales* körébe tartozó munkákat: Dumont, François: La gratuité du mandat en droit romain. In *Studi in onore di Vincenzo Arangio-Ruiz*. Napoli, 1953. Jovene, vol. 2. 307–322, 310. p. Ezért szokássá vált az orvosok, építészek, bírósági tanácsosok és földmérők munkáját tiszteletdíjjal vagy remunerációval honorálni: Finkenauer, Thomas: Das entgeltliche Mandat im römischen Recht. In Manthe, Ulrich – Nishimura, Shigeo – Igimi, Mariko (szerk.): *Aus der Werkstatt römischer Juristen. Vorträge der Europäisch-Ostasiatischen Tagung 2013 in Fukuoka*. Berlin, 2016. Duncker & Humblot, 55–90, 65. p.

[77] Molnár Imre – Jakab Éva: *Római jog*. Szeged, 2021⁹. Leges Diligens, 317. p.

[78] Brósz Róbert – Pólay Elemér: *Római jog*. Budapest, 1986⁴. Tankönyvkiadó, 440. p. Lásd ehhez Jakab, Éva: Römisches Familien- und Vertragsrecht. In Manthe, Ulrich (szerk.): *Die Rechtskulturen der Antike. Vom Alten Orient bis zum Römischen Reich*. München, 2003. C. H. Beck, 269–317. p. 307sk.

[79] Inst. 3,27,1.

[80] Partsch, Josef: *Studien zur Negotiorum Gestio I*. Heidelberg, 1913. Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 46. p.

a *negotiorum gestor* tevékenysége jogi és ténybeli cselekmények sokaságára terjedt ki.[81]

Cicero első perbeszédében, a *Pro Quinctio* körében foglalkozott a *negotiorum gestio* tényállásával. A proskribált Publius Quinctius ügyeibe avatkozó Sextus Alfenus eljárását részletesen ismerteti beszédében.

Cic. *Quinct*. 61: *Qui locus igitur absentis defendendi procuratori primus datus est? Cum proscribebas. Ergo adfuit, non passus est, libellos deiecit Sex. Alfenus; qui primus erat offici gradus, servatus est a procuratore summa cum diligentia. Videamus quae deinde sint consecuta. Hominem P. Quincti deprehendis in publico, conaris abducere; non patitur Alfenus, vi tibi adimit, curat ut domum reducatur ad Quinctium. Hic quoque summe constat procuratoris diligentis officium. Debere tibi dicis Quinctium, procurator negat; vadari vis, promittit; in ius vocas, sequitur; iudicium postulas, non recusat. Quid aliud sit absentem defendi ego non intellego.*

Az *absens* érdekében fellépő képviselő *(procurator*[82]*)* barátja, Quinctius javainak árverésre tűzésének időpontjában kezdte meg tevékenységét, melynek során többször összeütközésbe került a birtokba utalt Sextus Naeviusszal.[83] Alfenus miután letépte az árverésről szóló hirdetményeket, megakadályozza, hogy Quinctius rabszolgáját Naevius elvigye, majd Naevius *vadimonium*ot követel Alfenustól, amit ő hajlandó megígérni, végül pedig Naevius akaratának

[81] Sayin, Baha Yiğit: Negotiorum Gestio As a Source of Obligation. From Roman Law to Modern Codes. *Annales de la Faculté de Droit d'Istanbul*, 2023. 73. sz. 261–325, 265. p. Ulp. D. 3,5,5,12; Scaev. D. 3,5,8; Pomp. D. 3,5,10; Paul. D. 3,5,12; Ulp. D. 3,5,16; Pap. D. 3,5,30,2; D. 3,5,31 pr.; Paul. D. 3,5,40; Lab. D. 3,5,42; Afr. D. 3,5,48.

[82] A *Pro Quinctió*ban a *procurator* peren kívüli és perbeli cselekményeket végző képviselő: Platschek, Johannes: *Studien zu Ciceros Rede für P. Quinctius*. München, 2005. C. H. Beck, 247sk. A *procurator* eredetileg a társadalmi-gazdasági struktúra szereplője volt, aki technikai jellegű funkcióikat látott el: Angelini, Piero: *Il «procurator»*. Milano, 1971. Giuffrè, 87–88. p. A *procurator* tehát minden bizonnyal az etikai-társadalmi kapcsolatokban jelent meg, és családtagként vagy barátként *ex officio* tevékenykedett: Paperi, Oscar: Considerazioni sull'origine del «procurator ad litem». *Labeo*, 2002. 1. sz. 37–71, 63. p. Már Gaius kimondta, hogy a *procurator* képviseleti tevékenysége nem igényel előzetes meghatalmazást vagy megbízást a *dominus* részéről: Gai. *Inst*. 4,84. Mivel a *dominus* a *procurator* eljárását utólag jóváhagyhatta, bárki, aki más ügyeit intézte, potenciális *procurator*nak minősült: Klinck, Fabian: Zur Bedeutung des Wortes procurator in den Quellen des klassischen Rechts. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, 2007. 1. sz. 25–52, 31. p. Maga Alfenus is valószínűleg megbízás nélkül eljáró *procurator* volt: Behrends, Okko: Die Prokuratur des klassischen römischen Zivilrechts. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, 1971. 1. sz. 215–299, 225sk. Következésképp az *actio mandati* érvényesíthetőségének hiányában a *procurator* – esetünkben Alfenus – is *negotiorum gestor*nak *(procurator gestor)* tekintendő: Verboven 2002. 235–236. p.

[83] A lovagrendi Alfenus Quinctius és Naevius baráti körébe tartozott, aki utóbbi képviseletét is ellátta már korábban: Cic. *Quinct*. 62.

engedve perbe bocsátkozik.[84] Cicero példaértékűnek tekinti a beavatkozó cselekményeit, el sem tud képzelni annál gondosabb eljárást, mint ahogy Alfenus cselekedett.[85]

Az *actio negotiorum gestorum* bevezetéséről Ulpianus tudósít.

Ulp. 10 *ad ed.* D. 3,5,1: *Hoc edictum necessarium est, quoniam magna utilitas absentium versatur, ne indefensi rerum possessionem aut venditionem patiantur vel pignoris distractionem vel poenae committendae actionem, vel iniuria rem suam amittant.*

Az *edictum* kibocsátását a távol lévő, ügyeinek ellátásában akadályozott személy joghátránytól való megóvása, vagyoni érdekeinek védelme tette szükségessé.[86] Az *utilitas absentium* a barátság társadalmi kötelékének fontosságát helyezi előtérbe, ebből következik, hogy elsődlegesen azon alanyi körre vonatkozóan ír elő jogi kötelezettséget, akiket *officium amici* köt a távollévőhöz.[87] A jogtudós az ügyvivő felelősségének meghatározása kapcsán arra is rávilágít, hogy milyen jelentőséggel bír a *negotiorum gestor* kárelhárító beavatkozása.[88]

Ulp. 10 *ad ed.* D. 3,5,3,9: *Interdum in negotiorum gestorum actione Labeo scribit dolum solummodo versari: nam si affectione coactus, ne bona mea distrahantur, negotiis te meis optuleris, aequissimum esse dolum dumtaxat te praestare: quae sententia habet aequitatem.*

Amennyiben a *gestor affectione coactus*, sürgős segítséget nyújtva avatkozik más ügyébe – annak érdekében, hogy elejét vegye a *dominus* vagyoni

[84] A per részletes elemzését lásd Pozsonyi Norbert: *Ex eo tempore res esse in vadimonium coepit. A (peren kívüli) vadimonium megjelenése az irodalmi és az epigráfiai forrásokban.* Szeged, 2023. Iurisperitus Kiadó, 37–69. p.

[85] Az ügyintézők gazdasági életben betöltött jelentőségét jól szemlélteti, hogy Cicero ajánlóleveleinek 25-30%-a üzleti ügyekkel foglalkozó, fontos tisztségeket betöltő személyekhez kötődik, lásd ehhez: Cotton, Hannah M.: The Role of Cicero's Letters of Recommendation: Iustitia versus Gratia? *Hermes*, 1986. 4. sz. 443–460. p.

[86] Hasonló jogalkotói megfontolás érhető tetten a *de procuratoribus et defensoribus* elnevezésű titulus alatt található, szintén Ulpianustól származó D. 3,3,33,2-ben: *Publice utile est absentes a quibuscumque defendi: nam et in capitalibus iudiciis defensio datur. Ubicumque itaque absens quis damnari potest, ibi quemvis verba pro eo facientem et innocentiam excusantem audiri aequum est et ordinarium admitterè: quod et ex rescripto imperatoris nostri apparet.* E szöveghely világosan rögzíti, hogy a távol lévő személy védelme, perbeli képviselete a római polgárok közös érdekének számított.

[87] Meissel, Franz-Stefan: Altruismus und Rationalität. Zur „Ökonomie" der negotiorum gestio. In Babusiaux, Ulrike – Nobel, Peter – Platschek, Johannes (szerk.): *Der Bürge einst und jetzt. Festschrift für Alfons Bürge.* Zürich–Basel–Genf, 2017. Schulthess, 255–288, 274. p.

[88] A *negotiorum gestio* történeti kiindulópontja éppen a *denfensio absentis* volt: Meissel, Franz-Stefan: Klage aus Geschäftsführung ohne Auftrag (actio negotiorum gestorum). In Babusiaux, Ulrike – Baldus, Christian – Ernst, Wolfgang et al. (szerk.): *Handbuch des Römischen Privatrechts.* Tübingen, 2023. Mohr Siebeck, Bd. 2. 2379–2399, 2381. p.

károsodásának –,[89] legméltányosabb, hogy vele szemben az ügy ura csak szándékos károkozás esetén érvényesítheti keresetét.[90]

Az altruista ügykezelés tehát az *amicitiá*ból eredeztethető,[91] Ulpianus példáiból látható, hogy a segítségnyújtás különböző formái ölthettek testet a *negotiorum gestio* tényállásában.[92]

Következtetések

A római barátság társadalomtörténeti elemzése alapján kijelenthető, hogy az *amicitiá*ból szívességi kapcsolatok komplex hálózata épült fel, amely elsősorban gazdasági funkciót töltött be. A rómaiak az *amicitia* alappilléreit nyújtó *benevolentiát*, *fidest*, *gratiát* és *liberalitas*t társadalomszervezési kalkulációt elősegítő értékekként kezelték.[93] Az *amicitia* a jogi formalizmust túlszárnyaló etikai kötelességeket indukált a magánviszonyokban.[94] A *fides*-alapú ügyviteli joginstrumentumok az etika és a jog keresztmetszetében helyezhetők el, ahol a köztiszteletnek örvendő társadalometikai normák kiegészítették az életviszonyok jogi szabályozását.[95]

Az irodalmi forrásokból képet kaphattunk a *mandatum* és *negotiorum gestio* jogszociológiai hátteréről, amelyből kitűnik, hogy az intézmények eredeti konstrukciója az *amicitia* értékrendszerére nyúlik vissza. Jogi szabályozásuk kialakítása terén hasonlóságokat tapasztalhattunk,[96] melyek közül kiemelendő a távol lévő személy érdekében történő eljárás. *Absentia* esetén a *dominus* jó hírének és javainak védelmét a *mandatarius* és a *negotiorum gestor* gondos eljárása biztosította.

A *mandatum* és a *negotiorum gestio* valószínűleg már a köztársaságkorban ismeretes volt a rómaiak előtt.[97] Amennyiben a *bonae fidei*-klauzula formulába iktatásának időpontjából indulunk ki, arra a következtetésre jutunk,

[89] Az ilyen jó szándékú, azonnali segítségnyújtás tipikusan a baráti viszonyokban fordult elő: Seiler 1968. 39. p. Ezt a meggyőződést képviseli Partsch 1913. 13–14. p. is.

[90] De Robertis, Francesco M.: *La responsabilità contrattuale nel sistema della grande compilazione.* Bari, 1982. Cacucci Editore, vol. 2. 826–827. p.

[91] Kortmann, Jeroen: *Altruism in Private Law. Liability for Nonfeasance and Negotiorum Gestio.* Oxford, 2005. Oxford University Press, 101. p.

[92] Wittmann, Roland: *Begriff und Funktionen der Geschäftsführung ohne Auftrag.* München, 1981. C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 5. p.

[93] Bürge, Alfons: Vertrag und personale Abhängigkeiten im Rom der späten Republik und der frühen Kaiserzeit. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, 1980. 1. sz. 105–156, 137. p.

[94] Bürge 1980. 153. p.

[95] Sen. *ben.* 5,21,1.

[96] Hamza Gábor: *Az ügyleti képviselet.* Budapest, 1997. Rejtjel Kiadó, 126. p.

[97] Schulz 1934. 152. p.

hogy a szabad személyek által bonyolított ügykezelést hosszú ideig jogon kívüli *(pre-legal*[98]*)* normarendszer tarthatta fenn.[99] A különféle ügyviteli tevékenységet ellátó *mandatarius* és *negotiorum gestor* eleinte ingyenesen, *officium*ként járt el. A *bonae fidei obligatio* nem csak jogi tartalommal rendelkezett:[100] a felek ügyleti hűsége megbecsülésükről és társadalmi jellemükről tett tanúbizonyságot.[101]

A *mandatum* és a *negotiorum gestio* bizalmi attribútumuk okán meghatározó szerepet töltöttek be az ókori világ társadalmi viszonyaiban, az intézmények etikai karakterisztikumát pedig a római jog is hűen megőrizte.

[98] Mac Cormack, Geoffrey: Gift, Debt, Obligation and the Real Contracts. *Labeo*, 1985. 31. k. 131–154, 135. p.

[99] Vesd össze Pólay, Elemér: *Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom.* Budapest, 1964. Akadémiai Kiadó, 90sk.

[100] Riccobono, Salvatore: *Corso di diritto romano. Formazione e sviluppo del diritto romano dalle XII Tavole a Giustiniano.* Milano, 1933–34. Giuffrè, vol. II. 22. p.

[101] Verboven 2002. 237. p.

Heil Kristóf Mihály*

MÉRLEGEN A MAGYAR ALKOTMÁNY „SZEME FÉNYE”

A nemesi vármegye rendezési ügye a 18. század végén

Az újkori Magyarország közigazgatási rendszere nem más, mint törvényhatóságok változatos egyvelege. A rendiség helyi igazgatásának fő szervei – ha úgy tetszik: a korszak „alapintézményei”[1] – a nemesi vármegyék és az azok fennhatósága alól kivont szabad királyi városok voltak. Mellettük számos többkevesebb önkormányzatisággal rendelkező területet különböztethetünk meg, úgymint a jászkun területet, a hajdú- és szepesi városokat, a szepesi tízlándzsás széket, a túrmezei kerületet, a Magyar Tengermelléket és – többek között – a bányavárosokat. Az eltérő jogkörökkel bíró hatóságok az állami gépezetbe történő betagozódásuk tekintetében is változatos képet mutattak.[2] A török hódoltság idején a központi hatalom és a kormányszékek csak az állami pénzügyi feladatok vitelét tudták magukra vállalni. Az uralkodónak és az udvarnak a mindennapi élet szabályozására, szervezésére és legfőképpen az elvárt magatartások betartatásának biztosítására nem maradt ereje s eszköze, így voltaképp a közigazgatás napi ügyvitelét át kellett engedje a vármegyéknek, amelyek önkormányzatukat kiépítve századokon át védelmezték a vidéki nemesség érdekeit, elvégeztek adminisztrációs és végrehajtási, jogszolgáltatási és jogalkotási feladatokat egyaránt.[3]

A 18. századra az ország területe felszabadult, immáron nem volt hadszíntér. Az erőskezű uralkodók egyre messzebbre nyújtózkodtak, s rendre nagyobb befolyást követeltek maguknak a helyi politikában, a mindennapokban. Ehhez pedig a közgyűlés hatalmát kellett megtépázni, s egyre nagyobb darabokat

* Heil Kristóf Mihály egyetemi tanársegéd, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, ORCID ID: 0000-0001-5334-7946

[1] Stipta István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására.* Budapest, 1995. Osiris Kiadó, 7. p.

[2] Bővebben lásd Pajkossy Gábor: *Az 1791/3-as közpolitikai bizottság javaslati: Az országgyűlés, a közigazgatás és a cenzúra rendezése.* Doktori disszertáció, 1978. ELTE BTK, kézirat

[3] Stipta 1995. 7. p.

csipkedni ki belőle saját emberük, a főispán részére. A fentebb idézett 18. századi nemesi „felébredést" elsősorban az udvar megváltozott politikája váltotta ki, hiszen a 16–17. században a megyék még viszonylagos szabadsággal alkottak szabályrendeleteket az élet számos szükségletére (jogira, gazdaságira stb.). Vármegyei statútumokkal pótolták a diéta ilyen jellegű működésének hiányát, normát hoztak adózásról, szökevényekről, az élelmiszerek áráról, az iparosok munkarendjéről és béréről vagy akár a járványok elleni védekezés mikéntjéről,[4] sőt még a káromkodás korlátozásáról is,[5] de a vármegye feladata volt hagyományosan a védelemmel kapcsolatos teendők megszervezése is: várépítés, közmunka, fuvarozás és a végvárak ellátása. A 16–17. században visszatérő és meghatározó téma volt a megyei gyűléseken a várak megerősítése, és az arra felhasználható ingyenes közmunka kérdése (Trencsén 1738, Bihar 1745).[6] Az országgyűlésre küldött követek választásáról és azok mozgásterét meghatározó utasításuk megfogalmazásáról 1593-tól rendelkeztek, 1599-ben már beszámoltatásuk körülményeit is meghatározták. Nyitra 1613-ban ezt kihasználva emelte fel hangját egyes törvények ellen, s eltörlésüket követelte.[7]

A szatmári békét követően azonban az abszolutista kormányzat mindent megtett a rendek és az egyház autonómiájának visszaszorításáért, így nem meglepő, hogy az új tennivalóként jelentkező feladatokat – úgymint tanügyi, tudományos vagy népjóléti tevékenységek meghatározását – magának vindikálta, kizárólagos uralkodói felségjogként tekintett ezekre, ahogy egyre több vármegyei (rendi) hatáskörre is (*reservata* és *communicata*).[8]

A 18. századtól a megyei nemesi közvélemény, mint egy öntudatára ébredő gyermek, aki erejét próbálgatva kezdi hallatni hangját, megszervezte önmagát, és politikai síkra lépett. A sérelmezett ügyekben feliratokat intéztek a királyhoz, megtagadták az általuk alkotmányellenesnek minősített törvények végrehajtását, sőt egyes esetekben szövetkeztek egymással.[9] A felvilágosult abszolutizmus előtti időkben a nem professzionális, azaz nem folyamatosan és nem is hivatásszerűen működő igazgatás többségében az adók kivetésével és beszedésével, a hadsereg ellátásával és felszerelésével foglalatoskodott, alig szánt energiát az ország népére. Ezzel szemben a felvilágosodott kormányzati

[4] Vesd össze Nékám Edit – Schneider Miklós (összeáll.): *„... úgy határozott a tekintetes vármegye..." Nógrád megyei statutumok a XVII–XVIII. századból.* Salgótarján, 1981. Nógrád Megyei Levéltár – Magyar Történelmi Társulat Nógrád megyei csoportja

[5] Lásd Heil Kristóf Mihály: Jogalkotással az istenkáromlás ellen. *Jog.történet*, 2022. 11. 21.

[6] Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Szerk.: Mezey Barna. Budapest, 2000. Osiris Kiadó, 222. p.; Degré Alajos: Megyei közgyűlések a XVI–XVII. századi török háborúk korában. In Mezey Barna (szerk.): *Degré Alajos: Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2004. Osiris Kiadó, 173. p.; Kolozsvári–Óvári 1890–1904. III. 363.; IV. IV/1. 781. p.

[7] Kolozsvári–Óvári 1890–1904. IV/1. 128. p.; Degré 2004. 173. p.

[8] Eckhart 2000. 222. p.

[9] Eckhart 2000. 223. p.

politika elsődleges célja az lett, hogy „gazdagabbá, műveltebbé, egészségesebbé váljanak az alattvalók, mert ha a »többség« anyagiakban és kultúrában állandóan gyarapodik, erősebb lesz maga az állam is".[10]

E célt, a közjót – *bonum commune, die Wohlfahrt der Menschen* – szolgálták Mária Teréziának, majd főképpen fiának, II. Józsefnek a termelés fellendítése érdekében kiadott rendeletei: az úrbérrendezés, az új mezőgazdasági és ipari kultúra kialakítása (úgymint egyes növények vagy iparágak meghonosítása, ezek érdekében diplomáciai kapcsolatfelvételek és tárgyalások kezdeményezése). II. József hamar arra a felismerésre jutott, hogy a hagyományos végrehajtási struktúrától, az évszázados módszerekkel dolgozó birtokos-nemesi tisztségviselőktől nem volt elvárható az új feladatok hatékony kivitelezése, ezért olyan új típusú vezetők és igazgatási dolgozók képzésébe kezdett, akik hivatalnokként élethivatásuknak tekintik munkájukat. A hatékonyságot, gyorsaságot és szakszerűséget szem előtt tartva nekilátott először a központi dikaszteriális szervek, majd a vármegyerendszer gyökeres átalakításához.[11]

1782-ben összevonta mind a cseh és osztrák, mind a magyar és erdélyi kancelláriát, majd három évvel később egyesítette a kamarát és a helytartótanácsot is. S bár megszervezte és a körülményekhez igazította a központi hivatalrendszert, azt is be kellett látnia, hogy amíg a nemesség tartja kézben az állami feladatokkal kapcsolatos helyi végrehajtói jogokat, addig nem remélheti reformjai hatékony beteljesülését. 1784-ben eldöntötte a fennálló igazgatási rendszer megszüntetését s ezzel párhuzamosan az önkormányzatok kiüresítése mellett az abszolutizmus hivatalainak kiépítését.[12] Elsőként tehát a vármegyét kellett megtörni és megreformálni. „Az alkotmánynak legnagyobb hibája, hogy mindent – legyen az közigazgatási, gazdasági vagy (nagy részben) igazságszolgáltatási kérdés – a közgyűlés tárgyal meg és az úgynevezett közösség (*Communitas)* minden dolgot megvizsgál, kritizál, mindenben fenntartásokkal él. Ha ez a helyzet továbbra is fennmaradna, nem lehetne belefogni a reformtevékenységbe, mert annak sikere egyik vagy másik biztos pillanatnyi hitelétől és ügyes viselkedésétől függene [...]."[13]

II. Józsefnek – a három horvátországi vármegyével együtt – több mint félszáz megyét, közel ennyi szabad királyi várost, két szabad kerületet és megannyi egyéb joghatóságot kellett irányítania, úgy, hogy azok mérete, fejlettsége merőben eltérő volt, sajátos viszonyaik és jogállásuk ellehetetlenítette az uniformizálást. Az uralkodó először kísérletet tett a kisebb megyék összevonására,

[10] Hajdu Lajos: *A közjó szolgálatában*. Budapest, 1983. Magvető Kiadó, 6. p.

[11] A megyei igazgatás helyzetéről II. József uralkodásának kezdetén lásd Hajdu Lajos: *II. József igazgatási reformjai Magyarországon*. Budapest, 1982. Akadémiai Kiadó

[12] Uo. 5–22. p.

[13] Idézet Hajdu 1983. 22. p.

majd 178[illegible] 76 a korábbi vármegyerendszer helyébe tíz kerületből álló új struktúrát [illegible] rát alakított ki – élén hozzá hű és tőle függő királyi kerületi biztosokkal. Többszint [illegible] zint működő hivatalrendszert vezetett be.[14] Nyílt támadást vezényelt a megyék e[illegible] ellen kezdeményezte a közigazgatás és az igazságszolgáltatás szétválasztását, [illegible] át, önkormányzatiságukat csorbítandó lépéseket rendelt el testületeik felszámol[illegible] olására, szigorú ellenőrzést vezetett be. Új magisztrátusi kinevezési formát go[illegible] gondolt ki, és átalakította az igazgatási struktúrát, egyes városokat és kiváltságol[illegible] gokat kerületeket betagolt a megyékbe, a kisebb vármegyéket összevonta.

A hatal[illegible] talomgyakorlás egy alapvetését azonban számításon kívül hagyta: minden refor[illegible] formának szüksége van társadalmi támogatottságra, márpedig a korabeli Magyaror[illegible] országon egyetlen politikai erő létezett: az a nemesség, amelyet épp magára ha[illegible] haragított. Megvetette a hagyományokat és a tradicionális intézményeket, újítása[illegible] tásait fentről indított – támogatók nélküli – revolúcióra tekintett, s konokul [illegible] kul hitt igában.[15] A megyék tiltakozó beadványai elárasztották az udvart. A me[illegible] megyék egy része, mint például Bars vármegye mértékletesen csupán a józsefi r[illegible] rendelkezések zavaraira hívta fel a figyelmet. „Az egyetértő lelkek között vis[illegible] visszhangtalanul asztanak" – fogalmaztak a megyei közigazgatás és igazságszolgáltatá[illegible] tás együttállásának szétválasztását kritizálva.[16]

Az éles[illegible] leselkedő veszélyeket megfogalmazó vármegyék az autonómiát sértő, választásokra, ny[illegible] nyilvánosságra és a levelezési jog korlátozásaira vonatkozó rendelkezéseket oppo[illegible] oppugnálták.[17] Zömmel a birtokos nemesek szavazati joga mellett érveltek, de érkezet[illegible] tek a városi magisztrátusokéhoz hasonlító titkos, fejenkénti (és nem közfe[illegible] közfelkiáltással történő) szavazás lebonyolítására is, illetve Zágráb külön emlékezte[illegible] tette az udvart, hogy országgyűlési ígéret volt a birtoktalanok politikai jogaina[illegible] inak visszaállítása.[18] Érkeztek előterjesztések a főispán megyei jelölésére vonatkozó [illegible] ózóan,[19] de jellemzőbb volt az adminisztrátori rendszer általános kritikája és [illegible] a és a *supremus comes* hatalmaskodásai és önkényeskedései elleni felszólalás, v[illegible] s, valamint a század második felében kialakult szokás elleni tiltakozás, azaz hogy [illegible] gy ne a főispán nevezze ki a megye jegyzőjét és adószedőit. Turóc és Árva mint [illegible] int említett megyék az összevonás ellen tiltakoztak.[20]

A felhá[illegible] háborodottak passzív ellenállása és lemondási hullámai elsodorták a helyismere[illegible] retlen rendelkező tapasztalt tisztségviselőket, s helyettük ún. *homo novus*ok kerü[illegible] rültek a megyei adminisztrációba, akiknek sokszor egyetlen „érdeme" német nyelvismeretük volt.[21] József elutasította az őt értő és a hazai körülményeket is jól ismerő, haladó felvilágosult reformerek javaslatait, pedig – a többek között Ürményi József, Pászthory Sándor, Széchényi Ferenc, Teleki Sámuel vagy Szentiványi Ferenc alkotta csoport – megvalósítható, az uralkodó és az ország érdekét is szolgáló tervekkel állt elő. Ellenezték a megyerendszer megszüntetését, de számos ponton javasolták az évszázados szisztéma megújítását. A közgyűlés tagjainak köre tekintetében (a megyei nemes családfőket hívták meg) és a gyűlések ügyrendjére is tettek hatékonyságot növelő javaslatokat, valamint hasonló célból a megye vezetői kezébe delegáltak volna egyes hatásköröket (utólagos beszámolási kötelezettséggel). Elutasították a törvények végrehajtásának mérlegelési jogát. Végül a minden észrevételt elutasító, türelmetlen és szemellenzős II. József reformjait a magyar nemesi mozgalom – és az azok nyomán felbátorodó birodalmi elégtelenség – elsöpörte, s pár héttel halála előtt, életművét mintegy megsemmisítve visszavonatták vele sok egyéb mellett a közigazgatási tárgyú rendeleteit is.[22]

*

Az új uralkodó, II. Lipót (II. József öccse, Péter Lipót néven korábban Toszkána nagyhercege) merőben más attitűddel kezdett el dolgozni. Néhány hónap alatt ravasz politikával kibékítette a magyar rendeket – miután kiegyezett a külső szövetségesnek számító porosz uralkodóval.[23] Az ország politikai élete felpezsdült. Az uralkodó összehívta a diétát, és az országot elárasztották a politikai röpiratok[24] – az ezek által megteremtett „másodlagos közvéleményt" II. Lipót is cselesen többször kihasználta közéleti céljai elérésére.[25] S bár a „nevezetes tollvonás" a józsefi lidérces álmot tovafújta, s – a kormányhivatalok megbénulásának is köszönhetően – a régi hatáskörükbe visszaállított megyék hatalmukat visszanyerték, mind az uralkodó, mind a nemesség tisztában volt azzal, hogy a *restitutio in integrum* már elképzelhetetlen: a megyerendszer reformokra szorul.[26]

[14] Bars, B[illegible] s, Bereg, Bihar, Nógrád, Szatmár, Tolna, Veszprém és Zala vármegyék.
[15] Rady, M[illegible] y, Magyarország a Habsburgok a világ urai. Budapest, 2023. Helikon Kiadó, 210. p.
[16] Idézet P[illegible] et Pajkossy 1978. 77. p.
[17] Lásd bő[illegible] bővebben Pajkossy Gábor: *Polgári átalakulás és nyilvánosság a magyar reformkorban*. Budapest, 19[illegible] 1980, MTA Történettudományi Intézet
[18] Pajkossy [illegible] 1978. 78. p.
[19] Nyitra, [illegible] ra, Nyitra és Turóc vármegyék.
[20] Árva, Sz[illegible] s, Szerém és Zágráb.
[21] Hajdu 1983. 27.
[22] Lásd Benda Kálmán: Európa és a Habsburg-birodalom II. József halálakor. In Mérei Gyula (főszerk.): *Magyarország története tíz kötetben 1790–1848*. Budapest, 1980. Akadémiai Kiadó, 29–36. p.; Benda Kálmán: A magyar nemesi mozgalom 1790-ben. *Történelmi Szemle*, 1974. 1–2. sz. 183–210. p.; illetve Benda Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*. Budapest, 1978. Gondolat Kiadó
[23] Benda 1978. 88. p.
[24] Lásd Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Budapest, 1888. Franklin-Társulat
[25] Benda 1974. 202–204. p.
[26] A rendeletek visszavonásáról bővebben lásd Barta János, ifj.: *A nevezetes tollvonás*. Budapest, 1978, Akadémiai Kiadó

Végül az országgyűlés kilenc országos *rendszeres bizottság* felállításáról döntött (1791:67. tc.), amelyek feladatul kapták – a soron következő diéta munkáját segítve –, hogy készítsenek elő törvénytervezeteket. A törvénycikkben elsőként nevesített közpolitikai *(publico-politicum)* bizottság hatáskörébe került a vármegyék megreformálásának ügye: „A vármegyék rendezése, a hol fölveendő lesz az örökös főispánok kérdése."[27] A tc. ugyancsak nevesítette a deputáció tagjait, és elnöknek Sándor Lipót nádort jelölte meg. A bizottsági tagok között találjuk gróf Batthyány József esztergomi érseket, gróf Zichy Károly országbírót, Ürményi József személynököt, gróf Forgách Miklós nyitrai főispánt, a főrendi tábla képviseletében Csanád és Máramaros vármegyék főispánjait, Prónay Lászlót és Haller Józsefet, valamint az alsótáblárol mások mellett Ócsai Balogh Péter nógrádi és Almásy Ignác hevesi követet, valamint Prileszky Károlyt, Trencsén vármegye alispánját is. A deputáció jegyzője – szokás szerint – egy ítélőmester, Aczél István lett.[28]

A munka megkezdése előtt a bizottság tisztázta a munka menetét, miszerint megegyeztek, hogy a feladatot zártan kezelik, külső segítséget nem kérnek, s az iratokat sem ismertetik meg másokkal. Alapvetésként rögzítették azt is, hogy javaslatuk nem egy új rendszer kidolgozását célozza, „az alkotmány ugyanis jó".[29] A vármegyékkel kapcsolatos első vázlatok elkészítését Prileszky Károlyra[30] szignálták, aki visszatérve az évszázados rendhez, kulcskérdésnek a közigazgatás és az igazságszolgáltatás egységét és az igazgatás nyilvánosságát jelölte meg. A bizottság támogatta előbbiben a kirendelt előterjesztőt, s elhatározta, hogy a megyei igazgatás feladatait külön elaborátumban foglalja össze.[31]

A Montesquieu államelméletét[32] is felhasználó Prileszky szerint „az alkotmány talpköve az, hogy a fejedelem a törvényhozó hatalmat az országgyűlésen összegyűlt országlakosokkal együtt, a végrehajtó hatalmat pedig nem másként, mint az ország joghatóságai és magisztrátusai útján gyakorolja; ez a két főhatalom gyakorlása által a fejedelem és a nép között létrehozott kötelék teszi a magyar alkotmányt, amely magában is gyönyörű, és a fejedelemnek egyfelől hatalmat, a népnek másfelől szabadságot ad. A magyar népet törvényei alapján

[27] 1791:67. tc. a közpolitikai és birósági ügyeknek s más tárgyaknak, melyek az országgyülésen nem voltak bevégezhetők, rendszeres kidolgozására bizottságok rendeltetnek és megbizottak neveztetnek ki. Továbbá a közpolitikai bizottság létrejöttének körülményeiről lásd Pajkossy 1978. 8–20. p.

[28] Uo. 32–35. p.

[29] *Opus excelsae deputationis regnicolaris in pubblico-politico quoad objecta articulo 67. anni 1791. Posoni, 1826.*; Idézi Pajkossy Uo. 35. p.

[30] Prileszky Károly (1756–1818) hétszemélyes tábla bírája (1805 után), majd alnádor (1807). 1790-ben Trancsén vármegye másod-, majd egy évvel később első alispánja, majd az 1792., 1796., 1802. és 1805. évi országgyűlések trencséni követe.

[31] Uo. 34–36. p.

[32] Montesquieu: *A törvények szelleméről*. Budapest, 2000. Osiris Kiadó – Attraktor Kft.

kormányozza a király, és a törvényeket azok hajtják végre, akik részesülnek a törvényhozó hatalomban. […] a magyar alkotmány *szemefénye* [kiemelés H. K. M.] a megyék arra irányuló tevékenysége, hogy a végrehajtó hatalmat ne a törvényhozó hatalom jogkörének sérelmével gyakorolják."[33]

Végül Prileszky terjedelmes – a nádor kérésére megyei statútumukkal, projektumokkal, főispáni parancsokkal és egyéb iratokkal kiegészített – anyagát egy hétfős albizottság átdolgozta és lerövidítette. Az elkészült tervezet nyelvezetét Bécs kényes ízléséhez csiszolták. A *megye* – fogalma szerint – „az ország körülhatárolt része, amely az alkotmány alapján területén politikai, igazságszolgáltatási, és bűnügyi joghatósággal bír, melyet köz- és kisgyűlésen, továbbá ítélőszékén gyakorol".[34] Az ügyvitel tekintetében a *nyilvánosság* elvét és a *szólásszabadság* jelentőségét hangsúlyozták.[35]

A 16. századra a nemesi vármegye „teljessé vált" önkormányzatának[36] legfontosabb szerve a *közgyűlés* lett, amelyen minden, a megyében birtokkal rendelkező nemes megjelenhetett, sőt a 17. századig bírság járt a fórumot elmulasztóknak. A főispán vagy az alispán hívhatta össze, és ők elnököltek rajta. Ülései nyilvánosak voltak, határozatait jegyzőkönyvbe foglalták (a 16. századtól a megyei törvényszékek ítéleteit is belefoglalták). Szükségképpeni rendszerességgel – általában egy-két havonta – ülésezett, s itt döntöttek minden megyei közügyről. A 17. századtól számos statútum rendelte el az alispán és a főispán részvételét vagy legalább, hogy az előbbi hívja össze a megye nemességét (Nyitra 1726, Pest 1733, Szepes 1747).[37] Ugocsa 1726-ban már régi szokásként említi a főispán ezen jogát.[38]

Az albizottság rögzítette a fő- és alispán elnökletével a főpapok, zászlósok, mágnások és nemesek által a közigazgatási joghatóságot gyakorló *congregatio* létének érinthetetlenségét, és hogy a közgyűlést mint legfőbb döntéshozó szervet legalább kéthavonta, de szükség esetén hamarabb is kötelező összehívni, s annak időpontját, amennyiben lehetséges, már a megelőzőn ki kell hirdetni, illetve ha erre nincs mód, akkor tizenöt nappal korábban ki kell küldeni a meghívókat.[39]

[33] Idézi Pajkossy 1978. 79. p. A kormányzati kritikák „a felségjogok éber őreként" természetesen visszautasították a felvetést, és hangsúlyozták, hogy a végrehajtó hatalom oszthatatlanul a királyé – a szerző megjegyzése.

[34] *Elaboratum circa coordinationen comitatum per exmissam sub-deputationen.* I. 1–2. § Idézi Pajkossy 1978. 79. p.

[35] *Elaboratum…* I. 3. §

[36] Degré 2004. 163. p.

[37] Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen (összeáll.): *Magyar Törvényhatóságok Jogszabályainak Gyűjteménye (Corpus Statutorum Hungariae). I–V. kötet.* Budapest, 1890–1904. II/1. 58; IV/1. 140, 765. p.; 2004. Degré 2004. 164. p.

[38] Degré 2004. 164. p.

[39] *Elaboratum…* I. 4. §

A *kisgyűlés* – lényegében a kibővített tisztikar értekezlete – döntéseit is a közgyűlésnek kellett elfogadnia.[40] A közgyűlésen olvasták fel a király és a kormányszékek rendeleteit, valamint a diétán elfogadott és az uralkodó által szentesített törvényeket, itt hirdették ki a nemességadományozásokat.[41] Amennyiben a megye törvénytelennek ítélte a végrehajtandó normát, úgy megtagadhatta annak foganatosítását (1545:33. tc.).[42] A török idők alatt a rossz (és veszélyes) közlekedés, a harcok megakadályozták a központi kormányzat helybeni erősödését.

Az albizottság a közgyűlés hatáskörébe tartozó ügyek általános meghatározásával tehermentesíteni kívánta a megyei legfőbb döntéshozó szervet, s a kisebb jelentőségű vagy akár egyedi eseteket a fő-, illetve az alispán jogkörébe kívánta utalni.[43] A tervezet szerint a közgyűlés hatáskörébe tartozna: „*a/* a királyi rendeletek és helytartótanácsi leiratok kihirdetése; *b/* országgyűlési követválasztás; *c/* a törvények kihirdetése; *d/* a megyei tisztikar megválasztása; *e/* a főispánok beiktatása; *f/* a tisztviselők hivatalos iratainak évenkénti átvétele; *g/* közterhek felosztása és helyesbítése; *h/* utalványozás a házi-pénztár terhére; *i/* a pénztári számadások vizsgálatáról és a computusról történő jelentés; *k/* címereslevelek kihirdetése; *l/* nemességigazolás; *m/* eljárás indítása büntetett elkövető vagy közhatározatokat meg nem tartó nemesek ellen; *n/* kötelezvények betáblázása; *o/* jogvédelemért benyújtott óvás és ellenóvás beterjesztése; *p/* árszabályozás; *q/* tizedek bérbevétele; *r/* az árvaügy fölötti ellenőrzés; *s/* kiküldött bizottságok és tisztségviselők jelentéstétele; *t/* a kisgyűlések határozatainak jóváhagyása; *u/* jelentés a fő- és alispán vizitációjáról."[44]

A közgyűlés szerteágazó jellegű feladatai sok esetben aránytalanságokhoz vezethettek az ügyvitel szempontjából, mivel nem volt szabályozva az eltérő témák közötti sorrendiség. Üdítő példa Máramaros ahol 1650-ben statútumba foglalták a *közgyűlési napirend*ek általános sorrendjének meghatározását,[45] eszerint 1. a fejedelemtől érkezett parancsokkal kellett kezdeni; majd következhettek 2. az egyéb, az egész megyét érintő közügyek, az idegenből érkezett levelek közzététele, és azokra adott válaszok; 3. a megyére fellebbezettek perei; 4. nemesemberek ellen indított tiszti (hivatalbeli) perek; 5. magánkérelmek és panaszok, végezetül 6. protestációk és más, magánszemélyek által

[40] Eckhart 2000. 223. p.

[41] Homoki-Nagy Mária: *A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig*. Szeged, 2010. JatePress, 19. p.

[42] Stipta István: Az Aranybulla ellenállási záradéka és a nemesi vármegyék rendeletfélretételi (vis inertiae) jogosultsága. In Mezey Barna (szerk.): *Az Aranybulla a joghistóriában*. Budapest, 2022. Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 155–194. p.

[43] *Elaboratum*... I. 5–6. §

[44] *Elaboratum*... I. 7–10., 14–15. és 17. §; Pajkossy 1978. 81. p. (Kiemelés tőlem.)

[45] Kolozsvári–Óvári 1890–1904. III. 115–116. p.

jegyzőkönyvezni kért ügyek,[46] azaz a közügyektől haladtak a magánjellegű kívánalmak irányába. Az albizottság nem tett hasonló javaslatot, pedig a közgyűlési jegyzőkönyveket vizsgálva szembetűnő, hogy sok esetben a magánérdek beelőzte a közérdeket, aminek következtében akár megoldatlanok is maradhattak a megyei közösség számára jelentős ügyek.

A tisztségviselők választása mindig kiemelt jelentőséggel bírt a megye életében. A megválasztottak a 16. századtól rendes fizetést *(salarium)* kaptak, azaz többé nem *ex nobile officio* látták el feladatukat. Ennek összege koronként és megyénként eltérő volt, és jellemzően az alapjövedelmen túl magában foglalta az útipénzt és a percselekmények után fizetett taksákból a közgyűlés által megszavazott jutalmakat is.[47]

A vármegye tisztikarát alkotta a – királyt képviselő – főispán vezetése alatt az *alispán,* aki a megyei bíróság elnöke volt. 1729 előtt akár kettő is lehetett megyénként, majd azzal egy időben, hogy a diéta az alispánok számát vármegyénként egyre korlátozta, megadta a helyettes(ek) állításának lehetőségét, a másodalispán *(substitutus vicecomes, subvicecomes)* hatáskörének megállapítását a megye kezében hagyva. A másodalispánt nem az alispán nevezte ki, hanem őt is a közgyűlés választotta meg, ami azt is jelentette, hogy nem volt az alispán alárendeltje. A polgári és büntetőügyek tárgyalásának elválasztása óta a polgári *sedrián* jellemzően az alispán, a büntetőn pedig a másodalispán járt el. *Szolgabírák* látták el az egyéb igazságszolgáltatási és közigazgatási feladatukat, számuk megyénként változott, őket segítették az ülnökök *(iurassorok)*. Ugyancsak a megyéhez tartoztak még többek között a jegyzők *(notarius)*, a *táblai ülnök*ök és főadószedő *(perceptor generlais)* is.[48]

Az albizottság a tisztújító széken szavazati jogot „minden olyan nemesnek adott volna, akiknek a vármegye területén van birtokuk, illetve lakóhelyük, továbbá a káptalanok, szabad királyi városok és a tanulmányi alap javai is, a földesúri tisztviselők viszont csak távollévő uruk megbízottjaként szavazhattak volna".[49] Prileszky tervezetében a birtokot érintő szavazásokból kizárta volna a birtoktalanokat, és a tisztségviselők választásán is csak töredékszavazatot adott volna nekik.[50]

Az albizottság véleménye szerint a vitás esetekben fejenkénti szavazás bevezetése lett volna célszerű, mivelhogy a választás a fennálló szokások szerint közfelkiáltással *(acclamatio)* történt, mégpedig az első helyen jelölt javára. (S

[46] Degré 2004. 174. p.

[47] Eckhart 2000. 224. p

[48] Uo. 225. p. Bővebben lásd Osváth Gyula: A *vármegyei autonómia kifejeződése és a vármegyei tisztségviselők jogállása 1848-ig*. Rimaszombat, 1912.

[49] Pajkossy 1978. 81. p.

[50] Uo. 81–82. p.

új ember is csak akkor kerülhetett a listára, ha az addigi már kiöregedett, vagy önszántából kérte mellőzését.)[51]

Az albizottság a „jogbiztonság" talaján állva kezdeményezte, hogy a megyei határozatokat megszegő és hivatalukkal visszaélő tisztségviselőket büntessék meg, s a főispán a jövőben is függessze fel őket a következő gyűlésig.[52] A megyei határozatok udvar felé történő felterjesztésének gyakorlatát fenn kívánták tartani.[53] Kiálltak a megye politikai jogosítványai[54] mellett is, különös tekintettel a tiltakozási és levelezési jogokra.[55]

A tervezet II. fejezete a főispánt el kívánta tiltani egyéb tisztségek viselésétől. A tisztségviselők választását három- – Prileszky szerint hat- – évente kell megtartani, míg a főispáné a jelöltállítás joga. Prileszky tervezete még – kisebb tisztségek, úgymint a csendbiztos *(commissarius)* vagy a pénztárnok esetén – a nem nemesek megválaszthatóságát is felvetette (egyes dél-alföldi megyék mintájára), de ezt az albizottság elvette, s úgy döntött, hogy csak a – magyarul és latinul beszélő – nemeseket veszik számításba, de birtokhoz nem kötötte volna a választhatóságot.[56]

A javaslat IV. része foglalkozott az apparátus állományával és fizetésével. Itt a kulcskérdés, amit a megyéknek szem előtt kellett tartaniuk, a tisztségviselői fizetések növelése volt, amellett hogy a kormányzat a jobbágyság háziadó-terheinek csökkentése mellett volt elkötelezve. A tervezet a járások kiigazításában és a munkaerő arányosabb elosztásában látta a megoldást. A plánum itt kitért a megyei levéltárak fenntartására és a nemességigazolásokra is.

Végül a bizottság az albizottsági tervezetet négy ülésen tárgyalta, s kisebb kiigazításokkal el is fogadta. Az ügyintézés gyorsasága és hatékonyságának növelése érdekében bővítette a főispáni hatásköröket, továbbá a közgyűlés utólagos jóváhagyásával kötve, de a kisgyűléshez rendelte a napi igazgatási teendőket, sőt egyes – rendészeti és katonai ügyek esetén azonnali kifizetést igénylő – esetekben a főispán mandátuma még tovább bővült. Elvetették a *supremus comes*t egyéb hivatalok viselésében korlátozó tervezetet, viszont elő kívánták írni, hogy évente legalább két alkalommal jelenjen meg a vármegyében (a főispánok jellemzően birtokaikon, sok esetben Bécsben éltek). Javasolták az örökös főispánság eltörlését.[57]

[51] Eckhart 2000. 224. p

[52] *Elaboratum...* I. 16. § Pajkossy 1978. 82. p.

[53] Uo. 18. §

[54] Bővebben lásd Stipta1995. 9–10. p.

[55] *Elaboratum...* I. 19. §; Pajkossy 1978. 82. p.

[56] Pajkossy 1978. 82. p.

[57] Bővebben az örökös főispánság intézményéről lásd Hajnik Imre: *Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben.* Budapest, 1888. Magyar Tudományos Akadémia. A kérdésben a megyék megosztottságáról lásd Pajkossy 1978. 84–85. p.

A tisztújítások tekintetében a tervezet hatévente minden pozíciót újraválasztani rendelt, az aljegyző kivételével azt is megengedve a főispánnak, hogy a korábbi hivatalnokot „méltatlannak" tartva ne jelölje újabb ciklusra. Bizonyos, nem a nemesek feletti joghatóságot gyakorló pozíciókra nem nemesek számára is lehetőséget kívánt adni a bizottsági tervezet. (Tudva, hogy úgyis csak azokban a megyékben lehet esélyük a nem nemeseknek, ahol alkalmas nemes jelentkező nincs is – ahogy ez korábbi gyakorlatban is már fel-felütötte a fejét.) Eszerint adószedői, számvevői, ügyészi és biztosi tisztségek nyíltak volna meg a nem nemesek előtt. Az alispánt, a szolgabírókat és jegyzőt fejenkénti szavazásra javasolták, a többi esetben csupán kétséges voksok eredményeit ismételték volna meg és számolták volna át a szavazatokat.

A kisebb megyék kiigazítására, egyesítésére tett albizottsági javaslatot elfogadták azzal, hogy a járások rendezésére, a tisztikar létszámára és fizetésére vonatkozó javaslattételt a megyékhez kívánták utalni.[58]

*

Összességében elmondható, hogy a központi bizottság a megyék ügyében végül tartotta magát az elveihez, és a nemesi vármegye évszázados jellegén nem változtatott. Az operátum szerint a megye megtartotta volna mind a központi kormányzattal szembeni önállóságát, mind a nem kiváltságos rétegek feletti primátusát azzal, hogy továbbra is őrizte (visszanyerte) a közigazgatás és az igazságszolgáltatás egységét. Igaz, a javaslat már tett gesztusokat a nem nemesek felé is. Nem vállalta fel a közgyűlés és a tisztikar, valamint a főispán közötti hatalommegosztás újraszabását, de a mindennapi ügymenetet gyorsító kisebb ügyviteli szempontból fontos kiigazításokat javasolt.

Végül az 1791:67. tc. által kirendelt kilenc bizottság bár 1793-ra (a jogügyi 1795-re) elkészült a rábízott munkával, azonban szinte egyik operátum sem került az országgyűlés(ek) napirendjére egészen az 1825–1827. évi diétáig, ahol döntés született azok felújításáról, egy új bizottság felállításáról. Ezt követően a törvényhatóságok is nyilvános vitát folytathattak a két országos törvénytervezet-csomagról, mely viták remek kiindulási alapot biztosítottak a reformországgyűlésekhez.

[58] Pajkossy 1978. 86. p.

Kádár Éva*

A SZOVJET ANTISZEMITIZMUS SZEREPE A MAGYARORSZÁGI „CIONISTA PERBEN"

Bevezetés[1]

Tanulmányom célja, hogy feltárja a magyarországi cionista per, ezen belül a Péter Gábor-ügy történelmi-politikai hátterét, külpolitikai okait. Ennek során egyrészt arra igyekszem választ kapni a szovjetunióbeli antiszemitizmus és cionizmusellenesség kialakulását, fejlődését elemző szakirodalom segítségével, hogy ezek az ideológiák milyen hatást gyakoroltak a Szovjetunió kül- és nemzetiségpolitikájára. Elemzésem végül arra irányul, hogy bemutassam, a szovjet antiszemitizmus, valamint a magyar állami szuverenitás hiánya, a magyar igazságszolgáltatás szovjetizálása, politikai célok szolgálatába állítása hogyan vezetett a magyarországi koncepciós cionista perhez, és ezen belül kutatásom témájához, a Péter Gábor-ügyhöz.[2]

Antiszemitizmus és cionizmusellenesség a Szovjetunióban

A zsidóság helyzete a cári birodalomban

A szovjet antiszemitizmus gyökerei az orosz cárizmus időszakáig nyúlnak vissza. Ennek egyik kiváltó oka az volt, hogy a 19. századi Oroszországban – a nyugat- és közép-európai országokkal ellentétben – nem alakult ki sem számottevő

* Kádár Éva PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, ORCID ID: 0000-0002-7278-150X

[1] Tanulmányom a következő cikkem felhasználásával készült: KÁDÁR Éva: A magyarországi „cionista-per" külpolitikai okai – A szovjet birodalmi eszme és antiszemitizmus szerepe a magyarországi „cionista-perben". *Themis*, 2024./május, 44–70. p. doi: 10.55052/themis.2024.2.44

[2] A cionista perről lásd NOVÁK Attila: *Ideológia és önazonosság. Az 1953-as budapesti cionista per*. Budapest, 2020. Nemzeti Emlékezet Bizottsága

polgárság, sem pedig erős liberális eszme, ez az ideológia nem vált jelentős politikai erővé, ami hátráltatta a zsidók emancipációját.[3] Emellett a zsidók hátrányos helyzetét erősítette nagyfokú szegénységük. Többségük szakképzetlen, rossz lakhatási körülmények között élő, egyszerű szolgáltatásokat nyújtó munkaerőt jelentett csupán, tőkét nem tudott felhalmozni. Így ők a nyugat-európai zsidósággal szemben nem tölthették be a birodalomban a nemzeti vagyon gyarapítójának szerepét, hanem csak problémát, terhet jelentettek a cári udvar számára.[4] Az Orosz Birodalomban Európához képest később, az 1880-as évektől bontakozott ki az antiszemitizmus, amelyet elősegített a zsidóságnak Nyugat-Európából való jelentős méretű kiszorítása. Ezek a kivándorló tömegek ugyanis főképp Oroszországban és az Osztrák–Magyar Monarchiában találtak új hazát. A zsidóellenes hangulat szításában az Orosz Pravoszláv Egyház is tevékenyen közreműködött.[5] Az orosz nemzettudat a Napóleon elleni győztes háborút követően erősödött meg, illetve vált két részre: a nyugatos, és a saját, orosz út híveire. Az utóbbi eszme követői – akik közé Dosztojevszkij is tartozott – az orosz nép messianisztikus elhivatottságát, különlegességét hangsúlyozták. Így ők az idegenséget, másságot számukra megtestesítő zsidóságra, a „választott népre" valamiféle riválisként tekintettek.[6] A cári udvar a zsidók számára az Orosz Birodalom nyugati sávjában jelölt ki letelepedési övezetet, amely egy hatalmas kiterjedésű, potenciális gettóként is felfogható. Ezt a területet kizárólag azok a zsidók hagyhatták el, akikre a birodalom belső területén jogászként, orvosként vagy pénzügyi szakemberként szükség volt.[7] Az 1880-as évektől kezdve a birodalom területén egyre gyakrabban fordultak elő pogromok, amelyek elől zsidók tömegei menekültek ki az Egyesült Államokba. Ezek ideológiai mozgatórugóit az orosz történelem korábbi évszázadaiban gyökerező idegengyűlöletben, elzárkózásban találhatjuk meg. A történészek máig nem jutottak közös nevezőre abban a kérdésben, hogy ezek a zsidóellenes atrocitások mindegyike csupán az orosz nép önhatalmú antiszemita megnyilvánulása volt-e. Abban viszont konszenzus alakult ki a történettudományban, hogy legtöbbjüket a cári udvar felsőbb köreiből vagy egyenesen a csúcsáról kezdeményezték, mivel az uralkodó és hívei a felforgató, forradalmi eszmék terjesztőit látták a zsidókban.[8]

[3] GEREBEN Ágnes: *Antiszemitizmus a Szovjetunióban*. Budapest, 2000. PolgArt Könyvkiadó, 34–35. p.

[4] GEREBEN 2000. 35–36. p.

[5] KRAUSZ Tamás: *Antiszemitizmus – holokauszt – államszocializmus*. Budapest, 2004. Nemzeti Tankönyvkiadó, 10–11. p.

[6] GEREBEN 2000. 37. p.

[7] KRAUSZ 2004. 13–14. p.

[8] GEREBEN 2000. 45. p.

Az 1917-es forradalom – a zsidó emancipáció reménye

Az 1917-es forradalom ideje alatt olyan mértékben felerősödött a zsidóság iránti gyűlölet, hogy az már tömeges gyilkosságokba torkollott. Az oroszországi zsidók legtöbbje úgy látta, hogy életben maradásának egyetlen esélye az, ha csatlakozik a bolsevikokhoz, ami magyarázatot ad a zsidóság nagyarányú részvételére a forradalmi eseményekben. A zsidók írástudása az új kormány számára pótolhatatlan értéknek bizonyult, ami az apparátusban való részvételük rendkívül magas arányát eredményezte. Így a szovjetunióbeli zsidóság egyenjogúságáért magas árat fizetett: le kellett mondaniuk kultúrájukról és vallásukról, és be kellett olvadniuk az uniformizált szovjet társadalomba.[9] A Szovjetunió 1922-es létrejöttét követően a pártvezetés az állam többi nemzetiségi törekvéséhez hasonlóan elutasítóan viszonyult a zsidó mozgalmakhoz is. 1924-ben pedig felszámolták a zsidóság képviseletét a nemzetiségi népbiztosságon belül.[10]

Az antiszemitizmus újjáéledése az 1920-as években

Az 1920-as években a szovjet vezetés mezőgazdasági kolóniákat igyekezett létesíteni a zsidók asszimilációja, az újra feléledt antiszemitizmus megfékezése céljából. Ezzel a jó szándékú kísérlettel kívánták felszámolni a zsidóság földtől való elszakítottságának évszázados orosz hagyományát. Kezdetben Sztálin is támogatta azt a megoldást, amely szerint a jó minőségű földdel és a kedvező éghajlattal rendelkező Krím adjon otthont a zsidó gazdálkodóknak. Ennek a tervnek a megvalósulását azonban Szmirnov mezőgazdasági népbiztos megakadályozta az etnikai konfliktusoktól való félelmében,[11] mivel a zsidók ingyenes földhöz jutásának híre antiszemita hullámot váltott ki.[12] Ezt követően a szovjet vezetés új hazát keresett a zsidó telepesek részére, amelyet a Kínával határos távol-keleti Bira és Bidzsán folyó partján elterülő, mocsaras területen találta meg. Húszezer zsidó indult útnak azzal a céllal az 1920-as évek második felében, hogy itt letelepedve nemzeti létét megélhesse mezőgazdasági munkát végezve. Itt hivatalosan 1934-ben jött létre a Zsidó Autonóm Körzet. Sztálin és kormánya stratégiai okokból választotta ezt a korábban lakatlan, Kínával határos területet, amelyre a gazdálkodás céljára kevéssé alkalmas, szélsőséges időjárási viszonyok voltak jellemzőek. Ezért az új telepesek rövid idő alatt

[9] Krausz 2004. 17. p.
[10] Gereben 2000. 83. p.
[11] Gereben 2000. 90. p.
[12] Krausz 2004. 31. p.

szembesülhettek azzal, hogy fel kell adniuk az autonómiáról, nemzeti identitásuk megőrzéséről szőtt álmaikat.[13]

Az 1920-as évek második felében egy antiszemita hullám söpört végig a Szovjetunión, amely elsősorban a nagyvárosokban, azokon belül is a gyárakban jelentkezett, különösen az első generációs munkásság körében, akik számára idegen volt az új, városi környezet, és az embertelen életkörülmények is megviselték őket.[14] Ebben az évtizedben egymás után érkeztek Sztálinhoz azok a szigorúan titkos belügyi jelentések, amelyek az antiszemita atrocitások megszaporodásáról tanúskodtak a különböző lakossági csoportokban. Ennek az egyik oka az volt, hogy az egyes tagköztársaságok helyi, nemzetiségi vezetői és a moszkvai központ zsidó pártfunkcionáriusai között feszültség keletkezett, mivel az utóbbiakban a sztálini apparátus meghosszabbított karját látták.[15]

A nagyorosz nacionalizmus felerősödése a szovjet–német paktum idején

A Szovjetunióban az 1930-as években a kommunista, internacionalista ideológia fokozatosan háttérbe szorult, és ahogy Sztálin konszolidálta személyi hatalmát, egyre inkább a nagyorosz nacionalizmusra támaszkodott. Hivatalosan, a nyilvánosság előtt azonban még az internacionalizmus, a faji megkülönböztetés szigorú tilalmát hirdette, megszegőit halálbüntetéssel fenyegette,[16] azonban a valóságban az antiszemitizmus a szovjet vezetőtől soha nem volt idegen. A Szovjetunió bel- és külpolitikai helyzete, főképp a német nemzetiszocializmussal való szembenállás azonban akkor még lehetetlenné tette az antiszemitizmus nyílt propagálását.[17] Sztálin már 1934-től kereste a nemzetiszocialista Németországgal való szövetkezés lehetőségét, mivel rokonszenves volt számára Hitler államának Nyugat-ellenes beállítottsága, a náci diktatúra államszerkezete, és az a mód, ahogy a német vezér leszámolt politikai ellenfeleivel.[18] Litvinov külügyi népbiztos arról tájékoztatta Sztálint egy 1936.

[13] Nyilas Gergely: Birobidzsán – száműzetés az új hazába. *Népszabadság Online (nol.hu)*, 2010. augusztus 14. A Népszabadság Online megszűnése óta a cikk itt található: https://mazsihisz.hu/hirek-a-zsido-vilagbol/hirek-lapszemle/birobidzsan-szamuzetes-az-uj-hazaba Utolsó letöltés: 2024. 11. 21.
[14] Gereben 2000. 95. p.
[15] Krausz 2004. 31–32. p.
[16] Pécsi Tibor: Sztálin befejezte volna, amit Hitler elkezdett – Egy modern Hámán halála. *Hetek Online (hetek.hu)*, 2013. március 7. Elérhető: https://www.hetek.hu/hatter/201303/sztalin_befejezte_volna_amit_hitler_elkezdett Utolsó letöltés: 2024.11.21.
[17] Madievski, Samson: Nagyorosz nacionalizmus és antiszemitizmus. *História*, 2000. 2. sz. 28–30. p.
[18] Gereben 2000. 129–130. p.

december 20-án írt titkos feljegyzésében, hogy Göring egy németekhez közel álló angol újságírónak azt mondta: „Az orosz hadsereg folyton azt javasolja, hogy ássuk el ideológiai ellentéteinket, és osszuk fel a világot a nácizmus és a bolsevizmus között."[19] A Molotov–Ribbentrop-paktum megkötése után a szovjet kormányhivatalokból, főként az idegen országokkal kapcsolatban álló népbiztosságokból, a kikötők, repülőterek, vasútállomások vezetéséből, a Vörös Hadsereg parancsnoki állományából és az NKVD vezérkarából eltávolították a zsidó származásúakat.[20]

Koncepciós perek a „nehéz csalódás" éveiben

1945 után az Egyesült Államokkal való fokozódó szembefordulás, valamint a diktatúra kiépülésének folyamán évről évre erősödött a szovjetunióbeli zsidók hátrányos megkülönböztetése és üldözése.[21] A II. világháborút követő évek a „nehéz csalódás" időszakát jelentették a szövetségesek győzelme miatt reményteli zsidóság számára. Egymást követték ugyanis a zsidóellenes intézkedések a sztálini birodalomban: a „kozmopoliták" elleni támadás, a tudomány, a művészet, a sajtó vezető pozícióinak elvesztése, a Zsidó Antifasiszta Bizottság elleni koncepciós per, valamint a zsidó orvosper.[22]

Korábban, a II. világháború éveiben Sztálin parancsára jött létre, és a kezdetektől az NKVD ellenőrzése alatt működött a Zsidó Antifasiszta Bizottság (ZSAB), amelynek 1941-től a híres moszkvai jiddis nyelvű színház igazgatója, Szolomon Mihoelsz volt az elnöke. A szervezet keretében zsidó értelmiségiek fejtettek ki széles körű náciellenes propagandatevékenységet, lelkesítve ezzel az ellenállást, például a neves regényíró, Ilja Ehrenburg is. Sztálin ugyanis felismerte a zsidó értelmiségben rejlő ezzel kapcsolatos lehetőséget.[23] Fő célkitűzése azonban azt volt, hogy a szervezet anyagi és szellemi támogatókat találjon Nyugaton a Szovjetunió számára az ottani zsidók, illetve a hozzájuk közel állók körében. 1945 után a bizottság eredeti funkciója megváltozott, és a zsidó közösség érdekképviseleti szervévé vált. Ekkor fontos szerepet kapott a zsidóság holokausztot túlélt részének támogatásában, identitásuk, kultúrájuk megőrzésében, intézményeik újjászervezésében, amelyre különösen szükség

[19] Gereben 2000. 131. p.
[20] Gereben 2000. 141. p.
[21] Madievski 2000. 28–30. p.
[22] Szolzsenyicin, Alekszandr: *Együtt II. – Oroszok és zsidók a Szovjetunióban*. Budapest, 2005. Allprint Kiadó, 387. p.
[23] Pécsi 2013. Elérhető: https://www.hetek.hu/hatter/201303/sztalin_befejezte_volna_amit_hitler_elkezdett Utolsó letöltés: 2024. 11. 25.

volt a zsidósággal szemben egyre ellenségesebbé váló légkörben.[24] A lakosság körében ugyanis egyre érezhetőbb volt a „hétköznapi antiszemitizmus", amelyet ebben az időszakban a zsidó állampolgárok részére az Egyesült Államokból küldött segélyekkel szembeni irigység is szított. Gyakorivá vált a zsidóknak szánt adományok megdézsmálása, a javak eltulajdonítása is, amelyek miatt a ZSAB hiába fordult segítségért a Kremlhez.[25]

A zsidóság megítélése még rosszabb lett Churchill 1946. március 5-i fultoni beszéde után, mivel Sztálin ezt követően a zsidóságot a birodalmat belülről fenyegető veszélyforrásnak tekintette, ugyanis ez a társadalmi csoport a korábbi tömeges kivándorlás eredményeképpen kiterjedt rokonsággal, kapcsolatokkal rendelkezett az ellenséges Nyugaton, emellett az európai, nyugati értékek híve volt.[26]

A lakosság körében növekvő antiszemitizmus elleni megoldásként a ZSAB azzal a javaslattal állt elő, hogy egy zsidó autonóm köztársaságot alapíthassanak a Krímben.[27] Ez a meg nem valósult ötlet elültette a gyanakvást Sztálin elméjében arra vonatkozóan, hogy ez a terv nem más, mint a zsidók összeesküvése, amelynek a célja a Krím átjátszása által hídfőállást létesíteni a nyugati hatalmaknak a Szovjetunió ellen.[28] Emellett tanúvallomások gyűjtésével is foglalkoztak, amelyeknek a célja a zsidók ellen elkövetett tömeggyilkosságok bizonyítékainak dokumentálása, és az angol, amerikai sajtóban való közzététele.[29] Ezek arról tanúskodtak, hogy a náci propaganda erős hatást tudott gyakorolni az orosz és ukrán lakosságra, mivel a népi zsidóellenességnek ezeken a területeken régi hagyománya volt. Az erről szóló jelentések valóságtartalmát a központi bizottság agitációs és propagandaosztálya kétségbe vonta, mivel az ellenkezett a hivatalos sztálini propagandával, amely szerint az egész szovjet nép egységesen harcol a nácizmus ellen.[30]

A „hétköznapi" antiszemitizmust a kezdetektől támogatta a szovjet vezetés, ugyanis a zsidóságot ért sérelmek bármiféle említését a zsidó nacionalizmus megnyilvánulásának tekintette, amely a nemzetiségek között konfliktust szül.[31]

[24] Révész Sándor: A meggyilkolt költők éjszakája. *HVG Online*, 2022. augusztus 12. Elérhető: https://m.hvg.hu/360/20220812_Revesz_Sandor_A_meggyilkolt_koltok_ejszakaja Utolsó letöltés: 2024. 11. 26.
[25] Gereben Ágnes: Antiszemitizmus a háború utáni Szovjetunióban. *Mozgó Világ*, 1999. 12. sz. 79–83. p.
[26] Gereben 1999. 83. p.
[27] Kosztircsenko, Gennagyij: *V plenu u Krasznogo Faraona (A Vörös Fáraó fogságában)*. Moszkva, 1994. Mezsdunarodnije otnosenyija, 45–47. p.
[28] Révész 2022.
[29] Gereben 2000. 247. p.
[30] Courtois, Stéphane – Wertii, Nicolas – Panné, Jean-Louis – Bartosek, Karel – Margolin, Jean-Louis – Paczkowski, Andrzej: *A kommunizmus fekete könyve – Bűntény, terror, megtorlás*. Budapest, 2001. Nagyvilág Kiadó, 251–252. p.
[31] Gereben 1999. 83. p.

1945-ben ennek hatására be is tiltották a holokauszt rémtetteit feltáró Fekete könyv megjelenését arra hivatkozva, hogy „az egész könyvnek az a vezérfonala, hogy a németek csak azért viseltek háborút a Szovjetunió ellen, hogy megsemmisítsék a zsidókat". Egy év múlva, 1946. október 12-én pedig Abakumov állambiztonsági miniszter egy feljegyzést küldött a központi bizottságnak „a Zsidó Antifasiszta Bizottság nacionalista törekvéseiről".[32]

A zsidóellenes kampány mögött többféle ok közrejátszása mutatható ki: Az egyik kiváltója a holokauszt elhallgatása, amely akadályozta a lakosság körében a tragédia feldolgozását, így elfojtáshoz vezetett, amely agressziót szült. A másik pedig az, hogy Sztálin számára 1948 végére nyilvánvalóvá vált, hogy Izrael – az első arab–izraeli háború során nyújtott anyagi és politikai támogatás ellenére – hosszú távon az Egyesült Államokkal képzeli el a szorosabb együttműködést. Izrael állam létrejötte ráadásul a zsidó nemzeti identitás érezhető megerősödését eredményezte a Szovjetunióban, amely Sztálint ellenérzéssel töltötte el.[33]

Az Izrael állam megalapítását közvetlenül követő, 1948 májusában kitört arab–izraeli háborúban Izrael a nyugati államoktól kapott segítséget, a Szovjetunió pedig az arab országokat támogatta. Azok a nyugati kapcsolatok, amelyek létesítése céljából létrehozta a Zsidó Antifasiszta Bizottságot, ekkorra már ellenséges kapcsolatoknak minősültek Sztálin szemében. Ezen alapultak később a keleti blokkban lefolytatott „anticionista" koncepciós perek, amelyekben a sztálini önkény korábbi harcostársakat, kommunistákat bélyegzett meg nyugati államok ügynökeiként, és végeztetett ki.[34]

1948. január 13-án autóbalesetnek álcázva Sztálin meggyilkoltatta a ZSAB vezetőjét, Szolomon Mihoelszt. Még ugyanebben az évben, 1948. november 21-én megszüntették a Zsidó Antifasiszta Bizottságot azzal az ürüggyel, hogy „szovjetellenes propagandaközponttá vált". Kiadványaikat hamarosan betiltották,[35] és a bizottság valamennyi tagját letartóztatták. Közben 1949-től a sajtóban kiterjedt „kozmopolitaellenes" lejáró kampány kezdődött azzal a céllal, hogy a közvéleményt előkészítse a politikai leszámolásra, ideológiai okokból elfogadhatóként beállítva mindezt.[36] Sztálin nem nevezte nyíltan „zsidóknak" az ekkor célba vett értelmiségieket, hanem ehelyett a „kozmopolita"

[32] Uo.
[33] Krausz 2004. 101. p.
[34] Révész 2022.
[35] Kosztircsenko, Gennagyij – Redlih, Simon: *Jevrejszkij Antyifasisztkij Komityet v SZSZSZR (A Zsidó Antifasiszta Bizottság a Szovjetunióban dokumentumgyűjtemény)*. Moszkva, 1996. 136–137, 326–384. p.
[36] Naumov, Oleg (sajtó alá rendezte): *Gyepravednij szud. Sztyenogramma szugyebnovo processza nad cslenami Jevrejszkovo Antyifasisztkovo Komityeta (Jogtalan ítélet. A Zsidó Antifasiszta Bizottság tagjai elleni büntetőper gyorsírásos jegyzőkönyve)*. Moszkva, 1994.

vált olyan szitokszóvá, amely alapján megbélyegezték, nyilvánosan megalázták és elbocsátották a kulturális élet zsidó származású vezető rétegét. A tisztogatás először a művészvilágban kezdődött meg, majd átterjedt a tudományos akadémia intézeteire, a humán, majd a természettudományok elitjére is. Az elmozdításoknál soha nem nevezték meg a valós okot, hanem gazdasági bűncselekmények gyanújával, nyugati kapcsolatokkal indokolták. Ezt követően a hadiipar, repülőgépgyártás, gépjárműipar igazgatói posztjairól is leváltották a zsidó származásúakat, a legjelentősebb egyetemeken pedig korlátozták a felvehető zsidók arányszámát. Ezáltal 1948 és 1953 között megszüntették annak a lehetőségét az izraeliták számára, hogy a KGB, a pártszervek vezető pozícióiban vagy a hadsereg vezérkarában helyezkedjenek el.[37]

A szovjet államvédelmi szervek a Zsidó Antifasiszta Bizottság letartóztatott tagjait közel három éven át vallatták, kínozták, mielőtt az ügyben vádemelés történt volna. Az ügyet csak 1952. április 3-án vették elő újra, amikor Szemjon Ignatyev állambiztonsági miniszter megküldte Sztálinnak táviratban az öt hétvel később kezdődő per vádiratát, és a bíróság számára a jövőbeli ítéletekre vonatkozó „javaslatát".[38] Abszurd módon azzal vádolták őket, hogy államtitkokat szolgáltattak ki amerikai kémeknek, Paul Novicknak és B. Z. Goldbergnek, akik a valóságban a Szovjetunióhoz a végsőkig hű kommunisták voltak, és hazájukban következetesen tagadták szovjet barátaik kivégzését. A szovjet sajtó pedig még akkor is idézte Novicknak a sztálini rendszert dicsőítő műveit, amikor ő a perben már ellenséges kémként szerepelt.[39] Emellett a vádak között ez is szerepelt: a vádlottak „amerikai zsidó nacionalista szervezetekkel" álltak kapcsolatban, akiknek a Szovjetunió gazdaságáról információkat adtak át azáltal, hogy „felvetették a Krím betelepítésének, és a Krímben zsidó köztársaság megalapításának kérdését".[40] A vádlottak pere csak hosszú évek elteltével, 1952 májusában kezdődött, zárt ajtók mögött. Nyílt tárgyalásra, kirakatperre végül azért nem került sor, mert Sztálin tartott a vádlottak szellemi fölényétől, bátorságától, amely esetleg a koncepció nyilvános bírálatát vonja maga után. A tárgyaláson sem ügyvéd, sem ügyész nem vett részt, csupán három hadbíró, ami az akkori koncepciós perek joggyakorlatában megszokott volt. Ezzel szemben szokatlan volt az, hogy Alekszander Csepcov főbíró két alkalommal is megszakította a pert, és a szovjet vezetéshez fordult a peranyag hiányosságai és ellentmondásai miatt. A Kreml azonban a kéréseit azonban elutasította, és az ítélet meghozatalára kényszerítette őt.[41]

[37] Szolzsenyicin 2005. 397–399. p.
[38] Gereben 2000. 481. p.
[39] Révész 2022.
[40] Szolzsenyicin 2005. 401. p.
[41] Révész 2022.

Az ítélet alapján a tizenöt vádlottból tizenhármat: Perec Markisz költőt, aki a jiddis irodalom professzora is volt, David Bergelszon írót, Icig Feffer közkedvelt írót, aki a Vörös Hadsereg ezredeseként is népszerű volt, Leib Kvitko neves jiddis költőt, David Hofstejn jiddis költőt, a színész és rendező Benjamin Zuszkint, Szolomon Lozovszkij volt helyettes külügyi népbiztost, Borisz Simelovics orvosprofesszort, Leon Talmi fordítót, Ilja Vatyenberg ügyvédet, Csajka Vatyenberg-Osztrovszkaja fordítót, Jozef Juzefovics történészt és Emilia Tyeumin szerkesztőt agyonlőtték. Egyikük, Szolomon Bergman volt külügyi helyettes népbiztos, aki az NKVD informátoraként jelentett a bizottságban előforduló „nacionalista tendenciákról", az eljárás során kómába esett, és öt hónappal az ítéletek végrehajtása után halt meg a börtönkórházban.[42] Ennek a koncepciós pernek mellékpereivel együtt 25 áldozata volt, akiket az ítélethozatal után azonnal kivégeztek. 100 embert pedig tíztől huszonöt évig terjedő börtönbüntetésre vagy táborfogságra ítéltek.[43] A nyomozás szokatlanul hosszú időtartamát az magyarázhatja, hogy ez alatt az idő alatt Sztálin a „leningrádi per" megkonstruálásán dolgozott, amely a Zsidó Antifasiszta Bizottság ügyével együtt fontos lépés volt a végső, nagy tisztogatás megvalósítása felé.[44]

Egyre gyakoribbá váltak az olyan, koholt vádak alapján indult büntetőeljárások, amelyeknek vádlottjai túlnyomó többségében zsidók voltak, mint például a sztalinói vasmű „mérnök-szabotőr csoportja", akiket 1952. augusztus 12-én végeztek ki.[45] Sztálin közeli munkatársaiban sem bízott többé, ha azok családjában zsidó származásúak voltak, így 1949-ben letartóztatták Molotov feleségét, Polina Zsemcsuzsinát, a könnyűipar magas rangú vezetőjét azzal az ürüggyel, hogy „államtitkokat tartalmazó iratokat veszített el", és öt évre a kazahsztáni lágerben töltendő szabadságvesztésre ítélték őt „cionista összeesküvéssel" vádolva. Sztálin személyi titkárának, Alexandr Poszkrebisevnek a szintén zsidó származású feleségét pedig kémkedés vádjával ítélték halálra és végezték ki 1952 júliusában.[46] 1950-ben Sztálin bizalma Berijában – akit egyébként szintén zsidónak tartott – is megrendült, ezért egy nacionalista összeesküvési vádat konstruált ellene, amely szerint az állambiztonsági vezető célja az lett volna, hogy Törökországhoz csatolja Mingréliát, Grúziának, Berija szülőföldjének egy részét. Sztálin parancsára maga a célba vett áldozat, Berija kényszerült arra, hogy lefolytassa honfitársai, a grúzok kommunista pártjának megtizedelését az ellenük folytatott koncepciós per során.[47] A diktátornak az állambiztonsági vezetők elleni gyanakvása régi keletű volt, hiszen korábban kémkedéssel és

[42] Révész 2022.
[43] Naumov 1994.
[44] Courtois (szerk.) 2001. 253. p.
[45] Uo.
[46] Kosztircsenko 1994. 136–137. p.
[47] Knight, Amy: *Beria*. Párizs, 1995. Aubier, 239–247. p.

összeesküvéssel vádolta Berija elődeit, Genrih Jagodát, Nyikolaj Jezsovot is, akik egyaránt az államvédelmi szervekbe beépült ellenségtől való rettegés és az emiatt indított leszámolás áldozatai lettek. Az 1951-ben Berija által vezetett szervezet és az azzal kapcsolatban állók ellen megindult támadás már a Péter Gábor-ügy közvetlen előzményének és külpolitikai kiváltó okának tekinthető. Ennek keretében Sztálin büntetőeljárást kezdeményezett az állambiztonság és az ügyészség zsidó vezetői ellen, amelynek keretében letartóztatták többek között Ejtington tábornokot, aki Berija parancsára 1940-ben megszervezte Trockij megölését, Leonyid Rajhman tábornokot, aki részt vett a moszkvai perek megkonstruálásában, valamint Lev Sejnyin vizsgálóbírót, aki az 1936–38-as moszkvai perek főügyészének, Visinszkijnek a közvetlen beosztottja volt. A csoport tagjait azzal vádolták, hogy egy „zsidó nacionalista összeesküvést" szerveztek Viktor Szemjonovics Abakumov állambiztonsági miniszter vezetésével, akit 1951. július 12-én letartóztattak.[48] Őt eleinte azzal vádolták, hogy meggyilkoltatta Jakov Etingert, a híres zsidó származású orvost, aki a börtönben a kínzások hatására vesztette életét. A koncepció szerint neki ezzel a tettel az lett volna a célja, hogy megakadályozza az állambiztonsági minisztérium legmagasabb szintjére beépült zsidó nacionalista szervezet felgöngyölítését. Pár hónap múlva a per megkonstruálói már őt helyezték az összeesküvés szervezőjének szerepébe.[49] A Sztálin által elképzelt „világméretű cionista összeesküvésnek" volt egy orvosokból álló szervezete is a koncepció szerint. Ez alapján 1952. november 4-én, nem sokkal a XIX. kongresszus után letartóztatták a Kreml kórházának szolgálatában álló zsidó orvosokat. A gyanúsításban szereplő koncepció fő irányvonala kezdetben nem a zsidóellenesség volt, hanem az idős, romló egészségi állapotú Sztálin lelki zavarán, orvosoktól való paranoiás félelmén alapult. A vád később egyre több olyan elemet tartalmazott, amely szerint az orvosok egy „kémterrorista összeesküvést" terveztek, „amerikai bérencek", „fehér köpenyes diverzánsok" voltak.[50] Többek között azzal vádolták őket, hogy gyógykezelésnek álcázott módszerekkel meggyilkoltak több vezető politikust és katonatisztet, köztük Zsdanovot is nyugati titkosszolgálatok utasítására.[51] Kihallgatásuk elrendelésekor Sztálin üvöltve adott utasítást: „Verni, verni és még egyszer verni!"[52] Sztálinnak az orvosok elleni gyanakvását részben az váltotta ki, hogy ő maga valószínűleg gyakran használta őket eszközként politikai ellenfelei likvidálásához. Már 1925-ben is ez történhetett, amikor Sztálin a népszerű hadvezért, Mihail Frunzét annak gyomorbántalmai miatt a

[48] Courtois (szerk.) 2001. 255. p.
[49] Soudoplatov, Pavel: *Missions speciales*. Párizs, 1994. Le Seuil, 385–434. p.
[50] Szolzsenyicin 2005. 402–403. p.
[51] Gereben Ágnes: „Fehér köpenyes gyilkosok". *Heti Válasz*, 2003. 7. sz. 26. p.
[52] Conquest, Robert: *Power and policy in the USSR*. London, 1961. MacMillan and Co. Ltd., 165–166. p.

műtőasztalra kényszerítette. Nem bizonyítható, hogy a halála a szovjet diktátornak köszönhető-e, de tény, hogy valamilyen okból nem ébredt fel az altatásból. A szovjet társadalomban ekkor elterjedt az a híresztelés, hogy Frunze halálát Sztálin rendelte meg. 1932-ben is fontos szerep jutott az orvosoknak, ugyanis ekkor diagnosztizálták vakbélgyulladás miatti „váratlan elhalálozásként" Nagyezsda Allilujevának, Sztálin feleségének a fejlövését, amelyet az asszony egy férjével való veszekedés után szenvedett el. 1936-ban pedig a tbc-ben szenvedő Makszim Gorkij halála keltett gyanút a szovjet közvéleményben a gyógykezelés helyességével kapcsolatban. 1937 februárjában Sztálin egyik legközelebbi barátja, Szergo Ordzsonokidze halt meg kétes körülmények között, a hivatalos jelentés alapján szívrohamban, ami lehetővé tette Sztálin számára, hogy halott bajtársa családtagjaival is leszámoljon.[53] A szovjet vezető réteg fontos kiváltsága volt az, hogy a Kreml-kórház kiváló orvosai kezelhették őket. Előfordult, hogy egy-egy orvos megpróbált élni az ebben rejlő lehetőséggel, és megpróbálta befolyásolni néhány politikus sorsát. Közéjük tartozott Vlagyimir Behtyerev ideggyógyász professzor is, aki Sztálinnál 1927-ben súlyos paranoiát diagnosztizált. A szolgálataiért „ajándékba" kapott drága bor elfogyasztása után titokzatos módon azonnal meghalt.[54] Az 1930-as évek közepén lezajlott nagy terror idején a perekben szereplő koncepcióknak már fontos része volt az orvosok által elkövetett merényletek vádja. 1938-ban, Nyikolaj Buharin, Alekszej Rikov és Genrih Jagoda perében szerepelt az a vádpont is, amely szerint Jagoda a Kreml-kórház két orvosával meggyilkoltatta Vjacseszlav Menzsinszkijt, Valerjan Kujbisevet, valamint Makszim Gorkijt és fiát, Makszim Peskovot.[55]

A vádirat értelmében az orvosok a „nemzetközi zsidó burzsoá-nacionalista szervezet, a Joint" útján kerültek kapcsolatba a nyugati hírszerző szervekkel. A megvádoltak csak a szovjet diktátor halála miatt kerülhették el a halálos ítéletet. A „fehér köpenyes gyilkosok" perét Sztálin állítólag hangulati előkészítésnek szánta a kétmilliós szovjet zsidóság deportálásához, és a célja a zsidóság elleni gyűlölet gerjesztése volt.[56] A terv szerint, miután a nagyobb szovjet városok főterén kivégezték volna a „gyilkos orvosokat", az országban a felháborodott lakosság pogromokat kezdeményezett volna.[57]

Ebből a persorozatból Sztálin egy „világméretű judeo-cionista összeesküvés" koncepcióját építette fel 1952 szeptemberére, amely Sztálin elképzelése szerint nemcsak a Szovjetunióra korlátozódott, hanem az annak holdudvarába tartozó, számos kommunista vezetésű kelet-közép-európai országra kiterjedő

[53] Gereben 2000. 565–567. p.
[54] Gereben 2000. 568. p.
[55] Gereben 2000. 568–569. p.
[56] Borev, Jurij: *Sztalinyiada*. Moszkva, 1990. Szovetszkij Piszatyel, 351. p.; Antonov-Ovseyenko, Anton: *Portrait of a tyranny*. New York, 1981. Harper and Row, 326. p.
[57] Medvegyev, Roj: *K szudu isztorii*. New York, 1974. A. A. Knopf, 1001. p.

hálózatot jelentett. A sztálini anticionista irányvonal hatására koncepciós perek indultak a szovjet érdekszférába tartozó országokban: Csehszlovákiában Rudolf Slánsky és társai, Romániában Lucrețiu Pătrășcanu és számos vádlott-társa esett ennek áldozatául, Lengyelországban pedig Wladislaw Gomułka került Sztálin célkeresztjébe.

A magyarországi cionista per[58]

A Szovjetunióban 1952 októberében, a párt XIX. kongresszusa idején már folyamatban volt az anticionista kampány, tisztogatás utolsó szakasza.[59] Ez a hullám átcsapott hamarosan Magyarországra is. Rákosi, „Sztálin legjobb magyar tanítványa" ekkor is engedelmesen átvette a Moszkvából importált ideológiát, és igyekezett azt a gyakorlatban is érvényesíteni. Parancsára az ÁVH-n az anticionista ügyek nyomozati anyagait újra elővették, és a szovjet államvédelem által már összeállított koncepciót a magyar viszonyokra igyekeztek alkalmazni. Ezek alapján Magyarország is a Sztálin elméjében született „nemzetközi cionista összeesküvés" egyik láncszemeként kellett, hogy szerepeljen. Az állítólagos világméretű terv Magyarországra vonatkozó részének megvalósítása a koncepció alapján a következőképpen történt: Az amerikai titkosszolgálatok által beszervezett cionista ügynökök Magyarországon is beférkőztek a legmagasabb állami és pártvezetésbe, az Államvédelmi Hatóságba, a gazdasági élet fontos pozícióiba. A lejáratásukat, erkölcsi megsemmisítésüket szolgálták azok a vádak, amelyek szerint ezek a cionista ügynökök mielőtt amerikai, illetve izraeli szolgálatba álltak volna, együttműködtek a Gestapóval, illetve a Horthy-rendszer politikai rendőrségének besúgói voltak, sokan közülük emellett gazdasági és egyéb köztörvényes bűncselekményeket is elkövettek.[60]

Az államvédelem zsidó származású vezetői mindig is Sztálin paranoiás félelmének fő tárgyai közé tartoztak, mivel úgy vélte, hogy sokat tudnak az általa elkövetett bűnökről, és ezeket az információkat adandó alkalommal ellene fordíthatják. Korábban ezek az okok is közrejátszottak az állambiztonság korábbi vezetőinek, Jagodának és Jezsovnak a likvidálásában, akiket szintén koholt

[58] Ez az alfejezet az alábbi cikk felhasználásával készült: Kádár Éva: Péter Gábor, a „cionista összeesküvés vezetője". Miért lett az ÁVH vezetőjéből egy koncepciós per elsőrendű vádlottja? *Themis*, 2022. 1. sz. 6–45. p. https://www.ajk.elte.hu/Themis (Utolsó letöltés: 2024. 11. 20.) DOI: 10.55052/themis.2022.1.6.45
[59] Zinner Tibor: Az 1953-as 'cionista per'. In Püspöki Nagy Péter (szerk.): *1100 éves együttélés – a magyar és magyarországi zsidóság a haza és a fejlődés szolgálatában*. Budapest, 2001. Magyarországi Holocaust Emlékalapítvány, 234. p.
[60] Schmidt Mária: „Ez a per lesz a legek lege" – Adalékok a torzóban maradt 1952–53-as budapesti zsidóellenes tisztogatásokhoz. *Szombat Online*, 1995. április 1. https://www.szombat.org/archivum/ez-a-per-lesz-a-legek-lege (Utolsó letöltés: 2021.11.10.).

vádak alapján végeztetett ki. A fent említett anticionista tisztogatássorozat részeként Sztálin 1951. július 14-én nyomozást rendelt el Viktor Abakumov állambiztonsági miniszterhelyettes ellen, aki a közép-európai koncepciós perek előkészítésében fontos szerepet játszott. Az Abakumov-ügy egyik gyanúsítottja lett M. Belkin is, aki a Rajk-per idején tanácsadóként vett részt a nyomozás irányításában. Kihallgatása során olyan „vallomást" tett, amely szerint Péter Gábor a CIA-nak kémkedett, és erről Sztálin levélben tájékoztatta Rákosit. Az akkor már miniszterelnöki posztot is betöltő diktátor 1953 első munkanapján személyesen tájékoztatta erről Hegedűs Andrást. Beszámolt neki Péter bűnössége tárgyi bizonyítékáról is: egy fényképről, amelyen együtt látható Allen Dullesszal, az amerikai katonai hírszerzés rezidensével. A kép valójában akkor készült, amikor ők a külföldön tartózkodó háborús bűnösök kézre kerítéséről egyeztettek. Rákosi a száműzetése idején írt visszaemlékezésében azt állította, hogy 1953. január 2-án megjelent nála egy Ivanov nevű belügyi tanácsadó, és átadta neki a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottságának, amelyben Sztálin utasította őt Péter Gábor azonnali letartóztatására.[61]

A Sztálin által felépített koncepció szerint Péter Gábor egy olyan nemzetközi cionista összeesküvés magyarországi szálának élén állt, amelynek része volt az Abakumov-csoport, Slánsky és társai, valamint a szovjet zsidó orvosok társasága is. A Péter-ügy az Abakumov–Slánsky–szovjet orvosok perét összekötő amalgám szerepét töltötte be.[62]

Konklúzió

Az alábbi tanulmányomban a fellelhető forrásoknak, ezen belül a magyarországi cionista per iratainak, valamint a magyar és a Szovjetunióban zajló cionista perekre vonatkozó, valamint a szovjet birodalmi eszmét és antiszemitizmust elemző szakirodalomnak a tanulmányozásával arra a következtetésre jutottam, hogy a Szovjetunió kül- és nemzetiségpolitikáját az 1917-es forradalmat követően csak rövid ideig határozta meg az internacionalizmus egyenjogúsító elve. A szovjet állam hamarosan visszatért a cári időkből magával hozott birodalmi eszméhez, amelyet Sztálin „második forradalma" élesztett újjá. A II. világháborús győzelme, a kétpólusú világrend kialakulása után ezt az elvet érvényesítette a szovjet érdekszférába került államokkal, így hazánkkal való kapcsolatában is. A szovjet birodalmi eszmét követő nemzetiségpolitika érvényesült a sztálini

[61] Hegedűs András: *A történelem és a hatalom igézetében. Életrajzi elemzések*. Budapest, 1988. Kossuth Könyvkiadó, 193–194. p.

[62] Hódos György: *Tettesek és áldozatok. Koncepciós perek Magyarországon és Közép-Kelet Európában*. Budapest, 2005. Noran, 156. p.

államnak a zsidósághoz való viszonyulásában is: az 1930-as évektől ugyanis újra felerősödött az antiszemitizmus, a hidegháború korszakában pedig mindez a hivatalos politika színterére lépett a cionizmusellenesség formájában. Péter Gábornak a cionista per fővádlottjává válásában a külpolitikai viszonyok kétségtelenül meghatározó szerepet játszottak, hiszen Sztálin az általa megkonstruált antiszemita, anticionista koncepcióban lényegi szerepet szánt a zsidó származású államvédelmi vezetőknek mint a nyugati országok kémeinek, illetve a „nemzetközi cionista összeesküvés" elleni harc szabotálóinak.

Képessy Imre*

AZ ŐSISÉGTŐL AZ ÁGI ÖRÖKLÉSIG

A polgári törvény feletti vita az Országbírói Értekezleten[1]

A Ferenc József által 1860. október 20-án kibocsátott legfelső kéziratok egyike, amelyben az uralkodó megbízta a jövendő országbírót[2] azzal, hogy tegye meg személyi javaslatait az újjászervezendő magyar királyi Curia bíráinak vonatkozásában, akik „az országbíró elnöklete alatt, más alkalmas egyéniségek közbejöttével, mindenek előtt a magyar igazságszolgáltatásnak szervezése felett tanácskozandván, ebbeli javaslataikat magyar kir. cancellári[a] utján haladéktalanul [az uralkodó] terjesztendik",[3] alapvető változásokhoz vezetett a magyarországi jogfejlődést illetően.

Az Országbírói Értekezlet, mint az előbb idézett császári kézirat befejező gondolata is tanúsítja,[4] az uralkodó eredeti elképzelései szerint csak a magyar bírósági szervezet visszaállításával összefüggő kérdésekben összeállított javaslatok megfogalmazására lett volna hivatott. Az októberi diploma kihirdetése és az értekezlet tényleges összehívása között eltelt három hónapban a politikai diskurzust leginkább az októberi diplomára adandó válasz, azaz tágabb kontextusban az osztrák–magyar közjogi viszony határozta meg. Az uralkodó

* Képessy Imre PhD, egyetemi adjunktus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, ORCID ID: 0000-0001-8388-7273

[1] Jelen tanulmány a szerzőnek *Az Országbírói Értekezlet története és öröksége* címmel megjelent monográfiájában közölt kutatási eredményeire épül. Lásd Képessy Imre: *Az Országbírói Értekezlet története és öröksége*. Budapest, 2023. Gondolat Kiadó, 95–109. p.

[2] Malfèr, Stefan (szerk.): *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867*. IV. Abteilung Das Ministerium Rechberg. 1859–1861. Band 3. Bécs, 2009. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, XVIII. p.

[3] Bernatzik, Edmund: *Die österreichischen Verfassungsgesetze mit Erläuterungen*. Bécs, 1911. Manz, 233. p. A magyar nyelvű változat: Kecskeméthy Aurél: *Vázlatok egy év történelméből (1860 october huszadikától 1861 octoberig)*. Pest, 1862. Emich Gusztáv, 64. p.

[4] „[Ö]nként értetődik, miszerint a birtok biztosságának és a magánjogi viszonyok állandóságának érdekében, a polgári és büntetőjognak minden határozmányai és intézkedései mindaddig teljes hatályban maradandnak, míg azok iránt a netaláni változások törvényhozás utján meg fognak állapíttatni." Lásd Kecskeméthy 1862. 64. p.

által kibocsátott alkotmánnyal szemben országszerte kibontakozó vármegyei mozgalom ugyanakkor azt is egyértelművé tette, hogy a vármegyék többsége – változó intenzitással, de – ragaszkodott a hazai törvényekhez való visszatérés gondolatához. Miután egységes rendelkezések hiányában e törekvés közel biztosan ítélkezési anarchiához vezetett volna, az Országbírói Értekezlet tagjai számára megkerülhetetlenné vált a bírák által alkalmazandó joganyag meghatározása, pontosabban az erre vonatkozó javaslat kidolgozása.

A polgári anyagi jog, azon belül is az öröklési jog kérdésénél semmi sem bizonyult megosztóbbnak az 1861. január 23. és március 4. között ülésezett Országbírói Értekezlet számára. E megállapítást önmagában véve az is jól mutatja, hogy a polgári peres eljárásra vonatkozó 157 § megvitatása három, a bányajoggal kapcsolatos 72 § megtárgyalása két ülést vett igénybe, addig az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok első 23 §-ának megalkotásához öt napra volt szükség. Más oldalról közelítve: egyetlenegy kérdéskör megvitatása sem igényelt annyit időt, mint az ősiség eltörlését követően nélkülözhetetlenné vált szabályok megalkotása, és a részletes tanácskozások körülbelül harmadában csak az ezzel összefüggő kérdéseket tárgyalták az értekezlet tagjai.[5]

Kiindulópont: az alválasztmány javaslata

A feladat összetettségét jelzi, hogy az öröklés kérdésében az 1861. január 25-én kijelölt alválasztmány[6] többsége által kidolgozott javaslat mellett már a tárgyalások kezdetén rendelkezésre állt két, egymással teljesen ellentétes tartalmú különvélemény,[7] amelyekhez a későbbiekben csatlakozott a harmadik különvélemény,[8] és végül megszületett az ún. közvetítő javaslat.[9]

[5] Jó példa erre a büntetőjogi albizottmány, amelynek tagjaként Deák Ferenc javaslatot tett az 1843-as büntetőjogi törvényjavaslatok azonnali hatálybaléptetésére. Indítványát azzal támasztotta alá, hogy a régi büntetőjogi gyakorlathoz visszatérni lehetetlen. Lásd Ráth György: *Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában*. Második kötet. Pest, 1861. Landerer és Heckenast (a továbbiakban: OBÉ jkv. 1861. II. kötet), 51–85. p.

[6] Az alaki és anyagi polgári törvények, a bíróságok szervezése és illetősége, úgy a telekkönyvekre nézve felállított bizottságba Boldizsár Ferencz, Deák József, Fábry István, Horvát Boldizsár, Illésy János, Lángh Ignácz, Ledniczky Mihály, Lipovniczky Vilmos, Nyeviczky József, Rudnyánszky Béla, Schalatz Antal, Szabó Imre, Thanhoffer Pál és Zsivora György került. Lásd Az Országbírói Értekezlet harmadik ülése. Ráth György: *Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában*. Első kötet. Pest, 1861. Landerer és Heckenast, 61. p. (a továbbiakban: OBÉ jkv. 1861. I. kötet), Képessy 2023. 93. p.

[7] MNL OL P szekció. 1830. 6. tétel. Országbírói Tanács értekezletének iratai. 255–256. p.

[8] MNL OL P szekció. 1830. 6. tétel. Országbírói Tanács értekezletének iratai. 259–260. p.

[9] *A polgári törvény rendezése tekintetében előterjesztett első különvélemény*. OBÉ jkv. 1861. I. kötet. 83–92. p.

Az alválasztmány a munkálat előszavában összefoglalta mindazon nehézségeket, amelyekkel meg kellett küzdenie a javaslat megalkotása során.[10] Miután az Országbírói Értekezlet által meghatározott célok oly korlátok közé kényszerítették az alválasztmány tagjait, amelyek meglehetősen megnehezítették az általuk készített javaslat találkozását a *nyilvánvaló óhajokkal, a jog és méltányosság követelményeivel,* de egyszersmind *a haza polgárainak érdekeivel,* így rendhagyó módon rögzítették: ők maguk sem hiszik, hogy a végeredmény elnyeri majd az értekezlet többségének támogatását.[11]

Az alválasztmánynak a következő – néhol egymásnak ellentmondó – elvárásoknak kellett ugyanis egyszerre megfelelnie:

- Kiindulási pontként a magyar törvények visszaállítása szolgált, de azoknak *visszaható erőt nem lehetett tulajdonítani.*
- Amennyiben az ősiség eltörlése hézagokat ejtett a hazai jogintézményeken, akkor ezeket pótolni kellett, de a javaslat megfogalmazása során *tartózkodni kellett a törvényalkotástól.*
- Végezetül, az átalakítást oly módon kellett végrehajtani, hogy moratórium elrendelésére, azaz perek felfüggesztésére ne legyen szükség, amivel szoros összefüggésben állt *a hitel, kereskedelem és forgalom, valamint magánérdekek* megóvásának kötelezettsége.[12]

A bizottság a magyar törvények helyreállításának legfőbb akadályát az 1848:15. tc. elfogadásában,[13] illetve az ősiségi nyílt parancs[14] kihirdetésében látta.[15] 1848-ban nem véletlenül döntött az országgyűlés a moratórium elrendeléséről, miután az ősiség elvi eltörlését követően fennmaradó szabályok alkalmazása az egyes felekre nézve vagy túlságosan kedvező, vagy épp jogfosztó eredményhez vezetett volna.[16] Az alválasztmány szerint önmagában e körülmény megalapozta az *in integrum restitutio* lehetetlenségét, de a pátens kihirdetésének eredményeként nem érvényesülhetett a jogalkotói akarat, amely a polgári törvénykönyv megalkotásáig magánjogi viszonyaink változatlan fenntartására irányult.[17]

[10] MNL OL P szekció. 1830. 6. tétel. Országbírói Tanács értekezletének iratai. 229. p.
[11] *Az alválasztmány javaslata.* In OBÉ jkv. 1861. I. kötet. 65. p.
[12] *Uo.*
[13] Sarlós, Béla: Das Rechtswesen in Ungarn. In *Die Habsburgermonarchie 1818–1918. Verwaltung und Rechtswesen.* Band II. Bécs, 1975. Verlag der österreichischen Akademia der Wissenschaften, 514. p.
[14] A bizottság úgy látta, hogy a pátens *„a magyar magánjogi intézményeket tulajdon- és birtokbiztonsági szempontokból talán czélszerűen, de az 1848. évi törvények értelmén jelentősen igen túlterjeszkedve"* változtatta meg. *Az alválasztmány javaslata.* In OBÉ jkv. 1861. I. kötet. 68. p.
[15] MNL OL P szekció. 1830. 6. tétel. Országbírói Tanács értekezletének iratai. 230. p.
[16] *Az alválasztmány javaslata.* In OBÉ jkv. 1861. I. kötet 66–67. p.
[17] *Az alválasztmány javaslata.* In OBÉ jkv. 1861. I. kötet 69. p.

További gondot jelentett a telekkönyv intézménye, amelynek működését még csak rövid időre sem lehetett felfüggeszteni. E körülmények együttesen óhatatlanul szükségessé tették az osztrák polgári törvénykönyv, az *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch* (ABGB) vonatkozó szabályainak hatályban tartását, ideértve azokat a rendelkezéseket, amelyek a telekkönyvek tárgyát képező dolgok szerzésére vagy elidegenítésére irányuló módokat szabályozták.[18]

A bizottság elkerülhetetlennek látta továbbá az ősiségi nyílt parancs hatályban tartását,[19] és ugyanez vonatkozott az osztrák polgári törvénykönyvnek az örökléssel, illetve a telekkönyvi rendtartással kapcsolatban álló rendelkezéseire – természetesen ideiglenes jelleggel, az országgyűlés intézkedéséig.[20] Az alválasztmány többsége egyebekben a magyar törvények visszaállítását javasolta ex nunc hatállyal, két módosítással. A törvény előtti egyenlőség elvéből kiindulva nélkülözhetetlennek tartotta „a vallás különféleségéből fakadó, az osztrák törvények uralma alatt bővített polgári magánjogok korabeli állapotukban fennmarad[ásának]"[21] deklarálását. A javaslat még egy fontos dolgot rögzített: az „ész szüleményei", azaz a szellemi alkotások a törvény oltalma alatt állnak.[22]

A „polgári törvény" feletti tanácskozás február 22-én kezdődött, és amint látni fogjuk, a vita kezdetektől fogva az alválasztmányi javaslat és a két különvélemény kontextusában zajlott. Az egyes álláspontok között lényeges eltérések mutatkoztak. Az alválasztmány az öröklési jogban az ABGB szabályainak fenntartását javasolta, miután tagjainak többsége – figyelemmel az Országbírói Értekezlet során elfogadott elvre, miszerint tartózkodni kell a törvényhozás körébe eső javaslatok megfogalmazásától – lehetetlennek látta az 1848 előtti magyar szabályozás visszaállítását. Az első különvéleményt[23] jegyző Deák József ehhez képest lehetségesnek gondolta a régi magyar öröklési rend visszaállítását, míg a második különvéleményt[24] megfogalmazó Horvát Boldizsár,

[18] Varga Márk: A telek- és jelzálogkönyvek magyarországi kialakulása és annak előzményei nemzetközi kitekintésben: Az 1855. évi telekkönyvi rendtartás. In Méhes Tamás – Téglási András (szerk.): *A jövő közigazgatás-tudománya: A Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola doktoranduszainak jubileumi tanulmánykötete.* Budapest, 2018. Dialóg Campus Kiadó, 227–236. p., Homoki-Nagy Mária: Adalékok a telekkönyvi jog történetéhez. In Gellén Klára (szerk.): *Honori et virtuti: Ünnepi tanulmányok Bobvos Pál 65. születésnapjára.* Szeged, 2017. Iurisperitus Kiadó, 140–150. p., Kurucz Mihály: A német-osztrák telekkönyv mint a joglátszat egyik mesterműve. In Rácz Lajos (szerk.): A német-osztrák jogterület klasszikus magánjogi kodifikációi: tanulmányok az OPTK és a BGB évfordulói alkalmából. Budapest, 2011. Martin Opitz Kiadó, 75–103. p.
[19] Változtatásokat kizárólag az ősiségi nyílt parancsnak az osztrák perrendtartásra utaló szabályai esetén javasoltak, hiszen a perjogban a magyar intézmények helyreállítását javasolták. MNL OL P szekció. 1830. 6. tétel. Országbírói Tanács értekezletének iratai. 229. p.
[20] *Az Országbírói Értekezlet tizenharmadik ülése.* Lásd OBÉ jkv. 1861. II. kötet 285. p.
[21] MNL OL P szekció. 1830. 6. tétel. Országbírói Tanács értekezletének iratai. 235. p.
[22] Uo.
[23] Lásd *Első különvélemény.* OBÉ jkv. 1861. I. kötet 83–86. p.
[24] Lásd MNL OL P szekció. 1830. 6. tétel Országbírói Tanács értekezletének iratai. 261–262. p.

Ledniczky Mihály, Rudnyánszky Béla és Thanhoffer Pál egyetértett[25] az alválasztmánnyal abban, hogy öröklési jogi törvényeink változtatás nélkül nem állíthatóak vissza. Ők viszont az osztrák kódex ideiglenes hatályban tartását ugyanolyan oktrojálásnak tekintették, mint a pótlólagos szabályok megalkotását, és olyan ideiglenes rendelkezések elfogadását javasolták, amelyek hűen tükrözték a magyar jogi tradíciókat.

Mindhárom „út", mindhárom koncepció valaminek feladásával járt. Az alválasztmány javaslata a magyar törvények visszaállításáról mondott le az öröklés tekintetében, Deák József javaslata a jogbiztonság sérelmével járt volna, míg a négy ügyvéd által készített különvélemény eléggé egyértelműen a jogalkotás talajára merészkedett. A közel öt napig tartó diskurzust frappánsan jellemezték Szentiványi Vincze szavai, aki szerint „[s]em ott nem vagyunk, hogy a törvényszünet az igazságkiszolgáltatás folytonosságának föntartása, s a jogviszonyok megzavarása nélkül ismét visszaállittathassék, sem nem vagyunk ott, hogy uj törvényt készitsünk".[26]

Visszaállíthatóak-e változtatás nélkül a magyar öröklési szabályok?

Az alválasztmány javaslatát elsőként Horvát Boldizsár értékelte. A munkálatot főként annak homályos megfogalmazása miatt nem tudta támogatni. Felszólalása, miszerint „az államhatalomnak kötelessége nemcsak a jogsérelmeket orvosolni, hanem egyúttal a jogsérelmeknek elejét is venni, s ennélfogva minden honpolgár megkövetelheti tőle, hogy a jogcselekményekre nézve és a jogeseményekre biztos irányt szabjon oly világos és határozott szabályok felállítása által",[27] nemcsak az alválasztmány javaslata ellenében szólt, hanem egyúttal előkészítette a kézjegyét viselő különvélemény vitáját is. Horvát Boldizsár szerint az átmenet idejére a negáció (tehát az osztrák törvények hatályon kívül helyezése) mellett elkerülhetetlenné vált bizonyos pozitív szabályok megalkotása is. Álláspontját osztotta Fabinyi Teofil,[28] Szutsics Károly[29] mellett Tóth Lőrinc is.[30]

[25] Lásd MNL OL P szekció. 1830. 6. tétel Országbírói Tanács értekezletének iratai. 265–266. p.

[26] *Szentiványi Vincze felszólalása.* Lásd *Az Országbírói Értekezlet tizenegyedik ülése.* OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 235. p.

[27] *Az Országbírói Értekezlet tizenegyedik ülése.* OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 209. p.

[28] *Az Országbírói Értekezlet tizenegyedik ülése.* OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 235. p.

[29] *Az Országbírói Értekezlet tizenegyedik ülése.* OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 247. p.

[30] Tóth Lőrinc annak is hangot adott, hogy ha a bizottság az ABGB-t teljes egészében fenn kívánta volna tartani, azt legalább a kényelem oldaláról értette volna, de hogy éppen a kódex

Az általuk előterjesztett különvélemény[31] Achilles-sarkára Lipovniczky Miklós hívta fel a figyelmet, aki a 12 §-ból álló különvéleményt épp olyannak látta, mintha egy új *ősiségi pátenst alkotnának* – és egy ilyen horderejű javaslat elfogadására nem érezte felhatalmazva az értekezlet tagjait.[32] A szigorú törvényesség hívei (mondjuk az értekezletről ekkorra már eltávozott Ghyczy Kálmán) szerint bárminemű, törvényhozási kompetenciát érintő javaslat megfogalmazására csak a nemzet, azaz az országgyűlés, vagy annak valamely szerve (például egy általuk kiküldött bizottság) volt jogosult. Miután az Országbírói Értekezlet összehívásáról nem az országgyűlés, hanem a törvényesen ekkor még meg nem koronázott uralkodó döntött, elvi alapon opponálták az alkotmányosan elfogadott törvényeink módosítására irányuló javaslatot. Ez korántsem volt véletlen, hiszen a vita kezdetén még minden résztvevő joggal gondolhatta, hogy az általuk összeállított munkálatot az uralkodó elé fogják felterjeszteni legfelsőbb jóváhagyásra, s ez még inkább felerősítette az *octroyrozással* kapcsolatos averziókat. Így vélekedett Szentiványi Vincze,[33] Zsoldos Ignácz,[34] Kiss Andor[35] és Lévay Sándor,[36] akik erre tekintettel az alválasztmány javaslatát támogatták.

Az előbbi álláspontban rejlő ellentmondásra nem csak Horvát Boldizsár utalt: Rudnyánszky Ferenc olvasatában az osztrák törvények ideiglenes hatályban tartása szintén éppen oly *octroynak* tűnt, mintha új szabályok jönnének létre, így nem tudta e megoldást támogatni.[37] Ugyanígy vélekedett Ledniczky Mihály is,[38] aki ellenezte, hogy olyan jogszabálynak adjanak *némileg törvényes külsőt*, amelyek a hazai jogi tradíciókkal ellenkeztek.[39] Az alválasztmány javaslatát életszerűtlennek is tartotta, hiszen az októberi diploma kihirdetése

leggyűlöltebb részét tartsák fenn ideiglenesen, ahhoz szavazatával nem járulhatott. Lásd *Az Országbírói Értekezlet tizenegyedik ülése.* OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 219. p.

[31] MNL OL P szekció. 1830. 6. tétel. Országbírói Tanács értekezletének iratai. 227–228. p.

[32] *Az Országbírói Értekezlet tizenegyedik ülése.* OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 214. p.

[33] *Az Országbírói Értekezlet tizenegyedik ülése.* OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 231–232. p.

[34] *Az Országbírói Értekezlet tizenegyedik ülése.* OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 268. p.

[35] Feltéve a kérdést, hogy az esetleges negatív reakcióktól nem tart-e a vármegyék részéről, azzal érvelt, hogy a telekkönyv intézménye kapcsán még Pest vármegye is annak fenntartására szavazott, ami együtt járt az ezzel kapcsolatos oktrojált szabályok ideiglenes elfogadásával is. Lásd *Az Országbírói Értekezlet tizenegyedik ülése.* OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 256–258. p., illetve 247–248 p. Ezzel viszont Ledniczky Mihály nem értett egyet, mondván, hogy a telekkönyv fenntartása, és a nemzeti közérzülettel alapvetően ellentétes öröklési szabályok elfogadása korántsem egyezik egymással. Lásd *Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése.* OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 264–265. p.

[36] *Az Országbírói Értekezlet tizenegyedik ülése.* OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 258–259 p.

[37] *Az Országbírói Értekezlet tizenegyedik ülése.* OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 229. p.

[38] *Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése.* OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 264–265. p.

[39] Éppen erre hivatkozással tagadta egyébként Horvát Boldizsár, hogy az általuk készített különvélemény vonatkozásában felmerülhet-e egyáltalán az octroy gondolata, hiszen a különvéleményben foglaltak a 1848:20. tc. foganatosításának tekinthetőek. Lásd *Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése.* OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 261. p.

óta sokan ismét a magyar törvényeket követték, többek között az osztály kérdésében.[40] A második különvélemény keltette aggodalmakat a Hétszemélyes Tábla jogkörének értelmezésével kívánta mérsékelni. Meglátása szerint a *decisio* alkalmas lehetett a törvénypótló szabály előzetes kihirdetésére az alkalmankénti utólagos közzététel helyett, és annak alkalmazásával juthattak volna a legközelebb az alkotmányos formákhoz, elejét véve annak is, hogy a törvényhatóságok különböző módokon szüntessék meg az örökösödési jog corpusában kétségkívül létező hiányokat.[41] Tóth Lőrinc is helyeselte e gondolatot, szerinte „semmi sem természetesebb, minthogy a nm. curia a magyar örökösödési törvények szelleme szerint, és azok alapján némi elveket állitson fel, s részleteket formulázzon, melyek azon ideig, mig az országgyülés a codificatio nagy munkáját megkezdheti és bevégezheti, irányadóul szolgáljanak. Ez nem uj törvényhozás, mert benne a magyar örökösödési törvény szelleme egészen meg van tartva. A n. m. curia azelőtt is mindenkor alkotott szabályokat, melyek az alsóbb bíróságoknak irányadóul szolgáltak, és ebben az ország megnyugodott; tökéletesen meg vagyok győződve, hogy az ország azt, ha a n. m. curia ezen elveket nemcsak egyes előforduló peres esetekben, hanem már előlegesen kimondja, nem fogja uj törvényhozásnak, octroynak nevezni, és ebben teljesen megnyugszik."[42] Sőt, amint Szabó Samu megjegyezte, a javaslat a törvény előtti egyenlőség megvalósításával párhuzamosan kívánta megőrizni a magyar törvények szellemét.[43] A decisio formájában történő „kihirdetést" azonban nem mindenki támogatta: Rudnyánszky Ferenc szerint a döntvény a már létező jogot tükrözte, viszont az Országbírói Értekezleten zajló viták középpontjában éppen annak meghatározása állt, hogy megfelelő szabályok hiányában *mi legyen az irányadó törvény a jövőre nézve*.[44]

A tanácskozások során a harmadik álláspontot képviselő Deák József[45] különvéleményében cáfolta mindazon aggodalmakat, amelyek a magyar törvények változás nélküli visszaállítására vonatkoztak.[46] Az 1836:14. tc.-ben foglalt duális megoldás[47] alkalmazását kevésbé látta problematikusnak, mint

[40] *Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése.* OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 264–265. p.
[41] *Az Országbírói Értekezlet tizenegyedik ülése.* OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 218. p.
[42] *Az Országbírói Értekezlet tizenegyedik ülése.* OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 219. p.
[43] *Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése.* OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 260. p.
[44] *Az Országbírói Értekezlet tizennyolcadik ülése.* OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 433. p.
[45] MNL OL P szekció. 1830. 6. tétel. Országbírói Tanács értekezletének iratai. 255–256. p., illetve MNL OL P szekció. 1830. 6. tétel Országbírói Tanács értekezletének iratai. 257–258. p.
[46] *Első különvélemény.* OBÉ jkv. 1861. I. kötet. 85. p.
[47] Ezalatt arra gondolt, hogy az 1836:14. tc.-ben meghatározott esetekben az ősiség elve alapján kellene a hagyatékról dönteni, míg minden más esetben akként, hogy a jogintézmény eltörlését feltételezzük. Lásd uo.

az osztrák törvény hatályban tartását.[48] A kötelesrész intézményét[49] sem látta nélkülözhetetlennek rövid távon, miután az 1836. évi törvénycikk az ősi vagyon tekintetében biztosította az öröklés jogát a leszármazóknak.[50] Ebből következően – a moratórium igénybevétele nélkül is – lehetségesnek látta a magyar örökösödési törvények alkalmazását.

A különvélemény ellenében Horvát Boldizsár szólalt fel. Elmondása szerint szívesen támogatta volna Deák József javaslatát, ha az „nem alapulna oly hypothesiseken, a melyek nem állanak; ha tovább az nem foglalna magában ellentmondásokat s nem jönne összeütközésbe a jogegyenlőség elvével, melyet a 19-dik század második felében a kaszt-rendszer emlékeinek feltámasztása által megsérteni nem szeretnék".[51] Határozottan kiállt az 1848-ban elfogadott reformok mellett, mert az 1848 előtti jogszabályok változás nélküli visszaállítása egyet jelentett volna a visszatéréssel abba a világba, ahol mind a vérdíj, mind a törvényes hitbér különbözött a rendi hovatartozás tükrében. Hovatovább: „Másként alkotta végrendeletét a nemes, a jobbágy; más öröklési rend volt a szerzeményekre nézve mindenik osztálynál; másképen volt szabályozva az özvegyi jog. Sőt még az elévülés tanára nézve is eltérőek voltak a nemesi javak a polgáriaktól."[52] Horvát Boldizsár szerint az általuk proponált javaslat a jogegyenlőség biztosítása mellett az ősiségből megtartotta azt, „ami a családiság eszméjével rokon, ellenben megsz[üntetett] minden[t], mi a közhitellel és a birtokbiztonsággal ellenkezésben áll[t]".[53] A különvéleményben foglalt rendelkezések így eleget tehettek azon célnak, amely az 1848:15. tc. alkotói előtt lebegett.[54]

Az országbíró a tárgyalások felgyorsítása érdekében szavazást rendelt el az ügyben, hogy lehetséges-e a magyar örökösödési törvények visszaállítása az *in integrum restitutio* elve alapján. Az eredmény meglehetősen szoros lett: húszan szavaztak mellette és huszonhárman ellene. Az országbíró a tárgy fontosságára tekintettel sajnálatát fejezte ki az egyetértés hiánya okán,[55] de bizakodó volt a konszenzusos megoldás mihamarabbi kialakítása iránt.

[48] A reformkori országgyűlési vitákról bővebben lásd Dobszay Tamás: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*. Budapest, 2019. Országház Könyvkiadó és az azokat megelőző bizottsági vitákról összefoglalóan pedig Heil Kristóf Mihály: A polgári átalakulás előzményei: az operátumok rövid története. In Heil Kristóf Mihály (szerk.): *Az országbírói bíráskodástól a koncepciós perekig.* Budapest, 2024. Ludovika Egyetemi Kiadó – Jösz Intézet
[49] Mázi András: *A kötelesrész megjelenése a magyar magánjog rendszerében – Tekintettel a nagy európai jogrendszerek megoldásaira.* Doktori értekezés. Pécs, 2009. Pécsi Tudományegyetem, 74–83. p.
[50] *Első különvélemény.* OBÉ jkv. 1861. I. kötet. 86. p.
[51] *Az Országbírói Értekezlet tizenegyedik ülése.* OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 236. p.
[52] *Az Országbírói Értekezlet tizenegyedik ülése.* OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 237. p.
[53] *Az Országbírói Értekezlet tizenegyedik ülése.* OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 239. p.
[54] *Az Országbírói Értekezlet tizenegyedik ülése.* OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 239. p.
[55] A szavazás eredménye Kiss András is meglepte, és azt alapvetően annak tudta be, hogy szerinte a kérdés nem volt megfelelő. Arra utalt, hogy a Deák József által készített különvéleményt

Milyen tartalmú javaslatot fogalmazhat meg az Országbírói Értekezlet?

Miután a többség nézete szerint a magyar törvények változatlan formában történő helyreállítására lehetetlennek bizonyult,[56] a vita új terepre terelődött: arra kellett választ találni, vajon az értekezlet jogosult-e az 1848:15. tc. által hagyott hézagok pótlására. Tagadóan nyilatkozott Holovich Boldizsár,[57] Szutsits Károly,[58] Zsoldos Ignácz,[59] Kiss Andor[60] – hangsúlyozva, hogy nem hozhatnak olyan szabályokat javaslatba, amelyekkel az országgyűlés dolgába avatkoznának,[61] és az öröklési rend megváltoztatását egyértelműen idesorolták.

Főként ezekre az észrevételekre reagált Deák Ferenc. Úgy látta, a vármegyék intézkedéseinek eredményeként meglehetősen sajátos helyzetbe került az Országbírói Értekezlet. Deák – a Pest város közgyűlésén elmondott beszédéhez hasonlóan – a legtermészetesebb dolognak tekintette, hogy az igazságszolgáltatással kapcsolatos jogköreiket a megyék ismételten gyakorolni kezdjék. „Alkotmányszerűleg választott biró itéljen a megyében, a törvényhatóságban, s

az alválasztmány tagjai közül (az előterjesztőt kivéve) senki sem támogatta, és a február 22-én tartott ülésen sem szólaltak fel mellette. Lásd *Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 256. p.

[56] Hozzá kell tenni: a szavazás eredménye ellenére az országbíró érintőlegesen még az Országbírói Értekezlet legutolsó ülésén is utalt Deák József javaslatára. *Az Országbírói Értekezlet tizennyolcadik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 430. p.

[57] „…ha már a folytonosság végett az ősiségi perek szünetelését javaslani nem szabad, csak kettő közt van választás; vagy törvényt kellene alkotni, vagy az országgyülés intézkedéséig a bizottmányi javaslatban foglalt módot elfogadni. Az elsőt véleményem szerint azért nem tehetné a nm. tanácskozmány, mivel törvényalkotásra jogositva nincsen, de különben is a legközelebbi országgyülés egyik főfeladása leendvén egy rendszeres magán polgári codexet kidolgozni." Lásd *Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 260. p.

[58] „Most csak arról van a szó, hogy mit állitsunk föl, hogy a törvénykezésnek folytonossága meg nem szakittassék; magától értetődvén, hogy codificalni nem birunk, mert törvényhozási hatalommal fölruházva nem vagyunk." Lásd *Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése.* OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 262. p.

[59] *Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 268. p.

[60] „A megyék (…) meg fognak nyugodni, ha mi a codificálástól tartózkodva, szinte megalkuszunk a szükséggel ott, hol törvényt nem alkalmazhatunk; mi pedig az elfogadást illeti, azt kétségbe sem akartam vonni, hogy a megyék az országbirói tanácskozmány határozatait el fogják fogadni, hanem csak annyit mondottam, hogy nézetem szerint nagyobb megnyugvással fogják elfogadni a nm. tanácskozmány határozatait, ha mi is törvényes téren maradunk, a szükséggel megalkuszunk és nem állunk oly térre, mely nem a mienk." Lásd *Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 269. p.

[61] Ledniczky Mihály emlékeztette a vita során a szigorú közjog híveit arra, hogy a bíróságok által alkalmazott törvények egy része 1848 előtt is „törvényhozáson kívüli uton keletkezett: olyan például Werbőczy, olyan az úrbéri törvény, olyan továbbá az 1811-ki correlationalis pátens, mely szerint a curia folytonosan ítélt". *Az Országbírói Értekezlet tizenegyedik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 218. p.

alkotmányszerüleg rendezett főtörvényszékek birálják meg ezen itéleteket"[62] – ebben összpontosult számára az alkotmányos ítélkezés súlypontja. Sokkal fontosabb kérdésnek tartotta ezt annál, minthogy „ezen birák ezen néhány hét vagy hónap alatt melyik törvény szerint fogják az igazság kiszolgáltatását gyakorolni".[63] A vármegyék azonban eltérő véleményen voltak, és olyan folyamatokat indítottak el, amelyeket Deák mélységesen helytelenített.[64] Deák szerint ennek eredményeként az értekezlet tagjai a közvélemény várható reakciójának *politikai pressiója* alá kerültek, amely alkalmanként szakmai meggyőződésükkel szemben hatott.[65]

Deák Ferenc a következőképp jellemezte a helyzetet: „Azt mondották a hatóságok és azon közönség, mely az emberekre hat, hogy vissza kell állitani a régi magyar törvényeket; mondották erre nehányan, hogy azt, a mi volt, nem lehet teljesen visszaállitani, mert uj jogviszonyok keletkeztek; itt van a telekkönyv, mit respectálni kell, s erre azt mondják: a telekkönyveket mi is igen szükségesnek tartjuk, de a régi törvényekben a telekkönyvi institutio oly módon nem fordul elő, tehát azokat alkalmazni kell, a nm. tanácskozmány fogja módját találni, hogy miként lehessen visszaállitani a régi törvényeket, ámbár azokat ugy, mint vannak, visszaállitani absolute még sem lehet; – és igy semmi egyéb korlátot nem tűzött a nm. tanácskozmánynak a publica opinio, mint csak kettőt; az egyik: minden változtatás octroyrozás, a másik: octroyrozni nem szabad, de változtatni mégis kell. – Szeretném látni azon bölcset, ki ezen keresztülvág."[66] Úgy vélem, Deák plasztikusan ragadta meg azt a paradoxont,[67] amely nem egy esetben nyomta rá bélyegét az Országbírói Értekezlet tanácskozásaira. A résztvevők ugyanis éppen azokat a magyar törvényeket kívánták *változtatás nélkül* visszaállítani, amelyek főként az öröklés tekintetében bizonyultak alkalmazhatatlannak, miközben alapvető elvárás mutatkozott egy olyan jogi környezet kialakítására, amely legalább átmeneti jelleggel képes megfelelni az elvárásoknak. Az octroytól való tartózkodás, a jogbiztonság fennmararása és a

[62] *Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 271. p.

[63] *Uo.*

[64] Deák szerint „vannak dolgok, melyeket nagy bölcseség meg nem mozditani, s ha megmozdíttatnak, lehetetlen helyre hozni". Lásd *Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése*. OBÉ jkv.1861. II. kötet. 271. p.

[65] Jó példa erre Széher Mihály állásfoglalása, aki szerint „sok megye, mely várja, hogy az országbírói értekezlet visszahozza a magyar törvényeket, ily elhalasztó határozat kimondásával mindenesetre megragadja a magyar törvényt és a biráskodást kezébe veszi". *Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 287–288. p.

[66] *Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése*. OBÉ jkv.1861. II. kötet. 271. p.

[67] Kajtár István: *A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai*. Budapest–Pécs, 2003. Dialóg Campus, 98. p.

törvénykezés folyamatosságának hármas halmazából azonban a legjobb esetben is csak legfeljebb két feltételnek lehetett egyszerre megfelelni.[68]

Deák szerint az ellenérzés valójában nem az osztrák törvényekkel,[69] sokkal inkább az azokat hatályba léptető hatalommal szemben fogalmazódott meg, és ez nyomta rá a bélyegét azokra a kérdésekre is, amelyeket a magyar országgyűlés sem rendezett volna másként. Álláspontja szerint, „ha azok csupán javaslatkép lettek volna a magyar országgyűlés elé terjesztve, azokat nem mondom, minden részben elfogadta volna, de bizonyosan nem mondotta volna gyűlöletesnek, gyalázatosnak, rossznak, gonosznak".[70]

A magyar törvények visszaállítását a telekkönyv szükségessége mellett az 1848:15. tc. értelmezése körüli zűrzavarra tekintettel is lehetetlennek gondolta. Arra is hivatkozott, hogy nemcsak az 1848-at megelőzően, hanem az 1848-ban megalkotott törvényeinkben is akadtak olyan rendelkezések, amelyek alkalmazása az 1850-es években beállott változásokra tekintettel igazságtalanságot eredményezne. Idesorolta az 1848:9. tc. 5. §-át, amely a földesurak adósságait felmondhatatlannak nyilvánította.[71]

Összegezve az Országbírói Értekezlet feladata „egyéb nem lehet, mint gondosan megvizsgálni az anyagi s alaki törvényeknek minden egyes részénél, ha a régi törvények arra vonatkozó rendeléseit életbe lehet-e ismét léptetni, a nélkül, hogy a magánjogviszonyok megzavartassanak, s a nélkül, hogy democraticus institutióink szellemének fölforgatásával az osztályok közötti gyülöletes különbség habár csak ideiglenesen is, visszahozassék".[72]

Mi történjen viszont abban az esetben, ha nem nyílik mód a magyar törvények *in integrum restitutió*jára? Deák az ideiglenes szabályok megalkotását elkerülhetetlennek látta, és az értekezlet vonakodó tagjait azzal próbálta meggyőzni, hogy az országgyűlés közeledtére tekintettel a végső döntés valószínűleg Pesten és nem Bécsben fog megszületni. Az Országbírói Értekezlet célját egy olyan tervezet megalkotásában látta, amelyet az országgyűlés *rendes*

[68] Hasonlóan értékelte a helyzetet Széher Mihály is, aki szerint, *„ha a magyar törvények visszaállítása nehézségeket nem idézne elő, ezen conferentiára szükség sem lett volna". Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 287–288. p.

[69] Vesd össze Peschka, Vilmos: Grundlagen der ungarischen Privatrechtswissenschaft im Zeitalter des Dualismus. In Csizmadia, Andor – Kovács, Kálmán (Hrsg.): *Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa (1848–1944)*. Budapest, 1970. Akadémiai Kiadó, 9. p.

[70] *Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 271–272. p.

[71] A jogalkotói szándék mögött azon megfontolás állt, hogy a nemesek előbb jussanak hozzá a kárpótláshoz, de a törvénycikk szövege erre nem utalt, hanem a moratórium megszüntetését a törvényhozás jövőbeni rendelkezéséhez kötötte. Deák szerint annak ismételt életbe léptetése igazságtalanságot eredményezett volna arra tekintettel, hogy az anyagi kompenzációra időközben már sor került. Lásd *Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 292. p.

[72] Uo.

törvényes úton ideiglenesen elfogadhat,[73] és figyelmen kívül kell hagyni, hogy „mit mond most itt vagy amott a hangulat, mi tetszik, vagy nem tetszik, mi octroyrozás, mi nem az". Ugyanis, a közhangulatra figyelemmel („amely semmit sem akar, mi osztrák, semmit, mi változás, semmit, mi octroyrozás") az Országbírói Értekezlet nem döntene a szükséges korrekciókról, akkor valóban „minden megye maga fog octroyrozni, és a különbség utoljára is csak az lesz, hogy egy helyett ötvenkét octroyálás lesz az országban, mint az a következés mutatja, t. i. hogy minden megye dolgait másképp octroyrozza".[74]

Apponyi az addig elhangzott felszólalásokból azt a következtetést vonta le, hogy a többségi álláspont szerint az Országbírói Értekezletnek nincs lehetősége az 1848. évi, illetve az azt követő változások eredményeként létrejött joghézagok pótlására, így az egyedüli lehetőségnek az alválasztmányi javaslat elfogadását látta.[75] Deák ismételten szót kért. Következetlennek tartotta az értekezlet tagjait, hiszen amikor a büntetőjoggal foglalkozó alválasztmányt annak kidolgozására utasították, hogy milyen módon lehetne az 1848. évi változásokra tekintettel összhangba hozni a régi magyar gyakorlatot, senki nem jelzett hasonló aggályokat. A váltótörvény esetén az illetékes bizottság ugyancsak feljogosítottnak tekintette magát a szükséges módosítások elvégzésére, akárhány változtatást is eszközölt a törvényen.[76] Deák tartalmilag sem értett egyet az alválasztmányi javaslattal, miszerint az ABGB öröklési jogi rendelkezéseinek fenntartását nem helyeselte, mivel a kódexnek az özvegyi jogot szabályozó rendelkezéseit kifejezetten méltánytalannak tartotta.[77] Deák szavainak hatására az országbíró megváltoztatta álláspontját, majd Kiss Andor tett javaslatot az özvegyi jog tekintetében az 1848 előtti öröklési jogi intézmények vonatkozó rendelkezéseinek átvételére, szükségtelenné téve ezáltal külön normaszöveg megfogalmazását. Apponyi helyeselte a hétszemélynök gondolatát, hiszen ily módon az Országbírói Értekezlet következetes maradna a krédójához, hogy „ott, hol magyar törvény létezik, attól dispensálni nem áll jogában".[78]

Rudnyánszky Ferenc hasonlóan értékelte a helyzetet. Az Országbírói Értekezlet többsége szerint a magyar törvényeket ismételten hatályba *kellett* léptetni, de a kezdetektől fogva nézeteltérések mutatkoztak annak kapcsán,

[73] A rendes törvényes út alatt Deák valószínűleg nem az Országbírói Értekezlet munkálatának törvényerőre emelésére gondolt, sokkal inkább arra, hogy az országgyűlés döntsön e kérdésekben. Lásd *Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 274. p.

[74] *Uo.*

[75] *Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 277. p.

[76] Deák azzal érvelt, ha amennyiben tekintettel kell lenniük arra, hogy az átalakítás a magánjogok megzavarása nélkül történjen, akkor jogukban áll megfogalmazni mindazon javaslatokat, amelyekkel e célt biztosítani lehet mindazon esetekben, amikor a magyar törvényeket nem látják visszaállíthatónak. *Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 278. p.

[77] *Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 280–281. p.

[78] *Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 283. p.

hogy mitévők legyenek, amikor az 1848 előtti joganyagot nem lehetett visszaállítani. Ő sem tudta, meddig terjed az értekezlet jogköre, de meg volt győződve arról, hogy morális kötelességük megfogalmazni egy olyan javaslatot, amely a társadalmi igényeknek megfelel.[79] Javasolta, kérjék meg az uralkodót, hogy az országgyűlés megnyitása előtt ne hozzon döntést a törvénykezés szervezéséről; és hatalmazza fel az értekezletet mindazon javaslatok megfogalmazására, amelyeket szükségesnek lát – országgyűlési tárgyalás céljából.[80] Apponyi szerint „erre nézve Ő Felségének különös fölhatalmazására [nem volt] szükség".[81]

Deák Ferenc felszólalása

Deák február 25-én szólalt fel utoljára az Országbírói Értekezleten. Az akkor elhangzott gondolatainak bemutatását azért tartom szükségesnek, mert Deák e beszédét valamiféle *testamentumnak* szánhatta. Felszólalásának közvetlen indokát az oly sokat emlegetett *octroy* kérdése adta, de ennek apropóján kísérletet tett arra is, hogy összekapcsolja a magyar törvények visszaállításával együtt járó pótlások nélkülözhetetlenségét az áprilisi törvényekben foglalt progresszív eszmék tiszteletben tartásával.[82]

Deák mindenekelőtt azt az érvet cáfolta, miszerint a magyar törvények változtatás nélküli visszaállítása épp amiatt lehetséges, mert azok végeredményben egészen 1853-ig hatályban voltak. Ez ügyben emlékeztetett arra, hogy az osztrák kormányzat már az 1849. november 3-án meghozott rendeletében moratórium alá helyezte az összes ősiségi viszonyok alapján indult pert, ideértve az 1836. évi törvénycikkben szabályozott eseteket is. Miután a rendeletben meghatározott törvényszünet még a zálogba adott nemesi javakkal kapcsolatos esetekre is kiterjed, így 1853-ig *a magyar öröklési törvények nem voltak és nem*

[79] Széher Mihály is egyetértett e gondolattal, és bár nem tekintette az értekezlet feladatának, hogy egy tökéletes javaslatot készítsen, de úgy vélte, hogy egy olyan megoldást viszont keresniük kell, amely megfelel *az ország kívánságának*, és e szemszögből a második különvéleményt találta jobbnak. *Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 287–288. p.

[80] *Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 286. p.

[81] *Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 287. p.

[82] Érdemes megjegyezni, hogy Deáknak nem csupán az áprilisi törvényekben, hanem az azokat előkészítő évtizedes vármegyei folyamatokban is jelentős szerepe volt. Lásd Molnár András (szerk.): *„Javítva változtatni" Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai*. Zalaegerszeg, 2000. Zala Megyei Levéltár; továbbá újabban lásd Heil, Kristóf Mihály: The Transition from a Feudal Society to a Social Structure based upon Civil Rights in Hungary with Particular Regard to Preparatory Draft Law. In Tauchen, Jaromír – Kolumber, David (szerk.): *Edge of tomorrow: The next Generation of Legal Historians and Romanists*. Brno, 2022. Masaryk University, 119–140. p.

is lehettek életben.[83] Deák elvi alapon is ellenezte az 1836:14. tc. újbóli alkalmazását (miután annak rendelkezései az ősiségen, a fiági és leányági öröklés közötti különbségtételen, illetve a szabad rendelkezés jogának megszorításán alapultak). Deák másodsorban azt kérdezte: engedhet-e az Országbírói Értekezlet a közhangulatnak? A közvélemény szerepét a jog formálódásában természetesen ő sem vitatta, elismerve, hogy „a közjogi törvények gyakran a közhangulat izgatottságának pressioja alatt születnek", de a magánjogviszonyok rendezésekor elfogadhatatlannak tartotta a communis opinio ilyen fokú figyelembevételét. Deák szerint ennek csak negatív következményei lehettek volna: egyeseket megkárosítanának, ráadásul annak reménye nélkül, hogy sérelmeik orvoslást nyerjenek – miközben „a haza sem nyerne semmit".[84] A viták során csak a szakmai érvek számíthatnak. Ha a magyar törvényt vissza lehet állítani, akkor az értekezlet tagjainak ennek megfelelően kell dönteniük, ha viszont erre nem látnak lehetőséget, akkor azt a megoldást kell választaniuk, amelyik szakmailag a legjobbnak tűnik – a pillanatnyi közhangulattól függetlenül.[85]

Harmadik, talán legfontosabb tétele szerint olyan tartalmú javaslatot nem fogalmazhat meg az Országbírói Értekezlet, „ami az 1848-ik évi törvények democraticus szellemét ismét felforgatná, a törvény előtti egyenlőséget megsemmisitené, az osztályok közötti gyülölt különbséget ismét visszaállitaná; egy szóval, habár ideiglenesen is, menthetetlen visszalépést foglalna magában, s meghiusitaná a nemzetnek 1848-ban tettleg nyilvánitott azon törekvését, hogy a magyar nemzet a törvény előtti egyenlőség által is az európai müvelt nemzetek szinvonalára emelkedjék".[86]

Deák azoknak üzent, akik számára még az ősiség de facto helyreállítása is elfogadható kompromisszumnak tűnt a magyar törvények visszaállításának érdekében.[87] Állította: „én az ősiséget, melyet az 1848-ik évi 15. törvény elvben eltörlött, visszaállitani egyáltalán nem akarom. Politikai életem legnagyobb része folyt le azon küzdelemben, melyet elvtársaimmal együtt a régi feudalismusnak káros maradványai ellen folytattunk. Ezek közé számitottuk az ősiséget

[83] A Homoki-Nagy Mária: „Az ősiség eltörlése elvileg kimondatván." In *Ünnepi kötet Dr. Bodnár László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. 2014. 77. sz. 188. p.

[84] *Az Országbírói Értekezlet tizenharmadik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 294. p.

[85] Erre jó példa Fejér vármegye álláspontja, amely nem sokkal az Országbírói Értekezlet lezárultát követően jelezte az országbíró irányába, hogy az értekezlet által megalkotott szabályokat nem fogja elfogadni. MNL OL O 125. Országbírói Hivatal. 30. sz. Fejér vármegye közönsége üdvözlő irata az országbíróhoz melyben egyszersmind az országbírói értekezlet útján netán hozandó törvények ellen óvást tesz. 1861. március 13. 121–123. p.

[86] *Az Országbírói Értekezlet tizenharmadik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 291. p.

[87] Füredy Lajos 1861 elején megjelent művében az ősiség részben helyreállítására tett javaslatot. Füredy Lajos: *Nézetek a magyar polgári törvénynek jelen viszonyok szerinti módosíthatásáról*. Pest, 1861. Osterlamm Károly, 12–14. p.

is, – melynek bilincseiből kiszabaditani a nemzetet legfőbb törekvésünk vala. Küzdöttünk, hogy e hazában is szabad legyen ember és föld [...], hogy kiki tulajdonát valóságos tulajdonának tekinthesse, s birtokát a lehetőségig biztosnak. És miután sok nehéz küzdés után 1848-ban czélt értünk, ki fogja tőlem méltányosan követelhetni, hogy segitsem ismét lebilincselni a tulajdont, minek felszabadulását oly forrón óhajtottam. – És tegyem ezt azért, mert időközben politikai szerencsétlenségek folytán egy jogtalan hatalom idegenszerü müködése léptete életbe részletesen azt, mit mi magunk elvben elhatároztunk; s mert a mit az 1848-ki törvényhozás határozottan kimondott: hogy tudniillik az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján dolgoztassék ki a polgári törvénykönyv, – azt a közvebejött események miatt nem a magyar ministerium, hanem a törvénytelen osztrák kormány hajtotta végre: én magát az 1848-ban kivivott elvet is ellökjem, vagy feláldozzam. Ennyit a közhangulatnak, ha csakugyan közhangulat az, áldoznom lehetetlen, önmagamhoz s elveimhez hütlen nem lehetek."[88]

A közvetítő javaslat megalkotása

Deák intelmei hatottak az országbíróra,[89] aki ezt követően a törvényességgel és a magánszemélyek jogainak védelmével egyenrangú alapelvként tekintett az 1848. évi eszmék tiszteletben tartására. Szavainak komoly szerepe lehetett a három nappal később elkészült[90] közvetítő javaslat megszületésében,[91] amely Horvát Boldizsár mellett tizennégy személy kézjegyét viselte magán.

Az átmeneti intézkedések megfogalmazása során a legfontosabb szempontot az jelentette, hogy az 1848:15. tc. rendelkezésein túl ne terjeszkedjenek. Az esetleges szabályozás fő fókuszában *a jog- és birtokbiztonság s a közhitel megóvása* állt, hiszen ez lebegett a törvényhozók szeme előtt is a normaszöveg megalkotásakor.[92] E cél érdekében *az adományrendszer és fiágiság megszüntetése* mellett deklarálták: saját vagyonáról élők között mindenki szabadon rendelkezhet anélkül, hogy e jognyilatkozatok az utódok által megtámadhatók

[88] *Az Országbírói Értekezlet tizenharmadik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 290–297. p.

[89] Wlassics Gyula értékelése szerint „A jogász mindig nagy tisztelettel fog megemlékezni arról a tevékenységről is, melyet Deák az 1861-diki országbírói értekezleten fejtett ki, mert az átmeneti nehéz kérdések útvesztőjétől ő óvta meg jogéletünket." Lásd Wlassics Gyula: *Deák Ferencz*. Budapest, 1912. Lampel Rt., 62. p.

[90] MNL OL P szekció. 1830. 6. tétel. Országbírói Tanács értekezletének iratai. 303–327. p.

[91] Sarlós Béla: Deák politikai felfogása és az Országbírói Értekezlet. In *Tanulmányok Deák Ferencről*. Zalaegerszeg, 1976. Zalai Gyűjtemény 5. 298. p.

[92] *Közvetítő javaslat a magyar öröködési rendszer behozatalára nézve fölmerült különböző vélemények kiegyenlítése végett*. MNL OL P szekció. 1830. 6. tétel. Országbírói Tanács értekezletének iratai. 225–226. p.

volnának. Ebből logikusan következett az adásvétel eseteiben az öröklött és szerzeményi vagyon között fennálló különbségek megszüntetése. Az ajándékozás és a szabad végrendelkezés jogát is csak annyiban kívánták korlátozni,[93] amennyiben azt *a természeti törvény* parancsolta. A javaslat legfontosabb tétele az 1848. évi törvény rendelkezéseinek realizálásán túl az ági öröklés bevezetésében állt. Mindazon esetekben, amikor a leszármazókat nem nemzett örökhagyó végrendelet nélkül hunyt el, akkor vagyonának a család azon ágára kell visszaszállnia, amelyikről az származott.

Ez jelentette az egyik legfontosabb eltérést az osztrák kódex megoldásával[94] szemben, amely a teljes hagyatékot az életben lévő szülőnek, illetve az ő leszármazóinak juttatta mindazon esetekben, amikor az örökhagyónak nem voltak leszármazói, nem hagyott maga után végrendeletet, és a hagyaték megnyíltakor a másik szülő már nem volt életben, illetve leszármazókat sem hagyott maga után. A bizottság meglátása szerint e rendelkezés az öröklést „sorsjátékká" tette, miután azon ágat, amelyiktől a vagyon eredt, az öröklésből kirekesztette.[95]

Ekkor született meg az ági öröklés gondolata, amely napjainkig a magyar öröklési jog fontos intézményét képezi.[96] A *tizenötös bizottság* szerint ennek bevezetésével egyszer s mindenkorra megszüntethették az ősiségnek azon kártékony oldalát, amely lehetetlenné tette a hitelfelvételt, így a 19. századra egyértelműen szembekerült a jog- és birtokbiztonsággal. Az osztrák kódex megoldásával szemben viszont meg tudták őrizni a *családiság* eszméjét, amelynek eltörlését az 1848. évi törvényhozók sem tervezték.[97] Mindez az 1848:15. tc. által hagyott hézag betöltésére kínált lehetőséget egy egészen új öröklési rendszer kidolgozásának kényszere nélkül.

A javaslat, noha kiküszöbölte a második különvélemény hibáit, mégsem volt mindenki számára elfogadható: Sárközy Kázmér az abban foglalt rendelkezéseket változatlanul *valóságos törvényalkotásnak* tekintette.[98] Sőt, a korábban az átmeneti szabályok megalkotásának szükségessége mellett hitet tévő Rudnyánszky Ferenc is inkább a moratórium alkalmazását javasolta, mivel

[93] Uo.

[94] ABGB 737. §. Az ABGB magyar nyelvű fordításához lásd *Ausztriai általános polgári törvénykönyv*. Pest, 1863. Vodianer, 211. p.

[95] *Közvetítő javaslat a magyar örökösödési rendszer behozatalára nézve fölmerült különböző vélemények kiegyenlítése végett*. OBÉ jkv. 1861. I. kötet. 98. p.

[96] Vékás Lajos: Az osztrák polgári törvénykönyv (Optk.) utóélete a magyar magánjogban. In Gosztonyi Gergely – Révész T. Mihály: *Jogtörténeti Paregra 2. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2018. ELTE Eötvös Kiadó, 298. p.

[97] *Közvetítő javaslat a magyar örökösödési rendszer behozatalára nézve fölmerült különböző vélemények kiegyenlítése végett*. OBÉ jkv. 1861. I. kötet. 97. p.

[98] „[...] ezen módositásokat közjogi szempontból olyanoknak látom, melyek egyedül csak a törvényhozás hatáskörébe tartoznak." *Az Országbírói Értekezlet tizennyolcadik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 437. p.

az ily módon megalkotott rendszabályokat a nemzet úgysem ismerhette el törvényesnek.[99] Horvát Boldizsár azonban védte a javaslatot: érvelése szerint az csak annyiban tért el a magyar törvényektől, amennyiben azt *a közhitel parancsoló érdeke*, illetve maga az 1848:15. tc. szükségessé tette.[100] Ezzel indokolta az adományrendszer mellett a fi- és leányágiság megszüntetését, ahogy a fiscus öröklésére vonatkozó szabályokat is az átalakult viszonyok természetéből vezette le. A javaslat egyebekben hűen fenntartotta a magyar öröklési rendszert, amelynek „alapvonása a javak visszaháromlása azon családra, a melytől azok származtak".[101] Zsoldos Ignácz a javaslattal szemben megfogalmazódott alkotmányossági aggályok mérséklése érdekében javasolta, hogy az országbíró terjessze be az Országbírói Értekezlet munkálatát az országgyűlés elé. Apponyi nem zárkózott el a felvetéstől.[102]

Összegzés

Az Országbírói Értekezlet 1861. március 4-én fogadta el – apróbb módosításokkal – a közvetítő javaslatot, pontot téve ezáltal nemcsak az öröklési jog feletti vita, hanem a tanácskozások végére is. Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok első ízben a birodalmi minisztertanács napirendjére,[103] majd az országgyűlés asztalára kerültek,[104] ezt követően még egy alkalommal tárgyalta a bécsi kormányzat.[105] Ferenc József 1861. július 20-án bocsátotta ki[106] legfelsőbb elhatározását.[107] A magyar királyi Curia teljes vegyes ülését július 23-ra hívták

[99] *Az Országbírói Értekezlet tizennyolcadik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 432–433. p.

[100] Röviden szólt a moratórium kérdéséről is, annak bevezetését lehetetlennek tartotta, miután az nemcsak rendkívüli károkat okozott volna a közhitelnek, az ország anyagi helyzetének, de a jogbiztonságot is porrá zúzta volna. Lásd *Az Országbírói Értekezlet tizennyolcadik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 434. p.

[101] *Az Országbírói Értekezlet tizennyolcadik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 434–435. p.

[102] *Az Országbírói Értekezlet tizennyolcadik ülése*. OBÉ jkv. 1861. II. kötet. 447–448. p.

[103] Brettner-Messler, Horst (szerk.): *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867* V. Abteilung Ministerien Erzherzog Rainer (1861–1865) und Mensdorff (1865). Band 1. Bécs, 1977. Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 200. p.

[104] *Képviselőházi napló*, 1861. I. kötet. XIX. ülés 1861. május 7. 97. p.

[105] Képessy 2023. 152–153. p.

[106] Az elhatározás eredeti, német nyelvű szövege a következő: Ich genehmige die Anträge der unter dem Vorsitze des Judex Curiae zusammengetretenen Konferenz zur einstweiligen Regelung der Justizpflege in Ungarn und ermächtige den Judex Curiae, dieselben in geeigneter Weise mit provisorisch bindender Wirksamkeit und einem zu bestimmenden Termine, von welchem angefangen dieselben ohne rückwirkende Kraft Geltung haben sollen, kundmachen zu dürfen. Meine ungarische Hofkanzlei hat darüber die erforderliche Ausfertigung an den Judex Curiae sofort zu erlassen. HHSTA. Kab. Kanzlei, KZ. 2119/1861.

[107] Gábriš 2014. 52. p.

össze,[108] amikor a legfelső hazai bírói fórum kimondta, hogy saját eljárásaiban kötelező zsinórmértékként tekint az Országbírói Értekezlet munkálatában megfogalmazott szabályokra.[109] Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok egyik „legikonikusabb" intézményének fenntartása, és annak a polgári törvénykönyv javaslatába történő inkorporálása körül komoly vita bontakozott ki a 19. század utolsó évtizedeiben,[110] de az ági öröklés végül maradandónak bizonyult: a jogintézményt nemcsak az 1959. évi, hanem a 2013. évi polgári törvénykönyv is tartalmazza.[111]

[108] A *Sürgöny*ben megjelent híradás szerzője akként jellemezte az ülést, mint amely a magyar törvénykezés történetében epochát fog csinálni. *Sürgöny*, 1861. július 24. 1. p.

[109] „[A]zon szűk korlátokat, melyek közt az értekezlet mozgott, azon gyöngéd figyelmet a magánjogi viszonyokra, párosultan alkotmányos törvényeink iránti kegyelettel, ha mind e mellett vannak azon értekezleti munkálatnak gyöngéi, annyi bizonyos, hogy a hazafiaság bélyege mellett, melyet magán hordott, nem feledte el azon magasb szempontokat, miket a magánjogok sértetlensége, a jogfolytonosság, a hitel, a létező és időközben alakult viszonyok kímélése igényelnek." *Sürgöny*, 1861. július 24. 1. p.

[110] Lásd Pólay Elemér: Kísérlet a magyar öröklési jog önálló kodifikációjára a XIX. század végén. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*, 1974. 4. sz.

[111] Lásd 2013. évi V. törvény, 7:67–71. §

Krusóczki Bence*

A TISZTESSÉGTELEN VERSENY SZABÁLYOZÁSI IGÉNYÉNEK ERŐSÖDÉSE A 20. SZÁZADBAN[1]

Bevezetés

Jelen tanulmányban a hazai versenyjog történetének korai szakaszait elemzem. Bemutatom azt a mintegy 25 évig tartó folyamatot, amely végül hazánk első tételes versenyjogi szabályozásának megszületéséhez vezetett. Az 1923:5. tc. célja az volt, hogy védelmet nyújtson minden olyan kereskedelmi magatartással szemben, amely erkölcstelennek vagy az üzleti tisztességgel összeegyeztethetetlennek minősült. Az országot sújtó világháború és az azt követő forradalmak súlyos gazdasági válságot idéztek elő, amely a gazdasági élet valamennyi területére kihatott. Az ipar és a kereskedelem, amelyek a békeévekben virágzásnak indultak, és lehetőséget teremtettek a tisztességes üzleti működésre, a válság nyomán szintén megingottak, ahogyan a gazdaság egyéb ágazatai is. Az ipar és kereskedelem területén egyre inkább elterjedtek a tisztességtelen és erkölcstelen üzleti gyakorlatok, amelyek már veszélyeztették a gazdasági rend működését.[2]

Hogy az elburjánzott visszaéléseknek véget vessenek, a kereskedelmi és ipari érdekképviseletek állandóan sürgették a kormányokat, hogy az ipari tulajdonjog megvédésére megfelelő intézkedéseket foganatosítsanak, illetve megfelelő törvények alkotása útján annak oltalmazására siessenek.[3]

Hazánkban már 1900-ra elkészült a tisztességtelen versennyel szembeni védekezésről szóló törvénytervezet javaslata, ennek ellenére mégis több mint két

* Krusóczki Bence PhD-hallgató, SZTE ÁJTK Magyar Jogtörténeti Tanszék, ORCID ID: 0000-0001-6750-8376

[1] A Projekt az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával és az NKFI Hivatal által kibocsátott Támogatói Okirat alapján valósult meg. Projektazonosító: K 138618.

[2] Beck Salamon – Vámbéry Rusztem: *A tisztességtelen versenyről szóló törvény magyarázata.* Budapest, 1923. OMKE Lapkiadó R.T. 23–26. p.

[3] Bányász Jenő: *A tisztességtelen verseny joggyakorlata.* Budapest, 1933. Ujságüzem Könyvkiadó és Nyomda Rt. 5–8. p.

évtizedet kellett várni arra, hogy a tervezetből törvény születhessen.[4] A fejlett nyugati országok – úgymint például Franciaország vagy Anglia – megelégedtek tisztán magánjogi keretek között rendezni a tisztességtelen üzleti magatartásokkal kapcsolatos kérdéseket. Miért szavazott akkor már a kodifikáció legelején is a magyar jogalkotás egy külön, önálló törvény megalkotására? Tette ezt annak ellenére, hogy lehetősége mutatkozott volna kizárólag a magánjog keretein belül is rendezni e kérdéskört. Tanulmányomban ezen kérdések megválaszolásában is utat kívánok mutatni.

Az első tervezet megszületése

Az 1900-ra megszövegezett tisztességtelen versenyről szóló törvénycikk első tervezetének elkészültét követően a kereskedelemügyi miniszter széles körű szakmai konzultációt kezdeményezett. Ennek keretében valamennyi illetékes szakegyesület és kereskedelmi, illetve iparkamara véleményét kikérte, hogy a szabályozás megalapozott és a gazdasági szereplők által is támogatott legyen.

Az Országos Iparegyesület, amely a korszak egyik legjelentősebb szakmai érdekképviseleti szerve volt, részletes és alapos véleményt fogalmazott meg a megküldött tervezettel kapcsolatban. Az egyesület állásfoglalásában elsősorban két kulcsfontosságú kérdéskört vizsgált. Az első az volt, hogy a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok elleni fellépés érdekében szükséges-e egy önálló törvényi szabályozás megalkotása, vagy elegendő lenne-e a meglévő jogszabályok kiegészítése és azok hatékonyabb alkalmazása. Ez a vita egy szélesebb körű jogalkotási dilemmába illeszkedett, amely a gazdasági szabályozás korszerűsítésével és a jogbiztonság megteremtésével kapcsolatos kérdéseket is felvetette.

A második kérdés az volt, hogy a törvény elfogadása időszerű volt-e, vagy esetleg érdemes lett volna-e további társadalmi és gazdasági változásokat megvárni, mielőtt a jogalkotás végleges formát öltene. Az Iparegyesület álláspontja ebben a tekintetben is mérlegelés tárgyát képezte, hiszen a 19. század végén és a 20. század elején a magyar gazdaság jelentős átalakulásokon ment keresztül, az iparosodás és a kereskedelem bővülése pedig új kihívásokat állított a jogalkotás elé.

A korszak jogfejlődésének kontextusában a tisztességtelen verseny elleni fellépés nemcsak gazdasági, hanem társadalmi kérdés is volt. Az ipari fejlődés,

[4] Hegedüs Sándor kereskedelemügyi miniszter (1899–1902) nevéhez fűződik hazánk első tisztességtelen versenyről szóló törvényjavaslatának kidolgozása. Hegedüs 1900. január 19-én leiratában valamennyi kereskedelmi és ipari érdekképviseletet tájékoztatott a javaslat elkészültéről, és véleményezésre megküldte azokat. Hazánkban ezt a dátumot tekinthetjük a tisztességtelen versenyről szóló törvénycikk kodifikációs munkájának kezdőidőpontjának. A tisztességtelen verseny korlátozása. *Magyar Ipar*, 1900. 6. sz. 32. p.

a piacok bővülése és a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok élénkülése szükségessé tette a jogi szabályozás finomhangolását, különösen a fogyasztók védelme és a tisztességes piaci viszonyok fenntartása érdekében. Az Iparegyesület által felvetett kérdések ezért nem pusztán technikai jellegűek voltak, hanem a korszak gazdasági és jogpolitikai kihívásait is tükrözték.[5]

Hegedüs Sándor kereskedelemügyi miniszter leiratában leszögezte, hogy a hatályos törvényes rendelkezések között is találhattunk volna olyan eszközöket, amelyekkel szigorúbb és eredményesebb módon lehetett volna a tisztességtelen verseny túlkapásai ellen fellépni, azonban véleménye szerint ennek ellenére indokolt volt egy külön törvény elfogadása. „Tekintve azonban, hogy a vonatkozó rendelkezések a más-más törvények nem is egyöntetű czélzata következtében a tisztességtelen versenynek már ma is ismeretes kinövései ellen kellő oltalmat nem nyújthatnak, tekintettel továbbá arra, miszerint magába véve még azon körülmény, hogy elszórtan már léteznek a tisztességtelen verseny megakadályozására némileg alkalmas rendszabályok, még nem teszi feleslegessé a felvetett kérdésnek egész körét felölelő egyöntetű törvény alkotását."[6]

A tervezet lényegét tekintve az iparszabadság folytán keletkezett, a kereskedelem és ipar gyakorlásánál felismert azon túlkapások ellen kívánt oltalmat nyújtani, amelyeket már a szabadversenyben is megvetendő, jóerkölcsbe és kereskedelmi tisztességbe ütköző eszközökkel kívántak megvalósítani.[7] Annak ellenére, hogy az 1923:5. tc. még jelen tervezet vázát sem tette magáévá, mégis több, a tisztességtelen verseny szellemiségével kapcsolatos értékes alapelv kidomborodott belőle. A tervezet például részletesen foglalkozott a szabad verseny kategóriájával. „Bárki is szabadon felhasználhatja a versenyben minden tudását, tehetségét, szorgalmát: ebben áll az ipar és kereskedelmi forgalom szabadsága…"[8] Azonban leszögezte, hogy ha egy iparos vagy kereskedő a jóerkölcsbe ütköző cselekedettől, vagy a közrend megsértésétől sem riadt vissza, annak már gátat kellett szabni, hiszen „a szabadság nem abban állt,

[5] Magyar Ipar, *A tisztességtelen verseny korlátozása*, XXI. köt. 6. szám. Budapest, 1900. Ami az első kérdéskört illeti, a kormány egyértelműen azt az álláspontot foglalta el, hogy külön törvény alkotandó a tisztességtelen verseny ellen, hiszen a felkeresett testületek feladataként a tervezet véleményezését jelölte meg, és nem annak szükségességének megvitatását.

[6] Magyar Ipar, *A tisztességtelen verseny korlátozása*, XXI. köt. 6. szám. Budapest, 1900.

[7] Az 1923:5. tc. egyértelműen megalkotta hazai versenyjogunk alapjait, és számos későbbi versenyjogi rendelkezésünknek is alapot szolgáltatott. Így például az 1931:20. tc.-nek, amely az első kartelljogi rendelkezésünknek tekinthető, vagy akár az árdrágító visszaéléseknek. A témához bővebben lásd Homoki-Nagy Mária: Megjegyzések a kartellmagánjog történetéhez. *Versenytükör*, 2016. II. különsz. 39–40. p.; Varga Norbert: Árdrágító visszaélésekkel kapcsolatos jogesetek a Szegedi Királyi Törvényszék gyakorlatából. In Homoki-Nagy Mária – Varga Norbert – Pétervári Máté: *A Szegedi Törvényszék története*. Szeged, 2019. Szegedi Törvényszék, 110–158. p.

[8] A tisztességtelen versenyről szóló törvénytervezet javaslata (1900); A tisztességtelen verseny korlátozása. *Magyar Ipar*, 1900. 6. sz. 17. p.

hogy mások jogait megsérthessük, hanem abban, hogy mindenki háborítatlanul gyakorolhassa jogait".[9]

A tervezet értékes gondolatokat tartalmazott a tisztességtelen verseny fogalmával kapcsolatban is.[10] Mindenekelőtt hangsúlyozta, hogy a fogalom meghatározása igen nehéz feladat, és lényegét tekintve abban állt, hogy valamely kereskedő vagy iparos versenytársát üzleti verseny céljából a jóerkölcsbe ütköző cselekedete által megkárosította.[11]

A tisztességtelen kereskedelmi magatartások letörését szorgalmazó Emch-féle tervezet mindezek ellenére megrekedt tervezeti stádiumában. Ennek egyik indoka az érdekképviseleteknek a tervezettel való éles szembenállása volt, ugyanis egyöntetűen időszerűtlennek tekintették a törvény megalkotását. A Kassai Kereskedelmi és Iparkamara a kérdésről a következő véleményét adta tudomásul. „Mindkét esetben mindazáltal arra vagyunk bátrak utalni, hogy a mi gazdasági életünk viszonyai lényegesen eltérnek a haladottabb Németországétól és olyan külön törvény alkotása, amely egyszerűen a német törvényt majmolná és hazai viszonyainkat figyelemre nem veszi, aligha válnának előnyére fejlődésben lévő gazdasági életünknek."[12] További indokként szolgált az Ausztriával fennálló gazdasági viszonyunk – hivatkozva a kiegyezés alapelveire –, ugyanis jelen kérdésben kizárólag abban az esetben lehetett volna véglegesen határozni – és akár egy új törvényt elfogadni –, ha az osztrák kormány egy hasonló törvényes intézkedést léptetett volna életbe.[13]

A tisztességtelen versenyzéssel kapcsolatos jogalkotás következő mérföldköve az első tervezet megalkotását követően viszonylag későn, csak hét évvel későbbre tehető. Ez egyrészt magyarázható volt azzal, hogy Hegedüs Sándor minisztert posztján – távozását követően – évente új kereskedelemügyi miniszterek váltották egymást, másrészt pedig, hogy 1907 év elejére az osztrák képviselőház elfogadta a tisztességtelen verseny meggátlásáról szóló törvényjavaslatot, így az új törvény megalkotásának látszólag elhárult a fentebb említett egyik akadálya.[14]

[9] A tisztességtelen versenyről szóló törvénytervezet javaslata (1900) uo.

[10] Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ahogy arra a tervezet is utalt, a tisztességtelen verseny fogalmát meghatározni nem egyszerű feladat. Véleményem szerint épp ez okból hagyja el az 1923:5. tc. is a fogalom meghatározását. Mindezek ellenére a bírói gyakorlat, illetve a szakirodalom alapján azt mondhatjuk, hogy tisztességtelen verseny volt minden olyan kereskedelmi és üzleti magatartás, amely a jóerkölcsbe vagy az üzleti tisztességbe ütközött. Bányász Jenő: *A tisztességtelen verseny legújabb joggyakorlata*. Budapest, 1933. Novák Rudolf és Társa Tudományos Könyvkereskedés és Könyvkiadó Vállalat, 28. p.

[11] A tisztességtelen verseny korlátozása. *Magyar Ipar*, 1900. 6. sz. 8. p.

[12] Tisztességtelen verseny. *Magyar Ipar*, 1901. 8. sz. 3–4. p.

[13] Bár ekkor már az osztrák birodalmi tanács előtt volt egy törvényjavaslat a tisztességtelen versenyzéssel szembeni védekezéssel kapcsolatban, végleges döntés még ott sem tudott születni. Tisztességtelen verseny. *Magyar Ipar*, 1901. 8. sz. 12. p.

[14] Törvényjavaslat a tisztességtelen verseny ellen. *Magyar Ipar*, 1907. 17. sz. 10.

A Kossuth Ferenc által vezetett kereskedelemügyi minisztérium által elkészített második tervezet – az Emch-féle tervezethez nagyon hasonlóan – lényegében az 1896. évi német törvényt követte.[15] Azonban míg az 1900. évi első magyar törvénytervezet úgyszólván szó szerint követte a német törvényt, addig az új tervezet teljesen önállóan dolgozta fel a tisztességtelen verseny anyagát, és az osztrák törvényjavaslatot is csak viszonylag kis részben használta fel.[16] Az 1900-as javaslattal szemben tapasztalható eltérések közül a legfontosabb az volt, hogy a második tervezet már pontosabban írta körül az egyes tisztességtelen magatartásokat. A tervezetből egyértelműen kifejezésre jutott a jogalkotónak azon szándéka, hogy a tervezet alapján megindítható eljárás elsősorban egy előzetes védekezés, és valójában csak megelőzése lett volna a nagyobb jogsérelmeknek.[17]

A következőkben röviden be kívánom mutatni, hogy az elkészült tervezettel kapcsolatban a korszak kereskedelmi és iparos érdekképviseletei miként vélekedtek, illetve hogy milyen érvek és ellenérveket lehetett felhozni a kodifikáció folytatásával kapcsolatban.

[15] Németországban a tisztességtelen verseny leküzdésére az 1896. évi május 27-én szentesített törvény szolgált (*Gesetz zur Bekämpfung des unlautren Wettbewerbes*. Reichs Gesetzblatt Nr. 13.), amely alapul szolgált a magyar jogalkotás számára is. A német törvény csak a tisztességes kereskedőre különösen hátrányos visszaéléseket kívánta megakadályozni, s így a tisztességtelen versenynek a leggyakoribb, tipikusnak mondható alakjaival szemben rendelkezett taxatív módon. A taxatíve sorolt rendelkezések megsértése esetén a sérelmet szenvedett félnek a törvény polgári peres úton érvényesítendő abbahagyási és kártérítési igényt biztosított, s ezenfelül büntetőjogi megtorlást is alkalmazott abban az esetben, ha a tisztességtelen versenyt képző cselekményt azt minősítő büntetendő szándékkal követték el. *Az Ipartörvény Módosítása című hivatalos anyaggyűjtemény V. kötet*, OMKE Lapkiadó Rt. 483. p. Budapest, 1918.

[16] Törvényjavaslat a tisztességtelen verseny ellen. *Magyar Ipar*, 1907. 17. sz. 23. Az új tervezetnek alapelve volt, hogy a tisztességtelen versenynek csak egyes alakjait minősítette kihágásoknak, és ezeket az iparhatóságok körébe csak akkor utalta volna át, amikor „kihágási üldözésnek" is helye lett volna. További alapelve volt, hogy a tiltott cselekményekből minden esetben kártérítési alapot teremtett. Ezen a ponton szeretném felhívni a figyelmet, hogy azzal, hogy a tervezet a tisztességtelen verseny kategóriáját elhelyezi a magánjogi tiltott cselekmények kategóriája alatt, arra a téves következtetésre juthatnánk, hogy a tisztességtelen kereskedelmi magatartások mindig egyfajta károkozást tételeztek volna fel. Szladits Károly a tisztességtelen cselekményeket ugyancsak a szerződésen kívüli kártérítésnél, azon belül pedig a tiltott cselekményeknél helyezte el. „Magánjogi tiltott cselekmény mindenekelőtt minden abszolút alanyi jognak a vétkes megsértése." Szladits Károly: *A magyar magánjog vázlata.* Budapest, 1933. Grill, 281. p. A magánjogi tiltott cselekményekhez bővebben lásd Raffay Ferencz: *A magyar magánjog kézikönyve. 2. köt.: Dologjog, kötelmi jog és öröklési jog*. Eperjes 1906. Sziklai Henrik kiadása, 454–458. p.; Kolosváry Bálint: *Magánjog: vezérfonal a magyar magánjogból tartott egyetemi előadásokhoz: a jogfejlődés újabb eredményeivel*. Budapest, 1944. Studium, 40–41. p. Ez a következtetés azonban a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokra vetítve helytelen volt – és látni fogjuk, miért is ment szembe a tisztességtelen verseny alapelvével – még annak ellenére is, hogy a Magyar Királyi Kúria 1909-ben hozott határozata is minden esetben károkozást követelt meg annak érdekében, hogy megállapítható legyen a tisztességtelen verseny fennforgás (Kúria 4333/1909. IV. p.t.sz.).

[17] Törvényjavaslat a tisztességtelen verseny ellen. *Magyar Ipar*, 1907. 17. sz. 27.

Szakmai viták, érvek, ellenérvek a javaslattal szemben

„Ethikai alapot, erkölcsi törvénnyel nem lehet teremteni. Erkölcstelenséget, tisztességtelenséget lehet ugyan törvénnyel üldözni, de azért ez csak gyenge gyomlálás, silány tatarozás."[18] E gondolat hangzott el dr. Back Frigyes előadásán az Országos Iparegyesület 1907. június 12-i végrehajtó bizottsági ülésén, amelyen a tisztességtelen versenyről szóló tervezet megvitatása volt az egyik napirendi pont.[19] Back előadásában nehezményezte, hogy a magyar jogalkotás nem elégedett meg a francia, olasz, angol vagy belga megoldásokkal, amelyek a tisztességtelen versenyt egyetlen elvi deklarációval szabályozták. E megoldás értelmében az, aki a jóerkölcsbe ütköző módon másnak kárt okozott volna, ezt a kárt minden esetben megtéríteni volt köteles.[20]

Ezzel a véleménnyel szemben azonban fontos kiemelni, hogy az amerikai, angol, francia, belga és olasz jogrendszerek a tisztességtelen verseny szabályozásában teljesen eltérő fejlődési utat jártak be. Ezek az országok egy olyan jogi megközelítést alkalmaztak, amelyet sem a magyar jogalkotás, sem a magyar jogalkalmazás nem tudott volna egyszerűen átvenni vagy alkalmazni. Ennek egyik fő oka az volt, hogy ezekben a jogrendszerekben a bírói gyakorlat mindig is jóval önállóbb szerepet kapott a jogfejlesztésben, mint Magyarországon, ahol a törvények szövege és a kodifikált jogforrások nagyobb hangsúlyt kaptak.

A felsorolt államokban a bíróságok a polgári törvénykönyvek általános kártérítési szabályainak rugalmas értelmezésével hatékonyan biztosították a tisztességtelen verseny valamennyi formájával szembeni védelmet. Ez azt jelentette, hogy a jogalkalmazás során a bíróságok képesek voltak esetről esetre meghatározni, hogy egy adott kereskedelmi gyakorlat sérti-e a tisztességes piaci működést, és ennek megfelelő jogkövetkezményeket rendeltek el. Ezzel szemben a magyar jogrendszer – amely a kontinentális jogfejlődés részeként nagyobb mértékben épített a törvényi szabályozásra és annak szövegszerű alkalmazására – nem biztosított ilyen széles mozgásteret a bírói értelmezés számára.

A német törvényhozás szintén eltérő megoldást választott, mivel a német jogi hagyomány inkább a kodifikált jogszabályok pontos betartására és az azokhoz való szoros ragaszkodásra épült. A német bíróságok kevésbé voltak hajlamosak arra, hogy a törvény betűjén túlmutató jogfejlesztő döntéseket hozzanak, ezért a német jogalkotás végül szükségesnek látta egy különálló, kifejezetten a tisztességtelen versenyre vonatkozó törvény megalkotását. Ennek eredményeként 1897-ben a német törvényhozás egy speciális jogszabály

[18] Uo.

[19] Uo.

[20] Törvénytervezet a tisztességtelen versenyről. *Honi Ipar*, 1907. 3. sz. 32.

megalkotását határozta el, amely részletesen szabályozta a tisztességtelen verseny elleni fellépést.

Ez a nemzetközi kitekintés rávilágít arra, hogy a tisztességtelen verseny jogi szabályozásának kérdése nemzetközi szinten is vitákat generált, és az egyes országok eltérő jogi hagyományaikhoz és gazdasági igényeikhez igazítva választottak különböző megoldásokat. Míg az angolszász országok a bírói jogértelmezés rugalmasságára építettek, addig a kontinentális jogrendszerek – köztük Magyarország és Németország – inkább a kodifikált szabályozás és a törvényhozási beavatkozás mellett döntöttek.[21] A német törvényhozás tulajdonképpen kénytelen volt számolni a bírói gyakorlatnak a „törvény betűjéhez való aggályoskodóbb ragaszkodáshoz",[22] és ahogy az már ismeretes, 1897-ben egy speciális törvény megalkotását határozta el.

A járhatóbb útnak hazai jogalkotásunk is a „német megoldást" választotta. A tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok elleni külön törvény megalkotása mellett tette le a voksát legfelsőbb bíróságunk is, amikor egy 1909-ben hozott határozatában kimondta, hogy „a tisztességtelen versenyzésből támasztható igények törvényhozásilag szabályozva nincsenek, ennélfogva a per elbírálásánál csakis azt lehet szem előtt tartani, hogy a versenyző versenytársával szemben követett-e el a fennálló törvények által tiltott olyan cselekményt, amely annak kárt okozott".[23]

Amennyiben elfogadjuk azt a tényt, hogy – a magyar jogfejlődés sajátosságaira tekintettel – hazánkban a tisztességtelen kereskedelmi és ipari verseny üldözését kellő erélyességgel a polgári törvénykönyv általános szabályai alapján

[21] Meszlényi Artur: Észrevételek a tisztességtelen versenyről szóló törvénytervezethez. *Jogállam*, 1921. 7. 262–263. p. Franciaországban a Code civil 1382. és 1383. §-át elegendőnek ítélték meg a kereskedelmi tisztesség megóvására. Tekintettel arra, hogy ott a bíróságok működésébe bevont laikus elem felfogása is érvényesült, az említett paragrafusok kellő hatályosságú fegyvernek bizonyultak. A Franciaországban meghonosodott elveken és alapokon nyugodott a védekezés Belgiumban, Olaszországban, sőt lényegileg Angliában is, ahol szintén a common law, az általános magánjog elvei érvényesültek. Verseny. *Az Újság*, 1907. 142. sz. 1907. 12.

[22] Uo. 264. p.

[23] Kúria 4333/1908. IV. p.t.sz.. Itt ugyancsak szeretném megjegyezni, hogy véleményem szerint sem volt elfogadható megoldás tisztán a polgári törvénykönyv szabályaira bízni a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok rendezését. Amennyiben az általános kártérítési szabályok alapján kívánnánk feloldani a kérdéskört, minden esetben arra az eredményre jutnánk, hogy a tisztességtelen verseny fennforgásának megállapításához és annak kimondásához egy, a versenytársat ért kárt kellene bizonyítani. A tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok sokszínűsége folytán azonban egyértelműen megállapítható, hogy nem minden esetben érte kár a sértett versenytársat. Egy üzleti titok megsértése, vagy akár a versenytársat érő jó hírnév megsértése nem feltétlen eredményezett károkozást, azonban mind a jóerkölcs generális, mind pedig az üzleti tisztesség magánjogi kategóriája alapján egyértelműen megvalósíthatták a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokat. A tisztességtelen verseny bírói gyakorlatához bővebben lásd Krusóczki Bence: A tisztességtelen verseny a Szegedi Királyi Ítélőtábla joggyakorlatában. *FORVM. Publicationes Disciplorum Iurisprudentiae*, 2018. 1. sz. 245–270. p.

nem lehetett rendezni, további kérdésként merülhetett fel, hogy a korszak kereskedelem és iparral kapcsolatos törvényes rendelkezései nyújthattak-e volna megfelelő védelmet.[24] Az Országos Ipartestület véleménye szerint egyértelműen igen. „Véleményünk szerint világos, hogy a mostani jogrendszerünkben található törvényes védelem nagyjában és a tisztességtelen verseny leggyakoribb eseteire nézve alig maradnak el a szigorú német törvénytől."[25] A testület a problémát a fennálló törvények elégtelen végrehajtásában látta. „Az iparosok és iparos körök s igy együttes szakosztályunkban a felszólalók legnagyobb része mégis a tisztességtelen verseny ellen újabb törvényhozói intézkedéseket sürgetnek; ez világosan mutatja, hogy fennálló törvényeink kellő végrehajtásban nem részesülnek."[26]

Megjegyzendő azonban, hogy nem kizárólag a törvények szigorúbb végrehajtásában gyökerezett a probléma. A hatályban lévő jogszabályaink egyszerűen nem tudtak megfelelő módon azonosulni a tisztességtelen verseny szellemiségével.

A felperes cégbitorlás miatt azért indított az alperes ellen keresetet, mert állítása szerint az alperes a vevőinek azt állította, hogy a felperes cége valójában az ő fióktelepe, majd pedig, hogy a felperes cégének ő maga társtulajdonosa. A budapesti kir. kereskedelmi váltótörvényszék a felperes keresetét elutasította, majd indokolásában kifejtette, hogy „a kereskedelmi törvény 24. §-ában

[24] A tisztességtelen reklám ellen az 1884. évi XVII. tc., az ipartörvény 58. §-ában biztosított védelmet. E rendelkezést egészítette ki a kihágási büntető törvénykönyvünk (1879:XL. tc.) 45. §-a. A csomagolt áru mennyiségének eltitkolása, illetve hamis mennyiségi adat feltüntetésére vonatkozólag intézkedést találhattunk az 1893. évi XXXIV. tc.-ben. A palackokban vagy hordókban árult folyadékok mennyiségének megjelöléséről az 1874. évi VII. tc. rendelkezett. Az üzleti név, cég vagy egyéb különleges elnevezésnek megtévesztésre alkalmas módon való használatára vonatkozólag az 1875. évi Kereskedelmi törvényünk 21. és 24. §-ai biztosítottak oltalmat.

[25] Törvényjavaslat a tisztességtelen verseny ellen. *Magyar Ipar*, 1907. 17. sz. 14.

[26] Uo. Az Országos Ipartestület negatív kritikáinak ellenére egyértelműen igény mutatkozott az erkölcstelen kereskedelmi gyakorlatok visszaszorítására. Hazánk és egyúttal Ausztria legnagyobb textilgyára, a Magyar Textilipar Rt. a következő problémáit fejtette ki: „A tisztességtelen verseny tapasztalataink szerint a textilipari téren főképpen abban áll, hogy egyes nagykereskedők külföldön beszerzett és ugyanott készített nyersanyagokat, tehát teljesen a külföldön gyártott szövött árukat hazánkba behozván, ezen idegen anyagot otthon mindenféle tiszta magyar jellegű felírásokkal, valamint címkékkel ellátják, és ily módon a külföldi gyártmány czímén eladják. Ezen körülmény kifejezetten káros körülményekkel jár, illetve a magyar gyártmány jó hírnevének feltétlenül árt, és annak érvényre jutását sok esetben meggátolja." Honi ipar, 1907. Az Egyesült poszmánygyárosok központja a következő problémát fogalmazta meg: „A mi szakmánk legfájóbb sebe azaz usus, mely a doboz vagy csomagok mennyiségi és minőségi megjelölése körül kapott lábra. A szokásos typus, de sokszor a felirás szerint és a doboznak vagy csomagnak 50 vagy 100 méter árut kellene tartalmazni. E helyett igen gyakran a doboz vagy csomag csak 45-90 árut tartalmaz." Uo.; Az Első magyar gallér- és kezelő gyár igazgatója a következőket sérelmezte: „Gallérgyárunknál nagy részt ismert régi panaszokról van szó, hogy nem magyar árut magyarnak adnak, hogy némelykor a kereskedő vagy alkalmazottjai azt állítják vevőinek, hogy magyar árut azért nem tartanak, mert rossz, pedig vagy nem mer nekik a gyár hitelezni, vagy más okból nem tarthatják." Uo.

említett czégbitrolás megállapításához annak a körülménynek a bizonyítása szükséges, hogy alperes a felperes czégét jogosulatlanul használta. Használata alatt pedig az értendő, ha valaki az illető czégét jegyzi, vagy czimtáblájára, számláin levélpapirjain irja vagy rányomtatja. Ezek szerint, ha alperes valóban tette volna is a keresetben említett nyilatkozatokat, ez által nem használta felperes czégét és így czégbitorlást sem követett el."[27]

A tisztességtelen verseny elleni védekezés lényege tehát továbbra sem abban állt, hogy bizonyos kereskedelmi magatartásokra nézve újabb törvényi rendelkezéseket kellene megalkotni, hiszen a fentebb ismertetett jogeset is kellően támaszthatja alá, hogy bár voltak az ipart és a kereskedelmet szabályzó törvényeink, azonban azoknak a kereskedelmi tisztességet biztosító szűrőin a tisztességtelen magatartások sokszínűsége könnyedén képes volt átfolyni. A tisztességtelen versenyzés sajátossága mindig is a kereskedelmi élet gyors változásaiban gyökerezett, éppen ezért a tételesen felsorolt és szabályozni kívánt magatartások soha nem tudták volna kielégíteni a korszakban elvárt igényeket. Ennek kiküszöbölése érdekében a tisztességtelen versenyről szóló második törvénytervezetünk már nem kizárólag csak egy taxatív felsorolást alkalmazott, hanem az osztrák tervezetben megfogalmazott generálklauzulát is beépítette. Ezáltal lehetőséget kívánt biztosítani a tisztességtelen verseny valamennyi megnyilvánulása ellen, tette mindezt úgy, hogy a kereskedelemben megjelenő jóerkölcs és üzleti tisztesség határainak felállítását a jogalkalmazásra bízta.

Az Országos Ipartestület tervezettel való éles szembenállása ellenére a kérdés eldöntöttnek látszódott. Hazánkban egyértelműen osztrák és német mintára kellett megszervezni a tisztességtelen verseny leküzdésére szolgáló oltalmi rendszert. A tervezet elkészültét követően azonban a kodifikációs munka látszólag megrekedt, és évekig nem történt a tisztességtelen versenyzés kérdéskörét illetően előrelépés.

A temesvári kereskedelmi és iparkamara 1910 júliusában egy beadványt intézett a kereskedelemügyi miniszterhez, amelyben arra kérte, hogy a tisztességtelen versenyről szóló törvényjavaslatot haladéktalanul terjessze elő az őszszeülő országgyűlésnek.[28] Épp ez idő szerint az osztrák kormány is sürgetéssel

[27] Láthatjuk tehát, hogy a bíróság álláspontja alapján az ismertetett esetet nem lehetett a K. T. 24. §-ának rendelkezései alá vonni. Fontos azonban látnunk, hogy az alperes kizárólag a tisztességtelen versenyt sújtó törvényes rendelkezések hiányában szabadulhatott büntetlenül. Tagadhatatlan ugyanis, hogy az alperes által tett nyilatkozatok a kereskedelmi tisztességbe ütköztek volna. A törvényszék határozatát a Királyi Kúria is helybenhagyta. Magyar Királyi Kúria 426/1902. számú határozata alapján. A témához bővebben lásd Péterváry Máté: Csődeljárások a Szegedi Királyi Törvényszék gyakorlatában. In Homoki-Nagy Mária – Varga Norbert – Péterváry Máté: *A Szegedi Törvényszék története*. Szeged, 2019. Szegedi Törvényszék, 22.

[28] A tisztességtelen verseny szabályozása Németországban. *Magyar Ipar*, 1910. 27. sz. 11.

élt a magyar kormány felé, ugyanis a két ország tisztességtelen versennyel kapcsolatos rendelkezéseinek – a korábbi megállapodások következtében – legalább alapelvi szinten egyezniük kellett.[29]

A *Magyar Gyáripar* 1913. augusztus 16-ai számában a következő tudósítás jelent meg: „A tisztességtelen verseny ellen való törvényes védekezésről már jó pár éve alkudozik egymással az osztrák és a magyar kormány. A magyar kormány elkészítette a törvény tervezetét és elküldte az osztrák kormánynak, hogy tegye meg az észrevételeit. Ez meg is történt. Az osztrákok kifogásai azonban olyan mélyen belevágnak a magyar gazdasági érdekekbe, hogy a magyar kormány kénytelen ragaszkodni az álláspontjához és nem tehet olyan konczenziókat, a minőket az osztrákok kérnek tőle."[30] A megállapodás továbbra sem jött létre és az egy évvel később kitört világháború éveiben nem is volt remény a versenyjogi kodifikáció lezárására.

A szabad verseny és a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok összefüggései

„Az ötéves háború romboló ereje a magyar kereskedelem etikai színvonalát is súlyosan érintette és a betolakodott hivatlan elemek ugyancsak elszaporodtak üzleti életünkben."[31] A háborút követő béke éveiben hazánk kereskedelmi és ipari élete ugrásszerűen növekedni kezdett. A szabad verseny újult erővel kezdte éreztetni hatásait, ez pedig minden eddiginél élesebb, könyörtelenebb kereskedelmi gyakorlatokat indukált. „A kettős forradalom s a megszállás után nem tudom elhinni, hogy a budapesti kereskedelmi és iparkamara azt az előterjesztését, melyet annak idején a tisztességtelen versenyről szóló törvényjavaslat előadói tervezete tárgyában tett, a legkisebb részében is fenntartaná. Előterjesztésének általános részét ugyanis azzal zárta le: Áttekintve a kérdés

[29] Az Ausztriával kötött kereskedelmi és forgalmi szerződést tartalmazó 1908. évi XII. tc. zárójegyzőkönyvének a 17. cikkre vonatkozó határozmánya ugyanis kimondta, hogy „a két kormány gondoskodni fog arról, hogy a tisztességtelen verseny megakadályozása czéljából a két államban lényegileg összhangzatos elvek lépjenek életbe." A tisztességtelen verseny szabályozása Németországban. *Magyar Ipar*, 1910. 27. sz. 16–18. p.

[30] A tisztességtelen versenyről szóló törvénytervezet. *Magyar Gyáripar*, 1913. 16. sz. 11. p. A két kormány között lévő legfőbb differencia abból adódott, hogy a magyar kormány tisztességtelen versenynek deklarálta azt a szokást, amely szerint az osztrák gyártású termékekre magyar fölírásokat vagy jelzéseket helyeztek el. Ez a gyakorlat alkalmas volt arra, hogy a fogyasztókban egy olyan téves látszatot keltsen, mintha az ilyen termékeket belföldön gyártották volna. Az osztrák kormány ragaszkodott azon álláspontjához, hogy az áruikon szereplő magyar fölírások, ha még a gyártás helye nincs is mellette feltüntetve, magában még nem sérthették a magyar ipari érdekeket. A tisztességtelen versenyről. *Magyar Ipar*, 1913. 51. sz. 6. p.

[31] Az üzleti tisztesség védelme. *Budapesti Hírlap*, 1919. 129. sz. 12. p.

elbírálásánál figyelembe jövő összes szempontokat, konstatáljuk, hogy az üzleti élet szabályozása tekintetében fennálló törvényeinknek a javaslat által tervezett kibővítését és szigorítását viszonyaink általában nem motiválják [...]."[32]

A kereskedelem és ipar saját bőrén kezdte megtapasztalni, mit jelentett a fegyelem teljes megbomlása, a tekintély devalválódása, az üzleti élet tisztességének meglazulása. Valamennyi kereskedelmi és ipari érdekképviselet egyetértett abban, hogy egy önálló, speciális törvény megalkotása vált szükségessé a probléma mihamarabbi kezeléséhez.[33] „Az államnak közbe kell lépnie ott, a hol a versenyben félrevezető, tisztességtelen eszközökkel való károsítást, vagy elnyomást illetőleg ennek szándékát tapasztalja."[34] A kereskedelmi életünkben elburjánzó erkölcstelen üzleti magatartásokon túl azonban további okok is sürgették az oly rég várt versenytörvényünk megalkotását. Egyrészt a trianoni békefeltételek, a gazdasági rendelkezések keretein belül, a 210. cikkel kötelezte hazánkat, hogy a tisztességtelen verseny letörése érdekében minden lehetőt tegyen meg.[35] Másrészt több nemzetközi szerződés, így például az 1913:8. tc.-kel iktatott ipari tulajdon védelméről szóló washingtoni Unióhoz való csatlakozásunkkal is kötelezettségünkké vált, hogy hathatós védelmet nyújtsunk az unió polgárainak a tisztességtelen verseny ellen.[36]

Ezen körülmények fényében egyértelmű volt, hogy a versenyjog kodifikációja folytatódni fog. 1921 júniusára készült el a tisztességtelen versenynyel szembeni védekezésről szóló, immár harmadik törvénytervezet javaslata. „A tisztességtelen versenyről szóló törvénytervezet előkészítése tárgyában Hegyeshalmy Lajos kereskedelemügyi miniszter értekezletet hívott össze, amelyen Kuncz Ödön egyetemi tanár és Balázs Elemér min. osztálytanácsos

[32] Nitsche 1930. 254. p.

[33] „Nem kétséges, hogy szükségünk van speciális intézkedésre, illetve speciális törvényre, mely a tisztességtelen verseny joganyagát teljes egészében szabályozza. Szükségünk van erre, különösen a mai időben, a mikor a kereskedelem és ipar jóformán res rulliussá vált, a melyre a kétségbeesett emberek hada vetett hálót." Uo. 257. p.

[34] Uo. 255. p.

[35] 1921:33. tc. 210. Cikk. „Magyarország kötelezi magát, hogy minden szükséges törvényhozási és közigazgatási intézkedést megtesz avégből, hogy a Szövetséges és Társult Hatalmak bármelyikétől származó nyersterményeket és ipari gyártmányokat a kereskedelmi forgalomban a tisztességtelen verseny minden módja ellen megvédje."

[36] Lippóczy Miklós: *A tisztességtelen versenyről szóló* 1923:5. tc. *méltatása*. Saját kiadás, 1938. 10. p. Itt szeretném azonban megjegyezni, hogy az 1923:5. tc. tc. elsősorban nem a békediktátumban vagy a nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségvállalásoknak kívánt eleget tenni. Ahogy azt a törvényjavaslat indokolásában is olvashatjuk: „Annyi bizonyos, hogy a javaslatnak törvényerőre való emelése, nem a hirhedt békefeltételeknek kíván és fog eleget tenni, hanem elégtételül fog szolgálni azoknak a kereskedelmi köröknek, a kik a hosszas háboru, különösen pedig e két forradalom alatt is megőrizték intakt nevüket és becsületüket, s a kik valószínűleg maguk várják a pillanatot, hogy a kereskedelem élősdieitől minél gyökeresebben megszabaduljanak." Nitsche, 1930. 299. p.

ismertették a tervezet javaslatát",[37] számolt be erről a *Pesti Hirlap* tudósítója. A tisztességtelen versenyről szóló törvényjavaslat és miniszteri indokolása, nem sokkal később, 1921. december 21-én el is készült, és iktatásra került.[38]

Azt, hogy a jogalkotás mennyire sürgős feladatának is tekintette első versenytörvényünk megalkotását, mi sem bizonyítja jobban, mint a javaslat általános indokolásának első fejezete, amelyben kimondta, hogy „A tisztességtelen verseny ellen való hathatós oltalom mielőbbi megvalósítása elengedhetetlen szükségszerűség és komoly nemzeti érdek mind hazai kereskedelmünknek megtisztítása és megerősítése, mind pedig külföldi hitelünk és összeköttetéseink emelése érdekében."[39]

Jelen tanulmányban nem kívánom sem az 1923:5. tc. törvény javaslatának, sem pedig magának a törvénynek az egyes rendelkezéseit részletesen bemutatni és elemezni, azonban annyit fontos megjegyezni, hogy jelen javaslat vezérelvei lényegében az 1909-ben elfogadott német versenytörvényt vették alapul. Így a javaslat az első szakaszában taxáció nélkül egy generálklauzulát állított fel, és kimondta, hogy „üzleti versenyt nem szabad az üzleti tisztességbe vagy általában a jóerkölcsbe ütköző módon folytatni".[40] A javaslat tehát szankció alá helyezte az olyan cselekményeket is, amelyek egyébként nem lettek volna erkölcstelenek, de az üzleti verseny körében élő közfelfogás szerint, mint az üzleti verseny ténye, tisztességtelennek minősültek.[41] E megoldás véleményem szerint igen szerencsés volt, hiszen a kereskedelmi tisztesség kategóriája teljes egészében nem fedte a jóerkölcs magánjogi fogalmát. Tudniillik hogy amíg a jóerkölcs esetén a kiindulási pontot mindig az adott korszak társadalmi közfelfogásában kell keresni, addig az üzleti tisztesség esetén a kiindulási pontot egy sokkal szűkebb réteg, nevezetesen a kereskedők és iparosok erkölcsi felfogása biztosította.[42]

Az elkészült törvényjavaslat egy lehetséges hibájára azonban szeretném még felhívni a figyelmet. A javaslat elvi álláspontja az volt, hogy a rokon matériákat

[37] Törvény készül a tisztességtelen versenyről. *Pesti Hírlap*, 1921. 134. sz. 12. p.

[38] *Nemzetgyűlési irományok*, 1920. XII. kötet 395. iromány.

[39] Uo.

[40] Az 1923:5. tc. tc. törvényjavaslata alapján. *Nemzetgyűlési irományok*, 1920. XII. kötet 395. iromány.

[41] Meszlényi 1921. 265. p.

[42] A témáról bővebben lásd Krusóczki Bence: A jóerkölcs magánjogi megítélése a tisztességtelen verseny vonatkozásában. In Fejes Zsuzsanna – Lichtenstein András – Márki Dávid (szerk.): *Jog, erkölcs, kultúra: Értékdilemmák és identitások a jogrendszerekben*. Szeged, 2020. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 75–86. p.; Krusóczki, Bence: The First Hungarian Competition Act in the Judicial Practice. *Journal on European History of Law*, 2023. 1. sz. 172–177. p.; Varga, Norbert: The European Roots of Hungarian Regulation of the Cartels – Special Attention to the Foundation of Cartel Supervisory Public Authorities. *Journal on European History of Law*, 2020. 2. sz. 111–117. p.; Varga, Norbert: The Research of Hungarian Cartel Supervision. *Journal on European History of Law*, 2020. 2. sz. 211–212. p.

rendező egyéb jogszabályokat hatályban kívánta tartani.[43] Mindezek mellett a javaslat 43. §-a szerint a törvény életbelépésével a fennálló jogszabályoknak, a törvénnyel ellenkező és kifejezetten fenn nem tartott rendelkezései hatályukat vesztették volna.[44] Amennyiben e kérdéskört a javaslat nem próbálta volna meg szabályozni, érvényesülhettek volna az általános törvényértelmezési szabályok.[45] Ebben az esetben azonban a javaslat a fennálló törvényes rendelkezésekkel azonos jogviszonyokat is szabályozni próbált, és tette mindezt úgy, hogy az utóbbiak vonatkozó rendelkezéseinek fennmaradása esetén ugyanarra a jogviszonyra kétféle jogszabály nyert volna alkalmazást.[46] Így például a Kereskedelmi törvény 24. §-ában körülírt cégbitorlás[47] konkurált a javaslat 7. §-ában lefektetett szabályokkal.[48] A javaslatnak e megoldása a gyakorlatban könnyen ingadozásokat és bizonytalanságokat szülhetett volna. Az egyeztető ülések során a megfelelő szövegezésekkel az említett problémákat azonban sikeresen feloldották.

Konklúzió

Összefoglalva láthatjuk, hogy ha még egy több mint két évtizedig tartó kodifikációs folyamat eredményeként is, de hazánkban is megszületett a tisztességtelen versenycselekmények ellen oltalmat nyújtó törvény, az 1923:5. tc. „... [m]int egy rosszul sikerült hangverseny, kevés zene és sok szünet, úgy váltotta fel itt is a gyér eseményeket a hosszas várakozás",[49] fejtette ki Beck Salamon a törvény 1924. május 15-ei hatálybalépését követően.

[43] Így a javaslat 4. § 3. bekezdése, a 9. § 3. bekezdése és a 42. §; MESZLÉNYI 1921. 276. p.

[44] Az 1923:5. tc. törvényjavaslatának 43. §-a alapján: „Az 1875. évi XXXVII. törvénycikkbe iktatott kereskedelmi törvény, úgyszintén a védjegyek oltalmáról intézkedő 1890. évi IL, 1895. évi XLL, 1913. évi XII. és 1921. évi XXII., valamint a csomagokban árult cikkek mennyiségtartalmának helyes megjelöléséről szóló 1893. évi XXXIV. törvénycikkek rendelkezéseit a jelen törvény nem érinti." *Nemzetgyűlési irományok*, 1920. XII. kötet 395. iromány.

[45] Így többek között érvényesülhetett volna a *lex posterior derogat priori*, a *lex specialis derogat generali* vagy a *lex posterior generalis non derogat priori speciali* törvényértelmezési szabályok.

[46] MESZLÉNYI 1921. 276. p.

[47] 1875. évi XXXVII. tc. 24. §: „Ki valamely czég bitorlása által jogaiban sérelmet szenved, követelheti, hogy a bitorló a czég további használatától a 21. §-ban érintett pénzbirság mellett eltiltassék és kártérítésben elmarasztaltassék. A kár létezése és mennyisége felett, a törvényszék a fenforgó körülmények alapján, esetleg szakértők meghallgatása mellett, szabad belátása szerint határoz. A törvényszék e mellett a sértett fél kérelmére hozott határozatának a marasztalt fél költségein leendő közzétételét is elrendelheti."

[48] Az 1923:5. tc. törvényjavaslatának 7. §-a alapján: „Üzleti vállalata körében senkisem használhat oly nevet, céget ismertető jelet, rajzot vagy az 5. §. rendelkezése alá nem eső oly címert, amely őt meg nem illeti. Ez a tilalom kiterjed arra is, aki üzlettelepét más által jogosan használt névvel, cégérrel, vagy egyéb jellemző megjelöléssel látja el."

[49] BECK Salamon: A tisztességtelen versenyről. *Jogállam*, 1924. 7. sz. 8. p.

Közvetlenül a háború kitörése előtt a kereskedelmi érdekeltségek határozott lépést tettek annak érdekében, hogy előmozdítsák a kodifikáció folyamatát, amely addig megrekedt. Ennek érdekében létrehozták az üzleti tisztességet védő egyesületet, amely célul tűzte ki a tisztességtelen verseny elleni jogi szabályozás előmozdítását és a piaci etikai normák megerősítését. Az érdekképviseletek működése azonban nem tudott kiteljesedni, mivel a háború kitörése jelentős akadályt gördített annak tevékenysége elé, és ellehetetlenítette a megkezdett reformtörekvések folytatását.[50]

Láthattuk, hogy a békeszerződés és a további nemzetközi egyezmények aztán újból aktualitását adták a témának. Bár a békeszerződésben vállalt kötelezettség a törvény megalkotására nézve határidőt nem szabott, mégis egyértelműen előtérbe tolta a törvény meghozatalát. Mindezek ellenére – ahogy az fentebb is említésre került – a törvénytervezet indokolásában a törvény megalkotása nem a békeszerződésben foglalt kötelezettségként jelentkezett. A javaslat nemzetgyűlési tárgyalása során a kereskedelmi ügyi miniszter helyesen mutatott rá arra, hogy a tisztességtelen verseny elleni törvény minden külföldi vonatkozás nélkül is megszületett volna.[51]

Annak ellenére, hogy a hazai versenytörvény végül csak az 1920-as évek elején születhetett meg, fontos felismernünk, hogy az első német versenytörvény 1896-os hatálybalépését követően Magyarország viszonylag gyorsan elkészítette saját versenyjogi tervezetét. Ez azt támasztja alá, hogy a magyar jogalkotásban határozott szándék mutatkozott a kereskedelmi verseny által támasztott új kihívásokra való gyors és adekvát reagálásra.

Bár a kodifikációs folyamat elhúzódott, az 1923:5. tc. végül megteremtette a hazai versenyjog alapjait, amely nemcsak az akkori gazdasági környezetben biztosított megfelelő jogi védelmet a tisztességtelen versennyel szemben, hanem a későbbi versenyjogi fejlődés számára is stabil alapot nyújtott. A törvény bevezetése a nemzetközi jogfejlődés tendenciáival is összhangban állt, hiszen ebben az időszakban világszerte egyre nagyobb hangsúlyt kapott a verseny védelme és a piaci visszaélések korlátozása. Ennek köszönhetően az 1923-as törvény nem csupán egy szükséges jogi lépés volt, hanem a magyar gazdaság modernizációjának és a piacgazdaság megerősödésének egyik mérföldköve is.

[50] Uo.

[51] *Nemzetgyűlési irományok*, 1920. XII. kötet 395. iromány.

László Balázs*

NÉMET VENDÉGEK ÉS KIVÁLTSÁGLEVELEIK II. ANDRÁS KORÁBAN

Az alábecsült törvényhozó

II. András a 13. század elején korántsem jelentéktelen három évtizeden keresztül volt Magyarország királya. Árpád-házi uralkodóink közül nála hosszabb ideig csak az államalapítóként tisztelt Szent István és a második honalapítóként emlegetett IV. Béla ült a magyar trónon. És jóllehet, II. András közjogi szempontból még mindig nemzetségének az első királyra, a honfoglaló ősre és rajtuk keresztül a totemisztikus eredetmítoszra visszavezethető, megkérdőjelezhetetlen legitimációja alapján uralkodhatott, róla mégis a királyi javakat tékozló, politikailag kényszeríthető, gyenge uralkodó képe él a köztudatban. De vajon nem lehetséges-e, hogy amiképpen Szent István felmagasztalása szükségszerűen szorította háttérbe Géza fejedelem történelmi szerepét,[1] úgy II. András megítélése is inkább utódja, IV. Béla ország-újjáépítő szerepéből fakadó jelentőségének esett áldozatul?

A korszakból fennmaradt okleveles forrásanyag alapján annyi mindenesetre kijelenthető, hogy II. András uralkodása alatt a királyi hatalomgyakorlás egyik legjellegzetesebb formájának, a királyi jogalkotásnak – lényegét tekintve a korabeli törvényhozásnak – számos, részben az adott korszakban is jelentékeny, részben az utókor értelmezése folytán kiemelkedett terméke született.

Lényegét tekintve királyi akaratnyilvánítás volt, és az előkelők meglévő jogainak megerősítése mellett azokhoz a maga korában vajmi keveset tett hozzá[2] a később, a 14. században – I. Lajos 1351. évi dekrétumának is köszönhetően – újra felfedezett, és az utókor által igen szignifikáns (köz)jogtörténeti jelentőséggel felruházott 1222. évi *Aranybulla* és az azzal bőséges tartalmi

* László Balázs PhD, óraadó tanár, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék, ORCID ID: 0000-0001-8822-5279

[1] Bakay Kornél: *A magyar államalapítás*. Budapest, 1978. Gondolat Kiadó, 35, 45. p.

[2] Degré Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Készült: Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán. (Szerk.: Béli Gábor). Pécs, 2009. Publikon, PTE ÁJK, 65–66. p.

összefüggést mutató 1231. évi *(második) Aranybulla* is. Különösen az egyház és egyháziak jogainak megerősítése tekintetében jelentős kordokumentum az 1222. évi *„papi bulla"*, valamint az 1233. évi *„beregi egyezményt"* megerősítő királyi esküt írásba foglaló oklevél is. II. András törvényhozói munkásságának ékes eleme az erdélyi szászok kiváltságait és területi-etnikai alapú autonómiáját megerősítő szabadságlevél, az *Andreanum* is, de fennmaradtak a korszakból világiaknak és egyházaknak juttatott adományokat és más kiváltságokat rögzítő királyi levelek is.

Németek II. András országában

A történettudomány és a jogtörténet művelőinek körén kívül II. András és az országában tartózkodó németek kapcsolatának alighanem legismertebb szegmense a királynak a felesége, (merániai) Gertrúd köreihez tartozó németekhez való viszonyulása. Ennek oka a téma 19. századi művészeti feldolgozásaiban keresendő, amelyekben e viszony erősen negatív színezetet kapott.

Történeti tény például, hogy miután Gertrúd fivérei közül Henrik őrgrófot és Eckbert püspököt IV. Ottó német király 1208-ban birodalmi átokkal sújtotta, mivel a gyanú szerint szerepük lehetett Fülöp király meggyilkolásában, 1211-ben a fivérek II. András közbenjárására térhettek vissza német földre és egyben a német király kegyeibe.[3] A legfiatalabb fivér, Berthold pedig – a hazai okleveles forrásokból is felismerhető módon – csaknem másfél évtizeden keresztül a magyar királyság határain belül halmozta a tisztségeket, kalocsai érseksége mellett több világi méltóságot is viselt, ezért – Kristó Gyula megállapítása szerint – az ő személye különösen nagy ellenérzést váltott ki a magyar főurakból.[4] De királyi oklevelek bizonyítják azt is, hogy Gertrúd és családtagjai saját híveik előnyére is több esetben közbenjártak az uralkodónál.[5] Ha a történelemtudomány a művészetnél – érthetően – objektívebben is szemléli II. András és a merániaiak kapcsolatát, azért Pauler Gyula is úgy értékeli a kor eseményeit, hogy „András családi boldogsága nem volt javára az országnak".[6]

A merániaiak mellett azonban II. András királyságában jelen voltak további német népelemek is, akiknek státusza, szabadságuk kereteinek kijelölése jogtörténeti és jogforrás-történeti szempontból is bemutatásra érdemes. Közülük

[3] Kristó Gyula: *Az Aranybullák évszázada*. Budapest, 1981. Gondolat Kiadó, 43. p.

[4] Kristó Gyula: *Magyarország története 895–1301*. Budapest, 2003. Osiris Kiadó, 205. p.

[5] Szentpétery Imre: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I/1*. Budapest, 1923. Magyar Tudományos Akadémia, 78–79, 84. p.

[6] Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt II*. Budapest, 1899. Atheneum Könyvterjesztő Vállalat, 41. p.

talán a legismertebbek a „Warastól Boraltig"[7] élő német vendégek, közismertebb megjelöléssel az erdélyi szászok, akiknek jogállását 1224. évi oklevelében,[8] az úgynevezett *Andreanum*ban rögzítette a király. Majdnem két évtizeddel korábban, 1206-ban ugyancsak Erdély területén, közelebbről Karako, Chrapundorf (ma az egyaránt Fehér megyei Boroskrakkó és Magyarigen), valamint Rams (ma a Hunyad megyei Romosz) falvakban élő vendégek szabadságait állapította meg II. András,[9] amely rendelkezések szövege csak hiányosan maradt az utókorra. Későbbi átiratban és hiányos szöveggel maradt fenn a karakói és chrapundorfi (pontosabban itt már krapundorfi) vendégek további szabadságait megállapító 1225. évi keltezésű királyi oklevél is,[10] amelynek *intitulatio* (megnevezés) része ugyan László királyra utal, a forráskritikai elemzések azonban – a keltezés helyességét elfogadva – azt is II. Andrásnak tulajdonítják. 1230-ban pedig a szűkebb értelemben vett Erdély területén kívül, de ugyancsak a keleti országrészben élő szatmárnémeti német vendégek kaptak kiváltságlevelet a királytól.[11]

Ugyan a fennmaradt Árpád-kori hospes-privilégiumok jelentős többsége a tatárjárást követő évtizedekben, IV. Béla és utódai uralkodásának idején keletkezett, mégis érdekesség, hogy a keleti országrészben élő németek említett települései mellett II. Andrástól csupán kettő további – egyaránt a horvát–dalmát térséghez tartozó – települési kiváltságlevél maradt az utókorra. Ezek közül azonban Nona (ma Nin) esetében az 1205. évi oklevél[12] nem vendégekről, hanem városlakókról, polgárokról *(cives)* beszél, míg a varasdiak 1209. évi keltezéssel fennmaradt, ténylegesen vendégeket *(hospites)* említő szabadságlevelét[13] Szentpétery Imre kritikai jegyzéke alaposnak tűnő érvelésel – legalábbis formai szempontból – hamisnak titulálja.[14]

Német vendégek és jogállásuk

Bár a fentiek alapján nem tűnik véletlennek, hogy II. András világi közösségeknek adott privilégiumai a keleti országrészben élő németekre koncentráltak, de az is megállapítható, hogy a király által kiváltságolt vagy legalábbis kiváltságaikban megerősített vendégek jogállása sem volt egységes.

[7] Szentpétery 1923. 135. p.

[8] Endlicher, Stephanus Ladislaus: *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana.* Sangalli, 1849. Scheitlin & Zollikofer, 420–423. p.

[9] Uo. 403–405. p.

[10] Fejér, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VII/4.* Budae, 1837. Typis Regiae Scient. Universitatis Ungaricae, 74–75. p.

[11] Endlicher 1849. 426–428. p.

[12] Uo. 400–403. p.

[13] Uo. 405–406. p.

[14] Szentpétery 1923. 80. p.

A karakóiak, chrapundorfiak és ramsiak 1206. évi kiváltságlevele őket egyaránt az ország vendégeinek *(hospites regni)*, településeiket pedig falvaknak *(de tribus villis)* nevezi, és e megjelölésükben közvetlenül nem utal tényleges származásukra. Árulkodó lehet azonban a később Igennek, ma Magyarigennek nevezett település korabeli megnevezése *(Chrapundorf)*, amelyben a német *Dorf* (falu) szóalakot ismerhetjük fel. Ennél is látványosabb azonban az oklevélnek az a rendelkezése, amely szerint mentesek minden olyan beszedés és díj alól, amelynek fizetésére más szászok *(aliis Saxones)* kötelesek. A „más szászokkal" történő összehasonlításból pedig egyértelműen arra következtethetünk, hogy az emez oklevélben kiváltságolt népek is szászok, vagyis németek. A karakóiak és krapundorfiak kiváltságaira vonatkozó 1225. évi keltezésű királyi oklevél egyszerűen vendégeinknek *(hospites nostri)*, vagyis a király vendégeinek nevezi őket. Származásukra nézve a forrás semmilyen utalást nem tartalmaz, de a források összevetéséből egyértelműen kijelenthető, hogy az 1206. évi oklevélben is érintett két település lakóiról van szó.[15]

A szatmárnémetiek 1230. évi kiváltságlevele több utalást is tesz az érintett személyi kör származására. Már a településnek az oklevélben szereplő megjelölése *(Zathmar Nemethi)* is árulkodó, továbbá az érdemi rendelkezéseket bevezető rész megfogalmazása szerint a király a „német vendégeinek" *(nostris hospitibus Teutonicis)* enged szabadságokat. Ugyanitt emlékezik meg a forrás arról is, hogy ezek a vendégek úgy tartják magukról, hogy annak idején – az egyébként bajor származású – Gizella királyné telepítette le őket. Végül, az érdemi rendelkezések sorában elsőként szereplő katonaállítási kötelezettségük megfogalmazása értelmében is azt a szászok szokása szerint *(more Saxonum)* kell teljesíteniük.

A karakói, chrapundorfi, ramsi és szatmárnémeti vendégek tehát olyan, kisebb közösségekben letelepedettek, akik a királytól ugyan származásukra utalással, de lényegét tekintve adott település lakójaként nyerték el szabadságaikat. Jogállásukat tekintve tehát azoknak a hospeseknek a közösségeiről van szó, akik az országon kívülről érkezve – egyebek mellett – a városias településen élés hagyományait hozták magukkal hazánkba, akik szabadságaik elnyerése előtt többnyire a várszerkezetbe tagozódtak be, ahol helyzetük a várnépekéhez volt hasonló; idővel azonban bizonyos szabadságok (bíróválasztás, vásártartás) elnyerésével kiemelkedtek az egyszerű várnépek közül, ami indokolttá tette önálló községeik létrehozását. A kezdetben a várnépekéhez hasonló státuszuk elősegíthette a magyar elemek beépülését is a hospesek közösségeibe, így településeik lakosságát az idegen földről érkezettek mellett egyre nagyobb részben a felemelkedő egykori várnépek alkották. Ennek is köszönhető, hogy majd a 13. század végére az őket jelölő hospes kifejezésen már nem eredetmegjelölést,

[15] Vesd össze Endlicher 1849. 403. p. és Fejér 1837. 74. p.

hanem e vendégek, valamint a várszerkezetből kiemelkedő várnépek, és más, hozzájuk csatlakozó szabad állapotú népelemek csoportját kell értenünk, akik egy-egy településen azonos jogállást elnyerve egy közösséget formáltak.[16]

Az erdélyi szászok kiváltságleveleként ismert Andreanum a benne megadományozott népelemeket ugyancsak hospeseknek, a király erdélyi német vendégeinek *(nostri hospites Teutonici Ultrasiluani)* nevezi. Szemben azonban az előbb említettekkel, ezek a vendégek nem egy település közösségét alkotják, hanem egy nagyobb területen elszórtan élő etnikai közösség tagjai. Összetételük alighanem heterogénebb egy-egy hospesközösség lakosságánál, és nem is falunagy vagy elöljáró, hanem az ország nagyobb területi egységei, a megyék élén álló királyi tiszt titulusát viselő ispán joghatósága alá rendeli őket az Andreanum (míg korábban a királyi vármegyékbe betagoltan, elszórtan, kisebb közösségeikben rendelkezhettek belügyeik némiképp önálló intézésének és bírójuk megválasztásának jogával[17]). Esetükben ezért a vendég megjelölés továbbra is inkább nem magyar származásukra, a magyar király országába – valamikor – történt betelepülésükre utal, de jogállásuk – az egyes, alább kifejtésre kerülő – hasonlóságok ellenére sem azonosítható teljesen azokkal a kiváltságolt településeiken élő hospesekével, akiknek településeit méltán tekinthetjük a későbbi szabad királyi városok előképeinek, őket magukat pedig a polgárság előfutárainak.

A német vendégek kiváltságlevelei

A karakóiak, chrapundorfiak és ramsiak 1206. évi kiváltságlevelének megfogalmazása egyértelműen tükrözi, hogy benne a királyi akarat normatív jellegű megnyilvánulását, kifejezését kell látnunk. Ekként az mindenben megfelel a korabeli törvény kritériumainak.[18] Bár a rendi országgyűlés kialakulása előtt – így az Árpád-korban – dekrétum és privilégium között jogforrási szempontból nem tehető lényegi különbség, mindkettőnek lényege a királyi akarat kinyilvánítása,[19] a középkori hazai törvények szokásos megkülönböztetésében e kiváltságlevél az érintett települések lakóinak különös jogállását meghatározó privilégium. Formai szempontból e dokumentum még a helyenként hiányosan fennmaradt szövegéből is jól láthatóan követi a 13. századtól kezdve a királyi

[16] László Balázs: Hospes-privilégiumok az Árpád-kori ius regium rendszerében. In Harsányi Szabolcs Gergő – Szabó Beáta (szerk.): *PSAK XII. Pro Scientia Aranyérmesek XII. Konferenciája*. Eger, 2015. Pro Scientia Aranyérmesek Társasága, Líceum Kiadó, 198. p.

[17] Szabó Béla: Az erdélyi szászok bíráskodási szervezete a korai újkorig. *Jogtörténeti Szemle*, 2017. 1–2. sz. 32. p.

[18] Béli Gábor: Árpád-kori törvényeink. *JURA*, 2000. 1–2. sz. 44. p.

[19] Uo. 40–43. p.

oklevelek szerkesztésében általánosan (még a hagyományosan dekrétumnak nevezett törvények esetében is)[20] alkalmazott privilégiumformula szerkezetét. Ugyanezek a megállapítások igazak a karakóiak és krapundorfiak 1225. évi, szintén részben hiányosan fennmaradt, valamint a szatmárnémetiek 1230. évi kiváltságleveleire is.

Az 1225. évi oklevél fennmaradt szövegváltozatában egyébiránt rendelkezőként László király, keltezésként pedig 1225 és „uralkodásunk huszonharmadik évében" megjelölés olvasható. A forrás közlése után Fejér György a gyulafehérvári káptalan III. András korabeli átiratának hibájával – a rendelkező király nevének és a keltezés utolsó számjegyének tévesztésével – magyarázza emez ellentmondások okát,[21] és az oklevél II. András korabeli keletkezését Szentpéteri Imre sem vonja kétségbe a kritikai jegyzékében.[22]

Az eredetiben nem, azonban számos 14. századi és későbbi átiratban[23] fennmaradt Andreanum ugyancsak a privilégiumformulát tükrözi. Annak elemei közül a magánosok és közösségek kiváltságleveleihez – így a hospes-privilégiumokhoz is – igen hasonló, sőt, lényegében azokkal azonos formulákban jelenik meg a fohász *(invocatio)*, a megnevezés *(intitulatio)*, az *arenga* és az elbeszélés *(narratio)*, a közzététel *(promulgatio)*, a rendelkezés *(dispositio)*, a megerősítés *(corroboratio)* és a keltezés *(datatio)* is. Szemben azonban a kisebb közösségek tagjainak kollektív autonómiáját megteremtő hospes-kiváltságokkal – amelyek egymással tartalmilag és olykor a szövegükben kifejezetten megjelenő hivatkozások formájában is összefüggést mutató, ekként a *ius singulare* kereteit kifeszítő szabályrendszert alkotnak[24] –, az Andreanum már a nem egy közösségben (településen) élők nagyobb területi-etnikai autonómiáját megalapozó kiváltságok korai képviselője.[25]

Az érintett személyi kör és a hatásterület nagysága folytán azonban az erdélyi szászok kiváltságlevele még az egyes hospesközösségek szabadságainál is nagyobb mértékben befolyásolhatta a jogaikkal és kötelezettségeikkel szemben érintettként álló király, udvari méltóságok, előkelők és más alattvalók, vagy esetleg éppen csak a jogaik megsértésétől való tartózkodásra általánosan

[20] Uo. 37–38. p.

[21] Fejér 1837. 75–76. p.

[22] Szentpétery 1923. 137–138. p.

[23] Uo. 135. p.

[24] László Balázs: Bíráskodási szabadság a XIII. századi hospesközösségekben. In Drinóczi Tímea – Naszladi Georgina (szerk.): *Studia Iuvenum Iurisperitorum 6*. Pécs, 2012. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 40. p.

[25] Blazovich László: Az Andreanum és az erdélyi szászok az etnikai autonómiák rendszerében a középkori Magyarországon. *Erdélyi Múzeum*, 2005. 3–4. sz. 6, 15. p.; P. Szabó Béla: Az erdélyi szászok arany szabadságlevele (1224) és annak hatása a közösség hetedfél százados történetére. In Mezey Barna (szerk.): *Az Aranybulla a joghistóriában*. Budapest, 2022. Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 212. p.

kötelezettek joghelyzetét. Ilyen módon az Andreanum jelentős hasonlóságot mutat a 13. század egyes, szokásosan ugyan dekrétumnak nevezett, de formáját tekintve privilégiumként megjelenő törvényével, például az 1222., 1231. és 1267. évi aranybullákkal vagy az úgynevezett kun törvényekkel,[26] amennyiben elsődlegesen és hangsúlyosan egy nagyobb létszámú kiváltságolt társadalmi réteg jogállásának leglényegesebb elemeit rögzíti, azonban rendelkezéseinek kiterjedése és összhatása, jogforrási jelentősége folytán egyes részeiben általános törvényi rendelkezésnek, vagyis a szokásos megkülönböztetésben dekrétumnak is tekinthető volna.

Jogforrási előzmények és korai megerősítések

A vendégek szabadságait rögzítő oklevelek nem feltétlenül és teljes terjedelmükben jelentik mindig új kiváltságok biztosítását. Rendelkezéseik részben vagy egészben korábbi, akár oklevélben rögzített, akár csupán szokásjogi alapon élvezett jogok megerősítéséről is szólhatnak. Ennek tényét olykor maguk az oklevelek is rögzítik, de – különösen ha a hivatkozott korábbi kiváltság nem maradt fenn írásban – annak eshetősége sem zárható ki, hogy valamely kiváltságlevélben csupán a biztosított szabadság nagyobb legitimációja érdekében utaltak a jogok vendégek jogainak régebbi voltára.

A karakóiak, chrapundorfiak és ramsiak 1206. évi kiváltságlevelének bevezető – *narratio* és *arenga* – része ugyan hiányos, ami a teljes szöveg irodalmi minőségű fordítását ellehetetleníti, de benne felismerhető a korábbi királyok döntésére *(priorum regum deliberacio)*, illetve az uralkodó elődök hagyományára *(ex progenitorum nostrorum tradicione)* hivatkozás. Közvetlenül az érdemi rendelkezések előtt pedig a forrás szövege arra is utal, hogy a következő szabadságokat II. András elődeinek – máig nem ismert – kiváltságlevelei is tartalmazták *(quam etiam antecessorum nostrorum privilegiis obtinuere, dotauimus)*. A karakóiak és krapundorfiak 1225. évi keltezésű kiváltságlevelének fennmaradt szövegrészében az 1206. évi vagy más, korábbi kiváltságukra utalás nem található.

A fehérvári káptalan 1290. évi átiratának tanúsága szerint a karakóiak és chrapundorfiak számára IV. Béla adott újabb kiváltságlevelet 1238-ban.[27] Ő már szász vendégeknek *(hospitibus nostris Saxonibus)* nevezi az érintetteket, és bár konkrétan nem hivatkozik II. András 1206. vagy 1225. évi oklevelére, utalást tesz az uralkodó elődök által e vendégeknek tett valamely birtokadományra *(terram autem, quam ex donatione antecessorum nostrorum possederunt)*. Ilyen adományt azonban a korábbi két forrás fennmaradt szövegrészeiben nem találunk, így az a hiányzó részeikben, más oklevélben vagy írásba nem is foglalt rendelkezésben szerepelhetett.

[26] Béli 2000. 37–38. p.
[27] Endlicher 1849. 447–448. p.

A szatmárnémetiek 1230. évi kiváltságlevelének elbeszélése szerint – amint arról már szó volt – e vendégek úgy tartják magukról, hogy Gizella királyné telepítette le őket a Szamos folyónál, korábbi jogállásukról azonban nem árul el többet a forrás. Endlicher István László közlésében az oklevél szövege a szabadságok megerősítésének indokaként a bárók tanácsa mellett „legkedvesebb ősünknek Béla királynak" a tanácsára *(charissimi progenitoris nostri regis Bele* [...] *consilio)* utal, ami azt a látszatot keltheti, hogy itt az évtizedekkel korábban elhunyt felmenő, III. Béla valamiféle meghagyásáról vagy korábbi rendelkezéséről lenne szó. Szentpéteri Imre azonban e privilégiumra már II. András által Béla királyfi és a főurak tanácsából adott kiváltságként utal.[28] Figyelembe véve, hogy ekkor II. András fia, (a majdani IV.) Béla már viselte az (ifjabb) királyi címet, uralmi területe pedig éppen a keleti országrészre koncentrálódott, feltehető, hogy az eredeti oklevél valójában őrá és nem III. Bélára kívánt utalni.

A szatmárnémetiek kiváltságait 1264-ben István király – vagyis a majdani V. István még ifjabb királyként – erősítette meg.[29] Mivel ezek a rendelkezések I. Ferdinánd 1548. évi átiratában maradtak fenn, a privilégium bevezető és záró része nem ismert, érdemi rendelkezéseiben pedig nem találunk utalást e vendégek 1230. évi vagy más kiváltságlevelére. Ezzel szemben úgy fogalmaz a fennmaradt szöveg, hogy a szatmárnémetiek a fehérváriak – írásban fenn nem maradt (és ilyen formában talán soha nem is létezett), de a korszakban feltehetően széles körben ismert, és alighanem a legteljesebb hospesszabadságot jelentő[30] – jogait kapták.

Az Andreanum maga is utal arra, hogy a király (legalábbis egészében) nem új és eredeti kiváltságot alapít az erdélyi szászok számára, hanem korábbi – az oklevél szövege szerint II. Gézától nyert – szabadságukat erősíti meg. Bár a szászok betelepülésének ideje nem ismert, és II. Géza esetleges rendelkezése sem maradt az utókorra, az efféle oklevéladás, illetve hivatkozás – akár a király nem írott rendelkezésén, akár szokásjogon alapuló szabadságok esetében – nem idegen a korabeli gyakorlattól. Wenzel Gusztáv is rámutat arra, hogy e szászok mindig tekintélyes helyet foglaltak el Erdély lakosai között, és hazai történetük a magyarok „beköltözködése általi gyarmatosítás" időszakáig visszavezethető, mi több, szerinte Szent István Intelmeinek vendégekre vonatkozó kitétele is – miszerint befogadásuk akkora hasznot hajt, hogy méltán állnak

[28] Szentpétery 1923. 149. p.
[29] Endlicher 1849. 505–506. p.
[30] Hóman Bálint: *Magyar középkor.* Budapest, 1938. Magyar Történelmi Társulat, 453. p.

a királyi méltóság hatodik helyén,[31] illetve hogy amiként különféle tájakról és tartományokból jönnek, annyiféle nyelvet, szokást, példát és fegyvereket hoznak magukkal, ami az országot díszíti, és az udvar fényét emeli[32] – rájuk vonatkozhat.[33]

E helyütt pedig felvethető talán annak a gondolata is, hogy amennyiben Wenzel Gusztávnak ez utóbbi meglátása helyes, és az *Intelmek* megállapítását nem csak az egyházi térítőkre vonatkoztatjuk, továbbá ha a szatmárnémetiek 1230. évi kiváltságlevelének a Gizella királyné általi letelepítésre utalását is valósnak fogadjuk el, akkor az Intelmek utalása akár ezekre és még további korai hospesekre is utalhat.

A kiváltságolások indokolása

A különféle német vendégeknek II. András korabeli szabadságlevelei által követett privilégiumformulában az érdemi rendelkezések indokolása legtöbbnyire az oklevél bevezető részében, az elbeszélésben *(narratio)* és az *arengá*ban keresendő. Amíg azonban előbbi jellemzően ténybeli indokolást, valós történelmi események leírását tartalmazza, addig utóbbi általában filozofikus jellegű, annak lényegében leggyakrabban a királyi bőkezűség és az alattvalói hűség és szolgálat kölcsönös összefüggésének hangsúlyozása nyilvánul meg. Védelmi feladatokat (is) ellátó közösségek kiváltságleveleiben gyakori a korábbi hadi sikerekre vagy éppen ellenséges pusztításra utalás, illetőleg a jövőbeni helytállás szorgalmazásának és elősegítése szándékának kifejezése.

A karakóiak, chrapundorfiak és ramsiak 1206. évi kiváltságlevelének – részben hiányos – bevezető része előbb szépen kibontott szóképekkel, de csak általánosságban utal a vendégek (jogai) és az uralkodó elődök rendelkezései megtartásának kötelezettségére, majd immár közelebbről a hospesközösségekre utalva, a korábbi királyok – máig nem ismert – privilégiumaira hivatkozva fejezi ki közösségeik biztonsága és állapota megőrzésének szándékát. A karakóiak és krapundorfiak 1225. évi keltezésű kiváltságlevele pedig a megnevezés *(intitulatio)* és üdvözlés *(salutatio)* rövid formulái után mindenféle indokolás nélkül, a „királyi tekintéllyel szigorúan megparancsoljuk mindenkinek"

[31] Az Intelmek szerint a királyi méltóságban – lényegileg a királyi udvarban, illetve tekintélyben – sorrendben a szent (keresztény) hit, az egyház, a főpapok rendje, a világi főemberek és vitézek rendje, a türelem és igazságosság erénye, a vendégek, a királyi tanács, az ősök követése, valamint az imádság megtartása követik egymást.

[32] Csóka J. Gáspár – Érszegi Géza – Kurcz Ágnes – Szabó Flóris: *Árpád-kori legendák és intelmek.* Budapest, 1983. Szépirodalmi Könyvkiadó, 59. p.

[33] Wenzel Gusztáv: *Adalék az erdélyi szászok történetéhez az Andreanum előtti időből.* Budapest, 1873. Athenaeum Könyvterjesztő Vállalat, 3–4, 13–16, 18–21. p.

(auctoritate Regia firmiter precipimus universis) felütéssel vezeti be az érdemi rendelkezéseket.

A szatmárnémetiek 1230. évi kiváltságlevelének bevezető része is előbb általánosságban írja le azt, hogy a királyi méltósághoz illő az elejébe járuló vendégek befogadása, ugyanakkor az észszerűség megkívánja, hogy a király mind erősebben oltalmazza is őket, hogy cserébe azok is hathatósabban szolgáljanak „az ország hasznára és a korona tiszteletére". Ezt követően a szatmárnémetiek múltjából – amint arról már szó volt – az állítólag Gizella királyné által történt letelepítésükre, kiváltságolásuk kapcsán pedig a király báróinak és – ahogy fentebb ugyancsak érintettük – fiának tanácsára hivatkozik az oklevél.

A fohászt és az oklevéladó uralkodó megnevezését követően az Andreanum is egy általános, filozófiai jellegű gondolatban rögzíti, hogy a királyi fenséghez illő, hogy mindenkit saját érdemei szerint jutalmazzon. Ezt követően tér rá az oklevél arra, hogy az erdélyi német vendégek a király (tudniillik II. András) lába elé járultak, és előadták kérésüket, illetőleg elpanaszolták, hogy a (II.) Géza királytól kapott szabadságukból teljesen kiestek, és hacsak a király kegyes tekintete nem fordul feléjük, úgy szegénységük okán a királynak járó szolgálataikat sem tudják teljesíteni. Ezzel az indokolással erősíti meg a király korábbi szabadságaikban az erdélyi szászokat.

A német vendégeknek biztosított szabadságok

A karakóiak, chrapundorfiak és ramsiak 1206. évi kiváltságlevele a szabadságaik sorában elsőként azt rögzíti, hogy ügyeikben saját bírójukon kívül – akinek pontos kilétét azonban az oklevél hiányzó szövegrésze tartalmazhatta – más bíró elé nem citálhatók. Továbbá a vajda meghívásuk nélkül nem szállhat meg náluk. Mentesülnek a más szászok által fizetett adók, saját szőlőik és állataik után a tized és a vámok fizetése, valamint a határok őrizetének terhe alól is, hadjáratba pedig csak akkor kell menniük, ha a király is személyesen vonul hadba.

Az 1225. évi keltezésű privilégiumuk fennmaradt szövegrészében a karakóiak és krapundorfiak számára megerősíti a király a bor eladására és vételére vonatkozó – egyébiránt a korábbi oklevélből is kiolvasható – vámmentességet. A továbbiakban az oklevél a földjeikhez és vizeikhez kapcsolódó valamilyen rendelkezést fogalmaz meg, ennek tartalma azonban az oklevél hiányos volta miatt nem rekonstruálható. Azt mindenesetre rögzíti az oklevél a záró rendelkezések előtt, hogy aki megsérti e vendégek említett jogait, az a király súlyos haragjával fog szembesülni.

Később IV. Béla 1238. évi kiváltságlevele a karakói és chrapundorfi vendégek számára lényegében az 1206-ban és 1225-ben biztosított szabadságok

összességét erősíti meg.[34] Lényeges eltérés a katonaállítási kötelezettség körében található, ahol IV. Béla mellőzi a király személyes hadba vonulására utalást, és egységesen négy felfegyverzett páncélos lovas katona állítására kötelezi őket, továbbá mellőzi az 1225. évi oklevélben szereplő *sanctiót*, vagyis a királyi megtorlásra utalást az oklevélben foglaltak megsértése esetére. Továbbá amíg az 1206. évi oklevél bíráskodásra vonatkozó rendelkezése hiányos, az 1238. évi privilégium rögzíti, hogy belső ügyeikben csak saját bírójuk ítélhet közöttük, ha pedig az egyik peres fél közülük való, a másik idegen, akkor a vajda ítélhet, annak helyettese azonban sohasem. Az egyéb rendelkezések érdemének hasonlósága alapján pedig feltételezhetjük, hogy az 1206. évi oklevél hiányzó része is hasonló rendelkezést tartalmazhatott.

A szatmárnémeti hospesek 1230. évi szabadságlevele szerint elöljárójuk négy íjásszal tartozik a királlyal együtt hadba vonulni, amely rendelkezéshez „a szászok szokása szerint" megjegyzést fűzi az oklevél. A királynak ezenfelül elszállásolás címén tartoznak meghatározott juttatásokkal. Saját bírójuk teljes – a nagyobb ügyekre, így lopásra, rablógyilkosságra, kitervelt emberölésre is kiterjedő – joghatóságán felül a királyi bírók közül csak a tárnokmester ítélhet ügyeikben. A Szamos folyón szabad, vám- és adómentes révet enged nekik a király, tizedüket fejenként tizenkét dénár értékű pénzben fizethetik, továbbá az főesperesi joghatóság alól mentesülve szabadon választják meg plébánosukat, aki a tizedük negyedrészét is megkapja. Ezenfelül a király megerősíti őket a településükhöz tartozó valamely föld birtokában, amely korábban bizonyos Simon fia Dénesé volt.

1265-ben (a későbbi V.) István (ifjabb) király kiváltságlevele a fehérváriak általánosan ismert kiváltságára is utalva megerősíti a teljes joghatósággal rendelkező saját bíró és a főesperesi joghatóság alól mentes saját plébános választásának jogát, továbbá a saját borukra adómentességet és péntekenkénti szabad vásárt enged nekik, katonaállítási kötelezettségük mértékét azonban hat páncélos kiállítására emeli.[35]

Az Andreanum az erdélyi szászokat a területükön működött minden más ispánság eltörlésével egységesen a szebeni ispánnak rendeli alá, akit saját soraikból választanak, de a király nevezi ki, és jogköre is hasonló a hospesközösségek elöljáróihoz. Bíráik és papjaik választásának joga mellett saját bíráik és a király kivételével minden bírói joghatóság alól mentesek, birtokaikat a királytól (királyi jog címén) senki nem kérheti, és azokat a király csak az ő szabadságaikat élvezőknek (közülük valóknak) adhatja. Ügyeikben a király és a méltóságviselők előtt saját hiteles pecsétjükkel járhatnak el. Országos vámmentességet és saját területükön az erdők és vizek szabad használatának

[34] Endlicher 1849. 447–448. p.
[35] Uo. 505–506. p.

jogát kapják. A király jobbágyai semmit sem követelhetnek tőlük, ugyanakkor az egyház felé tizedfizetés, míg a kincstárnak a kamara haszna címén, a királyi pénzszedők felé pedig napidíjként rögzített mértékek szerint meghatározott, de saját elöljáróik útján végrehajtott fizetési kötelezettség, a király és a vajda irányában pedig korlátozott szállásolási kötelezettség terhelte őket. Jelentős ugyanakkor a katonaállítási kötelezettségük, az országon belül ötszáz katonát tartoznak küldeni a királynak, az országon kívülre pedig százat, ha a király személyesen vonul hadba, illetve ötvenet, ha valamelyik báróját küldi hadba.

Az oklevelek megerősítése, pecséthasználat

Az Árpád-kori királyi oklevelekben az érdemi rendelkezéseket követő *corroboratio* jellemzően a rendelkezések örök érvényének szövegszerű kifejezését és az oklevél formális megerősítésére, a pecséthasználatra utalást tartalmazza.

A karakóiak, chrapundorfiak és ramsiak 1206. évi kiváltságlevelének fennmaradt szövege egyszerűen csak királyi pecséttel történt megerősítésre *(sigillo nostro confirmamus)* utal, az oklevél kiállítója pedig Gocholz aradi prépost, a királyi udvar kancellárja. A karakóiak és krapundorfiak 1225. évi keltezéssel fennmaradt kiváltságlevelének ismert szövege – ahogy arról már szó esett – az oklevéladó uralkodó megnevezése mellett záró rendelkezéseiben is tartalmaz a beazonosítást megnehezítő tévesztéseket, elírásokat. Ami éppen ezek pontosítását is segíthetné, az oklevél kiállítóját sem nevezi meg a forrás. A formai megerősítést, hitelesítést illetően pedig a királyi kettős pecséttel *(duplicis sigilli nostri munimine)* történő megerősítésről számol be a szöveg, ami a hasonló tárgyú 13. századi királyi oklevelekben a leggyakoribb hitelesítési forma.

A szatmárnémeti hospesek 1230. évi kiváltságlevelét is a királyi udvar kancellárja adta ki, aki immár Ugrin kalocsai érsek volt. A hitelesítésre vonatkozó szövegrész a korszakban ritka, az Árpád-kori hospesközösségek szabadságleveleit tekintve pedig egyedi módon a király titkos pecsétjére *(secreciori sigillo nostro)* utal, majd megmagyarázza, hogy tudniillik az aranybulláról *(auree videlicet bulle)* van szó.

Az 1317. évi átiratban fennmaradt Andreanum szövege az eredeti kiállító személyét és méltóságát nem jelöli meg, a hitelesítés tekintetében pedig az Árpád-kori hospesprivilégiumok többségéhez hasonlóan a királyi kettős pecséttel *(dupplicis sigilli nostri)* történt megerősítésre utal. Szentpétery Imre kritikai jegyzéke az eredeti oklevél híján, vagy mert a szerzőnek nem volt kétsége, nem foglal állást a kérdésben,[36] míg P. Szabó Béla szerint – aki a német forrásokhoz hasonlóan *arany szabadságlevél*nek nevezi az Andreanumot – e

[36] Szentpétery 1923.135. p.

levelet az 1222. évi Aranybullához hasonlóan arany függőpecséttel erősíthette meg a király.[37] Ez utóbbi álláspontot azonban – különös tekintettel például az Aranybulla és a szatmárnémetiek 1230. évi kiváltságlevelének előbb említett, az Andreanumtól egyértelműen különböző megfogalmazására – az oklevél szóhasználata egyértelműen cáfolni látszik. Kiemelendő az is, hogy a forrásokban szereplő *sigillum duplex*et a történettudomány is kettős viaszpecsétként azonosítja.[38] Minden jelentősége ellenére tehát az Andreanum nem nevezhető aranybullának.

Összegzés

Az utókor értékítélete szerint katonai és politikai tekintetben meglehetősen kritikusan értékelt II. András jelentős törvényhozói tevékenységet fejtett ki bő három évtizedes uralkodása során. A maguk korában vitatható jelentőségű, de a későbbi korok eseményei által a jogfejlődésben nagyobb szerepet kapott és egészen más megvilágításokba helyezett aranybulláinál kevésbé ismertek, de a maguk korában korántsem lehettek jelentéktelenek a királynak a keleti országrészben élő német vendégek számára adott kiváltságlevelei.

Találunk ezek között hosszabb és rövidebb, lényegre törőbb és ünnepélyesebb, teljes és hiányos szövegben fennmaradt, kettős viaszpecséttel és aranybullával hitelesített, a szűkebb értelemben vett hospesek települési szintű és nagyobb területen élő népcsoport területi-etnikai alapú autonómiáját megteremtő okleveleket is. Minden különbözőségük ellenére azonban a kiváltságok indokolása, formai megjelenése és érdemi tartalma is számos hasonlóságot, átfedést mutat.

Mindezek a hasonlóságok és összefüggések – a II. András korabeli további kiváltságos státuszokat alapjaiban leíró törvények (köztük az aranybullák), valamint a 13. század későbbi évtizedeiben született hospeskiváltságok nagyobb mintájában is elhelyezve – azt mutatják, hogy II. András esetében sem a királyi jóindulat vagy érdek eseti fellángolásainak tanúbizonyságairól van szó, hanem egy határozott hatalmi politikát tükröző, több-kevesebb következetességgel végrehajtott (vagy legalábbis végrehajtani kívánt) gyakorlat egymástól nem független lépéseit kell látnunk e szabadságlevelekben. Ennek fel- és elismerése pedig remélhetőleg hozzájárulhat az Árpád-ház egyik leghosszabb ideig regnáló tagja félresiklott történelmi megítélésének legalább csekély mértékű árnyalásához.

[37] P. Szabó 2022. 196. p.

[38] Novák Ádám: Az Árpád-kori pecséthasználatról. In Horváth Ciprián – Horváth-Lugossy Gábor – Kovács Attila – Makoldi Miklós – Nagy Dóra – Teiszler Éva – Vizi László Tamás (szerk.): *Királyok és szentek. Az Árpádok kora.* Budapest, 2022. Magyarságkutató Intézet, 267–268. p.

Nagy Gellért*

ALAPJOGVÉDELEM AZ „ALKOTMÁNYOSSÁG NÉLKÜLI ALKOTMÁNYOK" KORÁBAN?

A szólásszabadság korlátozása Romániában a szovjet típusú diktatúra éveiben

Alkotmánytörténeti bevezető

Románia alkotmánytörténetét jelentékeny mértékben meghatározta a politikai ideológiák váltakozása. Ily módon az egyes alkotmányok elfogadását új ideológiák előretörése jellemezte, áthatva a társadalom minden szegmensét. Az első, 1866. évi Alkotmányt még az ország függetlenségét megelőzően fogadták el, egy alkotmányos monarchia alapdokumentumaként.[1] Ezen Alkotmány egyik legjelentősebb kezdeti hiányossága, hogy 7. cikke értelmében mindössze a keresztények válhattak román állampolgárrá. Ily módon a zsidó és török kisebbség tagjai nem rendelkeztek állampolgársággal, és ennek következtében nem gyakorolhatták állampolgári jogaikat sem.[2] Ezen alkotmányos előírás problémaként merült fel Románia függetlenségének nemzetközi elismerésekor 1878-ban, így végül az 1879. évi 2186. rendelettel módosították az Alkotmányt, megszüntetve annak diszkriminatív rendelkezését (ugyanakkor ezt követően is egyénileg bírálták el a kéréseket, felvetve a valós szándék hiányát).

Az I. világháborút követően Románia államterülete jelentősen megnövekedett, nagyszámú nemzeti kisebbségek (magyarok, szászok, szerbek) és új vallási felekezetek (görögkatolikusok, protestánsok) váltak államalkotó tényezővé.[3] Mindemellett a Romániához csatolt területeken eltérő jogszabályok voltak

* Nagy Gellért PhD hallgató, Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; gyakornok, Közép-európai Akadémia; megbízott oktató, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, ORCID ID: 0000-0002-8633-3038

[1] Fazakas Zoltán József: *A vastövény*. Kolozsvár, 2024. Forum Iuris Könyvkiadó, 65. p.

[2] Focşeneanu, Eleodor: *Istoria constituţională a României*. Bucureşti, 1998. Editura Humanitas, 30–31. p.

[3] Uo. 57. p.

hatályosak, így a jogi partikularizmus nem pusztán a polgári[4] vagy a büntetőjog,[5] hanem a közigazgatási jog és így közigazgatás megszervezése terén is tetten érhető volt.[6] E tényezők – valamint az első agrárreformok[7] – következtében elengedhetetlenné vált egy új Alkotmány elfogadása, amelyre végül 1923-ban került sor.

A következő alkotmánytörténeti fordulópont – kormányválságok sorát és a politika radikalizálódását követően[8] – 1938-ban állt be, amikor II. Károly király előbb feloszlatta a Parlamentet, majd 1938. február 27-én kihirdetett Alkotmányával királyi diktatúrát vezetett be. Az 1938. évi Alkotmány – amely elfogadásának jellegét tekintve a statútumalkotmányok körébe sorolható – jelentős korlátozásokat eszközölt az előző alkotmányokban már védelemben biztosított alapvető emberi jogok tekintetében,[9] mi több, a *„román nemzet elsőbbségi jogának"* elismerését hangsúlyozta,[10] így a kisebbségi jogok biztosítása is hiányt szenvedett. Az alapvető emberi jogok védelmének helyzete tovább romlott a II. világháború kitörését követően, Ion Antonescu katonai diktatúrája alatt, kiemelten annak első periódusában, amikor az államot Antonescu a Vasgárdával közösen irányította. 1940. szeptember 5-én felfüggesztésre került az 1938. évi Alkotmány, Antonescut pedig kinevezték *conducător*nak.[11] Ezt követően, egészen 1944. augusztus 23-ig – azaz az 1923. évi Alkotmány visszaállításáig – Romániában formai és tartalmi alkotmánytalanság állt fenn.[12]

A II. világháborút követően a történelmi pártokat lassan háttérbe szorítva, szovjet segítséggel ismételten egy új politikai ideológia és ezzel összhangban új politikai elit került hatalomra. Ennek következtében, 1948. április 13-án a Nagy Nemzetgyűlés – pár nappal megalakulását követően – elfogadta a Román Népköztársaság 1948. évi Alkotmányát. Ezen Alkotmány átvette a szovjet típusú alkotmányos modellt, a sztálini Alkotmányon nyugvó államrendet, és „[e]nnek megfelelően a román állam is szovjet típusú diktatúrát épített ki a szovjet típusú alkotmányok kommunista ideológia osztályalapú társadalomszemlélete

[4] Részletekért lásd Veress Emőd: Integrarea Transilvaniei în România din punctul de vedere al dreptului privat (1918–1945). *Revista Română de Istoria Dreptului*, 2021. 1. sz. 167–179. p.

[5] Részletekért lásd Nagy, Gellért: Legal Unification and Harmonisation of Criminal Law in Transylvania as Part of Romania Between 1918 and 1937. *Revista Română de Istoria Dreptului*, 2022. 2. sz. 53–62. p.

[6] Teodorescu, Anibal: Viitoarea organizare administrativă a României. In Stroe, Aurelian (szerk.): *Constituţia din 1923 în dezbaterea contemporanilor*. Bucureşti, 1990. Humanitas, 405–420, 409. p.

[7] Veress Emőd: Erdély magánjogi integrálása. In Veress Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Budapest–Kolozsvár, 2020a. HVG-Orac Könyvkiadó–Forum Iuris Könyvkiadó, 566–580, 570. p.

[8] Fazakas 2024. 79. p.

[9] Focşeneanu 1998. 76. p.

[10] Fazakas 2024. 82. p.

[11] Uo. 91. p. A *conducător* magyar megfelelőjeként leginkább a vezér használható.

[12] Uo. 91. p.

és totális állam kiépítése és működtetése lényegi alapjain és programja szerint".[13] Egyes szerzők szerint az 1948. évi Alkotmány „a társadalom gyökeres átalakításának eszköze volt".[14] Ezen Alkotmány ugyanakkor – elsősorban a nagyszámú átmeneti jellegű rendelkezése miatt[15] – mindössze négy évig volt hatályban, hiszen 1952. szeptember 24-én a Nagy Nemzetgyűlés új, továbbra is szovjet típusú diktatúrát érvényben tartó Alkotmányt fogadott el. E periódus utolsó Alkotmánya szintén jelentősnek számító változásokhoz köthető, hiszen Nicolae Ceauşescu 1965. március 22-i főtitkárrá válását követően még ez év augusztus 21-én elfogadták az 1965. évi Alkotmányt, amely az állam nevét Román Népköztársaságról Román Szocialista Köztársaságra módosította. Ez utóbbi Alkotmány egészen az 1989. évi rendszerváltásig maradt hatályban.

A szovjet típusú diktatúra éveiben elfogadott három Alkotmány által behatárolt időszakot egyes szerzők az *„alkotmányosság nélküli alkotmányok"* korának tekintik.[16] Tény, hogy ez idő alatt az alkotmányosság követelményei – és ily módon az alapvető emberi jogok védelme is – illuzórikussá váltak. Ennek alapján, az adott kontextusban nem is beszélhetünk az alapvető emberi jogok védelméről és biztosításáról, hiszen az elméleti, jogszabályi keret ugyan létezett, ám a gyakorlatban e keretet nem töltötték fel tartalommal. Az egyes alapvető emberi jogok, így a jelen tanulmányban vizsgált szólásszabadság gyakorlati biztosításának hiánya olyan történelmi tapasztalatként szolgál, amelynek megismerése elősegítheti hasonló diktatórikus rendszerek jövőbeni kialakulásának elkerülését.

Alapvető emberi jogok az „alkotmányosság nélküli alkotmányok" korában

A szovjet típusú diktatúrák egyik jellemzője, hogy a szocialista jog az alapvető emberi jogok eredete tekintetében elutasította mind a természetjogi, mind a pozitivista megközelítést.[17] Ennek következtében ezen alapjogokat nem morális, erkölcsi vagy vallási alapokra vezették vissza, hanem csupán többi alanyi

[13] Fazakas 2024. 121–122. p.

[14] Veress Emőd: A szovjet típusú diktatúra közjoga (1945–1989). In Veress Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Budapest–Kolozsvár, 2020b. HVG-Orac Könyvkiadó – Forum Iuris Könyvkiadó, 500–519, 501. p.

[15] Uo., 501. p.

[16] Fazakas 2024. 121. p.

[17] Drăganu, Tudor: *Drept constituţional*. Bucureşti, 1972. Editura didactică şi pedagogică, 209–210. p.

joggal azonos természetű jogokként tartották számon.[18] Az alapvető emberi jogok és alapszabadságok tehát tartalmukat tekintve bármikor módosulhattak, hiszen ezen jogok nem az emberi létből, az emberi méltóságból fakadtak, hanem tulajdonképpen bármely más joggal azonos erővel bírtak.

Az alapjogok e sajátos helyzetét szimbolizálta, hogy az 1936. évi sztálini Alkotmány nyomán – hasonlóan az 1949. évi magyar vagy az 1952. évi lengyel alkotmányokhoz[19] – az 1952. évi román Alkotmány felépítésében az alapvető emberi jogokról szóló rendelkezések a 7. fejezetben, a hatalomgyakorlásra vonatkozó fejezetek után kaptak helyet.

Szintén fontos kiindulópontként tekintett a szocialista jog a gazdasági determinizmusra, amelynek következtében az adott korban a gazdaság elemei, a gazdasági célok áthatották a jogágak egészét, alakították a jogrendszert. Egyes korabeli szerzők éppen ezért – a gazdasági determinizmus szemszögén keresztül – részletesen vizsgálták a jogrendszer és a gazdaság közötti kapcsolatokat.[20] E gazdasági determinizmus az alapvető emberi jogokra is kihatott. Az adott kor alkotmányjogi szakirodalmában elterjedtnek számított azon megállapítás, amely szerint az alapvető emberi jogok gazdasági alapon nyugszanak, így e jogok tartalmukban módosulhatnak a termelésben beálló változások következtében.[21] Szintén a gazdasági determinizmus alapvető emberi jogokra gyakorolt kihatásaként értelmezhető „a magántulajdon szocialista tulajdonnal való felváltása […], amely következtében az állampolgárok egyetlen tulajdonossal, az állammal szemben váltak függővé".[22]

Önmagában már e két, szocialista jogra jellemző alapelv – a természetjogi és pozitivista megközelítés egyidejű elutasítása, valamint a gazdasági determinizmus – is az alapvető emberi jogok tartalmi kiüresedéséhez vezetett. Emellett azonban a szovjet típusú diktatúra éveinek alkotmányai kifejezetten tartalmaztak olyan – ideológiát és értékválasztást kifejező – rendelkezéseket, amelyek az egyes alapjogok értelmezésének pontos irányvonalát voltak hivatottak megadni.

Az 1965. évi Alkotmány 13. cikke értelmében például a Román Szocialista Köztársaságban minden állami tevékenység a szocialista nemzet felemelkedésének és virágzásának fejlesztésére, a nép anyagi és kulturális jólétének folyamatos növelésére, az emberi szabadság és méltóság biztosítására, az emberi személyiség sokoldalú megőrzésére irányult. Ezen értékkifejező rendelkezés alapján az alapjogok védelmét is a szocialista nemzet felemelkedésének céljával

[18] Uo. 209. p.

[19] Horváth Attila: *A szovjet típusú diktatúra alkotmány- és jogtörténete Magyarországon*. Budapest, 2024. Ludovika Egyetem Kiadó, 282. p.

[20] Boboş, Gheorghe: *Teoria generală a statului şi a dreptului*. Bucureşti, 1983. Editura didactică şi pedagogică, 166–175. p.

[21] Drăganu 1972. 210. p.

[22] Focşeneanu 1998. 137. p.

összhangban kellett biztosítani. Hasonló álláspontra helyezkedett a korabeli alkotmányjogi szakirodalom is, kiemelve, hogy a 13. cikk rendelkezése az alapjogok teljességét áthatja, amely értelmében az állam tevékenységének célja, többek között, a szocialista nemzet fejlődése és kiteljesedése.[23] Mindemellett, az egyes alapjogokra vonatkozó alkotmányos rendelkezések is olyan fenntartásokkal egészültek ki, amelyek az adott alapvető emberi jog tényleges gyakorlásának korlátozását eredményezték. Ilyen példával találkozhatunk többek között éppen az 1965. évi Alkotmány szólásszabadságra vonatkozó előírása esetében.

Figyelembe véve a szovjet típusú diktatúra és a szocialista jog sajátosságait, kijelenthetjük, hogy ugyan ezen évek alkotmányai tartalmaztak „az alapvető emberi jogokra vonatkozó nagyvonalú szabályokat, viszont azokat a gyakorlatban nem tartották be, a normatív tartalmuk gyenge volt, azaz a rendszer érdekében vagy nevében elkövetett jogsértésekhez nem fűződött szankció, így végső soron megszűnt a jogállam".[24] Amíg a szocialista jog a teljes társadalmi egyenlőség megvalósulását hangsúlyozta,[25] a valóságban az alapjogok illuzórikussá váltak, azokat sok esetben csak korlátozottan és a rendszer érdekeivel összhangban lehetett gyakorolni. Továbbá, a szocialista államok „az emberi jogok nemzetközivé válását a belügyekbe való beavatkozásnak minősítették".[26] Ennek következtében – ugyan Románia csatlakozott többek között az ENSZ égisze alatt elfogadott egyezmények és egyezségokmányok egy részéhez – a nemzetközi standardok belső jogra gyakorolt hatása is jelentéktelennek bizonyult.

A továbbiakban jelen tanulmány a szólásszabadságra vonatkozó alkotmányos rendelkezések részletes bemutatásán és annak gyakorlati megvalósulásán keresztül kívánja szemlézni, hogy milyen konkrét hiányosságokkal bírt az alapjogvédelem az *„alkotmányosság nélküli alkotmányok"* korában.

Szólásszabadság és annak korlátozása a szovjet típusú diktatúra éveiben

A szovjet típusú diktatúra éveiben elfogadott mindhárom román Alkotmány tartalmazott a szólás- és sajtószabadságra vonatkozó formális előírásokat.[27] Ezen előírások egyik jellegzetes sajátossága, hogy a szólás- és sajtószabadságot

[23] Deleanu, Ioan: *Drept constituţional*. Bucureşti, 1980. Editura didactică şi pedagogică, 251. p.

[24] Veress 2020b. 505. p.

[25] Deleanu 1980. 250. p.

[26] Horváth 2024. 284. p.

[27] 1948. évi Alkotmány 31. cikk: „A sajtószabadság, a szólásszabadság, a gyülekezések, gyűlések, felvonulások és tüntetések szabadsága biztosított. E jogok gyakorlását biztosítja, hogy a nyomdai eszközöket, a papírt és a gyülekezések helyszíneit a dolgozók rendelkezésére bocsájtják."

egyazon cikkben biztosították a gyűlések és tüntetések megszervezésének szabadságával. Ennek következtében a szólásszabadságot, a sajtószabadságot, valamint a gyülekezés szabadságát lényegében a kifejezés szabadsága egyes elemeiként tartották számon, a véleménynyilvánítás eszközeiként tekintettek rá.[28] Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a szólásszabadság nem foglalta magában a kifejezés szabadsága gyakorlásának egyéb módjait, így például a művészi alkotások szabadsága a korban még formálisan sem részesült alkotmányos védelemben.

A látszólagos alkotmányos garanciák mellett kiemelendő, hogy a szólásszabadság „megengedett" esetekre történő korlátozása szintén megjelent a kor alkotmányainak szellemiségében, mi több, egyes írott rendelkezéseiben is. Ily módon az 1965. évi Alkotmány 29. cikke értelmében „a szólásszabadság, a sajtószabadság, a gyülekezések, gyűlések és tüntetések szabadsága nem használható a szocialista rend és a dolgozó emberek érdekei ellen irányuló célokra". Figyelembe véve a szocialista jog társadalomfelfogását, megállapítható, hogy az „1965. évi Alkotmány nyíltan vállalhatta fel a sajtószabadság feltétel nélküli érvényesülése helyetti célhoz kötött értelmezést".[29] Az alkotmányos előírás alapján szólás- és sajtószabadság gyakorlásának tehát tiszteletben kellett tartania a szocialista berendezkedés céljait, valamint a dolgozó emberek érdekeit. Az alapszabadságok gyakorlásának ilyen mértékű és módú megszabása aránytalan korlátozásnak, az alapszabadság gyakorlásába történő beavatkozásnak minősül.

Hasonlóan determinisztikus rendelkezéseket tartalmaztak a kor sajtótörvényei is. Például az 1974. évi 4. törvény már 1. cikkében kiemelte, hogy „[a] Román Szocialista Köztársaságban a sajtó kiemelt társadalmi-politikai szerepet tölt be, tevékenységével a nép ügyét, a szocialista nemzet legfőbb érdekeit szolgálva. A sajtó feladata, hogy szüntelenül küzdjön a Román Kommunista Párt politikájának, a szocialista erkölcs és a szocialista igazságosság magas elveinek életre hívásáért, hogy a társadalmi élet és aktivitás minden területén rendületlenül előmozdítsa a haladást és a haladó eszméket."[30] Ezt követően a törvény 2. fejezetében tíz cikk részletesen rendelkezik a sajtó sajátos társadalmi-politikai szerepéről, kiemelve a Román Kommunista Párt kül- és

1952. évi Alkotmány 85. cikk: „A dolgozók érdekeinek megfelelően és a népi demokrácia rendszerének megerősítése érdekében a Román Népköztársaság polgárai számára törvény által garantált: a) a szólásszabadság; b) a sajtószabadság; c) a gyülekezés és gyűlések szabadsága; d) a felvonulások és az utcai tüntetések szabadsága. E jogokat oly módon kell biztosítani, hogy a dolgozó tömegek és szervezeteik számára garantált legyen a nyomdák, papírraktárak, középületek, utcák, kommunikációs eszközök és más, e jogok gyakorlásához szükséges anyagi feltételek biztosítása."

1965. évi Alkotmány 28. cikk: „A Román Szocialista Köztársaság polgárai számára garantált a szólás-, sajtó, gyülekezési, gyűlési és tüntetésszabadság." A szerző fordításai.

[28] Drăganu 1972. 232–233. p.

[29] Fazakas 2024. 171. p.

[30] 1974. évi 4. törvény a sajtóról. 1. cikk. A szerző fordítása.

belpolitikájának megismertetését, a kommunista társadalom megteremtésére vonatkozó program gyakorlatba ültetésének előmozdítását, valamint a pozitív tapasztalatok és események széles körű terjesztését. Jól látható tehát, hogy az alkotmányos rendelkezések korlátozó jellege az alacsonyabb szintű jogszabályokban még hangsúlyosabban megjelent.

Jellemzően a szovjet típusú diktatúrákra, a kor román alkotmányjogi szakirodalma a szólásszabadságot elsősorban a kritika és önkritika kifejezése eszközének tekintette. Ioan Deleanu szavait idézve „[a] kritika és az önkritika objektív szükségletként jelenik meg, mivel az ember folyamatosan a régi és az új közötti vívódásban van, aközött ami elvetett és elvárt, ami a múlt és a jövő, minden esetben az új felfedezése és fejlesztése, a fejlődés mellett döntve".[31] A szocialista jog úgy ítélte meg, hogy a kritika és az önkritika az új értékrend felé terelés egyik eszköze, amelynek gyakorlásával a személyek a társadalom alakítóivá válnak, aktívan bekapcsolódva a pártstratégia elveinek gyakorlatba ültetésébe.[32] Más szerzők úgy vélekedtek, hogy „[a] kritika és önkritika a szocialista demokrácia inherens részét képezi", tükrözve az állampolgárok elkötelezettségét a szocialista állam irányába, előmozdítva a hibák és hiányosságok kijavítását.[33] Úgy tűnhet tehát, hogy a kritika és önkritika propagálásának célja a fejlődés előmozdítása, az újszerűség megteremtése volt.[34] A gyakorlatban azonban sokkal mélyebb célokat szolgált. A kezdeti időszakban elsősorban a burzsoá múlt kritikus szemléletét mozdította elő, ezáltal megalapozva az új rendszer mélyebb beágyazódását. Később, a kritika és még jellemzőbben az önkritika promotálása igyekezett az állampolgárok egészét a szocialista pártideológia mögé beállítani, negatív színben feltüntetve minden, a pártérdekkel ellentétes gondolatot és véleményt. Ilyen körülmények között nem valósult meg tényleges véleménypluralizmus, így a szólásszabadság is jelentős csorbákat szenvedett.

Továbbá, a kritika gyakorlásának sajátos módjaként jelent meg az 1960-as évek végén a Nicolae Ceaușescu[35] által támogatott „konstruktív kritika" (*„critica constructivă"*), amely a múlt hibáinak feltárását célozta meg.[36] Fontos figyelembe venni, hogy e kritika Ceaușescu számára is hasznos volt: a figyelmet

[31] Deleanu 1980. 286. p.

[32] Uo. 286. p. A szerző fordítása.

[33] Cetercihi, Ioan: Democratismul autentic al orînduirii social-politice a Republicii Socialiste România. In Cetercihi, Ioan (szerk.): *Statul și dreptul. Două decenii de dezvoltare*. București, 1967. Editura științifică, 160–215, 197. p.

[34] Uo. 196. p.

[35] Nicolae Ceaușescu (1918. január 26.–1989. december 25.): A Román Kommunista Párt főtitkára, Románia vezetője 1965–1989 között, 1974-től az újonnan létrehozott elnöki tisztséget töltötte be.

[36] Boia, Lucian: *Strania istorie a comunismului românesc (și nefericitele ei consecințe)*. Bukarest, 2016a. Editura Humanitas, 103. p.

az 1950-es évek gondjaira, s ily módon az elődje, Gheorghe Gheorghiu-Dej hiányosságaira irányította, így háttérbe szorítva az aktuális problémákat, visszaéléseket.[37] Ugyanakkor, e „konstruktív kritikát" is szoros kontroll alatt tartották, nem terjedhetett ki sem a rendszer alapjainak kritizálására, sem a múltban gyökerező, de aktuális problémák tematizálására.[38]

Érdekesség, hogy a szocialista jog alkotmányos szinten rendelkezett – mind az 1948. évi, mind az 1952. évi Alkotmányban – a nyomdák és papírraktárak nép általi birtoklásáról. A korabeli alkotmányjogi szakirodalom értelmezésében azáltal, hogy a papír és a nyomdák szocialista tulajdonban kerültek, lényegében a nép egésze használhatta őket.[39] Ugyanakkor a cenzúra, valamint a sajtó ideológiai és politikai determinizmusa tulajdonképpen kiüresítette a sajtószabadságot, így a sajtó a politikai programok szócsövévé vált. Mindezek alapján, a rendszer a sajtót (i) a hatalom útmutatásainak közvetítőjeként, (ii) a tömegek mobilizációjának eszközeként, valamint (iii) a tömegek indoktrinációjának eszközeként működtette.[40] Az átalakulásban kiemelt szerepet játszott Iosif Chișineschi[41] a Román Kommunista Párt Propaganda és Agitációs Igazgatóságának *(Direcția Propagandă și Agitație)* vezetője, és helyettese, Leonte Răutu[42].[43]

A kezdeti évek cenzurájának tényleges eszközeit a szakirodalom több csoportra osztja. Az első Petru Groza[44]-kormány idején (amely még többpártinak tekinthető, de amelyben már a Román Kommunista Párt irányította a kulcsminisztériumokat) létrehozták a Propaganda Minisztériumot, amelynek alárendeltségébe szervezték a Központi Katonai Cenzúra Bizottságot *(Comisia de Cenzura Centrală Militară)*. A bizottság feladatait már 1945 júliusában a Sajtóigazgatóság *(Direcția Presei)* vette át.[45] Ezen intézmény létrejötte után a korábbi, Központi Katonai Cenzúra Bizottság által kiállított engedélyek helyett új engedélyeket követeltek meg, amelyek kibocsátása még erősebb kontroll alatt zajlott. Mi több, mivel a Román Kommunista Párt adta a kormány propagandaminiszterét, ezért az engedélyek kiállítása e párt totális felügyelete

[37] Uo. 104. p.
[38] Uo.
[39] Fazakas 2024. 233. p.
[40] Țiu, Ilarion: Politici de ideologizare a mass-media în perioada regimului comunist. *Sfera Politicii*, 2013. 1. sz. 108–118, 108. p.
[41] Iosif Chișineschi (1905–1963): a Román Kommunita Párt egyik vezető ideológusa 1944–1957 között.
[42] Leonte Răutu (1910. február 28.–1993. szeptember): román kommunista aktivista, propagandista, 1969–1972 között miniszterelnök-helyettes.
[43] Țiu 2013. 109. p.
[44] Petru Groza (1884. december 7.–1958. január 7.): 1945–1952 között Románia miniszterelnöke, 1952–1958 között Románia Államtanácsának elnöke.
[45] Teodor, Mihaela: *Anatomia cenzurii. Comunizarea presei din România, 1944–1947*. Târgoviște, 2012. Editura Cetatea de Scaun, 96–97. p.

alatt ment végbe.[46] Ily módon a cenzúra egyik legfőbb eszköze a szükséges engedélyek kiállításának elutasítása volt, amelynek következtében számos lap megszűnt.

Emellett azonban több utólagos kontroll is működött: egyrészt a sajtóanyagoknak meg kellett kapniuk a „nyomdaképes" *(„bun de imprimat")* minősítést, majd a nyomtatást követően egy, a szakirodalom által *a posteriori* kontrollnak nevezett folyamaton is át kellett esniük, amelynek keretében ismételten vizsgálták, hogy a sajtóanyagok tartalma milyen mértékben felel meg az iránymutatásoknak.[47]

Ugyanakkor, ezen intézményesített eszközökön túl a Román Kommunista Párt fokozatosan átvette a szerkesztőségek és nyomdák vezetését is, amelyek így *„népi cenzúrát"* gyakorolván megtagadták az irányelvekkel nem azonos sajtóanyagok közlését, nyomtatását.[48] Hasonló folyamatok eredményeként a Román Kommunista Párt átvette az addigra már egyedüli érdekérvényesítő szervezetként megmaradt Hivatásos Újságírók Szakszervezetének *(Sindicatul Ziariștilor Profesioniști)* irányítását is, amely 1949 augusztusában csatlakozott az Általános Munkásszövetség *(Confederația Generală a Muncii)* alegységéhez, a Művészek, Írók és Újságírók Szakszervezeti Szövetségéhez *(Uniunea Sindicatelor Artiștilor, Scriitorilor și Ziariștilor)*. E kényszerű csatlakozás következtében már a szakszervezeti struktúrák is a cenzúra eszközeivé váltak.[49] Szintén önálló eszközként jelent meg a gazdasági cenzúra, az anyagi források állami kontrollja. E tekintetben kiemelt felügyelet alatt állt mind a papírállomány előállítása, mind annak szerkesztőségek közti szétosztása.[50]

Mindezen folyamatokra erősítettek rá a későbbi évtizedekben. 1949-ben létrehozták Sajtó- és Nyomdaipari Főigazgatóságot *(Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor)*,[51] amelyet 1975-ben a Sajtó- és Nyomdaipari Bizottság *(Comitetul pentru Presă și Tipărituri)* váltott fel.[52] A főigazgatóságot lényegében a szovjet *Glavlit*[53] mintájára hozták létre, első vezetője pedig Vasile Dumitrescu lett.[54]

A főigazgatóság, majd később a bizottság legfőbb feladata – amint az kitűnik az 1975. évi rendelet 3. cikk a) pontjából – a közlésre nem alkalmas anyagok megjelenésének és terjesztésének megakadályozása volt, és mint ilyen,

[46] Uo. 99. p.
[47] Uo. 137. p.
[48] Uo. 171. p.
[49] Petcu, Marian: Preliminariile comunizării presei în România. In Rad, Ilie (szerk.): *Cenzura în România*. Kolozsvár, 2011. Editura Tribuna, 251–264, 261. p.
[50] Teodor 2012. 196–197. p.
[51] 1949. évi 214. rendelet a Sajtó- és Nyomdaipari Főigazgatóság létrehozásáról.
[52] 1975. évi 30. rendelet a Sajtó- és Nyomdaipari Bizottság létrehozásáról.
[53] A Glavlit a Szovjetunió cenzúráért felelős intézménye volt, amelyet 1922-ben hoztak létre.
[54] Betea, Lavinia: Jurnalistica sub cenzura comunistă. *Sfera Politicii*, 2018. 3–4. sz. 3–17, 4. p.

a tulajdonképpeni cenzúráért felelt. A főigazgatóság működésének egy adott pontján 111 cenzor és 27 *„különleges hatáskörökkel"* felruházott személy dolgozott az intézményben.[55]

Ugyanakkor, az önkritika Ceauşescu által történő népszerűsítésével párhuzamosan a cenzúra mellett egyre fokozatosabban megjelent az öncenzúra. Az öncenzúra következtében az újságírók és az írók „drasztikus önkontrollt kellett gyakoroljanak".[56] Mindez kiegészült a szerkesztők, a korrektorok, valamint a publikálás bármely folyamatában részt vevő személyek kontrolljával.[57] Az öncenzúráról természetesen a titkosszolgálatot is értesítették. Egyes kutatások szerint a titkosszolgálathoz ezres nagyságrendben érkeztek informatív jelentések, kiegészülve mindazon, a szerkesztőségek vezetői által jegyzett jelentésekkel, amelyeket kifejezetten a szolgálatok kérésére állítottak össze.[58] E jelentések hűen tükrözik, hogy a szerkesztőségek döntéshozói és a szolgálatok között szoros kapcsolat állt fenn.[59] A jelentésekben szakmai (például újságírók külföldi forrásaira vonatkozó vagy pártpolitikai írásainak elhivatottságát firtató) információk mellett személyes jellegű adatok is megjelentek (például az újságíró családi helyzete, külföldön élő rokonai, társadalmi kapcsolatai).[60] A cenzúra és az öncenzúra ily mértékű jelenléte mellett nem beszélhetünk tulajdonképpeni sajtószabadságról.

A cenzúra mellett szintén a bizottság feladatkörébe tartozott többek között az újságírói tanúsítvány kiállításának lebonyolítása; az újságírók külföldi tudósításainak jóváhagyása; az újságok, folyóiratok árainak jóváhagyása; a külföldi lapok behozatalára vonatkozó tervezetek véleményezése, valamint a papírmennyiség újságok közötti elosztása.[61] E szervek hathatós közreműködésének köszönhetően a romániai sajtópiac – amint azt az alábbiakban látni fogjuk – teljes átalakuláson esett át.

Az írott sajtóban kiemelt helyet foglalt el a Román Kommunista Párt napilapja, a *Scînteia* (Szikra), amely egészen 1940-ig illegalitásban jelent meg, ám a szovjet típusú diktatúra éveiben gyakorlatilag a legfőbb írott sajtóforrássá lépett elő. Leonte Răutu a lapot a jövő román újságírásának mintapéldányaként

[55] Uo.
[56] Uo. 5. p.
[57] Uo.
[58] Anisescu, Irina Cristina – Reinhart, Cornelia: Activitatea colaboratorilor din mediul presă în dosarul problemă întocmit de fostele organe de Securitate. Reţeaua informativă, sarcinile colaboratorilor şi tipologia delaţiunilor. In Onişoru, Gheorghe (szerk.): *Totalitarism şi rezistenţă, teroare şi represiune în România comunistă.* Bukarest, 2001. C.N.S.A.S., 174–186. 184. p.
[59] Uo.
[60] Uo. 184–185. p.
[61] 1975. évi 30. rendelet a Sajtó- és Nyomdaipari Bizottság létrehozásáról. 3. cikk.

tekintette.[62] A későbbiekben Dumitru Popescu[63], a *Scînteia* főszerkesztőjeként a „Ceauşescu-rezsim fő ideológusává lépett elő",[64] megadva az alaphangot a már említett kritika és önkritika népszerűsítésének, elvárva az újságíróktól a proaktív, de ezzel egyidejűleg a rendszerhez maradéktalanul hűséges magatartást.[65] E periódusban a lap – azon túl, hogy részletesen beszámolt Nicolae Ceauşescu tevékenységéről,[66] a párt rendezvényeiről,[67] valamint a gazdasági termelés sikereiről[68] – konkrét politikai programokat is megfogalmazott, amelyekkel az egyes társadalmi területek új alapokra helyezését kívánta hangsúlyozni. Például a lap *Viaţa culturală* (Kulturális élet) című rovatában sorozatosan jelentek meg olyan cikkek, amelyek a kívánatos, szocialista ideológiát szem előtt tartó kultúra alapjainak lefektetésére tettek javaslatokat.[69] A lap jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy 1957-re felépítették, a moszkvai Lomonoszov Egyetem főépületének mintájára, a *Scînteia* házat (ma a Szabad Sajtó háza), amely többek között a lap székhelyéül szolgált, és amely a korabeli Bukarest legmagasabb épületévé vált.

Szintén jelentősnek számított a *Flacăra* (Láng) című újságtermék, amelyet ugyan 1911-ben alapítottak, ám a szovjet típusú diktatúra éveiben vált a kultúra és a művészetek első számú írott sajtóanyagává. A lap kezdetben hetente, majd havonta jelent meg, végül egy rövid periódust követően – amikor kéthavonta nyomtatták – visszatért a heti megjelenéshez. E két lap mellett számos más írott sajtóanyag is megjelent, mint például a kifejezetten női olvasókat megcélzó *Femeia* (Nő) és *Săteanca* (Parasztasszony) vagy a sporthírekkel foglalkozó *Sportul* (Sport). Mindemellett létrejött a hangzatos nevű *Viaţa Sindicală* (Szakszervezeti Élet) című napilap is.[70] A kor magyar nyelvű lapjai közül kiemelendő a *Romániai Magyar Szó*, amely 1953-tól egészen a rendszerváltásig *Előre* névvel jelent meg napilapként, a *Scînteia* magyar megfelelőjének számító *Igazság*, valamint a magyar anyanyelvű hölgyközönséget megszólító *Dolgozó Nő*. Az írott magyar sajtótermékekkel kapcsolatosan érdemes megemlíteni,

[62] Ţiu 2013. 110. p.
[63] Dumitru Popescu (1928. április 18.–2024. november 22.): román politikus, újságíró.
[64] Ţiu 2013. 114. p.
[65] Uo.
[66] Lásd például Cuvîntarea rostită de tovarăşul Nicoale Ceauşescu la mitingul de la uzina de autoturisme, *Scînteia*, XXXVIII/7801, 1968. augusztus 21., 1., 3. p.
[67] Lásd például Zidăriţă, Ştefan – Covaci, Manole: Pe unde trece activismtul de partid... *Scînteia*, XXXIV/6639, 1965. június 4., 3. p.; Conferinţa organizaţiei regionale de partid Braşov. *Scînteia*, XXXIV/6659, 1965. június 24., 2. p.
[68] Lásd például Strângerea recoltei la timp şi fără pierderi. *Scînteia*, XXXIV/6673, 1965. július 8., 1., 5. p.
[69] Lásd például Cojar, Ioan: Selectarea obiectivă a valorilor. *Scînteia*, XXXIV/6673, 1965. július 8., 4. p.; Ghircoiaşiu, Romeo: Trepte spre o înaltă cultură muzicală. *Scînteia*, XXXIV/6673, 1965. július 8., 4. p.
[70] Ţiu 2013. 110. p.

hogy 1988 áprilisától tiltottá vált a sajtótermékekben a településnevek magyar használata.[71]

Az új lapok létrehozása, vagy már meglévő lapok átnevezése és új ideológiai alapokra helyezése mellett nem maradt el a Nyugat-barátnak vagy burzsoának tartott lapok korlátozása, ellehetetlenítése sem. Érdekesség, hogy e folyamatok a szaklapokat sem kerülték el. Például a *Revista de Oftalmologie* (Szemészeti Folyóirat) azért vált 1949 júniusában az Akadémia kritikájának célpontjává, mivel angol és francia nyelveken publikált a támogatott orosz és román helyett, valamint nem vette kellő mértékben figyelembe a szovjet tudomány jelentős vívmányait, hozzájárulásait sem. Az akadémia a lap e magatartását hazafiatlannak és túlságosan nyugatosnak titulálta.[72] Az írott sajtó ily módú átalakítása a párt és a vezetés szócsövévé alakította a lapokat, így a cenzúra, a más vélemények megjelenésének ellehetetlenítése gyakorlatilag a sajtószabadság és ennek következtében a szólásszabadság jelentősen aránytalan korlátozásához vezetett. E folyamatokra csak ráerősített Ceauşescu 1971 júliusában elmondott beszéde, amelyben felvázolta elképzelését a politikai és kulturális élet tervezett átalakításairól. Az úgynevezett *„júliusi tézisek"* értelmében feladatként jelent meg a média felhasználása az elérni kívánt célok érdekében.[73]

Az audiovizuális média terén szintén szignifikáns változások zajlottak le. A Román Népköztársaság rádiós műsorszórásának megszervezését már egy 1949-ben hozott rendelettel szabályozták. E rendelet értelmében létrehozták a Rádió- és Műsorszórási Bizottságot *(Comitetul pentru Radioficare şi Radiodifuziune)*, amelynek kiemelt feladata volt „a Román Népköztársaság műsorszóró és rádióállomásainak szerkesztőségei által készített valamennyi műsorszám ellenőrzése".[74] A bizottság, a televíziózás térnyerésének következtében, Rádió- és Televízió Műsorszórási Bizottsággá *(Comitetul de Radiodifuziune şi Televiziune)* alakult. Később, az 1971. évi 62. rendelettel létrehozták a Román Rádió és Televízió Nemzeti Tanácsát *(Consiliul Naţional al Radioteleviziunii Române)*, amely már közvetlenül a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának irányítása alatt működött, és elsődleges feladataként a Rádió- és Televízió Műsorszórási Bizottság tevékenységének fejlesztése érdekében fogadott el intézkedéseket.[75] Ily módon a televízió- és rádióműsorok gyártását – a

[71] Fazakas 2024. 172. p.
[72] Uo. 325. p.
[73] Fazakas Zoltán József – Fegyveresi Zsolt – Veress Emőd: Transylvania as Part of Romania (1918/20-Present). In Veress Emőd (szerk.): *Constitutional History of Transylvania*. Cham, 2023. Springer, 301–370, 310. p.
[74] 1949. évi 216. rendelet a Román Népköztársaságban a rádiózás és a rádiós műsorszórás megszervezéséről. 4. cikk d) pont.
[75] 1971. évi 62. rendelet a Román Rádió és Televízió Nemzeti Tanácsának létrehozásáról, megszervezéséről és működéséről. 5. cikk.

tanácson és a bizottságon keresztül – tulajdonképpen a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága irányította.

A Román Televízió *(Televiziunea Română)* működését a kezdeti fellendülését követően (1968-ban létrehoztak egy második csatornát is, amelynek műsorszórását 1985-ben függesztették fel) a tartalmi kopárság jellemezte. A szovjet típusú diktatúra utolsó éveiben, áramtakarékosság céljából, mindössze napi két órán keresztül volt műsorszórás. E két órából igyekeztek azonban minél több időt a vezető tevékenységének, illetve a szocialista rendszer ideológiájának népszerűsítésére szentelni. A 8 órakor kezdődő műsort az Esti híradóval *(Telejurnal de seară)* nyitották, amely elsősorban a Ceauşescu házaspár napi tevékenységéről számolt be. Ezt követte egy rövid kulturális program, majd – idő hiányában – egy film első fele, amelyet a következő napon fejeztek be. A kétórás programot az Éjszakai híradó *(Telejurnal de noapte)* zárta, amely az Esti híradó mintájára ismételten a Ceauşescu házaspár tevékenységét részletezte.[76] Észrevehető, hogy a sajtó e szegmensét is az ideológiai determinizmus jellemezte, a televízió a párt és a vezető népszerűsítéséért felelt. E körülmények között nem meglepő, hogy sok háztartás próbált – különböző módszerekkel – külföldi adókat befogni és azokat követni. Lucian Boia viccesen meg is jegyezte, hogy a diktatúra utolsó éveire a bukaresti lakosság egy része viszonylag jól ismerte a bolgár nyelvet.[77]

Hasonló folyamatok mentek végbe az irodalom terén is, szintén a szólásszabadság korlátozását eredményezve. Sorin Toma[78], a *Scînteia* akkori főszerkesztője, már az 1940-es évek végén közzétett több olyan, irányadónak szánt programalkotó cikket, amelyek célja a *„burzsoá esztétika"* elvetése és az irodalom új, szocialista alapokra helyezése volt.[79] A szovjet típusú diktatúra hajnalán az irodalom – a kultúra egészéhez hasonlóan – a pártvezetők szemében „hatékony eszköznek tűnt a totalitarista ideológia terjesztésére, az indoktrinációra és a tömegek manipulálására".[80] Éppen ezért a könyvtárakból a politikai szempontból nem megfelelő műveket eltávolították.[81] Az írókat, költőket emellett jelentős állami díjakkal ösztönözték az új alapokra helyezett irodalom követésére: az I. osztályba tartozó művekért 25 000 lej, a II. osztályba tartozókért 15 000 lej, míg a III. osztályba tartozókért 7500 lej értékű díjazást adtak az 1950-es évek

[76] Boia 2016a. 185. p.
[77] Uo.
[78] Sorin Toma (1914. május 10.–2016. március 8.): Solomon Moscovici néven született, zsidó származású újságíró.
[79] Boia 2016b. 311. p.
[80] Plumb, Ana-Maria: Cărţile ca instrument de îndoctrinare în regimul comunist din România (1947–1965). *Acta Iassyensia Comparationis*, 2022. 2. sz. 37–43, 38. p.
[81] Uo. 39. p.

elején.[82] A díjazottak körébe tartozott többek között Petru Dumitriu[83] *Drum fără pulbere* (Portalan út) című regénye, amelyben a szerző a Duna–Fekete-tenger-csatorna *„dicshimnuszát"* írta meg, elhallgatva, hogy a csatorna ásását kényszermunkatáborokban lakó politikai foglyok végezték, akik közül többen életüket vesztették.[84] Hasonló díjban részesült Mihail Sadoveanu[85] *Mitrea Cocor* (Mitrea Cocor útja), Zaharia Stancu[86] *Desculț* (Mezítláb) vagy éppen Ion Călugăru[87] *Oțel și pâine* (Acél és kenyér) című műve.[88] Mindazon műveket tehát, amelyek megfelelő színben tüntették fel a szocialista ideológiát, esetleg a párt aktivistáit hősök képében jelenítették meg, jelentős példányszámban tették közzé, szerzőik pedig kiemelt elismerésre számíthattak.[89] Ezzel szemben a más álláspontot képviselő szerzők gyakorlatilag ellehetetlenültek.

Az írókat tömörítő szövetség is jelentős fordulatot vett, előbb 1948-ban Román Írók Társaságáról *(Societatea Scriitorilor Români)* Romániai Írók Társaságára *(Societatea Scriitorilor din România)* nevezték át, majd 1949-től immár Román Népköztársaság Írószövetsége *(Uniunea Scriitorilor din Republica Populară Română)* néven élt tovább, az elkövetkező években több vezetőcserén is átesve.[90] Mindezen körülmények közt az irodalmi élet is teljesen megváltozott, „az irodalmat immár nem lehetett bárhogyan művelni, hanem azt a »szocialista realizmus« keretei közé kellett illeszteni, kihangsúlyozva az »osztályharcot«".[91] Mindez, a *„szocialista realizmussal"*[92] nem azonosuló szerzők ellehetetlenítéséhez és az általuk írt művek megjelenésének tiltásához vezetett, tovább korlátozva nem pusztán a művészeti szabadságot, de ezen keresztül a szólásszabadságot is.

A szovjet típusú diktatúra éveinek romániai sajátosságaként egyes szerzők kiemelik, hogy nem alakult ki az illegalitásban megjelenő kiadványok rendszere,

[82] Boia 2016b. 335–336. p.

[83] Petru Dumitriu (1924. május 8.–2002. április 6.): román író.

[84] Boia 2016b. 336. p. Érdekesség, hogy egy, a román Szenátusban 2002. április 8-án George Mihail Pruteanu által mondott beszédben a szenátor, emlékezve a két nappal korábban elhunyt íróra, felelevenített egy közöttük 1995-ben lezajlott beszélgetést, amelyben Petru Dumitriu könnybe lábadt szemmel állítólag azt mondta: „legszívesebben levágnám a kezemet, amellyel a *Portalan*-*ut*at írtam." A szenátusban elhangzott beszéd román átirata az alábbi linken érhető el: https://www.cdep.ro/pls/steno/steno.stenograma?ids=5272&idm=4,01&idl=1

[85] Mihail Sadoveanu (1880. november 5.–1961. október 19.): román nyelvész, író, újságíró.

[86] Zaharia Stancu (1902. október 7.–1974. december 5.): román filozófus, író, költő.

[87] Ion Călugăru (1902. február 14.–1956. május 22.): román író, újságíró, dramaturg.

[88] Plumb 2022. 41 p.

[89] Uo. 39. p.

[90] Boia 2016b. 336–337. p.

[91] Uo. 337. p.

[92] A „szocialista realizmus" szellemiségében megírt művekben a párt eredményeit nagyították fel, kiemelve az elnyomottak felszabadítása érdekében végzett fáradozásaikat, így befolyásolva az olvasóban kialakuló képet. Lásd Plumb 2022. 40. p.

az úgynevezett *„szamizdat"*.[93] Ugyan e megállapítás általánosságban igaznak tekinthető, mégis fontos kiemelni, hogy sporadikusan kialakultak *„szamizdat"* kiadványok. Ilyen volt például az erdélyi *Ellenpontok* című magyar nyelvű kiadvány, amelyet Ara-Kovács Attila alapított. Szintén illegalitásban tevékenykedett az Erdélyi Magyar Hírügynökség, amelynek jelentései 1983 és 1989 között jelentek meg. Első 1983. május 20-án született jelentésükben a hírügynökség tagjai hangsúlyozták, hogy a román hatóságok módszerei miatt névtelenül kívánják ellátni tevékenységüket.[94] Mindemellett, az első jelentés lefektette a hírügynökség célját is, azaz „a ma Romániájában folyó féktelen terrorról kellő hitellel és alapossággal tudósítson mindenkit aki illetékes, s akit az erdélyi magyarság sorsával való rokonszenv illetékessé tesz".[95]

Mindemellett, az írók kezdetben az úgynevezett *„kulturális ellenállás" (rezistență prin cultură)* révén próbáltak valamelyest ellentartani a rendszernek.[96] Ennek eredményeként születtek olyan művek, amelyek látszólag összhangban voltak a fentebb vázolt *„szocialista realizmus"* szellemiségével, ám a sorok közt olvasva felsejlettek kritikus vélemények, természetesen anélkül, hogy ezeket explicit szembenállásként lehessen értelmezni.[97] A cenzúra erősödésével ugyanakkor e *„kulturális ellenállás"* is háttérbe szorult.

Összegző gondolatok

Romániában a politikai ideológiák előretörése szinte minden esetben új Alkotmányok elfogadását eredményezte, amelyek a politikai rendszer átalakításán keresztül a társadalom minden szegmensét érintették. A román alkotmánytörténet e változások mentén jutott el a szovjet típusú diktatúra, az *„alkotmányosság nélküli alkotmányok"* korába. E korban három alkotmány került elfogadásra, az alkotmányosság tartalmi elemeinek megvalósulása nélkül. Ennek következtében a szovjet típusú diktatúra éveiben az alkotmányok által formálisan garantált alapvető emberi jogok tartalmukban kiüresedtek. E jogokat pusztán a pártérdekkel, a sajátos társadalmi-politikai célokkal és a gazdasági determinizmussal összhangban lehetett gyakorolni, ily módon az alkotmányos rendelkezések normatív tartalma kifejezetten gyenge volt. Megjelentek ugyanakkor olyan alkotmányos előírások, amelyek az egyes alapvető emberi

[93] Boia 2016a. 105. p.

[94] Az Erdélyi Magyar Hírügynökség 1983/1. számú jelentése, 1983. május 20.

[95] Uo.

[96] Boia 2016a. 105. p.

[97] Uo.

jogok megengedett gyakorlására vonatkoztak (például az 1965. évi Alkotmány fentebb vázolt 29. cikke).

A szólás- és sajtószabadság – ezen alkotmányos architektúra keretei között – a gyakorlatban szintén illuzórikussá vált. Tény, hogy mindhárom, a korban elfogadott alkotmány védelemben részesítette a nevesített alapszabadságokat, ám e védelem a gyakorlatban nem valósult meg. Mi több, a szólás- és sajtószabadság célhoz kötöttsége jelent meg: ezen alapszabadságokat mindössze az uralkodó ideológiával, a szocialista célokkal és a pártérdekkel összhangban lehetett gyakorolni. Még a korban látszólag oly támogatott kritika és önkritika is politikai érdeket szolgált. A szólásszabadság tehát egy sajátos társadalmi-politikai szerepet töltött be, amely konkrét példákon keresztül is megfigyelhető.

Az írott sajtó politikai célok mentén történő átalakításának egyik első lépéseként megalakult a Sajtó- és Nyomdaipari Főigazgatóság (a későbbiekben Sajtó- és Nyomdaipari Bizottság), amely a cenzúráért felelt, ám emellett ő rendelkezett a papírmennyiség elosztásáról is. A Román Kommunista Párt lapja, a *Scînteia,* hasonlóan más írott sajtóanyagokhoz, a párt nézőpontjának közvetítőjeként a társadalom szocialista alapjait kívánta lefektetni. Az audiovizuális média – a felügyeletére létrehozott szerveken keresztül – a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának irányítása alá került. A szovjet típusú diktatúra utolsó éveiben a Román Televízió napi programja egy abszurd tartalommal feltöltött, kétórás műsorszórásban merült ki. Az irodalmi élet szintén jelentősen megváltozott, a *„szocialista realizmus"* szellemiségével összhangban álló művek – állami vezérlettel – lényegében átvették a könyvpiacot. Mindezen konkrét példákon keresztül talán nem tűnnek túlzónak Marin Nițescu[98] szavai, aki szovjet típusú diktatúra éveit „a kifejezés szabadságának halálával" („moartea libertății de expresie") írta le.[99] Még plasztikusabban: az *„alkotmányosság nélküli alkotmányok"* korában a *„szólásszabadságtalanság"* volt jellemző.

[98] Marin Nițescu (1925. augusztus 25.–1989. április 24.) román irodalomkritikus.
[99] Plumb 2022. 38. p.

Pap Péter*

AZ ELRENDELŐ, VALAMINT A FOGANATOSÍTÓ BÍRÓSÁGOK SZEREPE ÉS KAPCSOLATA A BÍRÓSÁGI VÉGREHAJTÓKKAL A POLGÁRI KORBAN

Különös tekintettel a végrehajtói díjszabásra

Bevezető

A tanulmány bemutatja a dualizmus hajnalán bevezetett bírósági végrehajtói jogintézmény kapcsolatát a végrehajtási eljárást folytató bíróságokkal. A végrehajtók munkájukat egy bíróság mellé kinevezve végezték, és a leghangsúlyosabb kapcsolódási pontjuk ezzel a bírósággal a végrehajtási eljárás során a költségeik megállapítása volt. Természetesen az egyes eljárásokban a jogorvoslatért is bírósághoz fordulhattak az érintettek, de ez esetleges volt. Éppen ezért, ha a bírósági végrehajtókat el szeretnénk helyezni a korabeli végrehajtási eljáráson belül, el kell helyeznünk a bíróságot is. Bíróságból pedig kettőt ismertek a végrehajtási törvényeink: az elrendelő és foganatosító bíróságot. Ezen bíróságok a feladat- és hatásköreinek áttekintése után térhetünk rá a végrehajtók eljárásban betöltött szerepére és az ezért járó díjazásukra. A tanulmány átfogja a végrehajtói intézmény megszületésétől kezdve az 1930-as évek végéig tartó időszakot, nem érintve a második világháború után történt változásokat, amelyek már a szocialista végrehajtási eljárást vetítették előre. Mivel az ingatlan-végrehajtás nem tartozott a bírósági végrehajtók feladatai közé, csak egyes esetekben az árverést vezényelték le, a tanulmány – terjedelmi korlátok miatt – az ingatlanra és az ingatlan haszonélvezetére vezetendő végrehajtás szabályaira nem tér ki.

* Pap Péter PhD-hallgató, egyetemi tanársegéd, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Üzleti Jog Tanszék, ORCID ID: 0009-0003-8835-3133

Az elrendelő bíróságok

A polgári törvénykezési rendtartás tárgyában megalkotott 1868:54. tc. (továbbiakban: Törvénykezési rendtartás) egyégesen akként szabályozta a végrehajtási eljárások elrendelését, hogy azt annál a bíróságnál lehetett kérni, amely az ügyben első fokon eljárt, illetve választottbírósági eljárás esetén annál, amely bíróság eljárt volna választottbírósági kikötés hiányában. Ekkor még nem volt olyan széles a végrehajtási jogcímek spektruma, tehát azon okiratoké, amelyek alapján végrehajtást lehetett kérvényezni: az ítélet és az egyezség képezhette az eljárás alapját.[1]

A végrehajtási eljárásról szóló 1881:60. tc. (továbbiakban: *Vht.*) alapján már nemcsak polgári bíróság ítélete vagy az előtte kötött egyezség volt végrehajtható. A perbíróság hatáskörébe került az elrendelés, amennyiben polgári bíróság jogerős ítélete vagy váltóügyben hozott fizetést vagy biztosítást elrendelő jogerős sommás végzése adta a végrehajtási jogcímet. Szintén a perbírósághoz tartozott az ott kötött egyezségek, az olyan elmarasztaló ítéletek, amelyek ellen halasztó hatállyal nem rendelkező jogorvoslattal éltek, és a bírságot, költségviselést vagy más elmarasztalást tartalmazó nem támadható vagy jogerős végzések alapján történő elrendelés. A büntetőbíróságok vagyoni elmarasztalást tartalmazó jogerős határozatai alapján, ha az elmarasztalás összege meghaladta az ötszáz forintot, az eljárt bíróság székhelye szerinti törvényszéknél, ha az összeg ötszáz forint alatt volt, a székhely szerinti járásbíróságnál kellett előterjeszteni a végrehajtási kérelmet. Közigazgatási vagy pénzügyi hatóságok polgári jogkérdések fölött döntő határozataival is hasonlóan kellett eljárni, amennyiben törvény másként nem rendelkezett. Választottbíróságnak továbbra sem volt hatásköre semmilyen, a végrehajtás körébe tartozó cselekmény megtételére,[2] így már az elrendelést is annál a törvényszéknél vagy járásbíróságnál kellett kérni, amely rendes eljárás esetén illetékes lett volna a perre. A pesti áru- és értéktőzsde bírósága, továbbá a vidéki termény és gabonacsarnokok bíróságai által hozott határozatok alapján a kérelmet ezeknél a bíróságoknál kellett előterjeszteni, de azok a szükséges iratokkal együtt áttették ahhoz a törvényszékhez, amelynek területén az ő székhelyük volt.[3] Fontos és új elem volt a közjegyzői okiratok végrehajthatósága. Amennyiben a végrehajtás alapját közjegyzői okirat adta, az elrendelésről az a bíróság döntött, amely az ügyből származó jogvita eldöntésére illetékes lett volna.[4]

[1] Herczegh Mihály: *Magyar polgári törvénykezési rendtartás*. Pest, 1871. Heckenast G., 601. p.
[2] A polgári törvénykezési rendtartásról szóló 1868. évi LIV. törvénycikk módosítása tárgyában megalkotott 1881:59. tc. 78. §.
[3] 1881:59. tc. 98. §.
[4] A királyi közjegyzőkről szóló 1874:35. tc. 112. §.

Az első fokon eljárt bíróságnak polgári bírósági határozatok esetén hivatalból kellett vizsgálnia a kézbesítés szabályszerűségét, és azt, hogy került-e benyújtásra halasztó hatályú jogorvoslat a határozat ellen.[5]

Külföldi végrehajtható közokirat esetében a foganatosításra illetékes bíróság rendelte el a végrehajtást is, itt tehát a két cselekmény szükségszerűen egy bíróság hatáskörébe tartozott. Abban az esetben, ha az elrendelési kérelem egy másik magyar bírósághoz érkezett, annak át kellett tennie azt az illetékes bírósághoz, amiről a kérelmezőt tájékoztatta.[6]

A polgári perrendtartásról szóló 1911:1. tc. (továbbiakban: Pp.) hatálybalépésével mind az elrendelő bíróságok hatáskörében, mind a végrehajtás elrendelésének alapjául szolgáló közokiratokban változás következett be.

Az ügyben eljárt elsőfokú bíróság, amely járásbíróság vagy törvényszék lehetett,[7] rendelte el a végrehajtást a polgári bíróság jogerős ítélete és végzése alapján, a polgári bíróság előtt kötött és jogerős bírói ítélet hatályával bíró egyezség alapján, a végrehajtható meghagyás,[8] felmondás vagy felhívás alapján,[9] de végrehajthatóak voltak nem jogerős ítéletek is,[10] valamint a polgári peren kívüli ügyekben hozott határozatokra is elrendeltek végrehajtást. További lényeges változást jelentett, hogy külön törvény is meghatározhatott végrehajtható közokiratokat, vagyis ezt követően a végrehajtási jogcímeknek nem volt taxatív felsorolása a polgári eljárási törvényeinkben.[11] A korábban említett különbíróságok és más hatóságok határozataira végrehajtás elrendelése járásbírósági szintre szorult.

A végrehajtás elrendelésével kapcsolatos bírósági hatáskörök és feladatok változatlanok maradtak a törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930:34. tc. (továbbiakban: *Te.*) megalkotásáig. E törvény egyrészt bővülést jelentett, mert megjelent az ügyvédi és a közjegyzői kamaráknak a tartozáskimutatása mint végrehajtható közokirat, és ez alapján a kamarák voltak jogosultak az eljárás elrendelésére.[12] Másrészt változást jelentett a közjegyzői okiratok alapján folyó végrehajtási ügyekben: amikor a járásbíróság területén fekvő ingatlanra vagy ingatlanra bejegyzett jogra kértek végrehajtást, akkor a járásbírósághoz mint telekkönyvi hatósághoz kellett benyújtani a kérelmet.[13]

[5] Vht. 9. § és a polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk életbeléptetéséről szóló 1912:54. tc. (továbbiakban: *Ppé.*) 35. §.
[6] Ppé. 33. §.
[7] Pp. 1–2. §§.
[8] Pp. 592., 609. §.
[9] Pp. 628. §.
[10] Pp. 556. §.
[11] Ppé. 31. § 7. pont.
[12] Te. 64. §.
[13] Te. 87. §.

A bíróságok terheinek csökkenését várták a végrehajtható kiadmány bevezetésével. Belföldi mulasztási ítélet, bírói egyezség vagy fizetési meghagyás esetén kötelező volt eziránt folyamodni, ha végrehajtási kérvényt nyújtottak be, azt el kellett utasítani.[14] A kérelemhez mellékelni kellett az alapul szolgáló okiratot annyi példányban, ahány kiadmányt a kérelmező szeretett volna. Ezekre a bíróság záradékot vezetett a következő – egyezség esetén értelemszerűen eltérő – szöveggel: „Ez az ítélet (fizetési meghagyás) jogerős és ennek alapján kielégítési végrehajtásnak van helye." Ezt követően az elrendelő bíróságnak vissza kellett juttatnia ezeket a végrehajtatónak: vagy postán, vagy személyesen, ha arra lehetőség volt.[15]

Ezek birtokában a végrehajtató kereste fel a foganatosító bíróságokat attól függően, hogy ingókra vagy ingatlanokra kérte a végrehajtást. Az elmarasztaló határozatra, egyezségre való utalás miatt nem volt alkalmazható ez a mód, ha a felek személyében vagy a követelés összegében változás következett be. Szintén ilyen volt, amikor az ítéletet a másodfokú vagy harmadfokú bíróság egészben vagy részben megváltoztatta, vagy egyszer már volt folyamatban végrehajtás ugyanerre a követelésre, ugyanis ilyenkor egy közokirat nem volt mindig alkalmas az összes követelés pontos megjelölésére.[16] Ha közpénztárból vagy bírói letétből származó követelést kellett lefoglalni, ez az elrendelő bíróság többletaktusa volt, amely mellett kiadmányozás felesleges lett volna.[17]

Meghatározott cselekmények esetében, ha a teljesítést munka elvégzése vagy más hasonló jelentette, az elrendeléskor kérelemre a bíróság a teljesítésre kitűzött határidő eredménytelen letelte esetére pénzbüntetéssel sújtotta a végrehajtást szenvedőt, eredménytelenség esetén ez kiváltotta a meghatározott cselekményt, vagyis az eljárás a pénzkövetelésekre vonatkozó szabályok szerint folyt tovább.[18]

Az elrendelő bíróságnak az eljárás folyamán is voltak teendői: döntenie kellett a felek személyében bekövetkező változásokról akár az elrendelés előtt, akár azt követően következett be.[19] Az elrendelő bíróság megkereső és megkeresett viszonyban volt a foganatosító bírósággal, amikor e két feladat elvált. Miután a megkeresett bíróság eleget tett a megjelölt vagyontárgyak végrehajtás alá vonásának, az iratokat visszaküldte a megkereső bírósághoz, amely tájékoztatta a feleket, hogy az eljárás iratanyagát megtekinthetik, majd azt irattárba

[14] Te. 62. § 3. bekezdés
[15] Te. 63. §.
[16] Sárffy Andor: *A végrehajtási eljárás jogszabályainak magyarázata*. Budapest, 1938. Grill Károly Könyvkiadóvállalata. 44. p.
[17] Te. 62. §.
[18] Vht. 222. § és Ppé. 49. §.
[19] Vht. 17. §.

helyezte.[20] Ez egyben az eljárás végét is jelentette, mert a megkeresett bíróságnál nem lehetett további vagyontárgyakra kérni az eljárás folytatását, hanem arról az elrendelő bíróságnak kellett újból rendelkeznie.[21] Az eljárás ilyen szakaszos jellegéből adódóan egyszerre több foganatosító bíróság előtt is folyhattak párhuzamosan végrehajtási cselekmények. Mivel a cselekmények elvégzéséről a megkeresett bíróság tájékoztatta a megkeresőt, ha megtérült a követelés, az elrendelő bíróság megszüntette a többi foganatosító bíróság előtti eljárást.[22]

Az elrendelő bíróság kérelemre dönthetett az eljárás során is annak felfüggesztéséről vagy korlátozásáról, igaz, ezt a foganatosító bíróság is megtehette, ha a végrehajtást szenvedő közokirattal igazolta, hogy az alapul szolgáló határozatot felsőbb bíróság megváltoztatta vagy megsemmisítette, vagy a másik esetben egy külön kereset eredményeképpen változtatták meg, semmisítették meg, illetve helyezték hatályon kívül.

Jól mutatja a hatáskörök megosztottságát a közpénztári követelésből vagy bírói letétbe helyezett összegből való kielégítés menete. Amennyiben a végrehajtást szenvedőnek állt fenn közpénztárból felvehető követelése, vagy jogosult volt bírói letétbe helyezett összegre, ha másra nem kérte a végrehajtató a végrehajtást, az elrendelő végzésben a bíróság zárolta ezt az összeget, tehát a letétet kezelő pénztár nem teljesíthetett kifizetést.[23] Ezt követően a lefoglalt összeget utalványozni kellett, vagyis arra kellett felhívni a pénztárat, hogy a végrehajtatónak (végrehajtást kérőnek) fizesse ki a legfoglalt összeget. Ugyanakkor erre már a foganatosító bíróság volt hivatva, ezért az elrendelőnek meg kellett keresnie a pénztár fekvése szerint illetékes járásbíróságot, hogy az erről végzésben rendelkezzen. Egészen az 1929:14. tc. bevezetéséig ez volt az eljárás, ezt követően azonban, ha járásbíróság volt az elrendelő, akkor ezt a cselekményt foganatosította is, nem kellett külön másik bíróságot megkeresnie, így nem bomlott két részre az eljárás.[24]

Az ingóvégrehajtás szabályait a végrehajtási eljárásról szóló 1881. évi LX. tc. módosítása és kiegészítése tárgyában hozott 1908:41. tc. (továbbiakban: *Vhn.*) jelentősen átszabta, és két új feladatot ruházott az elrendelő bíróságra. A mezőgazdasággal foglalkozó személyek, amennyiben saját maguk művelték vagy műveltették a 12 kataszteri holdat meg nem haladó birtokukat, megtarthatták a lefoglalt igavonó állataikat és gazdasági eszközeiket, hogy lehetetlenüljön el

[20] Vht. 113. §.
[21] Vht. 116. § 2. bekezdése szerinti folytatólagos végrehajtás.
[22] Vht. 45. §.
[23] A bírói végrehajtásra vonatkozó egyes rendelkezések módosításáról és kiegészítéséről szóló 1929:14. tc. 9. §
[24] Borsodi Miklós (szerk.): *A végrehajtási eljárás zsebkönyve*. Budapest, 1931. Grill Károly Könyvkiadóvállalata. 37. p.

a gazdálkodásuk. Moratóriumot is bevezetett a törvény: március 15. és november 15. között ezeket nem lehetett árverésre bocsátani. Az elrendelő bíróság kérelemre eltérhetett ettől a mentességi szabálytól, erre csak akkor volt lehetőség, ha a végrehajtás haszonbérlő ellen haszonbér behajtására irányult.[25] Ugyanígy a mentes ingóságok esetében mondta ki a törvény, hogy kérelemre lefoglalhatónak nyilvánította őket a bíróság, ha a végrehajtást a vételáruk behajtására irányult.[26]

Biztosítási végrehajtás esetén az elrendelő bíróság határozta meg a zárgondnok személyét, és jelölte ki, hogy miként kell őriznie, kezelnie a zárlat tárgyát.[27] Bár biztosítási végrehajtás és zárlat esetén az elrendelésről főszabály szerint a perbíróság dönt, azonban kivételek ez alól is voltak. Bér és haszonbér követelése esetén a bérbeadó a bérelt helyiségben lévő ingóságokra, a haszonbérelt jószágokhoz tartozó terményekre, gazdasági felszerelésekre annál a járásbíróságnál kérhette az elrendelést, amelynek területén azok fellelhetőek voltak.

A foganatosító bíróságok

Az elrendelést követően attól függően, hogy a végrehajtást szenvedő vagyona hol volt fellelhető, az eljárás egy foganatosító bíróság előtt folytatódott tovább. Élesen elvált az ingó- és ingatlan-végrehajtás foganatosítása. Ingóságok esetén ez legtöbbször az a járásbíróság volt, amelynek illetékességi területén a végrehajtást szenvedő lakott, mivel valószínűsíthetően a végrehajtást szenvedő a tartózkodási helyén tartotta a vagyontárgyait. Ingatlan esetén pedig a fekvés szerinti járásbíróság mint telekkönyvi hatóság járt el. Éppen ezért az elrendelési kérelemben a feltüntethető fellelhetőségi helyeknek csak az szabott határt, hogy meg kellett jelölni a foganatosításra illetékes bíróságot, amennyiben a fél hivatalbóli foganatosítást kért.[28] Az illetékesség csak a járás területére terjedt ki, sem a bíróság, sem a bírói kiküldött nem végezhetett cselekményeket azon kívül.[29] Mindez magával vonta azt, hogy ha az eljárást megelőzően vagy annak során a végrehajtást szenvedő lakóhelye megváltozott, a végrehajtási ügyet át kellett tenni az újonnan illetékességgel rendelkező bírósághoz, egyidejűleg az elrendelő bíróságot értesíteni kellett.[30] Ilyenkor a végrehajtató kérhette folytatólagos végrehajtás elrendelését is az új bíróság területére, vagy ha az

[25] Vhn. 16. §
[26] Vhn. 3. §
[27] Vht. 245. §.
[28] Vht. 8. §.
[29] Vesd össze a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvény 33. §.
[30] Sárffy 1938. 65. p.

elrendelő végzés minden példányát kiadták határozott bíróság megkeresése nélkül, esetleg végrehajtható kiadmányokkal rendelkezett, akkor közvetlenül megkereshette az új bíróságot, és ott kezdeményezhette a foganatosítást.[31] Budapesten léteztek összevont járások: a budai oldalon az I–III. Kerületi Királyi Járásbíróság, míg a pesti oldalon az V. Kerületi, később a Központi Királyi Járásbíróság foganatosította a végrehajtásokat.[32]

Amikor a foganatosító bírósághoz beérkezett egy ügy, rendelkezni kellett annak kiosztásáról. A királyi bírósági végrehajtói intézmény bevezetése előtt kivétel nélkül a bírósági állomány tagjai közül kerültek ki a végrehajtási cselekményeket végzők, erre is utal a bírósági kiküldött elnevezés.[33] A törvényszékek lényegesen hangsúlyosabb szerepet töltöttek be ebben az időszakban a foganatosítás során is, ezért az ügyelosztás részletes szabályokat igényelt, hogy az ítélkezési tevékenységet ne érintse hátrányosan az ítéletek végrehajtása. A személyzetből általában a fogalmazó vagy kezelő ügyszakból jelölték ki a kiküldöttet, de szavazóbírót vagy több tagból álló tanácsot is kirendelhettek, arra azonban figyelni kellett, hogy az ilyen kirendeléseket egyenlő arányban osszák el, és más hivatali teendőjüket ne akadályozza.[34]

A bírósági végrehajtókról szóló 1871:51. tc. hatálybalépésével főszabállyá vált, hogy a végrehajtási ügyekben elsősorban bírósági végrehajtó járt el, de szükség esetén a bírósági állományból is rendelhettek kiküldöttet a cselekmények elvégzésére.[35]

A foganatosító bíróság a végrehajtást szenvedő kérelmére az eljárást a további cselekmények tekintetében felfüggeszthette, ha az árverés megtörtént, és valószínűsíthető volt, hogy a befolyt vételárból teljes kielégítést nyernek a követelések.[36] Erre a vételár felosztásáig volt lehetőség. Ha a jogosultak nem tudtak megegyezni a felosztásban, akkor ezt a bíróság tette meg ún. sorrendi tárgyaláson.[37] Ez nem a peres eljárásra jellemző tárgyalás volt, pusztán az érdekeltek meghallgatása után a bíróság döntött, hogy ki hányadrészét kapja a vételárnak.[38]

Követelésfoglalásnál a végrehajtást szenvedő adósának a foganatosító bírósághoz kellett teljesítenie a kifizetést, ha addig annak kiutalásáról nem intézkedett a bíróság. Ugyanígy jártak el a közpénztáraknál is.[39]

[31] Sárffy 1938. 66. p.
[32] Borsodi 1931. 38. p.
[33] Törvénykezési rendtartás 352. §.
[34] Herczegh 1871. 607. p.
[35] 1871:51. tc. 14. § és Vht. 19. §.
[36] Vht. 46. §.
[37] Vht. 114., 118–119. §§.
[38] Borsodi 1931. 214. p.
[39] Vht. 82. §.

A foganatosító bíróság mérlegelési joga volt, hogy romlandó vagy csak aránytalan költségekkel eltartható ingóságok esetén elrendelhette azok ún. előleges árverését.[40] Ez azt jelentette, hogy nem kellett megvárni az igénykereset benyújtására nyitva álló 15 napos határidő leteltét, vagy ha már beadták, az nem akadályozta az értékesítést. A befolyt vételárat ilyenkor a kereset elbírálásáig letétként kezelték.[41] Arra is lehetőség volt, hogy külön lefoglalt tárgyak együttes árverezését rendelje el, ha azok azonos neműek voltak.[42] Ha az árverésre valamilyen oknál fogva speciális feltételek között kellett sor kerüljön, akkor erről végzésben határozott, ami egyet jelentett egy – a végrehajtóétól eltérő – árverési hirdetmény kibocsátásával, azonban ezt csak addig lehetett megtenni, amíg rendes hirdetményt nem tett közzé a végrehajtó.[43]

Az egyes ingóságok eltérő értékesítése kapcsán is a foganatosító bíróság hatáskörébe tartoztak a cselekmények. Tőzsdei árfolyammal rendelkező értékpapírokat a tőzsdén kellett pénzintézeten keresztül vagy alkusz közvetítésével eladni. Ha erre nem volt mód, akkor meg kellett keresni a legközelebbi tőzsde székhelyén működő járásbíróságot, hogy az eladási folyamatot folytassa le.[44]

A követelésfoglalásnál a bíróság végzése jogosította fel a végrehajtatót, hogy a követelést saját nevében behajtsa, de ügygondnokot is rendelhetett ki rá, végső esetben pedig a követelés árverését is elrendelhette.[45] Hasonló megoldással élt a szabályozás, ha jogot foglaltak le. Ez csak élők közötti ügyletből származó és ingatlanra vonatkozó jog lehetett.[46]

Voltak speciális esetei is a foganatosításnak, bányaügyekben a bányabíróság kiküldöttje tehetett végrehajtási cselekményeket. A harmincas években országos illetékességű bányabíróság a Pestvidéki Királyi Törvényszék volt.[47] A királyi udvari épületekben és a királyi ház tagjainak lakóépületeiben a főudvarnagyi hivatal kiküldöttje, a főudvarnagyi bíróság elnöke vagy az általa megkeresett bíróság végezte az ingóságok végrehajtás alá vonását.

[40] Borsodi 1931. 192. p.
[41] Vht. 104. §.
[42] Vht. 106. § 3. bekezdés
[43] Vht. 109. §.
[44] Vht. 121. §.
[45] Vht. 123–127. §§.
[46] Vht. 132. §.
[47] Sárffy 1938. 67.

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár SZEGED 13

A bíróságok szerepe a végrehajtók költségei kapcsán

A bírósági végrehajtók intézményét 1871-ben vezették be a magyar igazságszolgáltatás rendszerébe.[48] Azt megelőzően, ahogy láthattuk, a végrehajtási cselekményeket a bírósági állomány tagjain keresztül foganatosították. A végrehajtók megjelenésével a kapcsolat kiküldött és kiküldő között már nem volt ennyire szoros, noha felügyeleti tevékenységet az adott bíróság (járásbíróság vagy törvényszék) gyakorolt felettük, amely mellé ki voltak rendelve.[49] A foganatosító bíróság az ügyet kioszthatta bírósági végrehajtóra, bírósági állomány tagjára, ingatlan-végrehajtás esetén az árverés megtartását közjegyzőre is.[50]

Díjak és költségek

A végrehajtóknak járó díjak két csoportra oszlottak attól függően, hogy végrehajtási eljárásról vagy valamilyen határozat kézbesítéséhez fűződő feladatokról volt szó. Kézbesítés a bírósági peres és nemperes ügyekben keletkezett iratok címzettnek való eljuttatása. Ezt a végrehajtói intézményt megteremtő törvény még megosztva szabályozta: a bíróság székhelyén hivatalból a végrehajtón keresztül történt a kézbesítés, míg más helyekre csak a fél kérelmére történhetett, amennyiben a költségét megfizette, vagy akkor, ha nem volt költséghatékonyabb mód. Ugyanakkor ez a szabályozás elégtelennek bizonyult, mert pár évvel később a módosító törvény már akként rendelkezett, hogy teljes egészében az érdekelt fél kérelmétől függött ennek a kézbesítési módnak az alkalmazása, továbbá ennek költségeit véglegesen a kérelmezőre terhelte azáltal, hogy megtiltotta annak felszámítását az ellenérdekű féllel szemben.[51] Ez a gyakorlat változatlanul fennmaradt a Pp. hatálya alatt is.[52]

Végrehajtási eljárás esetén, akár kielégítési, akár biztosítási végrehajtásról beszélünk, az eljáró végrehajtó jogosult volt a jogszabályban megállapított díjazására. Ez három fő csoportból tevődött össze: eljárási díj, napidíj és utazási költség. Az eljárási díj tovább bomlott végrehajtási cselekmények foganatosításáért járó díjakra, nevezetesen mint a foglalás, az összeírás, az árverés, a leltározás.[53] A díj nagysága a lefoglalt, összeírt vagyon becsértékétől függött.

[48] A bírósági végrehajtókról szóló 1871:51. tc.
[49] 1871:51. tc. 18. §.
[50] Vht. 19. § 3. bek.
[51] A bírósági végrehajtókról szóló 1871. évi LI. tc. módosításáról szóló 1875:9. tc. 3. §.
[52] Pp. 151. § „Az érdekelt fél kívánatára és költségére a kézbesítéssel bírósági végrehajtót kell megbízni".
[53] 1871.51. tc. 24. §.

Ez sávos kialakítású volt, meghatároztak egy tartományt ügyérték szerint, mi az a legkisebb érték, ami már, és mi a legnagyobb, ami még beletartozik. Ha egy ügy e két érték közé esett, fix összegű díj illette a végrehajtót. Tehát egy konkrét esetben, ha 100 pengő értékben írt össze ingóságokat a végrehajtó, akkor 1 pengő eljárási díj illette meg, ha az eljárás nem tartott tovább egy napnál. Ha a foglalást a következő napon folytatni kellett, akkor a megkezdett fél napért 50 fillér járt, a rendes eljárási díj fele.

Az 1890-es években némileg változott a szabályozás, és ezt a szabályozási logikát követték a későbbi díjrendeletek is.[54] A háború alatt, illetve az azt követő időszakban, melyet a korona nagymértékű értékvesztése jellemzett, megszaporodtak az egymást követő rendeletek, amelyek a szabályozás rendszerét tekintve újítást nem igazán tartalmaztak – eltekintve a díjpótlék bevezetésétől –, pusztán a pénzromlást igyekeztek kompenzálni.[55] Az 1925:8. tc. 37. §-nak értelmében pedig az igazságügy-miniszter hatáskörébe került a végrehajtói díjak teljes körű megállapítása, akár törvénytől eltérően is, így gyakorlatilag jelentőségét vesztették az 1871:51. tc. és módosításainak költségeket érintő rendelkezései.

Ezzel a változtatással egyrészt bővítették azoknak a cselekményeknek a körét, amelyek után eljárási díjat lehetett felszámolni, ilyen volt például az árverési vevő részére az ingatlan birtokának átadása, vagy az árverezendő ingatlan átadása a kinevezett zárgondnoknak. A korábbiakkal együtt összesen tizenegyre nőtt az eljárási díjjal érintett cselekmények száma az 1920-as évekre. A díj számítási alapját sem kizárólag a becsérték képezte, hanem a végrehajtandó követelés nagyságát is figyelembe kellett venni. A kettő közül pedig az alacsonyabbat kellett alkalmazni a számításnál.[56] Változott a költségek számítása is, míg kezdetben, a jogintézmény bevezetésekor 300 forint becsérték után járt 1 forint, 300 és 1000 forint között 2 forint, 1000 forint felett pedig 3 forint eljárási díj,[57] addig a húszas években 100 pengő értékig járt 1 pengő, majd minden megkezdett 20 pengő 10 fillérrel emelte az eljárás díját egészen 600 pengőig. 600 pengő felett minden 50 megkezdett pengőért járt 10 fillér

[54] Vesd össze A bírósági végrehajtót az 1871:51. tc.-ben nem említett egyes cselekményekért megillető díjak szabályozása tárgyában kiadott 31.158/1891. IM rendelet és A bírósági végrehajtót megillető díjak szabályozása tárgyában kiadott 63.500/1926. IM rendelet.

[55] Lásd a bírósági végrehajtók napidíj- és fuvardíjpótlékáról szóló 1.998/1916 ME rendelet; A bírósági végrehajtók eljárási díj-, napidíj- és fuvardíj-pótlékáról szóló 2.633/1917 ME rendelet; A bírósági végrehajtók díjazására vonatkozó 31.158/1891. IM rendelet módosításáról szóló 40.000/1917 IM rendelet; A bírósági végrehajtók eljárási díj-, napidíj- és fuvardíjpótlékának újabb szabályozásáról szóló 1.762/1919 ME rendelet; A bírósági végrehajtók díjainak újabb felemeléséről szóló 6.614/1920 ME rendelet, 2782/1922 ME rendelet; 9580/1922 ME rendelet; A bírósági végrehajtót megillető díjak és díjpótlékok újabb szabályozásáról szóló 7.780/1923 ME rendelet.

[56] 63.500/1926. IM rendelet 2. §.

[57] 1871:51. tc. 24. § c) pont.

növekmény 2000 pengőig, afölött pedig 100 pengőnként. Ugyanakkor 60 pengőnél magasabb eljárási díj nem járhatott.[58] Azt az esetet is rendezte a szabályozás, amikor az eljárás sikertelenül zárult, vagyis a végrehajtó megjelent a helyszínen, de rajta kívül álló okok miatt nem tudott cselekményeket foganatosítani. Ilyenkor a végrehajtási összeg képezte a számítási alapot, és a harmada járt annak a díjnak, ami sikeres eljárás esetén illette volna a végrehajtót.[59]

Ezenfelül a székhelyen kívül foganatosított cselekményekért járt a végrehajtónak napidíj, tehát ez egy eshetőleges költség volt. Akkor minősült székhelyen kívülinek egy cselekmény, ha a végrehajtó székhelyéül szolgáló város belső határától legalább kettő kilométer távolságra történt. Kezdetben egységesen 2 forint volt a napidíj, de ezzel a szabályozási koncepcióval szakítottak a világháború után, a végrehajtók a napidíj számításánál a bírósági díjnokokkal estek egy kategóriába, az ő díjszabásukat kellett alkalmazniuk.[60] Ez azt is jelentette, hogy több község területén lefolytatott különböző eljárásokért, ha azok ugyanazon a napon történtek, a napidíj egyenlően terhelte a végrehajtást szenvedőket.[61]

Az utazási költségeket decentralizáltan kezelte a jogalkotó, remélve, hogy a helyi viszonyoknak sokkal inkább megfelelő szabályozás alakítható ki. A törvényszék elnökének volt a feladata,[62] hogy elkészítsen egy olyan díjszabályzatot az utazási költségekről, amely pontosan tartalmazta, hogy a székhelytől mekkora távolságra eső helyekre történő utazásért mekkora összeg számítható fel. Viszont az eljárásban részt vevő fél felajánlhatott szállítóeszközt, amit a végrehajtónak el kellett fogadnia, ebben az esetben pedig nem járt útiköltség.[63] Akárcsak a napidíj tekintetében, az utazási költségeket is meg kellett osztani azon végrehajtási ügyek között, amelyekben az adott napon a végrehajtó különböző községekben eljárt.[64] A fuvardíj szabályozása sikeresnek tekinthető, ugyanis az 1930-as években is ez a fajta decentralizált megoldás volt érvényben.[65]

Abból, hogy már 1878-ban az igazságügy-miniszter rendeletben hívta fel a végrehajtókat, hogy bizonyos postaköltségeket nem számíthatnak fel, mert az

[58] A bírósági végrehajtót megillető díjak szabályozásáról szóló 63.500/1926. IM számú rendelet egyes rendelkezéseinek módosítása tárgyában kiadott 39.300/1927. IM rendelet 1. §.

[59] 63.500/1926. IM rendelet 4. §.

[60] 63.500/1926. IM rendelet 5. §.

[61] Vincenti Gusztáv (szerk.): *Végrehajtási eljárás. Törvények, rendeletek, joggyakorlat.* Budapest, 1930. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 81. p.

[62] 1875:9. tc. 5. §.

[63] 1875:9 tc. 4. § utolsó bekezdés

[64] Borsodi Miklós (szerk.): *A végrehajtási eljárás zsebkönyve.* Budapest, 1915. Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 44. p.

[65] A bírósági végrehajtót megillető díjak szabályozása tárgyában kiadott 17.100/1936. IM rendelet 15. §

általuk feladott küldemények díjmentesek voltak,[66] arra következtethetünk, hogy ebből a díjrendszerből hiányoztak elemek, és az ebből fakadó elégtelen bevételek arra sarkallták a végrehajtókat, hogy olyan mértékben éljenek vissza a helyzettel, hogy arra a jogalkotónak is reagálnia kellett. Feltehetően emiatt is született rendelet azokról a díjakról és költségekről, amelyeket a végrehajtókról szóló törvénycikkek nem szabályoztak. Itt taxatíve felsorolták és beárazták azokat a cselekményeket, amelyek nem estek sem az eljárási díj, sem a többi korábban említett kategóriába. Ennek az 1920-as években kialakult az összefoglaló neve: irodai munkálatokért járó díjak.[67] Ilyen volt például az igénykereset beadására történő felhívás, az árverési hirdetmény kibocsátása, a készpénz és értékpapír bírói letétbe helyezése.

A költségek megállapítása és viselése

A végrehajtási költségeket főszabály szerint az marasztalt fél viselte.[68] Ennek oka az volt, hogy az önkéntes teljesítés elmaradása miatt méltánytalan lett volna, ha az így okozott költségeket nem fizeti ki az adós.[69] Az eljárás szakaszokra tagoltsága miatt az egyes szakaszok lezárásaként, amikor a kiküldött beszámolt a foganatosító bíróságnak a tevékenységéről, a bíróság rendelkezett az adott szakaszban felmerült költségek viseléséről. A gyakorlat viszont csak olyan költségeket ismert el, amelyek célravezetőek voltak a követelés behajtása tekintetében.

A különbségtétel fontos a célravezető és az eredménytelen cselekmény között, utóbbi ugyanis teljesen jogszerű cselekménynek számított, költségét az adós viselte.[70] Így például, ha a végrehajtató az eljárás megindulása után kifejezetten kérte, hogy valamely cselekményre ne kerüljön sor, akkor ennek az előkészületi költségeit nem terhelhette az adósra.[71] Ugyanez igaz volt a végrehajtóra is, ha ő tett felesleges cselekményeket, azoknak a költségét nem igényelhette egyik féltől sem, ilyen volt például, amikor kérelem hiányában tett közzé árverési hirdetményt, holott erre csak a végrehajtató kérelmének birtokában lett volna joga.[72] A végrehajtónak arra is ügyelnie kellett, hogy

[66] A bírósági végrehajtók díjfelszámításának ellenőrzése tárgyában kiadott 25.151/1878. IM rendelet
[67] 63.500/1926. IM rendelet 8–9. §§.
[68] Vht. 27. §.
[69] Imling Konrád: *A végrehajtási törvény magyarázata.* Budapest, 1907. Franklin-Társulat 74. p.
[70] Sárffy 1938. 83. p.
[71] Imling 1907. 74. p.
[72] Borsodi 1931. 51. p.

hivatalos utazásai során a kevésbé költséges eszközt vegye igénybe, és ne terhelje a szükségesnél jobban a feleket.[73]

Minden cselekmény megtétele után három napon belül a kiküldött végrehajtó az iratokat beterjesztette a foganatosító bírósághoz, amely elvégezte a költségmegállapítást, és végzésben értesítette a feleket. Kivételes eseteket leszámítva a foglalási jegyzőkönyvet hivatalból felülbírálni nem lehetett, tehát az abban foglalt cselekmények külön bírósági aktus (jóváhagyás) nélkül váltak jogerőssé.[74] Ha pedig egy cselekmény jogszerű volt, az azt jelentette, hogy a cselekmény után díj is járt. A díjmegállapítás viszont a bíróság hatásköre volt az 1930-as évekig. Annak felülbírálata, hogy mely jogszerű cselekményekért mekkora költség illette a végrehajtót, azt követően is a bíróság hatásköre maradt, hogy a Te. a költségek megállapítását a végrehajtók hatáskörébe utalta. Ez alapján már nem kellett három napon belül a bírósághoz benyújtani az iratokat, hogy az határozzon a költségekről, ezt megtehette a végrehajtó. Viszont amikor a végrehajtó visszaadta az eljárás anyagát a következő cselekmény megtétele céljából a bíróságnak, a gyakorlat úgy tekintette, hogy ez a felülvizsgálati jog megnyílt.[75]

A díjak és költségek előlegezéséért a végrehajtató volt felelős, különben a végrehajtó nem volt köteles eljárni, és elvégezni az ügyben teendő cselekményeket. Ez alól kivételt képeztek a külföldi határozatokon alapuló végrehajtási eljárások és azok, ahol a végrehajtató szegényjogon kérelmezett, így az előleget az állam fizette.[76]

Összegzés

A vizsgált időszakban a végrehajtási eljárásban komoly strukturális változások nem következtek be. Jelentősen bővült a végrehajtható okiratok listája, és a taxatív felsorolást a Pp. bevezetésével felváltotta egy nyitott, más törvényekre utaló szabályozás. A szervezeti rendszerben elmozdulás történt a törvényszékektől a járásbíróságok felé, bár ennek elsősorban a polgári peres eljárás változása volt az oka, nem a végrehajtási jog önálló fejlődése. A törvényszékek szerepe a foganatosítás során folyamatosan csökkent, a 20. századra szinte csak az elrendelő bíróság szerepében jártak el.

Megállapítható, hogy a polgári kori bírósági végrehajtási eljárást az elrendelő bíróság fogta össze: minden foganatosított cselekményről végső soron ő

[73] Borsodi 1915. 43. p.
[74] Imling 1907. 211. p.
[75] Sárffy 1938. 239. p.
[76] Sárffy 1938. 70. p.

rendelkezett iratokkal, szükség esetén ezek birtokában döntött a végrehajtás megszüntetéséről vagy korlátozásáról, valamint újraindításáról, tehát alapvetően tudta meghatározni egy-egy eljárás irányát, míg a foganatosító bíróságok egymással nem voltak kapcsolatban. Ellenben konkrét, behajtásra irányuló cselekményeket alig tehetett. Csak a 20-as évek végén jelent meg az a megoldás, hogy a központi követeléseket az elrendelő bíróság utalványozhatta is, és pusztán ezért másik bíróságot nem kellett megkeresni, de erre sem került sor, ha törvényszék volt az elrendelő, ilyenkor mindenképpen járásbíróságot kellett megkeresni. A foganatosító bíróság feladata a területén található vagyontárgyak felkutatása, értékesítése és a befolyt összeg felosztása volt, ha egy megkeresés folytán ezt egyszer lefolytatta, az eljárás előtte főszabály szerint véget ért. Az eljárásban részt vevő bíróságok felett az elrendelő bíróság nem gyakorolt ellenőrzést, csak az eredményről kapott tájékoztatást.

Ebből, valamint azokból a jogkörökből, amelyek az elrendelő bíróságot az elrendelést követően is megillették, arra következtethetünk, hogy az elrendelési és a foganatosítási szakasz nem vált el élesen egymástól, nem két, egymást követő szakaszként kell felfogni a végrehajtást, hanem több párhuzamosan folyó eljárásként, amelyek a végén az elrendelő bírósághoz visszatértek.

A végrehajtási cselekmények a foganatosító bíróság előtt folytak, ami az elrendelő végzés vagy végrehajtható kiadmány alapján járt el. Minden ilyen eljárásban a végrehajtást szenvedő pillanatnyi vagyoni helyzetét mérték fel, és ebből próbálták a követelést kielégíteni. Amikor a fellelt vagyontárgy értékesítése megtörtént, az eljárás nyugvópontra jutott akkor is, ha a követelés csak részben térült meg. Nem ismerték a szünetelés fogalmát, az eljárás eredménytelenség esetén is befejeződött, és folytatólagos végrehajtással újra lehetett indítani.

A foganatosító bíróság munkáját az ingóvégrehajtás, valamint az ingatlanáverések vonatkozásában segítette a végrehajtói intézmény. Ez nem jelentett utasítási jogot, mivel a végrehajtó a törvény keretei között saját belátása szerint dolgozott a kiosztott ügyeken, viszont az eljárások szabályszerűsége felett ellenőrzési jogot jelentett. Ennek legjobb példája a végrehajtói díjak felülvizsgálata, amelyre hivatalból is jogosult volt a bíróság, nem csak a felek előterjesztése nyomán.

A bírósági végrehajtók díjai és költségei tárgyában az évtizedek során kisebb önállósulás figyelhető meg azáltal, hogy a végrehajtók saját maguknak számíthatták fel a költségeiket, ezáltal kevésbé voltak a bíróságra utalva.

Levonható következtetésként az ismertetett szabályozásból, hogy a végrehajtói díjak és költségek rendszere szerteágazó szabályozást alkotott, ami az évek során jelentős változásokon ment keresztül. A legnagyobb változást 1891-ben hozta meg az igazságügy-miniszter, ekkor sok tevékenység kapott elismerést a költségek tekintetében, tehát a végrehajtónak ezentúl bevételt jelentett. Ezt

követően a szabályozás nem új megoldások bevezetése felé mozdult, hanem a kialakított kereteket cizellálta minimális strukturális változtatások mellett. Ugyanakkor ezt a rendszert már a végrehajtási törvény első módosításakor kritikával illette a szakmai közönség, alapvető problémának tartották, hogy a végrehajtó abban érdekelt, hogy minél több ilyen cselekményt végezzen, és nem az eljárás gyors és hatékony befejezésében, mivel az egyes cselekmények megtétele után járnak a díjak. Már ekkor felmerült javaslatként, hogy állami alkalmazásban álló hivatalnokokká váljanak a szakma képviselői.[77]

A költségek megállapítása az 1930-as évekig a bíróságok feladata volt, a végrehajtó felszámítása csak afféle iránymutatásként szolgált. A bírói gyakorlat lerontotta azt az újítást, hogy a végrehajtók állapíthassák meg a költségeiket, ezért ez kisebb önállóságot jelentett, mint az a törvényszövegből következett volna.

[77] Márkus Dezső: A végrehajtási törvény reformja. In Szladits Károly (szerk.): *Magyar Jogászegyleti Értekezések*. XXXVI. kötet. Budapest, 1907. 110. p.

Papp Zsófia* – Kovács Bence Zsolt**

TÖRÉSVONALAK ÉS FOLYTONOSSÁG

Szemelvények a romániai munkajog szabályozásának történetéből

Bevezető

A romániai jogtörténetírás fejletlensége, narratíváinak egyoldalúsága és módszertani elavultságának[1] „áldozatai" alól a munkajog sem képez kivételt. E politikai és társadalmi átalakulásokra meglehetősen érzékeny, az adott korszak paradigmáival leginkább összefüggésben álló jogág történeti vizsgálata jelentősen háttérbe szorult. A jogtörténet oktatásban és tudományos életben betöltött szerepének – módszertani és tematikai innováció, valamint a jelen igényeihez való alkalmazkodás hiánya által előidézett – csökkenése is vezetett ahhoz, hogy az elmúlt évtizedekben nem született átfogó mű a román munkajog fejlődéstörténetéről. A meglévő munkajogi szakirodalom legjobb esetben is csupán rövid, pontszerű történeti bevezetőket tartalmaz, amelyek nem járulnak hozzá az intézményi háttér mélyebb és átfogóbb megértéséhez.[2]

* Papp Zsófia PhD-hallgató, Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, gyakornok Közép-európai Akadémia, ORCID ID: 0009-0008-0414-9036

** Kovács Bence Zsolt PhD hallgató, Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, gyakornok Közép-európai Akadémia, ORCID ID: 0009-0007-7785-3879

[1] A rendszerváltás utáni romániai történetírás részletesebb kritikájáért lásd Murgescu, Bogdan: The Romanian Historiography in the 1990's. *Romanian Journal of Political Science*, 2003. 1. sz. 32–60. p. Néhány kivételtől eltekintve, a jogtörténet-oktatás és kutatása sem használta ki a rendszerváltás után visszanyert tudományos szabadság nyújtotta lehetőségeket. Az 1989 után megjelent jogtörténeti tankönyvek valójában a rendszerváltás előtti – a romániai nacionálkommunizmus ideológiája által áthatott – művek elválaszthatatlan folytatásai, amelyek nem vagy alig tartalmaznak új és érdemi kutatást. A Ceauşescu-éra alatti történetírás jellegzetességeiről lásd Zavatti, Francesco: Between History and Power. The Historiography of Romanian National-Communism (1964–1989). *Cuadernos de Historia Contemporánea*, 2020. 1. sz. 39–58. p. DOI: https://doi.org/10.5209/chco.71890.

[2] Például lásd Panainte, Septimiu: *Dreptul individual al muncii. Curs universitar*. Bukarest, 2017. Hamangiu, 1–3. p.; Gidro, Romulus: *Dreptul muncii*. Bukarest, 2013. Universul Juridic, 11–17. p.; Ţiclea, Alexandru: *Tratat teoretic şi practic de dreptul muncii. Ediţia a II-a, revăzută şi adăugită*. Bukarest, 2024. Universul Juridic, 79–84. p. Ami a jogtörténeti tankönyveket illeti, ezek a munkajog fejlődését korszakonként legfeljebb egy-egy oldalban ismertetik. Például lásd Cernea, Emil – Molcuţ, Emil: *Istoria statului şi dreptului românesc*. Bukarest, 1994. Şansa, 221–222. p.; Amuza, Ion T: *Istoria statului şi dreptului românesc*. Bukarest, 2001. Sylvi, 229–230. p.; Marcu, Liviu P.: *Istoria dreptului românesc*. Bukarest, 1997. Lumina Lex, 213–215, 261. p. Részletesebb leírásokért lásd Firoiu, Dumitru V.: *Istoria statului şi dreptului românesc*. Jászvásár, 1993. Fundaţia Chemarea, 251–254, 315–322, 344–346, 362–365. p. Utóbbi tankönyvek legnagyobb része nem tárgyalja a szovjet típusú diktatúra berendezkedése utáni jogtörténeti fejleményeket, így a munkajog korabeli szabályozását sem. Egy ellentétes példáért lásd Guţan, Manuel: *Istoria dreptului românesc, ediţia a 3-a, revăzută, revizuită şi adăugită*. Bukarest, 2017. Hamangiu, 318–319. p.

Jelen tanulmány e tudományterület időszerűvé vált vizsgálatát különböző (főleg) jogtörténeti tankönyvekben fellelhető anyagok összegzésén és saját gondolatokkal való kiegészítésén keresztül kívánja megvalósítani. A következőkben a romániai munkajogi szabályozás történetének főbb mérföldkövei a nemzeti történetírás által – az állam sorsának fordulópontjaiként azonosított törésvonalak mentén – meghatározott korszakok bontásában kerülnek bemutatásra. E törésvonalak nem csupán a történeti periodizáció alapját képezik, hanem a munkajogi szabályozásban bekövetkezett változásoknak, új fejezeteknek is előidézői, alakítói voltak. Ennek megfelelően a tanulmány először a dunai fejedelemségek (Havasalföld és Moldva) munkajogára összpontosít, majd górcső alá veszi a munkavállalók egyes csoportjaira vonatkozó kezdeti törvények romániai kialakulását az első világháború kitörése előtt. Ezt követően a 19. század végi és 20. század eleji normák két világháború közötti továbbfejlődését, kikristályosodását, egységes és mindenre kiterjedő jogszabályokká válását kíséri végig. A munkajogi fejlődéstörténet e szükségszerűen szemelvényes áttekintését a romániai munkaügyi szabályozás totalitárius rendszerek időszakára tehető átalakulásának bemutatása zárja, amely szorosan összefonódott az állam ideológiai irányváltásaival.[3] A két világháború közötti időszak és a szovjet típusú diktatúra munkajogi korrajzának minél hitelesebb ábrázolása végett a munkaügyi szabályozás bemutatásába beékelődik a szakszervezeti perspektíva is.

Miért nem léteztek a munkajog csírái a román fejedelemségekben?

Nyugat-Európával ellentétben, ahol a munkajog csírái már a feudális korszakban megjelentek a kereskedő, bányász és kézműves szakmák gyakorlását irányító szabályok vagy kiváltságok formájában, Havasalföld és Moldva szinte teljesen agrárállamnak számítottak. Így esetükben – néhány nagyobb város

[3] A romániai jogi szakirodalom egy része – e korszakolásnál valamivel nagyobb léptékben haladva – a munkajog önálló ágának kialakulásában és fejlődésében három szakaszt különböztet meg: az 1944. augusztus 23. előtti időszakot, az 1944. augusztus 23. és 1989. december 22. közötti időszakot, valamint az 1989. december 22. utáni időszakot. Panainte 2017. 2. p.

kivételével – nem beszélhetünk a mezőgazdasággal foglalkozó népességtől eltérő társadalmi réteg jelenlétéről. Mindez azzal magyarázható, hogy az oszmán fennhatóság alatt álló dunai fejedelemségek csupán e birodalommal folytathattak nyersanyag-kereskedelmet, amely késő és csekély mértékű urbanizációt eredményezve nem tette lehetővé a kézművesek és kereskedők széles rétegeinek kialakulását. Míg nyugaton e rétegek szabadultak fel először a feudális munkaadó patriarchális dominanciája alól,[4] a két román állam 1859-es egyesülése előtt aligha – esetleg nagyon kis mértékben – beszélhetünk a kapitalizmus és a munkajog e szakmák eredményeképp megjelenő kezdetleges formáiról.

Egy olyan társadalmi réteg kialakulásának meghiúsulása, amely elvárásokkal léphetett volna fel saját munkajogi védelme iránt – hozzájárulva ezáltal e jogág fejlődéséhez –, részben a fejedelemségekben a 14. század közepétől egészen a 19. század első feléig fennálló rabszolgaságnak is betudható.[5] A rabszolgaság jogintézménye, magában foglalva a fejedelemségek területén élő valamennyi romát, nemcsak egy társadalmi osztályt, hanem egy etnikai csoportot is megjelölt. A rabszolgák számának hangsúlyozásául megjegyzendő, hogy a bojárok vagy magánszemélyek rabszolgáinak *(țigani boierești)* felszabadításával – ők a fokozatos emancipációs folyamatban utolsóként, 1855-ben és 1856-ban törvényes úton felszabadított romacsoport – az emancipált romák együttesen a fejedelemségek összlakosságának körülbelül 7%-át tették ki.[6] Az olcsó munkaerő ezen formája tehát lehetetlenné tette a szabad emberek munkaerőpiaci versenyének bárminemű sikerét.

A nomád romák jelentős része fém- vagy fafeldolgozással foglalkozott, erről árulkodnak a csoportjaikra vonatkozó beszédes megnevezések is: *căldar* (üstkészítő), *spoitor* (bádogos), *rudar* (teknővájó), *lingurar* (kanalas), *lăcătuș* (lakatos), *potcovar* (patkolókovács), *fierar* (kovács), *pieptănar* (fésűkészítő) és így tovább. Az ortodox egyházhoz egy külön rabszolga-kategória is tartozott, a kalapácsolóké *(ciocănași)*, akik az egyházi bányákban dolgoztak.[7] Látni véljük tehát, hogy nemcsak az ingyen munkaerőt jelentő szedentáris romák akadályozták a szabadok munkaerőpiaci jelenlétét. A kézművesség számos formáját űző nomád társaik ellehetetlenítették a szabadok szakosodását e romákhoz rendelt területeken. Nyugat-Európával szemben, ahol a bányászok,

[4] Kiss György: *Munkajog*. 2., átdolgozott kiadás. Budapest, 2005. Osiris Kiadó, 51. p

[5] A roma rabszolgaság romániai történetéért és ezen rabszolgák jogállásáért lásd Kovács Bence Zsolt: Rabigán fél évezreden át: a roma rabszolgaság vizsgálata Havasalföldön és Moldvában jogtörténeti szempontból. *Erdélyi Jogélet*, 2024. 1. sz. 33–58. p. DOI: https://doi.org/10.47745/ERJOG.2024.01.03.

[6] Achim, Viorel: *Cigányok a román történelemben*. Budapest, 2001. Osiris, 118. p.

[7] E szakmák részletesebb leírását lásd Petcuț, Petre: *Rromii. Sclavie si libertate: construirea și emanciparea unei noi categorii etnice și sociale la nord de Dunăre*. Bukarest, 2016. Centrul National de Cultura a Romilor, 56. p.

a kereskedők és a gyári munkások az elsők között fogtak össze és indították el a munkajog fejlődését,[8] a munkajogi intézményekre jellemző specifikus normák román fejedelemségekben történő kialakulása a rabszolgasorba taszított romák által (is) akadályozva volt.[9] Ezen a fejedelemségekre kezdetektől jellemző általános történelmi megkésettség a későbbiekben is hatást gyakorolt a romániai munkajog fejlődésére.

A romániai munkaügyi törvényhozás 1859–1918 között

A Havasalföld és Moldva 1859-es egyesülését követő időszakban, de még a teljes körű politikai függetlenség 1878-ban történő elnyerése előtt – a Nyugat-Európában lezajlott ipari forradalom következményeként – Romániában is megmutatkoztak az ipar meghonosodásának első jelei. Kialakult egy kisebb létszámú munkásosztály, majd elkezdődött a jog külföldi minták alapján történő modernizálása. Utóbbi folyamatot a román filozófiai gondolkodás szavaival élve a tartalom nélküli formák *(forme fără fond)*[10] átvételeként lehet leírni.

A kor társadalmi átalakulásának fő motorja nem volt más, mint a Spengler által *pszeudomorfózisként* megnevezett folyamat. Pszeudomorfózisról, avagy „ál-átalakulásról", akkor beszélhetünk, amikor egy nép vagy egy társadalom felveszi egy idegen nép vagy társadalom pszichikai köntösét, majd ebben növekszik tovább. Ez a jelenség jól megfigyelhető volt a cári Oroszországban, ahol a nép uralkodó rétegei teljesen feladták ősi szokásaikat, életmódjukat, temperamentumukat, sőt még nyelvüket is annak érdekében, hogy beolvadjanak az általuk felsőbbrendűnek hitt, számukra teljesen idegen francia kultúrába. Kezdetben a román társadalom ilyen jellegű átalakulásának és az ország modernizációjának kiváltója az Oszmán Birodalommal vívott háborúk során a fejedelemségek területére érkezett, már elfranciásodott orosz katonai elit volt. Később, az ezen elit által foganatosított – a francia felvilágosodás hatása alatt

[8] Kiss 2005. 51–52. p.

[9] A párhuzam kedvéért itt megemlíthető Kiss György munkajogász azon megállapítása, amely szerint a római klasszikus ókorban a szabadok által munkabérért végzett munka azért töltött be csupán marginális szerepet, mert a rabszolgák által végzett ingyenmunka ezt fölöslegessé tette. Ezzel magyarázható az is, hogy a rabszolgatartó társadalmakban a munkajog-specifikus intézmények lassabban fejlődtek ki. Uo. 46. p.

[10] Ez a megfogalmazás Titu Maiorescu (1840–1917) román irodalmár, filozófus, politikus és kritikus tollából származik.

álló – jogi reformokból érkező modernizációs lendület helyét az önállóvá vált francia modell vette át, és ez vált az ország nyugatiasodásának fő ösztönzőjévé. Ennek alapján kezdődött az új, kapitalista jogviszonyok kodifikációjának időszaka is.

Munkajogi rendelkezések a korabeli Román polgári törvénykönyvben és az első munkajogi szabályok kora

A kodifikáció során létrehozott számos jogintézmény inspirációs forrásául a római magánjog szolgált. A munkaerő bérlése *(locatio conductio operarum)* is így kapott helyet az új törvénykönyvekben, köztük az 1864. évi Román polgári törvénykönyvben (a továbbiakban: Rptk.) is.[11] A szabályozás e formája nem tett különbséget a munkaszerződés és más bérleti szerződések között, elmulasztva ezáltal a munkavállalók magasabb védelmi szintjének biztosítását.

A bérleti szerződést az Rptk. 1410–1490. cikkei szabályozták, amelyek közül az utolsó 20 cikk kifejezetten a munkaerő bérlésére vonatkozott. Ezeknek értelmében a munkahelyi balesetet szenvedett munkavállalóknak kellett a kontraktuális vagy deliktuális felelősség szabályainak megfelelően bizonyítaniuk, hogy a (vétkes) munkáltató megszegte valamely szerződéses kötelezettségét, vagy olyan cselekményt (jogellenes magatartást) követett el, amely ok-okozati viszonyban állt a bekövetkezett munkabalesettel (kárral). Ilyen körülmények között rendkívül nehéz volt bizonyítani, hogy a baleset a munkáltató hibájából következett be.[12] Megállapítható tehát, hogy a munkavállaló nagymértékben ki volt szolgáltatva a munkaadónak. A felekre nézve kötelező erővel bíró egyéni munkaszerződés jogvita esetén jóval kedvezőbb helyzetet teremtett a munkáltató számára.[13]

1910-ben ez a gyakorlat véget ért, és elkezdték alkalmazni a végül 1912-ben törvénybe is foglalt foglalkozási kockázat elméletét *(teoria riscului profesional)*.[14] Az új felelősségi rendszer azon az elven alapult, hogy a kapitalista vállalkozó a termelési folyamatban használt gépek által potenciális veszélyforrást teremtett az üzemben dolgozó munkás számára. Mint a gépek működtetéséből származó hasznot élvező fél, valamelyest természetessé vált, hogy a gépek által okozott balesetek következményeit is neki kellett viselnie. E vélelmezett munkáltatói vétkesség eredményeként a munkavállalónak elegendő volt az általa elszenvedett balesetet és az ebből eredő kárt – rokkantságot – bizonyítania.

[11] Megjelent Románia *Hivatalos Közlöny*ének 271/1864.12.04. számában.
[12] Cernea–Molcuţ 1994. 221. p.
[13] Amuza 2001. 229. p.
[14] Firoiu 1993. 254. p.; Marcu 1997. 215. p.

A munkáltató csak abban az esetben mentesülhetett a kártérítés terhe alól, ha bizonyítani tudta, hogy a baleset kizárólag a munkavállaló hibájából következett be.[15]

A munkaerő bérlésére vonatkozó rendelkezések égisze alatt érdemes röviden tárgyalni az Rptk. 1472. cikkét is. Ennek értelmében a munkáltató szava hitelesnek tekintendő a munkabér arányát, az elmúlt év munkabérének kifizetését, valamint a folyó évre előlegként adott összegeket illetően. Akárcsak a kezdeti felelősségi rendszer, ez is könnyedén teremthetett lehetőséget a visszaélésekre.[16] Megemlítendő ugyanakkor, hogy jelen rendelkezés az 1804-ben hatályba lépett *Code Napoléon* 1781. cikkének szó szerinti fordítása. Ez egyrészt azt bizonyítja, hogy a munkaszerződéseket a kor francia jogában is a polgári törvénykönyv szabályozta,[17] másrészt hűen tanúsítja a román polgári törvénykönyv egészére jellemző francia eredetet.[18] A szabályozás mindemellett tökéletesen példázza keletkezésének szellemét és időszakát, amelyet a nemzetközi munkajogi szakirodalom a szerződéses liberalizmus korának nevez.[19] E korszak gazdasági ideológiáját erőteljesen áthatotta a felvilágosodás és a francia forradalom eszmerendszerére jellemző *laissez-faire* hozzáállás.

A munkaügyi kapcsolatok terén újonnan megjelent két társadalmi kategória, a munkaadók és a munkavállalók munkaviszonyaira a polgári jogi szabályok mellett – a munkajog mint önálló jogág általános és átfogó rendelkezéseinek hiányában – különös jogszabályokat is alkalmaztak, amelyeket a kor fejleményeinek és szükségleteinek fényében kellett módosítani.[20] Ilyen formában születtek meg az első, javarészt higiéniára, munkaidőre vagy a munkavállalók bizonyos csoportjainak munkavédelmére vonatkozó szabályok.[21] A korszak legfontosabb munkajogi szabályozásai közé a következőket sorolhatjuk: Az egészségügyi szolgáltatás biztosításáról szóló törvény[22] (1874) és ennek későbbi, módosított változata, az Egészségügyi törvény (1885); Cselédtörvény (1891); Az egészségre ártalmas iparágakról szóló szabályozás (1894); Bányászati törvény[23] (1895); A vasárnapi és ünnepi pihenőnapokról szóló törvény[24] (1897); Szakképzési törvény (1901); Az iparszervezési, avagy *Missir-törvény* (1902),

[15] Cernea–Molcuţ 1994. 221. p.
[16] Marcu 1997. 215. p.
[17] Kiss 2005. 56. p.
[18] A *Code Napoléon* lefordításának és 1864-es hatályba helyezésének részleteiről lásd Veress Emőd: Hét-hét érv az „idegen" jog átültetése ellen és mellett. Az 1864. évi román polgári törvénykönyvről. *Jogtudományi Közlöny*, 2024, 6. sz. 273–282. p. DOI: https://doi.org/10.59851/jk.79.06.1.
[19] Bővebben a szerződéses liberalizmus korszakáról lásd Kiss 2005. 53–55. p.
[20] Amuza 2001. 230. p.
[21] Gidro 2013. 11. p.
[22] Megjelent Románia *Hivatalos Közlöny*ének 131/1874.06.16. számában.
[23] Megjelent Románia *Hivatalos Közlöny*ének 16/1895.04.21. számában.
[24] Megjelent Románia *Hivatalos Közlöny*ének 1897.03.07. számában.

amely a mesterségek gyakorlását, a munkaadók és az inasok, munkavállalók vagy iparosok közötti kapcsolatokat szabályozta, valamint az iparosok számára hozott létre biztosítási rendszert; A kiskorúak és nők ipari és bányászati munkavégzéséről szóló törvény (1905); Az állami, megyei, községi és közintézmények tisztviselőinek, iparosainak és munkásainak egyesülési jogát szabályozó, avagy *Orleanu-törvény*[25] (1909), amely minden állami alkalmazott számára megtiltotta a szervezkedési és sztrájkjog gyakorlását, valamint elutasította a kollektív szerződéskötést; A mesterségekről, hitelről és a munkásbiztosításról szóló, avagy *Nenițescu-törvény*[26] (1912), amely a beteg- és balesetbiztosításról, valamint az öregségi és rokkantsági nyugdíjakról rendelkezett,[27] bevezetve az első kötelező biztosítási rendszert a munkások számára. E a törvényben kerül először szabályozásra az inasok által kötendő tanulószerződés *(contractul de ucenicie)* is,[28] amely a szakképzés megszerzése néhány szabályának lefektetése mellett meglehetősen vázlatosan és korlátozottan szabályozta a munkáltatók felelősségét, akik kötelesek voltak megtanítani az inasokat a szakmára.[29]

Kiskorúak és nők munkavégzésére vonatkozó szabályok

A munkaidőt, valamint a kiskorúak és a nők munkavédelmét rögzítő 19. század végi, 20. század eleji jogszabályok a munkanap egyértelmű határainak megszabására, valamint jobb munkakörülmények biztosítására törekedtek a munkavállalók e csoportjai számára. A munkanap hosszára és a munkavállalók egészségének védelmére nézve először a fentiekben említett 1874. évi az egészségügyi szolgáltatás biztosításáról szóló – majd az 1885. évi egészségügyi – törvény vezetett be intézkedéseket. Ezt követte az egészségre ártalmas iparágakról szóló 1894. évi szabályozás.[30] E jogszabályok többek között a közintézményi balesetek megelőzésére nézve tartalmaztak rendelkezéseket, valamint megtiltották a 12 év alatti gyermekek foglalkoztatását.[31] Nem elfelejtendő ugyanakkor, hogy előírásaik – melyek a felnőtt munkavállalók számára akár a 16 órás munkanapot is lehetővé tették[32] – egyrészt csupán bizonyos munkavállalói kategóriákra (a nőkre és a gyerekekre) vonatkoztak, másrészt pedig nem írtak elő a munkáltatóra normaszegés esetén alkalmazandó szankciókat. A vasárnapi

[25] Megjelent Romániai *Hivatalos Közlöny*ének 214/1909.12.20. számában.
[26] Megjelent Románia *Hivatalos Közlöny*ének 1912.01.27. számában.
[27] Panainte 2017. 2. p.
[28] Marcu 1997. 215. p.
[29] Amuza 2001. 230. p.
[30] Cernea–Molcuț 1994. 222. p.; Marcu 1997. 213–214. p.
[31] Amuza 2001. 230. p.; Marcu 1997. 214. p.
[32] Cernea–Molcuț 1994. 222. p.

pihenőnapot 1897-ben vezették be, de az kezdetben csak a nap felére terjedt ki. Az 1910. évi törvény volt az, amely 24 órás vasárnapi pihenőnapot és további 11 munkaszüneti napot állapított meg az év egészére.[33]

Az 1906. évi törvény, amely az ipari létesítményekben dolgozó kiskorúak és nők munkavédelmének szabályozását tűzte ki célul, ugyancsak a 12. betöltött életévet jelölte meg a munkavállalók alsó életkori küszöbeként. Azonban egészségre ártalmas és veszélyes, valamint éjszakai munka esetében a fiúk csak 15, a lányok pedig 17 éves koruktól dolgozhattak.[34] Az 1912. évi *Nenițescu-törvény* – amelyet, noha az nem feltétlenül indokolt, a román munkajogi szakirodalom egy része első Munkatörvénykönyvként is előszeretettel tart számon[35] – a munkaidő hosszát a 11–15 évesek esetében legfeljebb 8, a 15–18 évesek esetében legfeljebb 10 órában szabályozta, a felnőtt nőknél pedig ez nem lehetett több napi 11 óránál.[36]

Összességében tehát megállapítható, hogy először kizárólag a kiskorú és női munkavállalók védelmét szolgáló szabályozások alakultak ki, majd ezeket fokozatosan, meglehetősen kis léptékben követték a munkakörülmények egyetemes javítását és a munkavállalók általános védelmét célzó előírások.

A munkavállalók egyesülési és szervezkedési joga és a munkaügyi viták

A romániai szakszervezeti mozgalom eredete a 19. század végére és a 20. század elejére nyúlik vissza, amely időszak, ahogy azt a korábban leírtak is igazolják, munkajogtörténeti szempontból is különös jelentőséggel bírt. Az iparban dolgozókra vonatkozó munkajogi – noha gyakran részleges, töredékes – előírások e periódusban kialakult első hulláma fontos szerepet játszott a szakszervezeti mozgalom alapját képező egyesülési és szervezkedési jog elismerésének előmozdításában.

Az 1866-os alkotmány 27. cikke deklaratív jelleggel ismerte el az egyesülési jogot, a törvényhozók feladatává téve a gyakorlását övező korlátok és feltételek meghatározását. Ennek ellenére csupán 55 év elteltével született meg az első olyan jogszabály, amely részletesen meghatározta ezen alapvető

[33] Uo.
[34] Amuza 2001. 230. p.; Ticlea, Alexandru: Evoluția legislației muncii în spațiul românesc. *Dreptul*, 2021. 4. sz. 50–71, 53. p.
[35] Vallasek Magdolna Márta: Az alkalmazott, munkás, dolgozó – gondolatok a munkavállaló jogi fogalmának változásairól a XX. század elejétől napjainkig, különös tekintettel a román munkajogra. In Veress Emőd (szerk.): *AD SALUTEM CIVIUM INVENTAS ESSE LEGES. Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*. Kolozsvár, 2019. Forum Iuris, 127–138, 131. p.
[36] Amuza 2001. 230. p.

munkavállalói jogosultság tartalmát.[37] A sztrájkjog szabályozása az egyesülési jogéval valamelyest párhuzamosan, ugyancsak a 19. század végén, 20. század elején kezdődött.[38] Az 1895. évi bányászati törvény 130. cikke szigorú rendelkezéseinek értelmében egy munkavállalót megfoszthattak a nyugdíjától, ha bizonyítottan rábírt egy másik munkavállalót sztrájkban való részvételre, vagy akadályozta azoknak a munkáját, akik nem akartak a munkaügyi vitarendezés e formájához csatlakozni.

Az 1902. évi *Missir-törvény* nagy port kavart a munkásosztály körében. A jogszabály előírta ugyan a jogi személyiséggel rendelkező ún. korporációk *(corporaţiuni)* alapításának jogát, e konstrukciók azonban a munkavállalók és munkáltatók közös csoportosulását kívánták létrehozni, miközben a törvény előírásainak, valamint a szervezeti szabályzatoknak a betartásáról egy – a szakszervezeti közgyűlés tagjának szerepét is betöltő – kormánybiztos gondoskodott. Egyértelmű tehát, hogy ez a szabályozás az állami és munkáltatói beavatkozás, valamint a munkavállalói érdekek ezekből fakadó elnyomásának – semmint érvényesítésének – színterét teremtette meg,[39] fokozva az alárendeltek szakmai szakszervezetek létesítéséért folytatott tevékenységét.[40] Egyesülési joguk csorbulása mellett a munkavállalók a kiskorúak és nők munkavégzésére irányuló védelmi rendelkezések fiktív, kiüresedett jellegét rótták fel. Az 1909. évi *Orleanu-törvény* jellegzetes példája a korszak szigorú, kollektív munkavállalói jogok gyakorlását tiltó jogalkotásának.[41] Az állami alkalmazottak szervezkedési és sztrájkjogának visszaszorítását célzó jogszabály következtében a munkások által megalapított szervezetek nem kaptak jogi elismertséget, így illegálisan működő, anarchikus tömörüléseknek minősültek.[42] A törvény elfogadása a munkások heves tiltakozását váltotta ki.[43]

A mesterségekről, hitelről és a munkásbiztosításról szóló 1912. évi *Nenițescu-törvényben* két szervezeti forma került szabályozásra: a céheké *(bresle)*, valamint a több – kizárólag gyárakban, bányákban, kőbányákban, illetve valamely ipari vállalkozásban dolgozó munkásokból álló – céh alkotta korporációké *(corporaţii)*.[44] A céhtagság kötelező volt az adott mesterséget végző munkavállalók számára. A törvény a munkáltatók azon jogát is előírta, hogy

[37] Firoiu 1993. 251. p.
[38] Marcu 1997. 213–214. p.; Cernea–Molcuţ 1994. 222. p.
[39] Firoiu 1993. 251. p.
[40] Cernea–Molcuţ 1994. 221. p.
[41] Vallasek Magdolna: *Román munkajog.* 2. bővített és aktualizált kiadás. Kolozsvár, 2020a. Forum Iuris, 98.
[42] Confederaţia Sindicală Naţională Meridian: *Date despre mişcarea sindicală din România de la începuturile ei şi până în 1933.* 7. p. Elérhető: http://www.csnmeridian.ro/files/docs/Studiul%201.pdf. Utolsó letöltés ideje: 2025.02.24.
[43] Vallasek 2020a. 98. p.
[44] Amuza 2001. 230. p.; Marcu 1997. 213. p.

bármikor megszüntethetik a munkaszerződést, amennyiben a munkavállalók veszélyeztették a gyár vagy a műhely biztonságát.[45] E rosszhiszemű értelmezésre alkalmas rendelkezés jelentősen korlátozta a munkavállalók jogérvényesítési lehetőségeit. Mindezen intézkedések az állam és a munkáltatók szigorú ellenőrzési jogkörét hangsúlyozták, amelyet a munkavállalói jogok és szabadságok felett gyakorolhattak. 1916 augusztusában Románia hadba lépésének következtében betiltották a munkásosztály politikai és szakszervezeti tevékenységét.[46] 1918 novemberében a vasúti munkások azok, akik a régi bukaresti vasutas szakszervezeti szabályok mentén elsőként indították újra a szakszervezeti mozgalmat.[47]

A romániai munkajog 1918–1938 között

Nyugat-Európa országaihoz hasonlóan, az interbellum során Románia is egyre aktívabb szerepet vállalt a munkaviszonyok szabályozásában. A munkaügyi kapcsolatokra irányuló nemzeti jogalkotás fókuszát a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (a továbbiakban: ILO) alapelveinek meghatározása is nagyban befolyásolta. Az ILO megalakulásának folyamatában Románia alapító tagként vett részt. Azonban még mielőtt megvizsgálnánk a két világháború közötti időszak munkajogának főbb mérföldköveit, az események időrendiségét betartva érdemes röviden említést tenni a gyulafehérvári román nagygyűlésen 1918. december 1-jén megszavazott határozatról *(Rezoluţia Adunării Naţionale de la Alba Iulia)*. Ezen Erdély, a Bánság, Partium és Máramaros Román Királysággal való egyesülését, avagy Nagy Románia *de facto* létrejöttét kimondó nyilatkozat megfogalmazásának ma nemzeti ünnepként számon tartott eseménye kiemelt helyet foglal el az ország kollektív emlékezetében. Munkajogi szempontból a határozat III. pontjának utolsó bekezdése bírhatott volna relevanciával, amely a teljes gyülekezési és egyesülési szabadság garantálása mellett az ipari munkások számára ugyanazon jogok és előnyök biztosítását ígérte, mint amelyeket a legfejlettebb nyugati ipari államok jogszabályai előírtak. A határozat ezen előremutató, progresszív rendelkezése azonban – a kisebbségi jogok garantálására vonatkozó ígérettel egyetemben – nem vált Nagy-Románia új jogrendjének részévé.[48]

[45] Uo.; Cernea–Molcuţ 1994. 222. p.
[46] Confederaţia Sindicală Naţională Meridian. 7. p.
[47] Uo.
[48] Fazakas Zoltán József: *A Vastörvény*. Kolozsvár, 2024. Forum Iuris, 67–68. p.

Szakszervezetek, munkaszerződések és a munkaügyi viták

Az első úttörőnek számító munkajogi szabályozás, a szakszervezetekről szóló 41. törvény[49] 1921-ben került elfogadásra,[50] először szilárdítva meg a szakmai szakszervezetek *(sindicate profesionale)* jogi keretrendszerét.[51] A törvény 2. cikke kimondta a szakszervezeti szabadságot, lehetővé téve azonos, hasonló vagy rokon szakmákat gyakorló munkáltatók, munkavállalók, valamint önfoglalkoztatók számára a – jogi személyiséggel rendelkező – szakszervezetek előzetes engedélyeztetés nélküli létrehozását. A szakszervezetek bíróság előtt képviselhették tagjaikat a szakmai és kollektív érdekeikkel kapcsolatos ügyekben, továbbá először foglaltatott törvénybe a kollektív szerződéskötéshez való joguk,[52] amely szerződések kötelező végrehajtására szintén törvény utasította a munkáltatót. Az 1921. évi törvény ezzel beilleszkedik abba az első világháború után Európa számos államában – így az Osztrák–Magyar Monarchia szétesésének következményeként létrejött államokban is – meghonosodó jogalkotási tendenciába, amely a kollektív tárgyaláshoz – és szerződéskötéshez – való jog kodifikációjában nyilvánult meg. Ennek következtében 1926 és 1929 között összesen 374 kollektív szerződés került aláírásra.[53]

Noha számos precedens értékű rendelkezést foglalt magában,[54] és egységesítette az egyesülési és szervezkedési jogra vonatkozó – az újonnan Romániához csatolt területek miatt addig fragmentált – szabályozást,[55] az 1921. évi törvénynek megvoltak a maga hiányosságai. Nem ejtett szót többek között a kollektív szerződések megkötésének eljárásáról, alapvető tartalmi elemeiről, valamint a szociális partnerek szükséges reprezentativitásáról.[56] Ezen hiányosságokat pótolva és további rendelkezésekkel kiegészülve, az 1929. évi munkaszerződésekről szóló törvény[57] először nyújtott kerekebb, teljesebb szabályozási hátteret úgy a tanulószerződésnek, mint az egyéni és kollektív munkaszerződésnek.[58]

[49] Megjelent Románia *Hivatalos Közlöny*ének 41/1921.12.20. számában.
[50] Később Nagy-Románia 1923. évi alkotmánya is deklarálta az egyesülési jogot.
[51] Ţiclea 2021. 55. p.
[52] Vallasek Magdolna: A kollektív munkaszerződés szabályozásának problémái Romániában. *Erdélyi Jogélet*, 2020b. 4. sz. 217–227, 218. p. DOI: https://doi.org/10.47745/ERJOG.2020.04.16.
[53] A Romániai Szakszervezetek Országos Szövetsége: *A romániai szakszervezeti mozgalom 1926–1930. A Romániai Szakszervezetek Országos Szövetsége központi vezetőségének jelentése 1926–1930 évekről és az 1931. jan. hó 4.–7. tartott szakszervezeti kongresszus jegyzőkönyve*. Kolozsvár, 1932. Gutenberg, 4. p.
[54] România Nemzeti Levéltára, 3406. leltár. *Uniunea Generală a Sindicatelor din România 1944–1989*. 3–4. p. Elérhető: https://arhivelenationale.ro/site/download/inventare/Uniunea-Generala-a-Sindicatelor-din-Romania.-1944-1989.-Inv.-3406.pdf. Utolsó letöltés ideje: 2025.02.24.
[55] Amuza 2001. 271. p.
[56] Vallasek 2020b. 219. p.
[57] Megjelent Románia *Hivatalos Közlöny*ének 74/1929.04.05. számában.
[58] Bolovan, Ioan – Moţiu, Dorel: *Istoria dreptului românesc*. Kolozsvár, 1998. 83. p.

Nemcsak a kollektív szerződés fogalmát határozta meg – a munkáltató(k), azok érdekvédelmi csoportja és a munkavállalók szakmai szervezetei vagy csoportjai között, a munkakörülmények és a bérezés tárgyában írásos formában létrejött egyezményként, megállapodásként írva le azt –, hanem a kollektív szerződéskötés mai szabályozásának mintáit már valamilyen szinten hordozó részletszabályokat is megállapított e szerződések megkötésének körülményeire vonatkozóan.[59]

1933-ban fontos előrelépésnek számított a munkaügyi bíráskodás tárgyát képező ügyekre szakosodott, munkakamarák mellett működő bíróságok létrehozása.[60] Pozitívumként emelendő ki, hogy a munkavállalók is résztvevői lehettek a munkaügyi viták elbírálásának, mivel a bírói testület mellé ülnököket *(asesori)* jelölhettek ki mind a munkáltatók és tisztviselők, mind a munkavállalók soraiból. Ugyancsak pozitívumnak számított a gyorsított eljárás, valamint az ingyenes eljárási iratok bevezetése a munkaügyi viták rendezésében.[61]

Mindezt összevetve megállapítható, hogy a 20. század első felében, ugyan a maguk hiányosságaival és sok esetben kezdetlegességével, de létrejöttek a romániai munkajog első keretszabályai, amelyek a szakszervezetek működéséhez és érdekérvényesítéséhez szükséges jogi hátteret is foganatosították. E szakszervezeti szerveződést támogató pozitív rendelkezések azonban az állam gazdasági modernizációs törekvései, valamint a nagy gazdasági világválság hatására alkalmazhatatlanná váltak. A szakszervezeti küldötteket csupán megtűrt személyeknek tekintették a kollektív tárgyalások során,[62] a könyörgés és a behódolás politikájának követését várva el tőlük.[63] A munkásosztályt gyakran rendkívüli brutalitással akadályozták meg érdekeinek érvényre juttatásában.[64] Több ezer munkást bocsátottak el pusztán azért, mert szakszervezetet akartak alapítani.

Nem beszélhetünk tehát a törvénybe foglalt jogok és gyakorlatban történő alkalmazásuk közötti összhangról. Ez egyrészt a jogszabályok kidolgozatlan, „haszontalan munk[ának]"[65] – avagy hanyagul elvégzett munkának – tekintett végrehajtási utasításainak tudható be. Mindezek tükrözték a Munkaügyi Minisztérium azon törekvését, hogy – ily módon szabotálva a törvényt – a munkáltatók érdekeit juttassa érvényre.[66] Másrészt a szabályozások amolyan

[59] Vallasek 2020b. 219. p.
[60] Firoiu 1993. 322. p.; Cernea–Molcuţ 1994. 266. p.; Amuza 2001. 272. p.; Bolovan–Moţiu 1994. 83. p.
[61] Marcu 1997. 261. p.
[62] A Romániai Szakszervezetek Országos Szövetsége 1932. 21. p.
[63] Szenkovics Sándor: A szakszervezetek és a politika. *Szabad Szó*, 1944. november 8. 7. sz. 1. p.
[64] A Romániai Szakszervezetek Országos Szövetsége 1932. 20. p.
[65] Uo. 79. p.
[66] Uo. 76–79. p.

„kirakattörvényekként" jöttek létre. A Romániai Szakszervezetek Országos Szövetségének központi vezetősége maga jegyezte meg, hogy „a mi törvényeinket nem azzal a céllal alkották, hogy általuk az ország népét a fejlődés útján előresegítsék, hanem a fő cél mindig az volt, hogy a külföld elől a törvények segítségével a valóságot eltakarják. Nem egyszer maguk a törvények alkotói voltak az elsők, akik törvényeiket lábbal taposták."[67]

A munkásosztály fokozottan kedvezőtlen életkörülményekből fakadó elégedetlensége a szakszervezeti mozgalom felerősödéséhez vezetett, amely 1926 és 1929 között 313 ismert sztrájkba torkollt.[68] 1937-ben a sztrájkban való részvételt már a munkabéke elleni kollektív lázadás bűncselekményének minősítették.[69] A kollektív munkaügyi viták e meghozott intézkedés ellenére nem szűntek meg, a munkavállalók pedig továbbra is széles körben éltek a sztrájk lehetőségével.[70] A munkásság szolidaritásának és önszerveződési potenciáljának e fokmérői – amelyek közül kiemelendő az 1929. évi Zsil-völgyi bányászsztrájk – amellett, hogy megmutatták a munkásmozgalom erejét és kollektív cselekvési képességét, veszteséges kimenetelükkel és erőszakos elfojtottságukkal rávilágítottak arra, hogy a szakszervezetek nem tudták alapjaiban megváltoztatni a munkavállalók, munkáltatók és az állam között fennálló nagyfokú bizalmatlanság és ellentétes érdekek által meghatározott *status quót*.

Munkaidő, kiskorúak és nők védelme

Noha Románia 1921 májusában ratifikálta a Nemzetközi Munkaügyi Konferencia 1919. október 29-i ülésén elfogadott, a munkaidő tartalmát szabályozó washingtoni egyezményt, a munkanap hosszáról szóló törvény megszavazására csupán 1928-ban – jóval az 1924. július 1-jéig kiszabott határidő után – került sor.[71] A jogszabály a munkaidőt napi nyolc órában, illetve heti 48 órában határozta meg, amelyet csak kivételes sürgősségi esetekben lehetett túllépni. A Romániai Szakszervezetek Országos Szövetsége központi vezetőségének jelentése értelmében a munkaidőre, valamint a nők és gyermekek védelmére vonatkozó – ugyanazon törvénybe foglalt – munkajogi rendelkezések életbe léptetése – akárcsak a munkaszerződéseké – a szakszervezeti mozgalom harcainak eredményei.[72]

[67] Uo. 30. p.
[68] Uo. 44. p.
[69] Firoiu 1993. 319. p.; Amuza 2001. 272. p.
[70] Firoiu 1993. 320. p.
[71] A Romániai Szakszervezetek Országos Szövetsége 1932. 76. p.
[72] Uo. 4. p.

A kiskorúak és nők munkájának védelméről, valamint a munkanap időtartamáról szóló törvény[73] a munkavállalási képesség alsó korhatáraként a 14. betöltött életévet határozta meg. Éjszakai munkára csupán kivételes esetekben lehetett kiskorú, viszont legalább 16. életévüket már betöltött munkavállalókat alkalmazni. A nők számára tilos volt mind az éjszakai, mind a nehéz munkakörülmények között végzett föld alatti munka. Mindemellett orvosi igazolás alapján, mind a szülést megelőzően, mind a gyermekágyas időszak alatt, hathetes szabadságra voltak jogosultak, amelyet meghosszabbíthattak további két hónappal.[74]

Ami a munkaszerződésekről szóló 1929. évi törvény nők munkavégzésére vonatkozó előírásait illeti, kiemelendő a 40. cikk, amely kimondta, hogy a házas nőknek nem kellett többé a férjük beleegyezését vagy engedélyét kérni a munkaszerződés megkötéséhez. Ezt egészíti ki a 63. cikk, amely a férfiak és a nők közötti egyenlőtlenséget tovább enyhítve feljogosította a házas nőket, hogy férjük engedélye nélkül, szabadon rendelkezzenek a munkájuk vagy szolgáltatásaik bármilyen díjazásából származó munkabér vagy juttatás felett.[75] A jogszabály ugyanezt tette lehetővé a 18. életévüket betöltött kiskorúak számára is, így nem volt többé szükségük a törvényes képviselőjük engedélyére a munkájukból származó jövedelmük felhasználásához.

Munkajogi szabályozás a diktatúrák korában

Az alábbiakban a munkaügyi szabályozás és a munkavállalói jogállás romániai totalitárius rendszerek időszakára tehető gyökeres átalakulását kívánjuk bemutatni, a királyi diktatúra 1938. február 10-i bevezetésétől egészen a szovjet típusú totalitárius rendszer bukásáig.

II. Károly királyi diktatúrája és a Ion Antonescu vezette rendszer

Akárcsak Nagy-Románia 1923. évi alkotmánya, II. Károly király (1893–1953) 1938-as diktatórikus alkotmánya is deklarálta az egyesülési jogot. A munkások, magánalkalmazottak és iparosok fasiszta korporációinak *(bresle)*[76] elismerésé-

[73] Megjelent Románia *Hivatalos Közlöny*ének 85/1928.04.13. számában.
[74] Amuza 2001. 272. p.
[75] Cernea–Molcuţ 1994. 261–262. p.
[76] A román nyelvben egyezés áll fenn az 1912. évi Nenițescu-törvény által szabályozott szakmai szerveződések – a szó szoros értelmében vett céhek *(bresle)* –, valamint a királyi diktatúra fasiszta korporációinak *(bresle)* esetében használt terminológia között. Mivel azonban a két jogi konstrukció nem fedi egymást, e fenti esetben magyarul az utóbbi használata indokolt.

ről és működéséről szóló – az 1921. évi szakszervezeti törvényt hatályon kívül helyező – 1938. évi törvényerejű rendelet *(decret-lege)*[77] azonban alapjaiban alakította át a szakszervezeti berendezkedést. A szakszervezeteket a fasiszta Olaszország korabeli korporatista szövetségeinek, szakmai testületeinek mintájára létrehozott korporációk váltották fel. Ez a II. Károly király által „királyi forradalomnak" titulált művelet[78] az egyesülési jog súlyos korlátozását eredményezte.

A törvényerejű rendelet 38. és 40. cikkei értelmében minden egyes szakma – vagy rokon szakmák – számára országosan csupán egyetlen szakszervezet kerülhetett elismerésre, amelyet az adott szakmának megfelelő korporációk alkottak. A korábbi, politikától mentes szakszervezeti rendszerrel ellentétben a korporációk szervezése, működése és feloszlatása átkerült a Munkaügyi Minisztérium hatáskörébe. Magukat a korporációkat csupán királyi rendelet hozhatta létre,[79] ahogy a szakszervezetek vezetőit is kizárólag ezen az úton keresztül nevezték ki. A korporációk konstrukciója és a szakszervezeti élet e monista szerkezete tehát a centralizáció és ellenőrzés eszközévé vált az új diktatórikus rezsim alatt. Beépülve a korporációk által szervezett ünnepségekbe, összejövetelekbe és szabadtéri rendezvényekbe, a rendőrség állandó megfigyelés alatt tartotta a munkavállalókat. *Kihallgatták, hogy miről beszélgetnek, mit énekelnek vagy skandálnak, így mérve fel a munkás rétegben uralkodó hangulatot.*[80] Nem sokkal később egy másik, 1940. évi 899. törvényerejű rendelet kimondta a korporációk felszámolását.

A Romániát 1940 nyarán ért területi veszteségek miatt II. Károly lemondásra kényszerült. Ezt követően a tényleges hatalmat Ion Antonescu[81] (1882–1946) marsall vette át. Az általa vezetett fasisztoid rezsimet szigorú, megszorító és kényszerítő intézkedések dominálta háborús munkaügyi rendszer[82] jellemezte, amelyben helyet kaptak a kényszermunka különböző formái is.[83] A rekvirálásról szóló törvény[84] 1940-ben lehetővé tette bármely munkaerő a hadsereg vagy már állami szervek érdekében történő mozgósítását. A háborús időszak jogrendje a mozgósítás fogalmával *a vállalatok és azok teljes, rekvirálttnak minősült személyzetének katonai ellenőrzés, fegyelem és bíráskodás alá vonását határozta meg. Ennek értelmében a munkavállalók által ellátott feladatokkal összefüggő vétségek tárgyalása a katonai bíróság hatáskörébe tartozott.*

A mezőgazdasági mozgósításról szóló 1941. évi törvényerejű rendelet a mezőgazdasági munkaviszonyok terén vezetett be új előírásokat. Ezeknek értelmében a vidéki lakosság minden 12. életévét betöltött tagja köteles volt részt venni a mezőgazdasági munkákban.[85] Kiváltképp jellegzetes a munka rendkívüli körülmények közötti szabályozásáról szóló 1940. évi törvényerejű rendelet,[86] amely lehetőséget adott a munkaügyi miniszternek a munkanap és a munkahét meghosszabbítására, a vasárnapi pihenőnap ideiglenes felfüggesztésére, valamint a nők éjszakai munkavégzésének elrendelésére, miközben megtiltotta a sztrájkhoz való jog gyakorlását.[87] Ennek következtében a napi munkaidő – beleértve a vasárnapokat is – 10, olykor 12 órára emelkedett.[88] Nem kevésbé releváns a háborús munkarendről szóló törvényerejű rendelet, amely az éves pihenőszabadsághoz való jogot teljes mértékben felfüggesztette.[89] Az ország minden lakosának kötelező módon ún. munkaleírást *(fișă de muncă)* kellett vezetnie, és dolgoznia kellett a *„nemzeti és keresztény szellemben"* való nevelkedés céljából.[90] Amennyiben azt előzetesen nem engedélyezte a katonai parancsnok, az egyéni vagy kollektív munkabeszüntetésért 5–20 év közötti börtönbüntetés járt.[91]

Munkajog a szovjet totalitárius rendszerben

A második világháborút követően szovjet befolyás alá került országok munkajogi szabályozása egyöntetűen marxista alapokra lett helyezve. A szovjet doktrína a kapitalista munkaügyi szabályozást korlátozottnak tartotta – amely csak bizonyos munkavállalói csoportokra és gazdasági ágazatokra terjedt ki –, felsőbbrendűnek tüntetve fel saját jogi keretrendszerét, amelynek feladata egyben a szocializmus győzelméért folytatott küzdelem elősegítése is volt.[92] A munkavállaló és munkáltató viszonyát is meghatározó[93] szocialista ideológia

[77] Megjelent Románia *Hivatalos Közlöny*ének 237/1938.10.12. számában.
[78] Betea, Lavinia – Diac, Cristina – Mihai, Florin-Răzvan – Țiu, Ilarion: *Viața lui Ceaușescu. Ucenicul Partidului*. Bukarest, 2012. Adevărul, 189. p.
[79] Grama, Adrian: *Laboring Along: Industrial Workers and the Making of Postwar Romania*. Berlin–Boston, 2019. Walter de Gruyter, 34. p.
[80] Betea–Diac–Mihai–Țiu 2012. 195. p.
[81] Ion Antonescu Románia fasiszta vezetője és diktátora volt 1940–1944 között, aki a tengelyhatalmak oldalán részt vett a Szovjetunió elleni háborúban, majd háborús bűnök miatt kivégezték.
[82] Țiclea 2021. 61. p.
[83] Marcu 1997. 261. p.
[84] Megjelent Románia *Hivatalos Közlöny*ének 48/1940.02.27. számában.

[85] Țiclea 2021. 61. p.
[86] Megjelent Románia *Hivatalos Közlöny*ének 169/1940.07.24. számában.
[87] Bolovan–Moțiu 1994. 91. p. A munkajogról ebben az időszakban részletesebben lásd Firoiu 1993. 344–346. p.
[88] Țiclea 2021. 61. p.
[89] Bolovan–Moțiu 1994. 97. p.
[90] Marcu 1997. 261. p. A munkajogról ebben az időszakban lásd részletesebben: Firoiu 1993. 362–365. p.
[91] Țiclea 2021. 61. p.
[92] Ez könnyen megfigyelhető a könyv bevezetőjéből Firoiu, Dumitru. V.: *Dreptul Muncii volumul 1*. Kolozsvár, 1985. Universitatea din Cluj-Napoca, Facultatea de Drept.
[93] Vallasek 2019. 133. p.

a munkát a társadalom alapjává tette, a szocialista rend sikerének kulcsaként hirdetve a termelékenység növelését. A munkakötelezettség mint becsületbeli kötelesség alkotmányos szintre emelésének alapjául az eredetét tekintve újszövetségi, de Lenin által kedvelt, így a szovjet doktrína, majd az 1936-os sztálini alkotmány részévé tett *„aki nem dolgozik, ne is egyék”*[94] elv szolgált. E kötelezettség be nem tartását, az ún. *társadalmi parazitizmust* a rendszer kriminalizálta.[95] A munkafegyelem tehát központi szerepet kapott.[96]

A jogi szabályozás minden dolgozói kategóriára kiterjedt, kizárva a munkafeltételek önkényes meghatározását. A javak és termelési eszközök a munkások közös tulajdonába kerültek, az állam pedig, mint kizárólagos munkáltató, gondoskodott arról, hogy ne jöhessen létre ismét a magántulajdon koncentrációjában megnyilvánuló tőke, ezzel pedig a kapitalista tőkésosztály és a kizsákmányolás.

Az utópisztikus munkástársadalom kiépülése helyett a nómenklatúra – az uralkodó párt oligarchiájának – érdekeit szolgáló és a szocialista diktatúra hatalmát fenntartó állam alakult ki.[97] Ezzel tulajdonképpen a kizsákmányolás egyik formáját a másik váltotta fel. A munkások nevében való kormányzás és érdekeik képviseletének hangoztatása a hatalom legitimációjának központi elemévé vált. A szocialista munkajog pedig – védelmi funkciójának töredékes ellátása mellett – a valóságot elfedő ideológiai harc legfőbb eszköze lett.

Az 1944. augusztus 23. – ekkor állt át Románia a szövetséges hatalmak táborába – és 1989. december 22. közötti időszakot egy restriktív jogalkotási politika jellemezte, amelyben a munkavégzést sokkal inkább kötelezettségnek, mintsem jognak tekintették. Ennek ellenére, az 1948. évi alkotmány először mondta ki és emelte ezáltal alapjogi szintre a munkához való jogot.[98] Ami az egyesülési jogot illeti, a romániai szovjet típusú diktatúra mindhárom – 1948., 1952. és 1965. évi – alkotmánya deklarálta azt,[99] megőrizve ezzel elismerésének 19. század második fele óta tartó folytonosságát. Mindemellett, 1945 januárjában hatályba lépett a szakmai szakszervezetekről szóló 52. törvény,[100] amelynek rendelkezései az 1921. évi szakszervezeti törvényt mintázták.

[94] 2 Tessz 3,10.

[95] Vallasek 2019. 133. p.; Pasersztnyik, Jakovlev A.: *A szovjet munkajog alapelvei*. Budapest, 1949. Hírlap, Szaklap és Könyvkiadó,11–12. p.

[96] Lásd például uo. 5–6, 13. p.

[97] Veress Emőd: A szovjet típusú diktatúra és a magánjogi viszonyok (1945–1989). In Veress Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, 2018. Forum Iuris, 481. p.

[98] Vallasek 2020a. 99.

[99] Ştefănescu, I. T.: Momente esenţiale ale reglementării raporturilor de muncă în secolul după Marea Unire. Concluzii. *Dreptul*, 2018. 12. sz. 105. p.

[100] Megjelent Románia *Hivatalos Közlöny*ének 17/1945.01.21. számában.

Az 1950. évi[101] és az 1972. évi[102] Munkatörvénykönyv egyformán magukon viselték a Szovjetunió munkaügyi szabályozásának jegyeit, a kollektív jogok deklarálását helyezve előtérbe. A vállalati szintű kollektív szerződés szabályozása mindkét munkatörvényben helyet kapott. Ez a munkavállalókat képviselő vállalati vagy intézményi szakszervezeti bizottság, valamint a munkáltató között létrejött megállapodás elsőrendűen az állami terv megvalósítását tűzte ki célul, míg a munkások munkakörülményeinek és életszínvonalának javítása csak másodlagos szerepet kapott. Mindez tökéletesen tükrözi uralkodó politikai rezsim ideológiáját, amelynek agendáján a tervgazdálkodás és erőltetett iparosodás szerepelt elsőként.[103]

A megerősítésüket célzó doktrína ellenére, a munkások helyzete kiszolgáltatottá vált. A rendszer patológiájának egyik egyértelmű ismérve, hogy az 1950. évi Munkatörvénykönyv rendelkezett a munkanormán alapuló bérrendszer intézményéről. Ennek értelmében a munkabér az elvégzett munka minősége és mennyisége függvényében került kiszabásra. Lehetséges volt továbbá a munkavállaló teljes bérének visszatartása, ha saját hibájából nem tudta teljesíteni a számára önkényesen és tetszőlegesen kiszabott munkanormát. Ez az intézkedés büntetésül szolgált azon munkavállalók számára, akik nem feleltek meg a rendszer követelményeinek.[104]

A mindkét munkatörvénykönyv szabályrendszerén kívül maradt sztrájkhoz való jogot hallgatólagos tilalom övezte. Ideológiai szempontból erre az a gondolatmenet szolgált magyarázatul, amely szerint a munkavállalók – az államon keresztül irányított – termelési eszközök közös tulajdonosai és haszonélvezői voltak, tehát nem létezett egy ellenétes pozícióban álló munkáltatói fél a munkajogviszonyban. Ennek értelmében bármilyen – akár sztrájk formájában – felmerülő konfliktus logikailag ellehetetlenült. A rendszer ideológiája szerint az új társadalmi rendben az osztályellentétek megszűntek, így mindennemű osztályalapú tiltakozás is képtelenséggé vált. Ugyanezen gondolatmenet érvényesült a bérekkel és a munkakörülményekkel kapcsolatos tárgyalások esetében is.[105] E valóságtorzító magyarázat jól példázza, hogy a rendszer ideológiája beágyazta magát a kor jogszabályaiba és munkajogába is. Így annak rendelkezései – vagy éppen azok hiánya – a fő munkáltatónak, a termelési eszközök valódi tulajdonosának és az ipar tényleges haszonélvezőjének, vagyis az állam helyét bitorló kommunista pártnak az eszközeivé váltak. Azáltal, hogy a sztrájkot és bármely

[101] 1950. évi 3. törvény, megjelent Románia *Hivatalos Közlöny*ének 50/1950.06.08. számában.

[102] 1972. évi 10. törvény, megjelent Románia *Hivatalos Közlöny*ének 140/1972.12.01. számában.

[103] Vallasek 2020a. 124. p.

[104] Uo.

[105] Ştefănescu 2018. 110. p.

más nemű ellenállást törvénybe ütközőnek és ellentmondásosnak kiáltották ki, a rendszer vezetői még inkább körülbástyázták hatalmi monopóliumukat.

Ami a szakszervezeti mozgalmat illeti, az alfejezet elején leírtakban láthattuk, hogy a törvény betűje – az alkotmányos architektúra és a jogszabályi háttér – nem állta útját az egyesülési szabadságnak. A szovjet típusú politikai rendszerekben a szakszervezetek – egy regionális mintát követve – a marxista–leninista „hajtószíj" elv alapján működtek, amely a maga szemléletes módján az általuk betöltött kétirányú funkciót fejezte ki. Az államot képviselve (felülről) mozgósították a munkásokat a kollektív nemzeti jólét érdekében, és ezzel egy időben a munkavállalók jogait és érdekeit voltak hivatottak (alulról) képviselni.[106] A gyakorlatban azonban az állam fentről lefelé irányuló ellenőrzése következetesen elnyomott minden olyan törekvést, amely a munkások érdekeit helyezte volna előtérbe. Így ahelyett, hogy beteljesítették volna a munkajog ebben az időszakban megfogalmazott nagyszabású célkitűzéseit, a központi pártakaratot közvetítő, társadalmi jelentőségük szempontjából fiktív, illuzórikus szerepet betöltő szakszervezetek paradox módon egy paternalista rendszerbe lettek kényszerítve, amely megfosztotta őket bárminemű politikai hatalomtól.[107]

1979-ben egy szabad szakszervezet, a SLOMR *(Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii din România)* létrehozását kísérelték meg, a Párt és a Securitate[108] azonban elfojtotta ezt a kezdeményezést, még mielőtt valódi mozgalommá fejlődhetett volna. A civil társadalom önszerveződő képessége gyakorlatilag megbénult. Minden munkásszervezet kizárólag a párt által jóváhagyott formában és körülmények között működhetett.[109] A rezsim módszeresen elhallgattatta

[106] Chan, Anita: Revolution or Corporatism? Workers and Trade Unions in Post-Mao China. *The Australian Journal of Chinese Affairs*, 1993. 29. sz. 31–61, 36. p. DOI: https://doi.org/10.2307/2949951.

[107] Kubicek, Paul J.: *Organized Labour in Postcommunist states: From Solidarity to Infirmity*. Pittsburgh, 2004, University of Pittsburgh, 24. p.

[108] Az Állambiztonsági Osztály *(Departamentul Securității Statului)*, közismert nevén a Securitate, a Román Szocialista Köztársaság titkosrendőrsége volt, és az elnyomás elsődleges eszközeként működött a rezsim ellenfeleivel szemben. Paradox módon a *securitate* kifejezés, amely általában a biztonság, a nyugalom és a magánélet sérthetetlenségének érzetét kelti, éppen egy olyan intézmény nevévé vált, amely módszeresen korlátozta és földbe tiporta az emberi jogokat. Mindezt a pártállam követelményeinek érvényesítése érdekében tették, a proletárdiktatúra és a szocializmus építésének nevében. Tismăneanu, Vladimir et al. (Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România): *Raport final*. Bukarest, 2006. 155. p. Elérhető: https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/article/RAPORT%20FINAL_%20CADCR.pdf. Utolsó letöltés ideje: 2025. 02. 24.

[109] Kubicek 2004. 22. p.

bármely önállósodási kísérlet kezdeményezőit.[110] Azok, akik szabad szakszervezetekért álltak ki, üldöztetésnek voltak kitéve.[111]

Látni véljük tehát, hogy a törvény kollektív jogokat keletkeztető ígéretes rendelkezései a védelem formális látszatát keltették anélkül, hogy hivatottak lettek volna megvédeni a munkavállalót. A szimmetria elve mentén, ezen üres előírásokhoz hasonlóan a szakszervezetek – érdekérvényesítő, munkásképviseleti szerepük helyett – a párt és az állami hatóságok munkavállalók feletti ellenőrzésének kiegészítő eszközeivé váltak.[112]

Összegző gondolatok

Általánosságban elmondható, hogy a munkajog az a jogág, amely leginkább függ egy adott korszak paradigmájától, és amely minden időben elsőként van kitéve a politikai változásoknak. A romániai munkajogi szabályozás fejlődése is ezen paradigmák és változások által meghatározott cezúrák mentén alakult. Egyrészt törésvonalak figyelhetők meg a jogszabályi háttér létezésében. Másrészt, még ha a szabályozás folytonosnak is tekinthető egyes periódusokban, a munkavállalókétól eltérő érdeket kiszolgálva és így alkalmazásában csorbát szenvedve, a jog nem tudta védelmi funkcióját megfelelőképpen betölteni.

A munkajog csírái, különböző okoknál fogva, nem voltak megtalálhatók a dunai fejedelemségekben. Többek között a rabszolgaság jogintézményének egészen a 19. század közepéig való létezése késleltette egy jelentős számú, munkabér fejében dolgozó lakosság létrejöttét. Nyugat-Európa országaihoz mért történelmi megkésettség és az 1878-ban függetlenné vált Román Királyság mielőbbi felzárkózási vágya ahhoz vezetett, hogy az első, konkrétan munkajogviszonyt szabályozó törvények külföldi minta átvételével valósultak meg. Ezen törvények jellemzője, hogy tipikusan a munka egy-egy aspektusának (például higiénia, munkaidő) és meghatározott munkavállalói csoportok (kiskorúak, nők) munkakörülményeinek szabályozását célozták, nem tartalmazva a munkavállalók védelmét és szerződéses viszonyait egyetemesen rendező előírásokat. A román szakszervezeti mozgalom kialakulása ezen első munkajogi előírásokkal párhuzamosan történt, noha az 1866. évi alkotmány által deklarált egyesülési jog önálló szakszervezeti törvény formájában csupán az első világháború után öltött alakot. Ezt megelőzően a jogszabályok legfőképp az állam

[110] Ciobanu, Monica: Reconstructing the Role of the Working Class in Communist and Post-communist Romania. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 2009. 3. sz. 315–336, 319. p. DOI: https://doi.org/10.1007/s10767-009-9064-x.

[111] Tismăneanu 2006. 19. p.

[112] Socol, Gheorghe: Sindicatele și sindicaliștii. O analiză sociologică a reconstrucției sindicalismului în România. *Calitatea Vieții*, 2001. 1–4. sz. 147–154, 147–148. p.

– rendszerint sztrájkokba torkolló – szakszervezeti tevékenységre irányuló szigorú ellenőrzésének és korlátozó intézkedéseinek színterét teremtették meg. Törésvonal tehát a jog létezésében, szellemében és alkalmazásában egyaránt felfedezhető volt.

A két világháború közötti Románia – akárcsak Európa más államai – jogalkotás révén kívánt egyensúlyi helyzetet teremteni a munkajogviszonyokban. Ekkor születtek meg azon úttörőnek számító törvények, amelyek megteremtették a romániai egyéni és kollektív munkajog első keretszabályait, foganatosítva a szakszervezetek működéséhez és érdekérvényesítéséhez szükséges jogi hátteret is. A munkavállalók törvényes védelmét és kollektív érdekérvényesítési lehetőségeit azonban a gazdasági világválság és az állami modernizáció törekvései felülírták és formálissá tették. Gyakorlatban történő alkalmazásuk ellehetetlenült.

A második világháború előtti, alatti és utáni jobb-, majd baloldali diktatúra idején az előzőekben kiharcolt munkavállalói jogosultságok legnagyobb része megszűnt létezni. A független szakszervezetek helyét előbb fasiszta olasz mintára szervezett korporációk, majd a rendszer bábjai, meghosszabbított kezei vették át. Bár a szovjet típusú diktatúra alatt formálisan élt a nagyvonalú munkajogvédelmi szabályozás, a deklarált jogok gyakorlatban történő érvényesülését a rendszer érdekeihez igazították, ami általános jogfosztottságot eredményezett.

A rendszerváltást követően a romániai munkajog jelentős strukturális átalakulásokon ment keresztül.[113] Az európai integráció keretében fokozatosan átvette a modern munkajogi szabályozás alapjait képező nemzetközi standardokat, és jelenlegi fejlődése is alapvetően összhangban van a nemzetközi és uniós irányvonalakkal.[114] A jogszabályok a bírói gyakorlat révén megteltek valós tartalommal, az ország nyugat-európai szabályozással szembeni hátrányának mértéke pedig fokozatosan csökkenni látszik. Mindezeknek fényében, a román munkajog fejlődésének pozitív értékelése kétségkívül indokolt, még akkor is, ha a jogalkotásnak és a jogalkalmazásnak időről időre megvannak a maga tagadhatatlan hiányosságai és ellentmondásai.[115]

Mindazon feladatok és kihívások közül, amelyekkel a fejlett romániai munkajogi szakirodalom szembenéz, jelen tanulmány írói ezúttal egyetlen „adósság" törlesztését kívánják szorgalmazni. Ez pedig nem más, mint a romániai

[113] Vallasek 2020a. 98.

[114] Vallasek, Magdolna: Digitalization and work-life balance in the context of the recent evolutions of the Romanian labour law. *Global Workplace Law & Policy*, 2023. augusztus 28. 4. p. Elérhető: https://global-workplace-law-and-policy.kluwerlawonline.com/2023/08/28/digitalization-and-work-life-balance-in-the-context-of-the-recent-evolutions-of-the-romanian-labour-law/?output=pdf. Utolsó letöltés ideje: 2025. 02. 28.

[115] Uo.

munkajogtörténet feltárása és összefoglalása legalább az érdeklődő közönség számára. A jogtörténet jelentősége a jogtudományi oktatásban is kiemelkedő: a hatályos jogi tárgyakat megalapozó, azoknak időbeli perspektívát nyújtó diszciplína. A múlt mintái és a hatályos munkajog közötti összefüggés szemléltetése, valamint a különböző fejezeteken végigvezetett szakszervezeti perspektíva lezárása végett is indokolt megjegyezni, hogy az erős kollektív munkavállalói képviselet hiánya, ami ma Romániát jellemzi, bizonyos mértékig visszavezethető a rendszerváltást megelőző negyvenöt évnyi fiktív szakszervezeti képviseletre. A hatályos jog elszigetelt tanulmányozása nélkülözi a szükséges mélységet. Ennek megfelelően, a munkajog-specifikus intézmények és a hozzájuk kötődő kógens szabályozás megértéséhez elengedhetetlen ezek történelmi fejlődésének ismerete. A szerzők reményei szerint írásukkal, ha kismértékben is, de hozzá tudtak járulni ehhez a folyamathoz.

Sallai Balázs*

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZTI MAGYAR KÖZIGAZGATÁS-RACIONALIZÁLÁS EURÓPAI KONTEXTUSBAN**

Bevezetés

E tanulmány megírásának évében emlékezik a magyar jogtörténészek közössége egy sajnálatos eseményre, amely Csizmadia Andor halálának 40. évfordulója. Bár a jogtörténész professzor számos területen elmélyedt, s termékeny szerzőként munkássága sok témára kiterjedt, mégis életművének talán legimpozánsabb vállalkozása a magyar közigazgatás 18–20. századi történetének monografikus összefoglalása volt, amely nyomán 1976-ban látott napvilágot az e területen azóta is meghatározó jelentőségű opus, *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. E munka túllépett az alkotmánytörténet keretein: a közigazgatási szervezetrendszert és ennek intézményeit már nem csupán a jogszabályok betűi szerint mutatja be, hanem meghatározó a levéltári és egyéb archív források bázisa is, s ennek köszönhetően a kötet a valódi közigazgatás-történeti kutatások szintézise. E könyvnek egyik egysége foglalkozik a magyar közigazgatás-racionalizálással is.[1] Ehhez Csizmadia egy korábban megjelent művét[2] vette alapul, s kisebb módosításokkal adta közre az 1976-os munkában. A professzor ebben egy rövid külföldi kitekintés után kronológiai sorrendben tárgyalja az Országos Takarékossági Bizottság, Magyary Zoltán kormánybiztosi, illetve a Közigazgatási Racionalizálási Bizottság működését. Alapos vizsgálódásai mellett azonban azt gondolom,

* Sallai Balázs PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Debreceni Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, jogtörténeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0002-6897-2872

** A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24-3-II. Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. A szerző kutatásait a Gróf Tisza István Debreceni Egyetemért Alapítvány Kiválósági PhD Ösztöndíj támogatta.

[1] Csizmadia Andor: Racionalizálási törekvések a magyar közigazgatásban a két világháború között. *Állam és Igazgatás*, 1971. 1. sz. 65–77. p.

[2] Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig.* Budapest, 1976. Akadémiai Kiadó, 403–421. p.

hogy e téma még korántsem nevezhető teljes egészében feltártnak, amelyet ezzel a rövidebb írásművel is szeretnék bizonyítani.

A jelen tanulmánynak – a fentebb leírtakhoz igazodóan – három célja van. Egyfelől (és mindenekelőtt) a tisztelgés Csizmadia Andor professzor mai napig hiánypótló kutatásai előtt, másfelől néhány adalékkal kiegészíteni az általa leírtakat, különösen a magyar racionalizálás hivatalos és nem hivatalos auktorainak tevékenységét illetően. Harmadrészt pedig e munkával szeretném lefektetni egy – vagy akár több – jövőbeli kutatás paradigmáját. E tekintetben nem teljesen igazodom Csizmadia kutatásainak kereteihez és módszereihez. E mostani mű fókusza ugyanis főleg az elemzett auktorok (és szervezetek) külhoni kapcsolataira esik, illetve olyan történeti tényekre, amelyek kiegészítik Csizmadia korábbi kutatási eredményeit. Szintén eltérő az általam vizsgált szervek és személyi körök csoportja is, hiszen nem csupán a hivatalos állami szervekről lesz majd szó, hanem olyanokról is, amelyek bár nem bírtak ilyen minőséggel, de befolyással voltak a közigazgatás-racionalizálásra.

A racionalizálási törekvések megjelenése és szervezeti keretei

A racionalizálási gondolat megjelenése és elterjedése

A racionalizáció fogalmának a lehető legszélesebb körű meghatározása nem könnyű feladat. Legáltalánosabb értelemben, társadalomtudományi nézőpontból, az emberi munkavégzési folyamatok észszerű szervezését és kivitelezését jelenti. „A racionalizálás végcélja minden társadalmi rendszerben az emberi erők gazdaságosabb felhasználásában rejlik" – írja Moritz J. Bonn.[3] Véleményem szerint talán ez a legáltalánosabb és legjobb megfogalmazás a racionalizáció mint eszme számára. A 20. század eleji Európában azonban kialakult egy sokkal szűkebb értelmezése is az észszerűsítési törekvéseknek, amely szerint azok csupán a gazdaságos és tervszerű működés elérésével a javak olcsóbbá tételét szolgálják.[4] Ez tehát inkább valamiféle gazdaságossági megfontolást mutat. Egy ezektől eltérő megoldás volt a racionalizáció dimenzióinak meghatározása, amely korabeli nézetek szerint a következőket jelentette: pénzügyi, technikai, szervezeti, szociális racionalizálás.[5] Ha a racionalizáció fogalmi

[3] Strausz Péter: Vélemények a taylorizmusról, a fordizmusról és a racionalizálásról. In Dobák Miklós (szerk.): *A 20. századi magyar vezetés elméleti és gyakorlati kérdései.* Budapest, 2015. Budapesti Corvinus Egyetem – CC Printing Kft., 102. p.

[4] Hollós József – Hollós István: *A racionalizálás.* Budapest, 1931. Magánkiadás, 6. p.

[5] Hollós–Hollós 1931. 8–11. p.

kereteit szeretnénk meghatározni a 20. század első felében, akkor nem elég a tágabb vagy a szűkebb fogalomra utalni, hanem – a jelen írás szempontjából – célravezetőbb a tudományterületek szerinti tipológia. A racionalizáció gondolata ugyanis elsőként a gazdaságtudományok és a műszaki tudományok vonatkozásában jelent meg, leghamarabb is az Egyesült Államokban, s számos európai államra hatást gyakorolt.[6] Ezek az újszerű megoldások késztették aztán a korabeli európai államokat arra, hogy a közszférában is megpróbáljanak hasonló elvek mentén észszerűsíteni, leginkább a közigazgatási szervezetrendszer működésén. Ilyen módon – bár kissé anakronisztikusnak tűnhet e fogalomhasználat – a társadalomtudományok érdeklődését is felkeltette a racionalizálás. Az 1920-as évekre már valamiféle racionalizálási mozgalomról beszélhetünk nemzeti és nemzetközi szintéren egyaránt, amely hozzájárult ahhoz, hogy sok esetben az egyes országok más nemzetek megoldásait részben vagy egészben lemásolták. Bár ezeknek a mintakövetéseknek a hálózata sok esetben a korabeli szakirodalomból rekonstruálható – mint azt Keulen és Kroeze is megállapítják –, a kutatók azonban viszonylag keveset foglalkoztak azzal, hogy a menedzsmentszemlélet mennyire hatott a közigazgatás racionalizálására.[7] A 20. század elején főként az Amerikai Egyesült Államokban kezdett teret hódítani az a gondolat, miszerint a gazdasági tevékenységet végző magánszervezetek munkafolyamatainak észszerűsítése pozitív hatással lehet a termelőképességre, a költségcsökkentésre és így a profitmaximalizálásra. Az 1900-as évek elején tűnt fel az üzemvezetésről és munkaszervezésről alkotott újszerű tanaival Frederick W. Taylor. A scientific management tudományának számító alapművét, a *Principles of Scientific Management*et 1911-ben adta közre, s az mind az USA-ban, mind Európában visszhangot keltett a következő években.[8] Két évvel követte őt Henri Fayol francia bányamérnök kötete, amelyben Taylorral ellentétben a hatékonyság fokozása érdekében nem a munkaszervezés folyamatára koncentrált, hanem a vezetésre.[9] A fayoli princípiumok szerint a hatékony vezetésnek öt fontos pontja van: a tervezés, a szervezés, a közvetlen irányítás, a munkafolyamatok koordinálása és az ellenőrzés. Meglepő módon e tanokat sem Franciaországban, sem a kontinensen nem fogadta olyan nyitottsággal a közönség, mint a taylori elveket, ám annál termékenyebb talajra

[6] Couperus, Sefan: The managerial revolution in local government: municipal management and the city manager in the USA and the Netherlands 1900–1940. *Management & Organizational History*, 2014. 4. sz. 336–352. p.

[7] Keulen, Sjoerd – Kroeze, Ronald: Introduction: The era of management: A historical perspective on twentieth-century management. *Management & Organizational History*, 2014. 4. sz. 321–335. p.

[8] Marosi Miklós: Előszó. In Taylor, Frederick W.: *Üzemvezetés / A tudományos vezetés alapjai*. Budapest, 1983. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 10. p.

[9] Kovács Sándor: Henri Fayol és a vezetés tudománya. In Fayol, Henri: *Ipari és általános vezetés*. Budapest, 1984. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 10. p.

találtak az Egyesült Államokban.[10] Az így lassanként kibontakozó racionalizálás egyelőre még csupán az észszerű munkaszervezést, a termelékenység fokozását és a szabványosítást jelentette, azaz a műszaki, illetve a gazdaságtudományok területén jelentett újdonságot, s a közigazgatás-tudományt még kevésbé hatotta át. Az első világháború után azonban a racionalizáció jelentése kibővült. A műszaki és gazdasági vonalon újabb eredmények láttak napvilágot. Például hozhatók ide Henry Ford üzemszervező munkássága vagy a munkavégzés pszichológiai összefüggéseit vizsgáló Elton Mayo kísérletei, de idesorolhatjuk az 1921-ben alapított Londoni Munkapszichológiai Intézet tevékenységét is.[11] Eközben az első világégés utáni gazdasági és társadalmi válsághelyzetben lévő államok is felismerték annak lehetőségét, hogy az állami bürokratikus működés egyszerűsítése számos előnnyel járhat, legfőképpen gazdaságosabb államháztartást és kevesebb állami kiadást eredményezhet. A racionalizálás közigazgatásban való alkalmazásának Fayolnak a halála előtt nem sokkal, 1923-ban egy nemzetközi konferencián tartott előadása adott alapot, amelyben kifejtette, hogy a magánüzemek és az állami üzem (közigazgatás) között nincs nagy különbség, s ezért az üzemek hatékonyabb és gyorsabb működését lehetővé tevő elvek és gyakorlatok alkalmazhatók az állami adminisztrációban is. Fayol ezen gondolata innentől kezdve hivatkozási alapot jelentett a közigazgatási rendszerek megreformálását sürgető kutatók számára szerte Európában.[12] Érdekes, hogy alapjában véve hasonló elgondolásra jutott a korszakban a szovjet-orosz Alexander Bogdanov is, akinek tektológiai elmélete szerint a szervezetek, legyenek bármilyen nagyok vagy kicsik, egyszerűbbek vagy összetettek, ugyanazon általános elvek mentén épülnek fel. Ez az integrált rendszerelmélet azonban nem vált ismertté, s Bogdanov munkássága saját hazájában is hatás nélkül maradt (egészen az 1960-as évekig), hiszen a 20. század első felében a szovjet tudományos felfogás a szervezés- és/vagy munkatudományt nem ismerte el önálló területként.[13] A Fayol által hangoztatottak viszont megerősítették azt a nézőpontot, hogy az államtudomány művelőinek feladata van (kell, hogy legyen) a racionalizálás terén.

[10] Kovács 1984. 11–12. p.

[11] Reuter, Fritz (hg.): *Handbuch der Rationalisierung*. Berlin, 1930. Spaeth & Linde, 69. p.

[12] Csizmadia 1976. 404. p.

[13] Lőrincz Lajos – Nagy Endre – Szamel Lajos: *A közigazgatás kutatásának tudományos irányzatai*. Budapest, 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 15–16. p.

A közigazgatás-racionalizálás Amerikában és Európában

Fayol e gondolatainak eredményeként az 1920-as évek elején számos európai állam kezdett kísérletezni tudományosan megalapozott közigazgatási reformokkal, bár sajnálatosan nem egy esetben elsősorban takarékossági színezetet adtak a hivatalos intézkedések. Így például 1922-ben Franciaországban, Németországban és Ausztriában is szanálási törvények léptek hatályba, amelyek az állami kiadások csökkentése céljából a közigazgatási szervezetrendszer addigi fenntartására fordított kereteket csökkentették.[14] További szemléletes példa erre a jelenségre Magyarország is, ahol 1925-ben az első hivatalos „racionalizálásra" létrehozott testület az Országos Takarékossági Bizottság volt, amelynek már az elnevezése is mutatja a működési célt. Ellenben máshol tudományos intézetek létesültek a közigazgatás racionalizálásának komplex feladatára, például Hollandiában és Lengyelországban 1925-ben, Romániában 1926-ban, Franciaországban (egy erőteljes szemléletváltást követően) 1932-ben, Belgiumban 1936-ban alakult meg e munkára rendelt állami szerv. Sőt 1927-ben genfi székhellyel alapították meg az *International Management Institute*-ot *(Internationales Rationalisierung Institut)* és 1930-ban a mai napig működő brüsszeli *International Institute of Administrative Science*st. Ezek a szerveződések teremtették meg a nemzetek feletti tudományos diskurzus lehetőségét a racionalizálás témakörében nemzetközi konferenciáikon és kongresszusaikon.[15] Külön érdemes szólni Németországról. A weimari köztársaság 1919-es kikiáltása után a romokban heverő ország újjáépítése céljából széles körű reformokat próbáltak megvalósítani. A közigazgatásra vonatkozóan sok olyan országos, tagállami, regionális és helyi szerveződés öltött alakot, amelyek valamilyen módon foglalkoztak a közigazgatás racionalizálásának kérdésével. Ezek közül ki kell emelni a *Reichskuratorium für Wirtschafltlichkeit*ot, amely afféle államháztartási takarékosságot előmozdító testület volt, ám ennél jóval szélesebb körű reformokat dolgozott ki, s 1930-ban adta ki második, javított kiadását egy igen terjedelmes kézikönyvnek, a *Handbuch für Rationalisierung*nak, amely számba veszi valamennyi, akkor a világon létező releváns szervezetet, egyesületet, kutatóintézetet és az ezek által kidolgozott elveket és gyakorlatokat. Egyes reformok kidolgozása során a kormányzat segítségére volt a *Deutsche Beamtenbund*, a legnagyobb országos tisztviselőegylet ekkoriban. Ezenkívül kutatóintézetek és a köztisztviselők képzése céljából 20 felsőoktatási intézmény

[14] Mártonffy Károly: A közszolgálat és a közigazgatási intézetek. *Társadalomtudomány*, 1929. 5–6. sz. 379–380. p.; Magyary Zoltán: *A magyar közigazgatás racionalizálása*. Budapest, 1930. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 36, 43, 50. p.

[15] Reuter 1930. 64–92. p.

(Verwaltungsakademien) létesült.[16] Sőt a bürotechnikai újításokat és az irodahelyiségek helyes berendezését demonstráló utazókiállítást is összeállítottak *Gang durch ein neuzeitliches Behördenbüro* címmel.[17] Mindezek ellenére a weimari köztársaság közigazgatása rosszul működött, főként ha összehasonlítjuk az első világháború előtti időszakkal.[18] Az 1933-as hitleri hatalomátvétel után gyökeres változások következtek be a közigazgatásban. Megszűnt a tagállamok addigi önállósága, így a föderatív államszerkezetet de facto egy unitárius váltotta fel. Megszűnt továbbá az önkormányzatiság, és egy teljesen centralizált közigazgatási szervezetrendszer épült ki. Ezt szolgálták a minisztériumok mint központi szintű közigazgatási szervek mellett létrehozott, egy-egy speciális szakkérdéssel foglalkozó központi hivatalok, amelyek közvetlenül a *Führer*nek voltak alárendelve. Továbbá egységesen kodifikált közszolgálati jogot adtak ki valamennyi, az állam szolgálatában álló tisztségviselő részére.[19] Mindezekkel együtt egy hatékonyan és gyorsan működő szervezetrendszert sikerült megvalósítaniuk, amely a háború előtt – mint arra Paul Petzschmann találóan rámutatott – számos országnak, többek között Kanadának és az USA-nak is, referenciapontot jelentett a közigazgatás racionalizálása terén.[20] A nagy gazdasági világválság hatásai még inkább megerősítették azt az elgondolást, hogy szükség van egy jól működő állami szervezetrendszerre, amely képes ellátni a megnövekedett szociális feladatokat, és realizálni az állami redisztribúciót. Sok szerző megjegyzi, hogy lényegében a racionalizálási törekvéseket két nemzet befolyása uralta a 20. század első felében: az Egyesült Államoké és Németországé, amelynek magyarázata a strong executive, azaz az erős végrehajtó hatalom lehetett. Ezeknek az államoknak ugyanis az alkotmányos berendezkedése és működése (főként kiterjedt jogkörökkel rendelkező végrehajtó hatalma) – bár természetesen távol állt egymástól, mégis – hozzájárult ahhoz, hogy sikerrel tudták menedzselni a válságba jutott államot.[21] A fentebb

[16] Az anschluss után osztrák területeken is szerveztek ilyen intézményeket. Becker, Peter – Klecaky, Martin: Austria and Czechoslovakia. In Kerkhoff, Toon – Moschopulos, Denis (eds.): *The Education and Training of Public Servants. Systems and Practices from the Nineteenth Century to the Present*. Cham, 2023. Palgrave MacMillan, 59–60. p.

[17] Mártonffy 1929. 381–382. p.

[18] Sallai Balázs: A szolgálati pragmatika mint az állami válságkezelés eszköze – német, osztrák és magyar jogtörténeti példák. In Bándi Gyula – Pogácsás Anett (szerk.): *Jog válság idején*. Budapest, 2023. Pázmány Press, 478–479. p.

[19] Palamarchuk, Evgenii A. et al.: The Bureaucracy of Nazi Germany (1933–1939): A Political and Legal Paradigm. *Journal of History Culture and Art Research*, 2019. 3. sz. 366–375. p.; Pollock, James K. –Boerner, Alfred V.: *The German Civil Service Act*. 1938. [a kiadó és a kiadás helye ismeretlen], 5-6. p.

[20] Petzschmann, Paul: Nazi Germany and Public Administration 1933–42: The Most Importaint Laboratory for Depression America? *Public Adminisrtation*, 2014. 2. sz. 259–273. p.

[21] Magyary Zoltán: *Magyar közigazgatás*. Budapest, 1942. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 74. p.

leírt hierarchizált és katonai fegyelemmel működő német államgépezet mellett ennek másik példája Roosevelt elnöksége alatt megvalósított New Deal.[22]

Mindezek alapján látható, hogy a racionalizálás jelenségének körvonalazása igen összetett szemléletmódot kíván. A magyar jogtudományi szakirodalomban véleményem szerint az egyetlen definíciószerű megközelítés Szontagh Vilmos nevéhez fűződik, aki – ellentétben sok kortárs véleménnyel, amelyek valamiféle „divatként" vagy „járványként" írták le a közigazgatás racionalizálására való törekvéseket – pozitív korjelenségként definiálta azt. „[A racionalizálás] a közigazgatás szervezésének személyi és dologi vonatkozásban, eljárásának pedig gyorsaság tekintetében a gazdaságosság szempontjából történő újjászervezését és ezen szempontok állandó érvényesülésének intézményes biztosítását [jelenti]" – írta 1937-ben.[23]

A magyar közigazgatás-racionalizálás szervezeti keretei

Az Országos Takarékossági Bizottság és más állami szervek

Mint arra már fentebb is utaltam, a magyar Országos Takarékossági Bizottság 1925-ös létesítése[24] azon európai tendenciába illeszkedő esemény volt, amely még nem értelmezte megfelelően a racionalizálást, mivel abban csak költségcsökkentési lehetőséget látott. Ilyen módon e szerv tevékenysége csupáncsak afféle előfutára a valódi racionalizálási törekvéseknek, így e helyütt nem foglalkozom vele részletesebben. Ennek másik oka az, hogy – bár Csizmadia röviden megírta e testület történetét[25] – a bizottság teljes históriája külön kutatás tárgyát kellene, hogy képezze a nagyszámú megmaradt levéltári forrásnak köszönhetően,[26] s egy ilyen elemzés már szétfeszítené a jelen tanulmány kereteit. A bizottság a Miniszterelnökségnek alárendelten működött és javaslatait a minisztertanácsnak nyújtotta be.[27] E testületi szerv megszűnését követően feladatait a kormány ellenőrzésére létrehozott '33-as (később '36-os)

[22] Garstenauer, Therese: Administrative Staff. In Hofmeester, Karin – van der Linden, Marcel (szerk.): *Handbook The Global History of Work*. Oldenbourg, 2018. De Gruyter, 310. p.

[23] Szontagh Vilmos: *A közigazgatás racionalizálása jogelméleti lényege szerint*. Miskolc, 1937. Ludvig István Könyvnyomdája, 22, 29. p.

[24] 7300/1924. M.E. rendelet; 8100/1924. M.E. rendelet; 5800/1925. M.E. rendelet

[25] Csizmadia 1976. 405–409. p.

[26] Csizmadia is megjegyzi, hogy a bőséges iratanyag további kutatásokra ad lehetőséget. Csizmadia 1976. 406. p. (16. lj.) Az iratanyagról: Szücs László: *A Miniszterelnökség levéltára 1867–1944*. (Levéltári leltárak 8.) Budapest, 1958. Levéltárak Országos Központja, 160. p.

[27] Szücs 1958. 160. p.

országos bizottság 6-os albizottsága, illetőleg nagyobb részben Magyary Zoltán kormánybiztos vette át.[28] Az OTB 1925. február 6. és 1932. január 5. között működött.[29]

1932-től a Kereskedelmi és az Iparügyi Minisztériumnak alárendelve működött egy ún. Magyar Racionalizálási Bizottság, amely a közszállítások koordinációját látta el az Országos Szabványügyi Intézettel együttműködésben.[30] Az előbbi szerv azonban nem keverendő össze a Közigazgatási Racionalizálási Bizottsággal, amelyről később bővebben is írok. Az egyes ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági érdekképviseleti szervezetek már 1928-ban kísérleteztek egy ilyen bizottság felállításával, a kormányzati egyeztetést megkönnyítendő, ám ez nem volt hivatalos állami szerv, bár eredeti elképzelés szerint a kormánynak vagy valamelyik minisztériumnak alárendelten működő közigazgatási szerv, az ún. Közigazgatási Racionalizálási Tanács végrehajtó szerve lett volna, Teleki Pál elnökletével.[31] E bizottság felállítása lassan haladt, ugyanis egyes ipari, illetve kereskedelmi ágazatok saját bizottságokat is szerveztek, másrészt a teljes testület létszámát 60 főben határozták meg, s időbe telt a személyi kérdésekben megállapodni.[32] Végül 1932. július 8-án alakult meg a testület, elnökévé báró Szterényi Józsefet, társelnökökké Chorin Ferencet, Hegedüs Lorántot és Heinrich Dezsőt választották meg.[33]

A népjóléti tárca megszüntetésével – és a korporációs eszme terjedésével összefüggésben – az 1932:12. tc. úgy rendelkezett, hogy a kormányfőnek alárendelten létre kell hozni az Országos Társadalompolitikai Tanácsot, amely a közigazgatás működésének társadalompolitikai szempontból elvi jelentőségű kérdéseiben lett volna valamiféle egyeztető fórum.[34] Összetételéről így rendelkezett a törvény: „a tanácsban az országgyűlés két házának, az egyes minisztereknek, a tudománynak, a törvényes gazdasági érdekképviseleteknek, valamint a munkaadó és munkavállaló társadalmi szervezeteknek is képviseletet kell biztosítani."[35] Elnökét és alelnökét öt évre az államfő nevezte volna ki.[36] Az összetételből és hatáskörének definiálásából is látszik, hogy ez a testület is

[28] 6654/1931. M.E. rendelet

[29] Mártonffy Károly: *A magyar közigazgatás megújulása*. Budapest, 1940. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 117. p.

[30] Ladik Gusztáv: *Tételes közigazgatási jogunk alaptanai*. Budapest, ³1941. Attila Nyomda Rt., 75. p.

[31] *Ujság*, 1928. június 19-i szám, 16. p.; Friedrich István: Racionalizálás. *Vásárhelyi Reggeli Ujság*, 1928. augusztus 3-i szám, 1. p.

[32] *Pesti Napló*, 1928. augusztus 28-i szám, 18. p.; *Magyar Gyáripar*, 1928. 8–9. sz. 22. p.

[33] *Művezetők Lapja*, 1932. 8. sz. 45. p.

[34] Ladik 1941. 28. p.

[35] 1932:XII. tc. 4. § (3) bekezdés

[36] 1932:XII. tc. 4. § (3) bekezdés

részt vehetett volna a közigazgatás-racionalizálás munkájában, bár eddig arra vonatkozóan, hogy e tanács valóban működött volna, sajnálatosan nem utalnak sem jogszabályok, sem levéltári források.

Magyary Zoltán kormánybiztossága

A magyar közigazgatás racionalizálásának komolyabb, tudományosan megalapozott módszerekkel való kivitelezésére a tisztviselői tapasztalatokkal és megfelelő képzettséggel rendelkező Magyary Zoltán bizonyult a legmegfelelőbbnek. A kultuszminisztériumi tárcánál eltöltött szolgálati évei alatt számos értékes külföldi kapcsolatra tett szert, mivel igen sokszor járt külföldön hivatalos kiküldetéseken,[37] s ennek köszönhetően – valamint annak, hogy számos nyelven beszélt[38] – szinoptikus módon volt képes látni az egyes európai nemzetek legfrissebb elképzeléseit és eredményeit az államszervezet észszerűsítését illetően. Ezt több írásműve mellett jól tükrözi a kormánybiztosi kinevezését megelőzően 1930-ban kiadott programja is.[39] A kormánybiztosi kinevezést 1931. január 28-án kapta meg.[40] A közigazgatás-racionalizálási kormánybiztosról szóló rendelet alapján feladata többek között jogszabályok felülvizsgálata és korrekciója, a közigazgatási szervezetrendszer aránytalanságainak feltárása, a külföldi megoldások figyelemmel kísérése, a minisztériumok ügyfeleinek revideálása és a majdan megvalósítandó reformok végrehajtásának felügyelete.[41] Ezenfelül a kormánybiztosnak jogában állt az ország bármely hivatalát, közigazgatási szervét vagy üzemét személyesen vagy kiküldöttje útján ellenőrizni, felvilágosítást kérni, adatgyűjtést folytatni.[42] A minisztériumoknak minden közigazgatási tárgyú jogszabálytervezetet előzetes véleményezés céljából a kormánybiztos elé kellett terjeszteni.[43] 1931. március 13-án a minisztertanács megbízta a kormánybiztost egy gyökeres közigazgatási reform előkészítésével, amelynek tartalmi elemei egy új minősítési törvény tervezetének elkészítése, a

[37] Magyary Zoltán: Önéletrajz. In MTA KIK Kézirattár, 10.640/1 Ms 5990/156. 1.; Magyary Zoltánné Techet Margit: Utazások (kézirat) In Magyary Archívum; Magyary Zoltán levele Klebelsberg Kunóhoz, Oxford, 1929. 03. 20. In Magyary Archívum; valamint több, a Magyary Archívumban található kiküldetésekről (Párizs, Berlin) szóló irat 1925-ből és 1926-ból.

[38] Szaniszló József: *A Magyary-iskola és háború utáni sorsa. Közigazgatástudomány-történeti visszapillantás*. Budapest, 1993. ELTE Államigazgatási Jogi Tanszék, 18–19. p.

[39] Magyary 1930. passim.

[40] Kinevezés. In Magyary Archívum. Magyary ugyan január 24-ére emlékszik, aminek oka valószínűleg az, hogy a kinevezés alapjául szolgáló rendelet kelte ez a nap. Vö. Magyary Zoltán: *A magyar közigazgatás gazdaságosságának és eredményességének biztosítása*. Budapest, 1931. Athenaeum, 4. p.

[41] 370/1931. sz. M.E. rendelet 3. §

[42] 370/1931. sz. M.E. rendelet 4., 9. §

[43] 370/1931. sz. M.E. rendelet 5. §

jog- és államtudományi oktatás reformja, a közigazgatási vizsga szabályainak kidolgozása, valamint a magyar közszolgálati törvénykönyv megalkotása voltak.[44]

Csizmadia Magyary kormánybiztosságát inkább leíró jelleggel tárgyalta. Ezzel szemben e sorok írója néhány évvel ezelőtt megvizsgálta azt a levéltári irategységet,[45] amelyről Csizmadia azt írta, hogy nem tartalmaz érdemi információkat. Az akták elolvasása után bebizonyosodott, hogy az iratcsomó sokat elárul a kormánybiztosi tevékenység tényleges gyakorlatáról. Erről egy már korábban megjelent munkámban részletesen beszámoltam,[46] így e helyütt csak a legfontosabb megállapításokat összegzem. A Belügyminisztériumi Levéltárban található források alapján az látszik, hogy átütő jellegű, az egész közigazgatási rendszert érintő változások nem kerültek előtérbe a kormánybiztosi tevékenységgel kapcsolatban. Egyértelműen kiderül ellenben az, hogy a kormánybiztos munkáját egy tárcaközi bizottság is segítette,[47] amelyet tulajdonképpen még a kormánybiztosságot megelőzően szerveztek meg, s eredetileg Darányi Kálmánt tették meg elnökévé, Magyary pedig csupán egyik tagja volt.[48] A bizottság összetételében 1932. március 16-tól jelentős változások álltak be, például annak elnöke Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter lett,[49] akivel Magyary nem ápolt jó kapcsolatot.[50] Magyary később kudarcként fogta fel kormánybiztosságát.[51] Lemondásához többek között hozzájárult az, hogy úgy érezte, érdemi reformokat nem lesz lehetősége elérni a közigazgatásban tapasztalható ellenállás miatt, valamint olyan konfliktusok is, mint például a Rockefeller-ösztöndíj elnyerése, amelynek folytán elhagyva szolgálati helyét négy hónapig tartózkodott az Amerikai Egyesült Államokban,[52] vagy ugyanilyen nyomós indok lehetett az is, hogy az akkori kormányfővel, Gömbös Gyulával sem egyeztek a közigazgatás racionalizálására vonatkozó nézetei.[53] Igaz, hogy első lemondási kísérlete még Károlyi Gyula miniszterelnökségének idejére esett, ám ezt az akkori kormányfő nem fogadta el. A végleges elhatározás az 1933-as év elejére érett meg Magyaryban, s márciusban be is nyújtotta lemondását, amelyet

[44] Magyary 1931. 15. p.

[45] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – Belügyminisztériumi Levéltár K szekció 570. csomó (a továbbiakban: MNL OL – BM K 570. cs.).

[46] Sallai Balázs: Magyary Zoltán kormánybiztosi működése. *Jogtudományi Közlöny*, 2023. 2. sz. 96–104. p.

[47] A tárcaközi bizottságról és összetételéről lásd Sallai 2023. 98–99. p.

[48] Mártonffy 1940. 127. p.

[49] MNL OL – BM K 570. cs. 2432/1931. sz. tétel

[50] Magyary Zoltán: *Küzdelem a haladásért*. MTA KIK Kézirattár, 10.640/1., (1944), 10. p.

[51] Koi Gyula: *Évszázadok mezsgyéjén. Négy magyar közigazgatás-tudós útkeresése és életpályája*. Budapest, 2013. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 117. p.

[52] Uo.

[53] Magyary Zoltán: Mikor újul meg igazán közigazgatásunk? *Magyar Szemle*, 1940. 3. sz. 219. p.; Szaniszló 1993. 32. p.

Gömbös 1933. március 28-án el is fogadott.[54] Magyary Zoltán innentől kezdve a közigazgatás-tudomány elméleti és gyakorlati művelésének szentelte magát. A közigazgatás-racionalizálással kapcsolatos kormányzati munkáját a később részletesen tárgyalandó Közigazgatási Racionalizálási Bizottság vette át.

A Magyar Közigazgatástudományi Intézet

Magyary Zoltán, bár már huzamosabb ideje oktatott a Pázmány Péter Tudományegyetemen, egyetemi tanári kinevezést 1930-ban nyert. Klebelsberg Kuno közbenjárására az egyetem jogi karának tanácsa 1930. március 30-án foglalkozott Magyary ügyével, s ennek nyomán az előző évben elhunyt Kmety Károly utódjaként 1930. június 28-án vette át (tanszékvezető) egyetemi tanári kinevezését az államfőtől.[55] Javaslatára a kar 1931-ben létrehozta a Magyar Közigazgatástudományi Intézetet, amely keretet adott nem csupán Magyary, de tanítványainak kutatásához is, és lehetővé tette a külföldi kapcsolatok kiépítésének intézményesítését.[56] E szellemi műhely történetével már sok szerző foglalkozott, s ennek következtében bőséges szakirodalom áll rendelkezésre a témában, ám ez alól talán némileg kivételt képez az intézet külföldi tudományos kapcsolatrendszerének feltérképezése, legalábbis részben. Természetesen ennek részletes elemzése jócskán meghaladná e mostani tanulmány kereteit, azonban véleményem szerint fontos érzékeltetni azt, hogy a maga korában a Magyary köré csoportosuló fiatal kutatók közössége milyen jelentős mértékben be tudott kapcsolódni akár az európai, akár a tengerentúli racionalizálási kutatások vérkeringésébe. Ennek alátámasztásául álljon itt most néhány kiragadott példa, amelyek a Magyary Archívum iratanyagából rekonstruálhatók.

Az intézet vagy másképp a Magyary-iskola németországi kapcsolatrendszere az utóbbi években már képezte kutatások tárgyát. E körben mindenekelőtt szükséges utalni Schweitzer Gábor,[57] valamint Eva Schumann[58] műveire.

[54] Felmentés kormánybiztosi tevékenység alól (1932. III. 28.). Magyary Archívum.

[55] Mezey Barna: A Magyar Közigazgatástudományi Intézet létrehozása a budapesti jogi karon 1931-ben. In Fazekas Marianna (szerk.): *A közigazgatás tudományos vizsgálata egykor és ma. 80 éve jött létre a budapesti jogi karon a Magyar Közigazgatástudományi Intézet.* Budapest, 2011. Gondolat Kiadó, 17. p.

[56] Mezey 2011. 26. p.

[57] Schweitzer Gábor: „Méltóságod neve ma már fogalom a Harmadik Birodalomban is, amely minden ajtót megnyit." Magyary Zoltán tanítványai a náci Németországban (1933–1944). *Díké*, 2021. 1. sz. 29–46. p.

[58] Schumann, Eva: „Zwischenstaatliche Zusammenarbeit der Rechtswahrer" – Transferprozesse und Interaktionen zwischen Juristen des NS-Regimes und Ungarns. In Eva Schumann – Eszter Cs. Herger (szerk.): *Nationalsozialismus transnational. Rechts- und Ideologietransfer insbesondere zwischen dem Dritten Reich und Ungarn.* Göttingen, 2024. Universitätsverlag Göttingen,

Ezekből jól látható, hogy számos Magyary- tanítvány – s persze maga a professzor is – töltött hosszabb-rövidebb időt Németországban, illetve osztrák területeken kutatás, vendégelőadások tartása vagy tudományos kapcsolatépítés céljából. Magyary Zoltán és – rajta keresztül – az intézet számos kutatója került kapcsolatba a korszak vezető, elsősorban jogtudományi területen tevékenykedő szakembereivel.[59] Az intézet fennállásának időszaka alatt a német–magyar kapcsolat igen intenzív volt. A Magyary-tanítványok közül volt, aki a korabeli német közszolgálati jog tanulmányozása céljából utazott német földre,[60] míg más a munkaügyi,[61] vagy épp a rendészeti szakigazgatás[62] megismerése céljából, de akadt olyan is, aki az országrendezés (Großraum) szervezési kérdései iránt érdeklődött.[63] Többen utaztak Párizsba is. Voltak, akiket a Sorbonne közigazgatási jogi professzorainak előadásai vonzottak a világvárosba,[64] míg mások érdeklődésének homlokterében a közszolgáltatások fogalmi koncepcióinak tanulmányozása állt,[65] vagy épp a francia közszolgálati jog és a közalkalmazottak sztrájkjogának kérdései foglalkoztatták.[66] Megint másokat a korabeli Olaszország közjogi berendezkedése, jogi oktatása és a korporációs eszme kutatása érdekelt.[67] Karay Kálmán az olasz gyarmati igazgatás intézményrendszerét tanulmányozva bejárta az Itáliai-félsziget városait, sőt e célból még Líbia több településére is elutazott.[68] Sok fiatalt vonzottak továbbá az angolszász jogi

79–186. p. (Kifejezetten a Magyary-iskolával kapcsolatosan: 99–101, 105–106, 108, 121–122, 137–145, 149–150, 153, 157–158, 169, 173–174. p.)

[59] Schweitzer 2021. 30–32. p.

[60] Udvarhelyi Béla levelei Magyary Zoltánhoz: Berlin, 1936. 11. 08.; Berlin, 1936. 11. 27.; Berlin, 1936. 12. 21.; Berlin, 1936. 03. 13.; Berlin, 1937. 08. 08.; Berlin, 1937. 11. 27.; Berlin, 1937. 08. 08.; Berlin, 1937. 11. 27.; Berlin, 1938. 03. 15.; Berlin, 1938. 04. 30.; Berlin, 1938. 06. 13.; Berlin, 1938. 06. 19.; Berlin, 1938. 06. 21.; Tiszapüspöki, 1938. 09. 06. Magyary Archívum; Karcsay Sándor levelei Magyary Zoltánhoz: Bécs, 1943. 04. 16.; Berlin, 1943. 05. 17. Magyary Archívum

[61] Szilágyi László levelei Magyary Zoltánhoz: Berlin, 1943. 03. 08.; Berlin, 1943. 03. 30.; Bécs, 1944. 03. 18. Magyary Archívum

[62] Baranyi Ferenc levelei Magyary Zoltánhoz: Berlin, 1933. 03. 13.; Berlin, 1933. 03. 27. Magyary Archívum

[63] Lovász János levelei Magyary Zoltánhoz: Berlin, 1942. 11. 02.; Berlin, 1942. 11. 21.; Berlin, 1942. 11. 29.; Berlin, 1942. 12. 13.; Berlin, 1943. 01. 09.; Berlin, 1943. 03. 03.; Berlin, 1943. 05. 29. Berlin, 1943. 07. 30.; Berlin, 1943. 07. 31.; Frankfurt am Main, 1943. 01. 29. Magyary Archívum

[64] Drágffy Miklós levelei Magyary Zoltánhoz: Páris, 1935. 11. 11.; Páris, 1935. 12. 12.; Páris, 1936. 01. 08.; Páris, 1937. 05. 26.; Páris, 1938. 10. 14. Magyary Archívum

[65] Valló József levelei Magyary Zoltánhoz: Páris, 1937. 12. 18.; Páris, 1937. 11. 10.; Páris, 1938. 02. 28.; Páris, 1938. 04. 09.; Páris, 1938. 05. 19. Magyary Archívum

[66] Karcsay Sándor levelei Magyary Zoltánhoz: Páris, 1938. 11. 24.; Páris, 1939. 01. 19.; Páris, 1939. 02. 10.; Páris, 1939. 03. 29.; Páris, 1939. 05. 19.; Budapest, 1939. 07. 15. Magyary Archívum

[67] Szőllössy Zoltán levele Magyary Zoltánhoz: Róma, 1935. 04. 18. In Magyary Archívum; Menczer Károly levelei Magyary Zoltánhoz: Róma, 1937. 05. 05.; Róma, 1937. 06. 23.; Róma, 1937. 08. 12. In Magyary Archívum

[68] Karay Kálmán levele Magyary Zoltánhoz: Róma, 1939. 03. 19.; illetve Beszámoló [Magyary Zoltánnak], Vác, 1939. szeptember. Magyary Archívum

kultúra, illetve kifejezetten az USA akkoriban mintaadónak tekintett racionalizálási megoldásai. Így volt, aki a coloradói egyetemen folytatott tanulmányokat,[69] míg más a Harvard Egyetem közigazgatási továbbképző intézetében hallgatott kurzusokat, s nem mellékesen közben beutazta csaknem az egész országot,[70] de volt olyan tanítvány is, aki New York, Washington, Philadelphia, Albany, Detroit, Boston, Chicago, Urbana, Madison, Minneapolis, majd hazafelé jövet London egyes közigazgatási szerveinek működésébe pillantott bele.[71] Sőt olyan is akadt, aki Cambridge-ben John M. Keynes közgazdaságtani szemináriumát hallgatta.[72] A legmerészebb ösztöndíjas utazást azonban alighanem Vecseklőy József valósította meg, aki közigazgatás-tudományi témákat kutatva gyakorlatilag egy világ körüli utat tett, érintve számos európai és amerikai várost, majd Amerikából Japán, Korea, Kína érintésével a Szovjetunión át tért vissza Budapestre.[73] Talán ez a néhány kiragadott példa is szemlélteti azt, hogy a Magyar Közigazgatástudományi Intézet az 1930-as években és az 1940-es évek elején világviszonylatban is mennyire kiterjedt kutatói kapcsolatokkal, s nem utolsósorban tapasztalatokkal és tudással volt felvértezve, és annak köszönhetően, hogy kutatói köre jó néhány állam közjogi megoldásait ismerte, és ezekre reflektálva képes volt értékes gondolatokat megfogalmazni a magyar közigazgatás racionalizálása kapcsán is. Ezt bizonyítja az intézet fennmaradt iratanyagán túlmenően annak számos kiadványa és saját folyóirata, a *Közigazgatástudomány* is. Bár a Magyary-iskola nem minősült hivatalos, állami szervnek, amelynek feladata a közigazgatás észszerűsítése lett volna, a gyakorlatban e szellemi műhely termékei alighanem hatottak az ilyen irányú reformelképzelésekre. Magyary 1945-ös tragikus öngyilkossága után kis idővel az intézet működése azonban megszűnt.

Mártonffy Károly és a Közigazgatási Racionalizálási Bizottság

Mint azt fentebb említettem, Magyary kormánybiztosi pozíciójáról való lemondása után hatásköreinek egy részét a '33-as bizottság 6-os albizottsága, legnagyobb részét pedig a Közigazgatási Racionalizálási Bizottság vette át

[69] Domán Miklós levele Magyary Zoltánhoz: Boulder, Colorado, 1935. 01. 23. In Magyary Archívum

[70] Vecseklőy József levele Magyary Zoltánhoz: Cambridge, Massachusetts, 1940. 12. 05.; Cambridge, Massachusetts, 1940. 12. 06. Magyary Archívum

[71] Némethy Imre: Beszámoló Rockefeller Ösztöndíjról, Budapest. 1933. szeptember. Magyary Archívum

[72] Gyürky Rudolf levele Magyary Zoltánhoz: London, 1936. 09. 16. Magyary Archívum

[73] Vecseklőy József: Közigazgatási tanulmányút a Föld körül. *Közigazgatástudomány*, 1941. 5. sz. 203–206. p.

1933-ban. A Bizottság feladatait Csizmadia Andor a következők szerint csoportosította: a közigazgatási szervezettel kapcsolatos tennivalók, a személyzetügy és közszolgálati reformok, a közigazgatási területi beosztás felülvizsgálata, ügyintézési reformok, célszerűségi és gazdaságossági szempontok érvényesítése a közigazgatásban és egyes szakigazgatási ágazatok reformja.[74] E testület tagjai gyakorló közigazgatási szakemberek voltak, feje hivatalosan a belügyminiszter volt,[75] azonban a tényleges vezetés feladatait Mártonffy Károly látta el. Mivel szemléletmódja és személyisége nagyban meghatározta a bizottság munkáját, így talán érdemes néhány gondolat erejéig kitérni Mártonffy szakmai pályafutására.

Mártonffy Károlyt (1890–1979) gyakran tévesen sorolják a Magyary-tanítványok sorába,[76] ám ezt kizárja egyrészt az, hogy Magyary Zoltán csupán két évvel volt idősebb nála, illetve az a tény is, hogy Mártonffy barátja és pályatársa mellett, vele csaknem párhuzamosan építette fel tudományos karrierjét, s az intézetnek is csupán külső munkatársa volt.[77] Vezető tisztségviselőként ő is – akárcsak Magyary – magas rangú hivatalnok volt a kultuszminisztériumnál,[78] emellett 1926-tól tanított a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen.[79] 1933-ban amellett, hogy megkapta a Közigazgatási Racionalizálási Bizottság adminisztratív vezetői feladatait, ebben az évben habilitált a Magyar Közigazgatástudományi Intézetben. Habilitációjáról Lőrincz Lajos azt írja, hogy az közszolgálati jogi témából történt,[80] ám Szaniszló József részletesen kifejti, hogy annak alapját *A szabatos törvény*[81] című monográfia adta.[82] Külföldi kapcsolatrendszeréről és utazásairól nem sokat tudunk, ám Magyary Zoltán habilitációs bírálati jelentésében az áll, hogy Mártonffy hosszabb időt töltött Franciaországban, Németországban, Belgiumban, Ausztriában a közigazgatási, s kifejezetten a közszolgálati jog kurrens szakirodalmak tanulmányozása céljából. 1940. december 30-án a Műegyetemen Mártonffy professzori

[74] Csizmadia 1976. 420–421. p.

[75] Mártonffy 1940. 158–159. p.

[76] Jakab András: A közigazgatási jog tudománya és oktatása Magyarországon. In Jakab András – Menyhárd Attila (szerk.): *A jog tudománya*. Budapest, 2015. HVG-Orac, 199. p.

[77] Szaniszló József: *A közigazgatástudomány oktatásának és tanszékeinek története az ELTE Jog- és Államtudományi Karán 1777–1977 között. II.* Budapest, 1977. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Államigazgatási Jogi Tanszéke, 408. p.; Koi Gyula: *A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése*. Budapest, 2014. Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó, 309. p.

[78] Lőrincz Lajos: Mártonffy Károly. In Lőrincz Lajos (szerk.): *A magyar közigazgatás-tudomány klasszikusai 1874–1947*. Budapest, 1988. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 259. p.

[79] Magyary Zoltán: Bírálati jelentés [Mártonffy Károly habilitációjához] Magyary Archívum

[80] Lőrincz 1988. 259. p.

[81] Mártonffy Károly: *A szabatos törvény*. Budapest, 1932. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, passim.

[82] Szaniszló 1977. 410–413. p.

kinevezésével létrehozták a közszolgálati jogi tanszéket,[83] ám a vallás- és közoktatásügyi miniszter ezzel egyidejűleg Mártonffyt felmentette az előadások tartásának kötelezettsége alól, hogy a bizottsággal kapcsolatos feladatait, valamint kultuszminisztériumi osztályfőnöki tisztségét elláthassa.[84] 1945. november 1-én – Magyary Zoltán halála folytán – tanszékvezetői kinevezést kapott a Pázmány Péter Tudományegyetemre, így a Műegyetem kötelékétől megvált,[85] és így közszolgálati jogi tanszéket gazdaságföldrajzi tanszékké szervezték át.[86] 1947–48-ban a Budapesti Tudományegyetem jogi karának dékánja lett.[87]

A Közigazgatási Racionalizálási Bizottságra háruló óriási feladatok végrehajtásához jól átgondolt működési elvek és módszerek voltak szükségesek. Mártonffy – alighanem személyiségéből is adódóan – Magyaryhoz képest visszafogottabb, konzervatívabb álláspontot volt a racionalizálást illetően. Míg ugyanis Magyary alapvetően amerikai, illetve német mintákból táplálkozott (hiszen az erős executivával rendelkező államokat tekintette a modern és hatékony közigazgatás letéteményeseinek),[88] illetve a közigazgatás tudományát valamiféle komplex, több diszciplínát is magában foglaló jelenségként fogta fel, addig Mártonffy inkább a 19. századi közigazgatási jogtudomány talaján állt, és bár műveiből jól látszik, hogy ismerte a korabeli angol, illetőleg német nyelvű szakirodalmat is, meghatározó befolyást mégis a korszak francia közigazgatástudományi szakirodalma gyakorolt munkásságára.[89] Különbség mutatkozott abban is, hogy Magyary kormánybiztosi programjaiban hangsúlyozta, hogy a racionalizálási reformok két fő csoportra oszthatóak: alkotmányos és közigazgatási részekre, utóbbin belül a közigazgatási szervezet, hatáskör és eljárás reformjára, valamint a közigazgatási ügyvitel és más bürotechnikai eszközök megújítására.[90] Ezek kidolgozását logikailag az alkotmányos reformoktól indította, egészen pontosan az 1848:III. tc. szükségesnek vélt módosításai felől.[91] Ezzel szemben a Mártonffy vezette bizottság a közigazgatási térszerkezettel

[83] *A Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem évkönyve 1941–1942.* Budapest, 1941. Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt., (I.) 32. p.

[84] *A Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem évkönyve 1940–1941.* Budapest, 1941. [kiadó nélkül], (III.) 256. p.

[85] *A Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem évkönyve 1945–1946.* Budapest, 1948. [kiadó nélkül], (I.) 17. p.

[86] *A Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem évkönyve 1945–1946.* Budapest, 1948. [kiadó nélkül], (III.) 195. p.

[87] Lőrincz 1988. 259. p.; Koi 2014. 309–310. p.

[88] Magyary Zoltán: Emlékirat állam életünk válságáról. In Lőrincz Lajos (szerk.): *Közigazgatás-tudományi antológia II.* Budapest, 1996. UNIÓ Lap- és Könyvkiadó,155–156. p.; Szabadfalvi József: Jogállam – cselekvő állam: Magyary Zoltán jogállam-felfogásának rekonstrukciója. *Pro Futuro*, 2022. 1. sz. 25. p.

[89] Szaniszló 1977. 408–409. p.

[90] Magyary 1930. 33. p.

[91] Sallai 2023. 98. p.

és szervezettel kapcsolatosan úgy gondolta, hogy célravezetőbb lesz egy, mai terminológiával élve „bottom up" gondolkodás, azaz egy alulról felfelé irányuló reformfolyamat. Ilyen módon először a tanyai, illetve a községi igazgatás kérdéseire koncentráltak.[92] A metodológiai különbségek ellenére a bizottság (és maga Mártonffy is) folyamatosan figyelemmel volt a Magyar Közigazgatástudományi Intézet tudományos eredményeire.[93] Az intézethez hasonlóan a bizottság munkái alapján is számos kiadvány jelent meg, főként egyes szakigazgatási reformokkal kapcsolatban.[94] Mártonffy Károly és a bizottság munkájának köszönhetően a gyakorlati közigazgatási vizsga egy 1929-es szabályozása pontosításokkal egészült ki, s gyakorlatilag a polgári korszakban először kezdhetett el érvényesülni a közigazgatás személyi állományának korszerű szempontok szerinti szelektálása. Szintén első ízben sikerült rendszeresíteni a közigazgatási továbbképző tanfolyamokat, amelyeknek megszervezésében Mártonffy vállalt óriási szerepet.[95] 1935-ben ő írta meg az első kommentárt a gyakorlati közigazgatási vizsgával kapcsolatban.[96] E kötet első része, amely az elméleti megalapozást tartalmazza, következtetni enged arra az óriási jogi összehasonlító munkára, amely végül a sikeres reformokhoz vezetett.[97] A bizottság tanulmányozta ugyanis a korabeli francia versenyvizsgát, az angol és az amerikai képesítési feltételeket, illetve az akkori német jog idevonatkozó normáit és gyakorlatát is. Ilyen módon működésének egyik kézzelfogható és jelentős eredményévé vált e jogszabály. Ezenkívül szintén nagy újítás volt a budapesti városrendezésről és a közigazgatási rendszer átszervezéséről szóló 1937:VI. tc.[98] A testület tevékenységéhez kötődött továbbá számos más feladat is, amelyeket részben sikerült csak megvalósítani, vagy egyáltalán nem. Ilyen volt például az egységes közszolgálati törvénykönyv (szolgálati pragmatika) és fegyelmi kódex elkészítése.[99] Sajnálatos módon a bizottság működésével kapcsolatos iratanyag ma már nem található meg az Országos Levéltárban, így pontos összetételéről, ezek változásairól, valamint arról, hogy mikor szűnt meg, érdemi és pontos információk nincsenek. Feltételezhető, hogy a második világháborút követően a testület már nem működött.

[92] Csizmadia 1976. 419. p.

[93] Csizmadia 1976. 420. p.

[94] Ezekről lásd Csizmadia 1976. 419–421. p.

[95] Példának okáért az 1936-os tanfolyam előadásait nyomtatásban is megjelentették, ami mintegy 850 oldalt tett ki. Mártonffy Károly (szerk.): *A mai magyar közigazgatás.* Budapest, 1936. Magyar Királyi Állami Nyomda, passim.

[96] Mártonffy Károly: *A közszolgálat utánpótlása és a gyakorlati közigazgatási vizsgáról szóló törvény magyarázata.* Budapest, 1935. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, passim.

[97] Erről: Koi 2014. 310–316. p.

[98] Csizmadia 1976. 421. p.

[99] Csizmadia 1976. 420. p.

Összegzés

Csizmadia Andor örökségének – meggyőződésem szerint – egyik fontos aspektusa az, hogy a 20. század második felében foglalkozott (hírt adott) a magyar közigazgatás-racionalizálás mozgalmának legfontosabb auktorairól és tevékenységükről. Ennek köszönhetően az utókornak már csak tovább kell gondolni a Csizmadia professzor által kialakított paradigmát, szélesítve ezen auktorok körét, és néhány ponton elmélyítve történetüket. Az Országos Takarékossági Bizottság, a Magyar Racionalizálási Bizottság, a Közigazgatási Racionalizálási Tanács, illetve az Országos Társadalompolitikai Tanács létesítésének tervei, Magyary kormánybiztossága és az őt segítő tárcaközi bizottság, majd a vezetése alatt működő Magyar Közigazgatástudományi Intézet bizonyítják azt, hogy a magyar közigazgatás észszerűsítési törekvései foglalkoztatták mind a hivatalos (állami), mind a szakmai-tudományos köröket. Ezeknek a törekvéseknek – ha csupán a kézzelfogható, megvalósult eredményeit nézzük – a legjelentősebb realizálója a Közigazgatási Racionalizálási Bizottság s Mártonffy Károly voltak. Természetesen nem lehet kisebbíteni Magyary, illetve iskolája érdemeit a racionalizálás tudományos bázisának kidolgozása és a korabeli külföldi ismeretek és tapasztalatok becsatornázása kapcsán, azonban akkoriban a Mártonffy vezette bizottság számos jelentős sikert ért el. Legegyszerűbben: Magyary és szellemi műhelyének hagyatéka – főként tudományos perspektívából – hosszú távon, míg Mártonffy és a Közigazgatási Racionalizálási Bizottság tevékenysége saját idejében rövid távon bírt meghatározó jelentőséggel.

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK

(alapította Kovács Kálmán)

1. Révész Tamás: *A központi állami ellenőrzés szervezetének kialakulása Magyarországon 1867 után.* Budapest, 1971
2. Buzás József: *Székesfehérvár és Fejér vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom idején.* Budapest, 1971
3. Máthé Gábor – Révész Tamás: *Az esti- és levelező tagozatú oktatás fejlődése az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán (1945–1970).* Budapest, 1972
4. Rácz Lajos: *A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon.* Budapest, 1972.
5. Buzás József: *Veszprém vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom első két hónapjában.* Budapest, 1973.
6. Kovács Kálmán (hrsg. und eingeleitet von): *Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht. Studienband.* Budapest, 1974
7. Nagyné Szegvári Katalin: *A jogtörténet-tudomány kutatási eredményei és perspektívái a felszabadulás után (helyzetelemzés).* Budapest, 1975
8. Degré Alajos: *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig.* Budapest, 1977
9. Révész T. Mihály: *A sajtópolitika egyes kérdései Magyarországon a kiegyezés után.* Budapest, 1977
10. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *A tanácshatalom jogpolitikája 1919-ben.* Tanulmánykötet. Budapest, 1979
11. Mezey Barna: *A Rákóczi-szabadságharc országgyűlései.* Budapest, 1981
12. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *A magyar politikai és jogi gondolkodás történetéből. XVIII–XIX. század.* Tanulmánykötet. Budapest, 1982
13. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon.* Budapest, 1983
14. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében.* Tanulmánykötet. Budapest, 1984
15. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon. 19–20. század.* Tanulmánykötet. Budapest, 1986
16. Kovács, Kálmán – Révész, T. Mihály (hrsg. und eingeleitet von): *Zu den gegenwärtigen rechtsgeschichtlichen Forschungen.* Studienband. Budapest, 1987

17. Mezey Barna: *A magyar polgári börtönügy kezdetei.* Budapest, 1995, Osiris–Századvég Kiadó
18. Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon.* Budapest, 1995
19. Mezey Barna (szerk.): *Hatalommegosztás és jogállamiság.* Tanulmánykötet. Budapest, 1998. Osiris Kiadó
20. Bódiné Beliznai Kinga – Mezey Barna (szerk.): *A magyar börtönügy kutatásának alapjai.* Tanulmánykötet. Budapest, 1997 (2. kiadás, Budapest, 2000. Gondolat Kiadó)
21. Bódiné Beliznai Kinga – Mezey Barna (hrsg.): *Strafrechtskodifikation im 18. und 19. Jahrhundert.* Studienband. Budapest, 1997
22. Bódiné Beliznai Kinga (szerk.): *Tanulmányok a magyar börtönügy történetéből.* Tanulmánykötet. Budapest, 1998. Gondolat Kiadó
23. Gönczi Katalin: *Magyarok az amerikai Legfelsőbb Bíróság előtt.* Budapest, 2000. Osiris Kiadó
24. Pomogyi László: *Szegényügy és közösségi illetőség a polgári Magyarországon.* Budapest, 2001. Osiris Kiadó
25. Föglein Gizella: *Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944–1949.* Budapest, 2001. Osiris Kiadó
26. Mezey Barna (szerk.): *A praxistól a kodifikációig. Csemegi Károly emlékére (1826–1899).* Budapest, 2001. Osiris Kiadó
27. Mezey Barna (hrsg.): *Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes. Studienband.* Budapest, 2003. Gondolat Kiadó
28. Mezey Barna (szerk.): *Eckhart Ferenc emlékkönyv.* Budapest, 2004. Gondolat Kiadó
29. Hajnal Hugó: *Csemegi Károly.* Budapest, 2003. Gondolat Kiadó
30. Képes György: *A tökéletesebb unió: az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya.* Budapest, 2003. Gondolat Kiadó
31. Mezey Barna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére.* Budapest, 2005, Gondolat Kiadó
32. Becchi, Paolo – Seelmann, Kurt: *Gaetano Filangieri és az európai felvilágosodás.* Budapest, 2005. Gondolat Kiadó
33. Horváth Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai.* Budapest, 2006. Gondolat Kiadó
34. Ladányi Andor: *Törekvések, kísérletek a jogászképzés reformjára 1890–1944.* Budapest, 2007. Gondolat Kiadó
35. Chauveau, Adolphe – Helié, Faustin: *A bűnrészesség.* Budapest, 2008. Gondolat Kiadó
36. Horváth Attila – Koltay András – Máthé Gábor (szerk.): *Sapienti iniuria non potest fieri. Ünnepi tanulmányok Zlinszky János tiszteletére.* Budapest, 2009. Gondolat Kiadó
37. Képes György: *Dánia alkotmánytörténete a 13. század végétől napjainkig.* Budapest, 2009. Gondolat Kiadó

38. Mezey Barna (szerk.): *Szimbolikus kommunikáció. A jog színházától a jogi rituáléig.* Budapest, 2011. Gondolat Kiadó
39. Mezey Barna (szerk.): *Bor és jogtörténet.* Budapest, 2011. Gondolat Kiadó
40. Brauneder, Wilhelm – Kohl, Gerald: *A jogtörténet-tudományi kutatások Ausztriában.* Budapest, 2011. Gondolat Kiadó
41. Képes György (szerk.): *Az abszolút monarchia.* Budapest, 2011. Gondolat Kiadó
42. Rokolya Gábor: *A közjegyzői intézmény fejlődése a polgári korban.* Budapest, 2013. Gondolat Kiadó
43. Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó
44. Stipta István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó
45. Bódiné Beliznai Kinga – Gosztonyi Gergely (szerk. és előszó): *A rendszerváltás harminc éve, avagy determinált volt-e a jogrendszer transzformációja?* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó
46. Nagy Noémi (szerk. és előszó): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó
47. Karácsony András (szerk. és előszó): *Szuverenitáskérdések. Elméletek, történetek.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó
48. Bódiné Beliznai Kinga: *Hivatás és függetlenség.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó
49. Raymundus Parthenopeis: *A törvények rövid, könnyű és hasznos foglalata.* (Fordította, sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta Blazovich László) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó
50. Mezey Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában.* Budapest, 2021. Gondolat Kiadó
51. Máthé Gábor: *Közép-Európa újkori születése. A magyar közjog elemi forrásai. 16–20. század.* Budapest, 2021. Gondolat Kiadó
52. Horváth Boldizsár: *Emléktöredékek köz- és magánéletemből.* (Sajtó alá rendezte Cieger András és Matolcsi Réka) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó
53. Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk. és előszó): *Ábrázolt és épített jog.* Budapest, 2021. Gondolat Kiadó
54. Gosztonyi Gergely (szerk. és előszó): *A velünk élő történelmi cenzúra.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó
55. László Balázs: *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó
56. Nagy Janka Teódóra – Béli Gábor (szerk.): *A jog kulturális holdudvara.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó
57. Kovács-Szépvölgyi Enikő (szerk. és előszó): *Kihívások a büntetőjogi jogalkotás terrénumában a 19–21. században. Külföldi minták és nemzeti megoldások.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó
58. Beke-Martos Judit (szerk. és előszó): *Összetett állammodellek és a hatalommegosztás elve.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó

59. Korsósné Delacasse Krisztina: *„Csalfa áméttások által többeket megkárosított". A stellionatus a 18–19. századi magyar jogban.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó
60. Korsósné Delacasse Krisztina – Máthé Gábor – Mezey Barna (szerk.): *A középeurópai régió és a nyugati hatások. A tradicionális jog alakváltozásai.* Budapest, 2023. Gondolat Kiadó
61. Képessy Imre: *Az Országbírói Értekezlet története és öröksége.* Budapest, 2023. Gondolat Kiadó
62. Heil Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok. Adalékok az operátumok történetéhez.* Budapest, 2023. Gondolat Kiadó
63. Beliznai Kinga: *„Mily esetekben tartozik a bíró felelősséggel?"* Budapest, 2024. Gondolat Kiadó
64. Mezey Barna: *Az első magyar börtönügyi törvényjavaslat. A büntető kodifikáció és a börtönügyi törvényjavaslat sorsa az országgyűlésen.* Budapest, 2024. Gondolat Kiadó
65. Koch, Arnd: *Adalékok a német büntetőjog történetéhez. Válogatott tanulmányok.* Budapest, 2024. Gondolat Kiadó
66. Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk. és előszó): *Épített közigazgatás.* Budapest, 2024. Gondolat Kiadó
67. Heil Kristóf Mihály (szerk.): *Szemelvények a magyar emigráció történetéből.* Budapest, 2024. Gondolat Kiadó – RETÖRKI

X 381310

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár SZEGED 13.

A *Szokásból törvény* című kötet nem tipikus tanulmánykötet, a benne foglalt írásokat nem egy szűken vett téma fogja csokorba, hanem a szerzők személye adja a rendszerező elvet, mégpedig akképpen, hogy mindegyik szöveget a Magyar Jogtörténész Egyesület tagjai jegyzik. A kötet a magyar kodifikációtörténet egyes részkérdéseit vizsgálja, de találunk a könyvben római jogi, egyetemes vagy összehasonlító jogtörténeti témákat is. A szerzők az új jogtörténész generáció képviselői, akik kutatásaikban nem csupán a klasszikus jogintézmények történeti elemzésére vállalkoznak, hanem kritikai szemlélettel közelítenek a múlt normarendszereihez és jogalkotási folyamataihoz. Írásaik a hazai és nemzetközi jogtörténet kevésbé ismert fejezeteit is feltárják, új megközelítéseket és értelmezési lehetőségeket kínálva az olvasónak.

X 381310

Magyar Jogtörténész Egyesület

JOGTÖRTÉNETI KUTATÁSOK ELTE ÁJK

Nemzeti Együttműködési Alap

6500 Ft

9 789635 566303